

NEDERLANDSCHE SPRAAKLEER.

**KLANKLEER, WOORDVORMING, AARD EN VER-
BUIGING DER WOORDEN.**

**TEN GEBRUIKE BIJ INRICHTINGEN VAN
HOOGER ONDERWIJS,**

DOOR

Dr. W. G. BRILL.

Tweede Uitgave.

LEIDEN,

E. J. BRILL.

1854.

VOORREDE

VAN DE EERSTE UITGAVE, IN 1849.

Terwijl ik dit werk aan mijne landgenooten aanbied, bepaaldelyk aan de leeraren onzer taal, gevoel ik mij gedrongen, het een en ander aangaande hetzelve te berichten en mede te deelen.

Blykens den titel is het bestemd voor inrichtingen van hooger onderwijs, waaronder ik de Gymnasiën en zoodanige Instituten, waar men den leerling voor de geleerde studiën opleidt, mede begrijp. Doch al sluit ik ook de lagere scholen uit van de inrichtingen, voor welke het bestemd is, toch zullen er wellicht gevonden worden, die den inhoud van dit leerboek te veelomvattend, de wijze van behandeling der stof te geleerd, zoo als men zich uitdrukt, zullen achten. Tegen het gevoelen der zoodanigen moet ik inbrengen, dat, naar mijn oordeel, geen geringer mate van grondigheid en volledigheid bij het onderwijs in onze moedertaal vergund is. Men dient, zoo veel mogelijk, tot op den grond te dringen om eene oppervlakkige of onjuiste beoordeeling zelfs van de meest gewone verschijnsels te verhoeden. Bovendien moet eene Spraakleer der moedertaal grammatische begrippen behandelen, die in de leerboeken van vreemde talen zonder verklaring aangenomen mogen worden. Het ware te wenschen, dat de grammatika der moedertaal voortaan ten grondslag aan die der andere ta-

len kon gelegd worden: zoo zou den leerling veel moeite en tijd bij het aanleeren dier talen bespaard worden. Eindelijk, het blijft aan den leeraar overgelaten eene keuze te doen tusschen datgene wat den leerling het eerst, en dat wat hem later, of wellicht in het geheel niet gedurende zijne leerjaren ter oefening moet voorgelegd worden. In allen gevalle bevat het boek niets, van welks bestudering men den onderwijzer of dengenen, die de studie der moedertaal in later tijd niet laat varen, zou mogen verschoonen.

Men vindt in dit werk alweder geen afzonderlijke behandeling der Orthographie. Maar waarin toch zou deze bestaan? Immers in eene willekeurige verzameling van aanmerkingen ter opheffing van zekere in het spellen der woorden gerezen zwarigheden. Het algemeene grondbeginsel der Orthographie is: schrijf, zoo als gij uitspreekt; doch, waar de uitspraak zulks niet verbiedt, bewaar daar in de spelling de sporen van den etymologischen aard of den grammatischen vorm des woords. Tot de kennis nu van dezen aard en vorm der woorden meent de schrijver in dit boek de noodige gronden aan de hand te doen. — Wat de aanwending van het teeken der synkope (als in weêr), der apokope (als in meê voor mede), van de apostroph (als in liefd' en hope, Cicero's), van het verbindingssteeken (als in het heen- en- weêr-loopen) en van de diaeresis (als in studiën) aangaat, zij heeft, naar mijn inzien, geen hooger beginsel, dan het doel om bij den lezer vergissing te voorkomen. Men late derhalve aan elken schrijver de vrijheid om te beoordeelen, waar de behoefte tot het aanwenden dier teekens bestaat. Alleen ten aanzien van het verbindingssteeken op het eind van een schrijffregel merke men het volgende op. Terwijl de achtervoegsels, die met eene vokaal aanvangen, zoo zij aan het begin van een regel geschreven moeten worden, de slotkonzonant van het stamwoord vóór zich bekomen (aldus: hei-land, sie-raad, grijzaard, ge-ver enz.), laat daarentegen het achtervoegsel ach-

tig de slotkonzont van het stamwoord op den voorgaanden schrijfregel staan (aldus: doorn-achtig, woon-achtig), als vormde dit achtervoegsel zamenstelling en geen afleiding (vergel. §. 42. 1. 1). *Aanm. van dit leerboek.* Van de wijze, waarop zamengestelde woorden worden afgebroken (te weten tusschen de bestanddeelen, als: daar-op, vol-eindigen) maakt slechts het woord alleen (niet al-leen, zoo als al-om) uitzondering, vermits het ter naauwernood als zamengesteld erkend wordt. De st van de uitgangen ster en ste, alsmede de uitgang st, die onechte stammen vormt, zoo hij door eene konzont is voorafgegaan, wordt aangemerkt als eene onscheidbare lettervereeniging (even als ch en sch); dus breekt men af: bestuur-ster, vrij-ster; eer-ste, vrij-ste; win-sten: alleen naas-te, niet: na-ste, is hier uitgezonderd, om eene verkeerde uitspraak te verhoeden, die licht zou kunnen plaats hebben, bijaldien men dan ook in het midden van den regel nastē schreef; voorts mees-te, niet: mee-ste, omdat de stam mee, als zoodanig, is verloren.

VOORREDE

VOOR DEZE TWEEDE UITGAVE.

In de behoefte aan eené tweede uitgave van deze Nederlandsche Spraakleer heb ik eene aangename gelegenheid gezien om de onnaauwkeurigheden en andere feilen, zoo veel in mij was, te herstellen. Met den arbeid der Geleerden op dit gebied, sedert de vorige uitgave, heb ik mijn voordeel gedaan. Het meest heb ik te danken gehad aan de grondige stukken van den Heer L. H. TE WINKEL, in het Magazijn van Nederl. Taalk., later Nieuw Nederl. Taalmagazijn, en in het Archief van Dr. A. DE JAGER geplaatst.

In deze tweede uitgave zijn op vele plaatsen de onderverdeelingen der §§. veranderd; een nieuwe § (34) is er bijgekomen, maar daarentegen is §. 39 van de vorige uitgave vervallen. De aanhalingen in mijne sedert uitgekomen Syntaxis zien op de vorige editie. Opdat nu degenen, die bij de Syntaxis deze nieuwe uitgave bekomen, in staat zij de bedoelde plaatsen terug te vinden, voeg ik hier eene tabel bij, waaruit men zien kan, op welke plaats in de tweede editie men het aangehaalde uit de eerste vinden kan. Wat in deze tabel niet staat aangeteekend, is in de tweede uitgave onveranderd gebleven.

IN DE EERSTE UITGAVE.

§. 35. 2. 3). *b*.
 §. 59. 5. Aanm.
 §. 65. B. 1.
 §. 65. B. 2. *a*. Aanm. 2.
 §. 65. B. 3. *b*. en *c*.
 §. 69. C. 2.
 §. 81. A. 2.
 §. 82. A. 2. *b*.
 §. 82. B. *e*.
 §. 86. 2. *h*.
 §. 90. II. A. 1. Aanm.
 §. 90. II. B. 2. Aanm. 2.
 §. 90. II. C. 3. Aanm. 1.
 §. 95. 6. *a*. *f*. *g*. *h*.
 §. 96. 2. Aanm. 3.
 §. 97. B. 3. en 5. *a*.
 §. 101. A. 1. 1). en 2).
 §. 101. A. 1. 3).
 §. 101. A. 3.
 §. 101. C. I. 1. *c*.
 §. 101. D. I. 3. 2). en 3).
 §. 106. 1. *a*. en *b*.
 §. 110. 2. *b*. *f*. *k*. en *l*.
 §. 110. 3. *a*.
 §. 111. *d*.
 §. 112. *c*.
 §. 113. II. 1. 1).
 bladz. 303 en 304.

IN DE TWEEDE UITGAVE.

§. 35. 3. 2).
 §. 59. 4. Aanm.
 §. 65. II. 1.
 §. 65. II. 2. 1). Aanm. 2.
 §. 65. II. 3. 2). en 3).
 §. 69. III. 2.
 §. 81. I. 2.
 §. 82. I. 2. 2).
 §. 82. II. 5.
 §. 86. 2. 8).
 §. 90. B. I. 1.
 §. 90. B. II. 2. Aanm. 2.
 §. 90. B. III. 2. 2). Aanm. 2.
 §. 95. 6. 1). 6). 7). 8).
 §. 96. 2. Aanm. 2.
 §. 97. II. 3. en 5. 1).
 §. 101. A. 1.
 is vervallen met de aanm.
 §. 101. A. 2. 3).
 §. 101. C. I. 1. 3).
 §. 101. D. I. 3. 1). en 2).
 §. 106. 1. 1). en 2).
 §. 110. 2. 2). 6). 11). en 12).
 §. 110. 3. 1).
 §. 111. 4.
 §. 112. 3.
 §. 113. II. 1.
 bladz. 323—326.

INHOUD.

INLEIDING.

- §. 1. *Over spraak en taal* Bl. 1.
§. 2. *Over de Nederlandsche taal* — 1.

EERSTE BOEK.

OVER DE LETTERS.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER DE LETTERS IN HET ALGEMEEN. §. 3. . Bl. 3.

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE VOKALEN. §. 4. — 6.

- §. 5. *De A* — 6.
§. 6. *De E* — 10.
§. 7. *De I en IE* — 15.
§. 8. *De O* — 18.
§. 9. *De OE* — 21.
§. 10. *De EI* — 22.
§. 11. *De IJ* — 23.
§. 12. *De EU* — 24.
§. 13. *De U* — 25.
§. 14. *De UI en de open U* — 26.
§. 15. *De AU (AAU)* — 28.
§. 16. *De OU* — 28.

DERDE HOOFDSTUK. OVER DE KONZONANTEN.

- §. 17. *De stomme en de geaspireerde konzonanen* — 29.
§. 18. *De spiranten* — 34.
§. 19. *De vloeibare letters* — 36.

VIERDE HOOFDSTUK. OVER DE GRAMMATISCHE FIGUREN. §. 20. . — 37.

- §. 21. *De prothesis of voorvoeging* — 38.
§. 22. *De epenthesis of inlassching* — 40.

§. 23. <i>De diaeresis of verdeeling van ééne lettergreep in twee.</i>	Bl. 46.
§. 24. <i>De paragoge of achteraanvoeging.</i>	— 47.
§. 25. <i>De aphaeresis of afwerping van letters voor aan het woord.</i>	— 48.
§. 26. <i>De synkope of uitlating van klanken te midden van andere klanken.</i>	— 49.
§. 27. <i>De elisie of onderdrukking van klanken aan het eind eens woords of woorddeels enz.</i>	— 52.
§. 28. <i>De apokope of afwerping van klanken aan het eind des woords.</i>	— 53.
§. 29. <i>De methathesis of klankverplaatsing.</i>	— 55.

TWEEDE BOEK.

WOORDFORMING.

§. 30. <i>Inleiding.</i>	Bl. 57.
EERSTE HOOFDSTUK. VOKAALVERWISSELING. §. 31.	— 57.
TWEEDE HOOFDSTUK. AFLEIDING.	
§. 32. <i>Afleiding door achtervoegsels.</i>	— 64.
§. 33. <i>Afleiding door voorvoegsels.</i>	— 66.
§. 34. <i>Onmiddellijke afleiding.</i>	— 67.
DERDE HOOFDSTUK. ZAMENSTELLING. §. 35.	— 68.
§. 36. <i>Oneigenlijke zamenstelling.</i>	— 69.
§. 37. <i>Eigenlijke zamenstelling.</i>	— 74.
§. 38. <i>Woorden ontstaan door afleiding van reeds zamengestelde woorden enz.</i>	— 76.
§. 39. <i>Zamenstelling door afleiding bewerkt.</i>	— 77.
§. 40. <i>Verbindingsklanken tusschen de leden eener zamenstelling.</i>	— 81.
VIERDE HOOFDSTUK. OVER DEN KLEMTOON. §. 41.	— 85.
§. 42. <i>Over den klemtoon in enkelvoudige woorden.</i>	— 86.
§. 43. <i>Over den klemtoon in zamengestelde woorden.</i>	— 88.
§. 44. <i>Over den bijtoon en de toonlooze syllaben.</i>	— 96.
§. 45. <i>Over den klemtoon in vreemde naamwoorden.</i>	— 97.

DERDE BOEK.

OVER DE WOORDEN ALS DEELEN DER REDE.

INLEIDING.

- §. 46. *Over de rededeelen in het algemeen.* Bl. 100.
§. 47. *Over de grammatische betrekkingen.* — 102.

EERSTE AFDEELING. OVER HET ZELFSTANDIG NAAMW.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER DE SOORTEN DES ZELFSTAND. NAAMWOORDS. §. 48. — 108.

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE FORMING DER ZELFSTAND. NAAMWOORDEN. §. 49. — 111.

§. 50. *Over de zelfstandige achtervoegsels, die concrete zelfstandige naamwoorden vormen.* — 111.

§. 51. *Over de zelfstandige achtervoegsels, die abstrakte zelfstandige naamwoorden vormen.* — 119.

§. 52. *Over de voorvoegsels.* — 126.

DERDE HOOFDSTUK. OVER HET GESLACHT DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§. 53. *Over het taalgeslacht in het algemeen.* — 129.

§. 54. *Over de substantieven, bij welke men ter bepaling des geslachts in de eerste plaats op de beteekenis te letten heeft.* — 130.

§. 55. *Over de substantieven, bij welke men ter bepaling des geslachts in de eerste plaats op den vorm te letten heeft.* — 136.

§. 56. *Over het geslacht der woorden met vreemde uitgangen en der vreemde woorden.* — 150.

§. 57. *Over het geslacht der zamengestelde woorden.* — 154.

VIERDE HOOFDSTUK. OVER DE VORMEN DER NAAMVALLEN. §. 58. — 155.

§. 59. *Over den genitief.* — 156.

§. 60. *Over den datief.* — 159.

VIJFDE HOOFDSTUK. OVER DE GETALVORMEN DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN. §. 61. — 160.

§. 62. *Over de zelfstandige naamwoorden, welke niet in het meerv. gebruikt worden.* — 160.

§. 63. *Over de zelfstandige naamwoorden, die niet anders dan in het meerv. gebruikt worden.* — 164.

§. 64. *Over de vorming des meervouds.* — 165.

TWEDE AFDEELING. OVER HET BIJVOEGEL. NAAMW.

**EERSTE HOOFDSTUK. OVER HET BIJVOEGEL. NAAMWOORD IN HET
ALGEMEEN EN OVER ZIJN ONDSCHIEDEN AARD. §. 65. Bl. 174.**

**TWEDE HOOFDSTUK. OVER DE VORMING DER BIJVOEGELIJKE
NAAMWOORDEN §. 66. — 179.**

§. 67. *Over de adjektieven, door middel van zelfstand. achter-
voegsels afgeleid. — 179.*

§. 68. *Over de adjektieven, door middel van voorvoegsels af-
geleid. — 190.*

DERDE HOOFDSTUK. OVER DE TRAPPEN VAN VERGELIJKING.

§. 69. *Over de beteekenis en het gebruik der trappen van ver-
gelijking. — 192.*

§. 70. *Over de vorming van den comparatief en den superla-
tief. — 198.*

**VIERDE HOOFDSTUK. OVER DE CONCRETIE OF ZAMENVOEGING DER
BIJVOEGEL. MET DE ZELFST. NAAMW. §. 71. — 201.**

**VIJFDE HOOFDSTUK. OVER DE VERBUIGING DER BIJVOEGELIJKE
NAAMWOORDEN. §. 72. — 207.**

DERDE AFDEELING. OVER HET VOORNAAMWOORD.

**EERSTE HOOFDSTUK. OVER DE SOORTEN DES VOORNAAMWOORDS
IN HET ALGEMEEN. §. 73. — 212.**

**TWEDE HOOFDSTUK. OVER DE SOORTEN DES VOORNAAMWOORDS
IN HET BIJZONDER EN OVER DE VERBUIGING DER VOORNAAMW.**

§. 74. *Over de persoonlijke voornaamwoorden. — 214.*

§. 75. *Over de bezittelijke voornaamwoorden. — 219.*

§. 76. *Over de aanwijzende voornaamwoorden. — 221.*

§. 77. *Over de bepalende voornaamwoorden. — 222.*

§. 78. *Over de onbepaalde voornaamwoorden. — 225.*

§. 79. *Over de vragende voornaamwoorden. — 226.*

§. 80. *Over de betrekkelijke voornaamwoorden. — 229.*

VIERDE AFDEELING. OVER HET LIDWOORD.

§. 81. *Bepaling en verbuiging van het lidwoord. — 231.*

§. 82. *Bijzonderheden omtrent het gebruik der lidwoorden. . . . — 233.*

VIJFDE AFDEELING. OVER HET TELWOORD.

**EERSTE HOOFDSTUK. OVER DE SOORTEN DES TELWOORDS IN HET
ALGEMEEN. §. 83. — 239.**

**TWEDE HOOFDSTUK. OVER DE SOORTEN DES TELWOORDS IN HET
BIJZONDER.**

§. 84. <i>Over de grondgetallen.</i>	Bl. 241.
§. 85. <i>Over de rangschikkende telwoorden.</i>	— 245.
§. 86. <i>Over de onbepaalde telwoorden.</i>	— 247.
§. 87. <i>Over de herhalingstallen.</i>	— 253.
§. 88. <i>Over de verdubbeltallen.</i>	— 254.
§. 89. <i>Over de soortgetallen.</i>	— 255.

ZESDE AFDEELING. OVER HET WERKWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER HET WERKWOORD EN ZIJNE SOORTEN.

§. 90.	— 256.
----------------	--------

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE FORMING DES WERKWOORDS.

§. 91.	— 264.
§. 92. <i>Over de onmiddellijk afgeleide werkwoorden.</i>	— 265.
§. 93. <i>Over de onechte stamwerkwoorden.</i>	— 266.
§. 94. <i>Over de werkwoorden, door achtervoegsels afgeleid.</i> .	— 267.
§. 95. <i>Over de werkwoorden, door middel van voorvoegsels afgeleid.</i>	— 269.
§. 96. <i>Over de werkwoorden, met partikels nu eens scheidbaar, dan onscheidbaar verbonden.</i> , . .	— 279.

DERDE HOOFDSTUK. OVER DE VERBUIGING (CONJUGATIE) DES WERKWOORDS.

§. 97. <i>Over de vormen, waardoor de begrippen, die aan de verbuiging der werkwoorden ten grondslag liggen, worden uitgedrukt.</i>	— 284.
§. 98. <i>Sterke verbuiging.</i>	— 295.
§. 99. <i>Zwakke verbuiging.</i>	— 309.
§. 100. <i>Verbuiging der onregelmatige werkwoorden.</i>	— 311.
§. 101. <i>Over het gebruik der verschillende verbuigingsvormen des werkwoords.</i>	— 317.

ZEVENDE AFDEELING. OVER HET BIJWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER HET BIJWOORD EN ZIJNE SOORTEN.

§. 102.	— 338.
-----------------	--------

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE FORMING DER BIJWOORDEN.

§. 103. <i>Over de oorspronkelijke bijwoorden.</i>	— 344.
§. 104. <i>Over de door eigenaardige uitgangen gevormde bijwoorden.</i>	— 346.
§. 105. <i>Over de bijwoorden van bijvoegelijke naamwoorden ontstaan.</i>	— 348.
§. 106. <i>Over de bijwoorden van zelfstandige naamwoorden ontstaan.</i>	— 349.
§. 107. <i>Over de bijwoorden van werkwoorden ontstaan.</i> . . .	— 352.
§. 108. <i>Over de bijwoorden van voornaamwoorden ontstaan.</i> .	— 353.

ACHTSTE AFDEELING. OVER HET VOORZETSEL.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER HET VOORZETSEL EN ZIJNE SOORTEN.

§. 109. Bl. 356.

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE FORMING DES VOORZETZELS.

§. 110. *Over de oorspronkelijke voorzetsels.* — 361.

§. 111. *Over de voorzetsels uit bijvoegelijke naamwoorden of
deelwoorden ontstaan.* — 365.

§. 112. *Over de voorzetsels uit zelfstandige naamwoorden ont-
staan.* — 367.

NEGENDE AFDEELING. OVER HET VOEGWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK. OVER HET VOEGWOORD EN ZIJNE SOORTEN.

§. 113. — 369.

TWEEDE HOOFDSTUK. OVER DE FORMING EN HET GEBRUIK DER

VOEGWOORDEN. §. 114. — 376.

TIENDE AFDEELING. OVER DE TUSSCHENWERPSELS. §. 115. . — 381.

M I S S T E L L I N G E N.

- Bl. 9. reg. 23. volgend *lees*: volgende
- 10. — 29. oth *lees*: Goth.
- 14. — 7. *knekel* voor *kreupel* lees: *knekel* voor *kneukel*
- — — 12. en *vier*, lees: van *vier*,
- 15. — 31. Voeg hierbij: Alsmede in *weduwe* enz. zie §. 13. 4. Aanm.
- 32. — 12. *fiks*, *lees*: *fisks*,
- 34. — 8. vn *lees*: van
- 40. — 2. in *lees*: is
- 52. — 6. met die *lees*: met de *d* of *t*
- — — 8. *geachtet*, lees: *geachted*,
- 54. — 19. tevens *lees*: nevens
- 55. — 5 en 6. Voeg hierbij: en van de adjektieven: *blij*, *moe*, voor *blijde*, *moede*, zie §. 71. 1. 2).
- — — 13. van kwalitatieve adjektieven: *lees*: van kwalitatieve adjektieven op *d*:
- 62. — 24. *shoot*, *geschut*, lees: *shot*, *geschut*,
- 73. — 12. *Omtrent* staat hier verkeerdelijk; zie over dit woord §. 116. 6.
- 75. — 30. uitgedrukt worden. *lees*: uitgedrukt kan worden.
- 76. — 32. *afleiding*; lees: *afleiden*;
- 83. — 11. etter *lees*: letter
- — — 14. *scheidman* lees: *scheidmuur*
- 86. — 6. andere *lees*: anders
- 94. — 23. De van substantieven *lees*: De van zamengestelde woorden
- 103. — 11 en 12. Voorts is, wel is waar, de grondvorm der naamwoorden thans niet van den stamvorm onderscheiden; *lees*: Voorts is, wel is waar, de nominatief der zelfstandige naamwoorden thans een onverbogen vorm;

- Bl. 118. reg. 6. *verschoveling*, lees: *verschoppeling*,
— 137. — 1. *stroop* (roof) behoort eenige regels lager bij de met gelijkvl.
werkw. in verband staande stammen.
— 139. — 22. Voeg hierbij: *trap* (Fr. escalier), dat dus vervalt op bl. 140.
reg. 34.
— 146. — 1. *vrucht*, lees: (*Gods*-)vrucht,
— — — 11. *and* of *ge*, lees: *and*, *ver* en *ge*,
— — — 34. *e* lees: *s*
— 149. — 33. §. 44. lees: 43.
— 157. — 27. der *e*, lees: der *s*,
— 158. — 21. *Marnix's* lees: *Marnix'*
— 179. — 11. §. 6. 2. lees: §. 36. 2.
— 187. — 3 en 4. dui-en lees: dui-den
— 191. — 15. Pers. lees: Pers
— 195. — 28. bezigt *ees*: bezige
— 213. — 13. Dtt lees: Dit
— 218. — 37. *d n* lees: *den*
— 224. — 18. §. 36. 6. 2. 3). lees: §. 36. 2. 3).
— 227. — 18. §. 75. Aanm. lees: §. 75. 1. Aanm. 2.
— 252. — 33. worden. lees: wordt.
— 260. — 3. dai lees: dat
— 264. — 5. §. 75. lees: §. 74.
— 270. — 5. §. 61. lees: 68.
— 272. — 23. §. 52. 6. lees: §. 52. 5.
— 291. — 7 en 8. *hen* (voor *hun*) zingen, dat zoo veel is als *laat mij* enz. *toe*
te zingen; lees: *hen zingen* (vergel. §. 101. C. 2.).
— 294. — 2. volmaakten lees: onvolmaakten
— 298. — 21. *zwellen*, lees: *zvelgen*,
— — — 22. *zvelgen*, lees: *zwellen*,
— 316. — 17. onds lees: ouds
— 326. — 8. welken lees: welke
— 348. — 3. *zijdelings*, lees: *strijkelings*,
— — — 10. *kanswijs*, lees: *kwanswijs*,

INLEIDING.

§. 1.

Over spraak en taal.

1. *Spraak* is de hoorbare uitdrukking der gedachten. Een *woord* is een klank, die een begrip uitdrukt.

Aanm. Onder de spraakklanken zijn er, die geen begrip uitdrukken, maar die een natuurgeluid nabootsen (*onomatopoeïen, klanknabootsingen*), of voorwerpen en betrekkingen van voorwerpen in de ruimte aanduiden (*voornaamwoorden en oorspronkelijke bijwoorden*), of eindelijk een gevoel te kennen geven (*interjecties, tusschenwerpsels*).

Het woord, dat de gedachte des sprekers aangaande eenig voorwerp uitdrukt, alzoo het eigenlijke *woord* (*ῥῆμα, verbum*) heet *werkwoord*.

Het woord, als *naam* van het voorwerp der gedachte gebedzigt, heet *naamwoord* (*ὄνομα, nomen*).

2. Den voorraad van spraakklanken, waarvan een volk zich bedient, noemt men *taal*.

§. 2.

Over de Nederlandsche taal.

1. De *Nederlandsche taal* is het in de Nederlanden door de beschaafden gesproken en geschreven Nederduitsch.

Aanm. Het *Nederduitsch* is een der beide hoofdtongvallen van het Duitsch; de andere heet *Opperduitsch*. — *Hoogduitsch* heet de taalvorm in Duitschland door de beschaafden gesproken en geschreven.

Aanm. 2. Het *Duitsch* is vermaagschapt met de edelste der oude talen van Azie, met name het *Sanskrit*, de heilige taal der Hindous; voorts met de *Slavonische* talen; eindelijk met de *Grieksche* en de *Latijnsche* taal, van welke laatste de *Romanische* talen (*Fransch*, *Italiaansch*, *Spaansch* enz.) afstammen. — Tot de *Duitsche* taalfamilie behooren mede de *Zweedschè*, de *Deensch-Noorweegsche* en de *IJslandsche* taal, benevens het *Engelsch*, voor zoo verre het in het *Angelsaksisch* wortelt. — Al de hier opgenoemde talen behooren te zamen tot den *Indo-Europeschen* of *Indo-Germaanschen* taalstam.

2. De geschiedenis van onze taal klimt op tot het *Gothisch*, de taal, waarin Bisschop ULFILA, in de vierde eeuw, de Heilige Schrift vertaalde ten behoeve van zijne stamgenooten, die toen ter tijd aan beide oevers van den beneden-Donau in het oude *Moesie* (thans *Wallachije*) woonden.

Aanm. Vergelijkt men onze tegenwoordige taal met het *Gothisch* en het *Oud-duitsch*, zoo bespeurt men, dat de logische ontwikkeling der taal vooral de afleidings- en verbuigingsvormen heeft aangetast, dat is, de klanken dezer vormen heeft verzwakt en het getal hunner lettergrepen heeft doen krimpen.

3. De oudste stukken, in het *Nederlandsch* (*Hollandsch* of *Vlaamsch*) geschreven, zijn van de dertiende eeuw.

Aanm. Wat de gestalte der woorden aangaat, verschilde het *Nederlandsch* van de dertiende eeuw nagenoeg even veel van het *Gothisch* en het *Oud-duitsch*, als het tegenwoordige *Nederlandsch*. Alleenlijk had de verwaarloozing en de omschrijving der verbuiging in dien tijd nog niet zoo veel veld gewonnen.

EERSTE BOEK.

OVER DE LETTERS.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER DE LETTERS IN HET ALGEMEEN.

§. 3.

A. *Letters* zijn de geschreven teekens van de bestanddeelen van den klank der woorden.

De letters zijn:

A, B, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V, W, Z.

In onduitsche woorden of ouderwets geschreven eigennamen komen nog de C, Q, X en Y voor, bij voorbeeld: *cirkel*, *Cats*, *Quirinus*, *Xerxes*, *synode*, *Lysander*. De PH hoort mede alleen in vreemde woorden of in oude namen te huis, als in *Philippus*, *Zutphen*. De C komt in Nederlandsche woorden voor in de lettervereeniging CH, bij voorbeeld in *kracht*.

B. De letters worden onderscheiden in *klinkers* (*vokalen*) en *medeklinkers* (*konzonanten*).

I. *Klinkers* zijn gewijzigde klanken. *Medeklinkers* zijn klankwijzigingen.

Aanm. 1. Wij verklaren de klinkers door de uitdrukking *gewijzigde klanken*, omdat het stemgeluid niet anders denkbaar is, dan in den mond of spraakweg gewijzigd.

Om de klinkers af te beelden gebruikt men vijf teekens: A, E, I, O, U; doch elk dezer teekens heeft niet altijd dezelfde waarde, en bovendien moet men, om sommige klanken voor te stellen, twee dezer teekens vereenigen.

De klinkers, namelijk, zijn te onderscheiden, 1) in *opene vokalen*: A, E, IE, O en OE, die door eene lichte wijziging in eene der mondstreken gevormd worden; 2) in *geslotene of gewijzigde vokalen*. Deze laatste zijn wederom te onderscheiden in drie soorten: het zijn vokalen, die, *ten eerste*, gewijzigd worden door eene lichte verheffing van de tong tegen het achterste gedeelte van het gehemelte: A, E, I, O, U (uitgesproken als in *dag*, *bel*, *lid*, *stok*, *stuk*); *ten tweede*, door verheffing van de tong tegen het middengehemelte (d. i. door de konzont J): EI, IJ, UI, EU en U (uitgesproken als in *uur*); *ten derde*, door beweging van de lippen tot elkander (d. i. door de konzont W): AU (AAU) en OU. — De gewijzigde vokalen der eerste soort heeten bij uitnemendheid *geslotene vokalen*, die der twee laatste soorten heeten doorgaans *tweeklanken (diphthongen)*. — De E en de I stellen in zekere bestanddeelen van sommige woorden eenen zeer zwakken klank voor, bij voorbeeld in de eerste lettergreep van *bevel*, en in de laatste van *gevel* en *honig*. Hebben de e en de i deze waarde, dan heeten zij *toonloos*.

Aanm. 2. AAI, OOI en EEU, zijn geene tweeklanken: hier toch wordt de vokaal door de volgende konzont (I = J, of U = W) in geenen deele gewijzigd. — *Drieklanken* zijn er niet: IEU en OEI zijn zelfs geene tweeklanken, daar ook hier de vokalen IE en OE door de volgende konzont (U of I, dat is W of J) niet gewijzigd worden.

Aanm. 3. De onderscheiding tusschen *lange* en *korte* vokalen is op onze uitspraak der vokalen van geene toepassing.

II. 1. De medeklinkers worden gevormd, 1) in den strot, — de zoogenaamde *keelletters*: CH, G, H; 2) door de verheffing van de tong tegen het achterste gedeelte van het gehemelte, — de *gehemelteletter*: K; 3) door de verheffing van de tong tegen het meer vooraan gelegen gedeelte van het gehemelte, — de *tongletters*: D, J, L, N, R, S, T, Z, en 4) door beweging van de lippen tot elkander, — de *lipletters*: B, F, M, P, V, W.

2. Voorts zijn de medeklinkers te onderscheiden in *stomme konzonten* en in *halve vokalen*.

1). De stomme konzonanten sluiten den luchtstroom geheel af, zoo dat men, na ze achter eene vokaal uitgesproken te hebben, den mond op nieuw openen moet om op nieuw geluid te kunnen voortbrengen; het zijn de volgende: B, D, K, P, T.

2). De halve vokalen laten den luchtstroom eenen uitweg, hetzij door den *mond*, hetzij door den *neus*; het zijn de volgende: CH, F, G, H, J, L, R, S, V, W, Z, die den luchtstroom door den mond, en M, N, die hem door den neus eenen uitweg laten en daarom *neusletters* heeten.

Van deze halve vokalen worden de CH, F, G en V als *aangeblazen* (*geaspireerde*) stomme konzonanten beschouwd; de L, M, N en R heeten *vloeibare* letters, en de H, S, W en Z zijn *blaasletters* (*spiranten*).

3. De stomme medeklinkers worden meer of minder heftig uitgebracht. Op grond hiervan worden zij onderscheiden in *harde* (P, K en T) en in *weeke* (B en D). Van de aangeblazen letters zijn desgelijks de CH en de F *scherp*, de G en de V *zacht*. Van de blaasletters is de S *scherp*, de Z *zacht*.

Aann. 1. De verdeeling der stomme konzonanten naar de spraakwerktuigen kruist hare verdeeling naar den graad van heftigheid, met welken zij worden voortgebracht, op deze wijze:

Stomme konzonanten:

	Harde:	Weeke:	Geaspireerde:
Lipletters:	P	B	F
Tongletters:	T	D	
Gehemelte- of keelletters:	K		CH

Aann. 2. Uit deze tabel blijkt, dat ons de geaspireerde tongletter (Grieksche en Engelsche TH) en de weeke gehemelteletter (Fransche of Hoogduitsche G in *gáter* en *Garten*) ontbreken.

Aann. 3. In vereeniging met de *n* behield de *g* de waarde van de weeke gehemelteletter, en smelt zij alzoo met de *n* zamen tot den klank, die gehoord wordt in *zung*, *zingen*.

C. Eene *lettergreep* wordt gevormd door eene vokaal, die op zich zelve, of in vereeniging met eene of meer begeleidende konzonanten wordt uitgesproken; bij voorbeeld: *a-dem*, *ga*, *aal*, *blad*, *land*, *te-gen-woor-dig*.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE VOKALEN.

§. 4.

De vokalen zijn oorspronkelijk drie in getal: *a*, *i*, *u* (uit te spreken als *oe*). De *e* ontstond door klankbreking uit *i*; de *o* door klankbreking uit *u* (wederom niet de Hollandsche, maar de Hoogduitse korte *u*).

Nevens de drie oorspronkelijke, in den duur der uitspraak korte vokalen, had het Gothisch nog twee lange vokalen: *ā* en *ō*, en vier diphthongen: *ai*, *au*, *ei*, *iu*.

In de volgende §§. van dit hoofdstuk verklaren wij den oorsprong der thans in onze taal voorkomende vokaalklanken.

§. 5.

De *A*.

1. Onze, hetzij gesloten, hetzij open *a* beantwoordt meestal aan de Gothische *a*.

1). Gesloten is de *a*:

a. In stamsyllaben of grondvormen, oorspronkelijk door meer dan ééne konzontant gevolgd: *half*, Goth. *halbs*; *balg*, *balgs*; *hard*, *hardus*; *hand*, *handus*; *macht*, *mahts*.

Uitzonderingen:

a). Vóór twee medeklinkers, van welke de eerste eene *r* is, vertoont zich doorgaans de *a* open: *aard*, *baard*, *gaard*, *kaart*, *taart*, *vaars*.

b). Vóór de dubbelletters *ks*, *ts*, *st*, die bijna een ondeelbaar geheel vormen, komt de *a* open voor: *aakse* (nevens *ak-*

se), *aakster* (nevens *ekster*), *kaats*, *schaats*, *plaats*, *haast*, *plaafter* (nevens *pleister*).

b. In woorden en woordvormen, in welke op de enkele sluitende konzont van ouds geene vokaal volgt, als in de partikels *dan*, *af*; in de imperfekten van ongelijkvloeiende werkwoorden, als *brak*, *kwam*, *at*; in de adjektieven *tam*, *smal*, *nat* enz., en in de zelfstandige naamwoorden: *bad*, *dag*, *dak*, *dal*, *gat*, *pad*, *graf*, *staf*, *slag*, *stad* enz.

Uitzondering:

Substantieven, wier beteekenis het begrip, door het werkwoord, waartoe zij behooren, uitgedrukt, vasthoudt, en die dus in zoo verre als afgeleid van deze werkwoorden beschouwd moeten worden of werkelijk daarvan afgeleid zijn, behouden de open *a* dezer werkwoorden, bij voorb.: *smaad*, *smaak*, *haal*, *haat*, *praat*, *schaam(-te)*, *praam*, *gejaag*, *gedraaf*. Hiertoe behooren ook *raad*, *staak*, *haak*, *spaan*, al hebben zij, doordien er een persoon of voorwerp bijgedacht wordt, eene concrete beteekenis. — De open vokaal in *paar* en in het adjekt. *baar* (nevens *bar*) is aan de werking der *r* te wijten. Soms schijnt ook de *l* denzelfden invloed te hebben: aldus in *paal* en *straal* en wellicht nog in een paar andere naamwoorden.

2). Open is de *a*:

Waar de konzont, die op haar volgt, oorspronkelijk of nog heden ten dage op hare beurt door eene vokaal gevolgd wordt: *ik maal*, Goth. *mala*; *graven*, graban; *naam*, namô; *haan*, hana; *ik graaf*, voor *grave*; *graaf* of *grave*; *gaaf* (*gift*) en *gaaf* (*ongeschonden*) voor *gave*; *baan* of *bane*; *gewaad* of *wade*.

Hieruit volgt:

a. Dat de slotkonzont der naamwoorden, die eene open *a* bezitten, voorheen door eene vokaal werd gevolgd. Dit is het geval met de bijvoegelijke naamwoorden *braaf*, *gaaf*, *laat*, *laag* en andere, voor *brave*, *gave*, *late* enz., en met de zelfstandige naamwoorden, die of van het mannelijk geslacht, maar oorspronkelijk ten minste van de zwakke verbuiging zijn, als:

graaf, vraat, draak, (na-)maag, maat (makker), haas, baas, slaaf enz., of van het vrouwelijk geslacht en oorspronkelijk voorzien van eenen vrouwelijken vokaalklank op het einde, als: *baan, taal, spraak, raap, waag, daad, baat, maas, kaas* en eene menigte andere, voor *bane, tale, sprake* enz. Zoo is bij de substantieven de al of niet gesloten vokaal een zeker merkteeken van verbuiging of geslacht.

b. Dat, waar achter mannel. of onzijd. substantieven, uitgaande op eene enkele konzont, doch met gesloten *a*, de uitgang van den datief enkelv. of die van het meervoud gevoegd wordt, de vokaal zich open vertoont; bij voorbeeld: *grave* (in *ten grave*, datief van *graf*), *dalen* (meerv. van *dal*). Doorgaans is dit ook het geval vóór den verkleiningsuitgang *je*, welks bijzonder zachte konzont zich aan de slotkonzont van het naamwoord kan aansluiten, in dier voege, dat zij, met deze vereenigd, de nieuwe syllabe begint: zoo zegt men *glaasje* (d. is *gla-sje*), *blaadje, vaatje, paadje*, van *glas, blad, vat, pad*, maar: *grafje, dakje, slagje*, en, waar deze uitgang de *t* vóór zich neemt, natuurlijk *dalletje, dammetje* enz. Men zegt beide: *dagjes*, dat op elken dag in het bijzonder ziet, en *daagjes*, hetwelk de dagen tot eene reeks vereenigt; *gatjes*, hetwelk tot *gat* behoort in eene beteekenis, waarin het geen meervoud heeft, en *gaatjes* van *gat, opening*. — Bij het aannemen van den uitgang des genitiefs heeft de verschijning der open *a* niet meer plaats; men zegt: *des dals* (voor *des dales*), *des grafs, des veldslags, des middags*; maar de adverbiale uitdrukkingen *des daags* en *slaags* bewaren de open *a*. — Bij de adjektieven met gesloten *a* vóór eene enkele konzont, heeft zich deze gesloten vokaal tegenwoordig ook over de vormen uitgebreid, welke zich door een vokaalklank op het einde onderscheiden, als *nat*, vrouwelijk *natte* (eigenlijk: *nat-e*), *smalle* (meerv. van *smal*), *tamme, gramme*. Desgelijks heeft het vrouwel. *kat*, in het meerv. *katten*, niettegenstaande het *kater* nevens zich heeft. *Stad* heeft geen meerv.: *steden* toch behoort bij het enkelv. *stede*.

Aanm. 1. Sluit eene verdubbelde konzonant de vokaal op het eind des woords, dan wordt slechts ééne der beide geschreven: *al* voor *all*, Goth. *alls*; *zak* voor *zakk*, sakkus. Dus ook met de overige klinkers, die gesloten voorkomen: *vel* voor *vell*, fill; *kin* voor *kinn*, kinnus; *bron* voor *bronn*, brunna; *ik vul* voor *vull* van *vol*, fulls.

Aanm. 2. De oorzaak, dat *brak*, *at* enz. in het meerv. en in den subjunctief: *braken*, *brake*; *aten*, *ate*, hebben, ligt daarin, dat het meerv. en de subjunct. oorspronkelijk eene andere vokaal bezaten, dan het enkelv. van het imperfect dier werkwoorden (Zie beneden in deze §.: 2.)

Aanm. 3. Waar de vokaal slechts ten gevolge eener synkope door twee konzonanten gevolgd wordt, bleef zij open: *twalf* voor *twalef*, Goth. *tvalif*; *aafsch* voor *avesch*, *maagd* voor *maged*. In *paander*, Fransch *panier*, en *spaander* voor *spaner*, waar alzoo eerst door inlassching der *d* de dubbele konzonant ontstond, hield mede de open vokaal stand. Omgekeerd hield de gesloten vokaal stand, in weerwil van de inlassching der *e*, in *akker*, *adder*, *gaffel*, Goth. *akrs*, *nadr*s en *gabls*.

Aanm. 4. Door zamentrekking na synkope is de open *a* ontstaan uit *aë*, in *staan* voor *standen*, en *gaan* voor *gangen*.

2. De open *a* is voorts ontstaan uit de Gothische *ê*, in *slapen*, slêpan; *jaar*, jêr; *maan*, mêna; *wij gaven*, gêbum; *hij laze*, lêsi, enz.

3. Vervolgens ontstond eene meestal open *a* in eenige woorden uit *e* of Goth. *ai*, door de werking eener volgend *r*. Dus in *aarde* voor *erde*, Goth. *airtha*; *waarts*, Goth. *vairts*, Lat. *versus*; *vaars* voor *vers*, Lat. *versus*; *star*, ook wel *ster*; *smart*, vroeger *smert*; *hart*, voorheen *hert*; *knarsen* nevens *knersen*; *gaarn* van het Goth. *gairnjan*, *begeren* (oudt. *begaeren*); *waard*, Hoogd. *Wirth*, *vairdus*; *waard*, Hoogd. *werth*, *vairths*. Ook in de vreemde woorden *paruijk* (*perruque*) en *patrijs* (*perdrix*) voor *pardrijs*, bewerkte de *r* den overgang van *e* tot *a*. Soms heeft de *l* op de voorgaande *e* denzelfden invloed, b. v. in *aalmoes*, *ἐλεημοσύνη*. — In *zwager*, Goth. *svaihra*, en *zwavel*, Hoogd. *Schwefel*, Goth. *svibls*, is mede de *a* uit *e* (Goth. *ai* of *i*) ontstaan.

Aanm. De Goth. *ai* is niet te verwarren met de diphthong *ái* (onze *ee*): de *ai* is de gedaante, die de *i* vóór de *r* en de *h* aanneemt.

4. Eindelijk klimt de oorsprong der *a* op tot de Goth. diphthong *ái*, in *maal* (*vlek*), Goth. *máil*; *zaaijen* (d. i. *za-j-en*), *waaijen*, Goth. *sái-an*, *vái-an*; in *naad* en *draaad* met *naai-*

jen en *draaijen*, waartoe die substantieven behooren. Denzelfden oorsprong heeft de *a* in woorden, die in verband staan met zoodanige ongelijkvloeiende werkwoorden, welke thans in hun tegenw. tijd *ij* vertoonen, en in het Goth. de diphthong *ai* in het enkelv. van het imperf. hadden. Zoo behoort *glad* tot *glijden* en ontleent zijne vokaal van het imperf. singul. van dit werkw., *zwak* eveneens tot *zwyken*, *rat* tot *rijten*, *rad* tot *rijden*, *knap* tot *knijpen*, *laf* tot *lijven* (vanwaar *blijven*, d. is *belijven*), *staf* tot *stijven*, *wak* tot *wijken*, *kwalster* tot *kwijlen*, *ladder* tot *lijden* (*gaan*), (*twee*-)spalt tot *splijten*. Deze anders gesloten *a* vertoont zich open in *onraad* en *voorraad* voor *onrade*, *voorrade* (vergelijk *alreede*), in *gapen* (van *gijpen*), *blaken* van *blijken*, *staaf* voor *stave*.

Aanm. Nevens *eikel* bestaat ook *aker* en, omgekeerd, *pleister* nevens *plaaster*. Vergelijk ook *razijn* met het Fransche *raisin*.

§. 6.

De *E*.

1. De gesloten, alsmede de zachte open *e* ontstonden meestal uit de Gothische *i*.

1). Eene geslotene *e* ontstond uit *i*:

a. Waar deze vokaal gevolgd werd door meer dan ééne konzont, waarvan de eerste een *r* of *h* (thans *ch*) was, en alzoo alleen in die gevallen, waarin de *i* in het Goth. zelf in *ai* overging —: anders bleef vóór meer dan eene konzont de *i* behouden —: *ik werp*, *vairpa*; *ik berg*, *bairga*; *herder*, *hairdeis*; *recht*, *raihths* (*rechter* en *rechten* hebben *richter* en *richten* nevens zich); *slecht*, *slaihts*; dus ook in *vechten* en *vlechten*; in *mest* (*mist*) is achter de vokaal eene *h* (*ch*) uitgevallen, blijkens den oth. vorm *maihstus*.

Aanm. 1. De *i* komt vóór de *r* in onze taal nimmer vóór, behalve in het klanknabootsende *kirren*, juist omdat het klanknabootsend is en zich als zoodanig niet naar den taalregel, maar naar het natuurgeluid richtte.

Aanm. 2. Ook vóór de dubbele *l*, of vóór de *l* door eene andere konzont gevolgd, ging meestal de *i* in eene gesloten *e* over: *vel*, Goth. *fill*, nevens

villen; spellen, spillón; helm, hilms; helpen, hilpan; smelten, voorheen smilten; dus ook in zelf, veld en melk, en in tent, daar dit voor telt staat; alsmede in de adjektieven snel en fel.

Aanm. 3. Van den regel, dat de Goth. *i* vóór twee konzonanten, van welke de eerste geene *r* (*l*) of *h* (*ch*) was, bewaard bleef, zijn slechts weinig uitzonderingen: *prent* voor *print*, *zwemmen* voor *zwimmen*, *krebbe* nevens *kribbe*, *pen* (d. i. *penn*) voor *pin*, *pik* (d. i. *pekk*) nevens *pik* enz.

Aanm. 4. Soms vindt men de oorspronkelijke *i* door verdubbeling van de daarop volgende enkele konzontant voor den overgang in de opene *e* bewaard. Dus zegt men *liggen*, Goth. *ligan*, voor *legen*, en bestaat *spillen* nevens *spelen*, *wikken* nevens *wegen*, *stikken* nevens *steken*, *verschillen* nevens *verschelen*. Voorts vindt men nevens vormen met de opene *e* niet zelden afgeleide woorden, in welke de *i* stand heeft gehouden, doordien de slotkonzonant door de konzontant des afleidingsuitgangs gevolgd werd: *gift* en *vergiffenis* (d. i. *vergifnis*) van *geven*, *gewicht* van *wegen*, *plicht* van *plegen*, *gezicht* van *zegen* (saihvan) d. i. *zien*, *nicht* (voor *nift*) van *neef*, *mits* van *mede*, *ginds* of *ginder* van *gene*, waar de *d* ingelascht is.

b. In woorden of woordvormen, in welke op de enkele sluitende konzontant van ouds geene vokaal volgde, als in de partikel *met*, Goth. *mith*, en in het voornaamw. *hem*, Goth. *im* (uitsluitend dat. plur.), en in de naamwoorden: *vrek*, *stek*, *bevel*, *tred*, *gesprek*, *lek*, *spel*, *weg* enz.

Eene uitzondering op dezen laatsten regel maken de zelfst. naamwoorden *steek* en *smeer*, die, terwijl zij zich naauw aan de beteekenis der werkwoorden *steken* en *smeren* aansluiten, ook de open vokaal dezer werkwoorden behouden; voorts substantieven als *het gespeel*, *het gezweef*, die van *spelen* en *zweven* zijn afgeleid, en eindelijk *kreet* en het mannelijke *greep*, op welke de open vokaal van het deelwoord (*gekreten*, *gegrepen*) van invloed schijnt geweest te zijn.

Aanm. Sommige woorden en woordvormen, hoezeer uit eene syllabe bestaande, door eene enkele konzontant gesloten, die van ouds door geene vokaal gevolgd werd, hebben niettemin de *i* behouden, te weten, de partikel *in*; de voornaamwoorden *ik* en *zich*; het zelfst. werkwoord *is*, en behalve *rid*, ook de zelfst. naamwoorden *lid* en *gelid*, *schip*, *smid*, *split* en *rif*, die volgens den regel van het ontstaan der opene *e* in het meervoud *leden*, *gelederen*, *schepen*, *smeden*, *spleten* en *reven* hebben. Van *smid* vindt men den genitief *smeeds* (d. i. *smedes*), *Lek Sp.* III. 14, 189. De datief van *schip* luidt mede regelmatig *scheep* d. i. *schepe*. Om ook in het meerv. de *i* te kunnen behouden, geeft men soms aan *smid* den ongewonen meervoudvorm *smids*.

2). Eene open *e* ontstond uit *i*:

Waar de konzontant, die op haar volgt, oorspronkelijk of nog heden ten dage, op hare beurt door eene vokaal gevolgd wordt: *lezen*, *lisan*; *ik lees* (*leze*), *lisa*; *hemel*, *himins*; *wij beten*, *bitum*; *gelezen*, *lisans*; *geleden*, *lithans*; *neef* voor *neve*; *keel* voor *kele*, enz.

Ook hier, even als bij de naamwoorden met open *a*, is de open *e* het bewijs, dat de slotkonzontant oorspronkelijk door eene vokaal gevolgd werd. Zoo staat *veel* voor *vele*, *filu*, en *leeg* verloor de slotkonzontant van zijnen stam met de vokaal, die haar volgde, daar het is samengetrokken uit *ledig*. Met de zelfstandige naamwoorden van eene open *e* voorzien is dit mede het geval, en bij gevolg is de open *e* bij de mannelijke substantieven *neef* (voor *neve*) en *gespeel* het kenmerk der oorspronkelijk zwakke verbuiging, en bij eene menigte andere, als *kneep*, *week*, *peer*, *steeg*, *schreef*, *zeef* enz. voor *knepe*, *pere* enz. het kenmerk van den voormaligen vrouwelijken afleidingsuitgang. Voorts wordt ook bij mannelijke en onzijdige substantieven de *e* open, zoodra zij den uitgang des datiefs of des meervouds bekomen, als: *achter wege*, *te weeg brengen*, *in gebreke*, *in den gebede*, *spelen* (meerv. van *spel*), *bevelen* (van *bevel*) enz. *Stek* behoudt in het meerv. de gesloten *e*, zonder twijfel om verwarring met het meerv. van *steek* te voorkomen; ook *gesprek* heeft *gesprekken*. De verkleinvormen van die substantieven, welke in het meerv. eene open *e* bekomen, behouden alle de gesloten *e*: *gebedje*, *gebrekje*, *spelletje*, *tredje*, *wegje*; evenwel zou men van sommige den verkleinvorm met open *e* kunnen bezigen, doch slechts in het meervoud: *treedjes*, *weegjes*. De genitieven dier naamwoorden bewaren de gesloten *e*: *des bevels*, *gebeds*, *wegs*. De open *e* komt echter voor den dag in den adverbialen genitief *weegs* in *zijns weegs gaan*, en in de uitdrukking *een eind weegs*. — De vrouwel. substantieven met gesloten *e*, *les en wet*, behouden die in het meerv., even als *kat* zijne gesloten *a*. *Vrek*, dat in het meerv. *vrekken* heeft, is eigenlijk een adjektief.

2. Voorts is de *e* ontstaan uit *a* door middel van die klank-

wijziging, welke in de Hoogduitsche spraakkunst *Umlaut* heet: *menig*, Goth. *manags*; *ezel*, *asilus*; *erf*, *arbi*; *ende* (later *éinde*), *andéis*; *beer* (wild dier), Hoogd. *Bähr*; *bedwelmen* van *dwalm*, *behelzen* van *hals*, *belenden* van *land*, *belemmeren* van *lam*, *mengen* van *mang* of *mank* (d. i. *te midden van*), *lengte* van *lang*, *hen* (*henne*) van *haan*. Van adjektieven en imperfekten komen, met verandering van *a* in *e*, werkwoorden met eene faktitieve beteekenis: *pletten* van *plat*, *temmen* van *tam*, *reppen* van *rap*, *krenken* van *krank*, *netten* van *nat*, *letten* van *lat* (Hoogd. *lass*), *leggen* van *lag*, *drenken* van *drank* (oud imperf. van *drinken*), *zetten* van *zat*, *kwellen* van *kwal* (imperf. van het oude *quelen*, waartoe ook *kwaal* behoort). In eene gelijke betrekking staat *deken* tot *dak*, *stellen* tot *stal*, *tellen* tot *tal* (*taal*), *vellen* tot *val*, *henker* en *gehengen* tot *hangen*.

Aanm. 1. Deze wijziging van *a* tot *e* heeft haren oorsprong te danken aan een *i* (*e*) of *j*, welke, ten minste in den oorspronkelijken vorm des woords, op de syllabe, die de *a* bevatte, volgde.

Aanm. 2. Hoezeer de werkwoorden *zenden*, *schenden*, *schenken*, sterk, d. i. ongelijkvloeiend, zijn en tot ééne soort gebracht worden met werkwoorden, die in het praesens eene *i* of eene *e* uit *i* bezitten, is niettemin hun praesensvorm zwak, en in dezen praesensvorm de *e* uit *a* ontstaan. Desgelijks in *treffen* en *trekken*. Ook *brenge* en *denke* hebben eene *e* uit *a*.

Aanm. 3. Nevens vormen met eene door de hier behandelde klankwijziging uit *a* ontsproten *e*, bestaan somtijds nog vormen met de oorspronkelijke *a*. Vergelijk slechts *edel* en *adel*, *slek* met *slak*, *hebben* met (*hand*-) *haven* en de verhogen vormen *had* en *gehad*, *rek* met *rak*, *eng* met *bang* (voor *be-ang*), *hegge* (*hek*) met *haag*, *stede* met *stad*, *veste* met *vast*. In de laatste drie voorbeelden gaat de klankwijziging met de aanwezigheid der toonlooze *e* in de volgende syllabe gepaard (Vergel. *Aanm. 1.*).

Aanm. 4. De regel, dat de vokaal gesloten is, zoo zij door twee konzonanten, en open, zoo zij door slechts ééne konzonant gevolgd wordt, gaat ook met de *e* door, die uit *a* ontstaan is. Zoo hebben *meel* van *malen*, *heer* (d. i. *leger*), Oudduitsch *hari*, en *meer* (*zee*), Goth. *marei*, een open *e*; *vreemd* staat voor *vremed*, Oudd. *framadi* of *framidi* en *fremidi*. *Kerel* (Oudd. *carl*) behield de gesloten *e* in de uitspraak in weerwil van de inlassching der *e* tusschen de *r* en *l*. *Heg* (*hek*), *hen*, *schel* en *slek* hebben eene, hoezeer niet oorspronkelijk, verdubbelde konzonant. In *temmen*, *leggen* enz. is de dubbele konzonant ontstaan, doordien de slotkonzonant van den stam de *j*, die in het Goth. in diergelijke werkwoorden op den stam-

klank volgde (tanjan, lagjan), aan zich gelijk maakte (assimileerde). Maar *est*, *kreeft* en *eend* wijken af, daar zij vóór de dubbele konzont eene open *e* hebben. Kiliaen schrijft deze woorden: *est*, *kreeft* en *endte*, en nog hoort men wel de uitspraak *endvoegel*,

3. In eenige weinige woorden is de *e* ontstaan uit *eu* en *o* of *u* (Goth. *u* of *au*), te weten, in *krepel* voor *kreupel* van *kruipen* (*kroop*, *gekropen*), *knekel* voor *kreupel* van *knok*, *werken* voor *worpen*, Goth. *vaúrkjan*, *derven* voor *dorven*, *thaurban*. Met de Nederlandsche *u* is de klank *ie* naauw verwant: geen wonder dus, dat de *e* ook somtijds ontstaan is uit *ie* of uit die Goth. diphthong *iu*, welke doorgaans *ie* of *ui* bij ons opleverde. Dit is het geval in *veertien* en *vier*, *kegel* voor *kriegel* en dit van *kryg*, *negen* Goth. *niun*; *heden* (nevens *huiden*), Oudd. *hiutu*.

4. De harde open *e* (*ee*) is ontstaan uit de Goth. *ái*: *deel*, *dáils*; *zeel*, *sáils*; *zeer* (*smart*), *sáir*; *sneeuw*, *snáivs*; *een*, *áins*; *deeg*, *dáigs*; *teeken*, *táikns*; *beer* (*manneljes varken*), Eng. *boar*.

Aanm. 1. De Goth. *ái* levert mede niet zelden bij ons *ei* op (Zie §. 10. 1.). Van daar (*uit*-)breiden nevens *breed*, *bráids*; (*be*-)reiden nevens *gereed*, *garáids*; *klein* nevens *kleen*.

Aanm. 2. De ongelijkvloeiende werkwoorden, die een *ij* (Goth. *ei*) in het praes. hebben, bezaten in het imperf. singul. den klank *ái*: *ik steeg*, *stáig*; *ik bleef*, *biláif*. Van daar dat woorden, daarvan afgeleid, eene harde *e* of wel *ei* vertoonen: *zweemen* van *zwijmen*, *bleek* van *blijken*, *leed* van *lijden*, *week* van *wijken*, *neigen* van *nijgen*, *rei* van *rijgen*, *reis* van *rijzen*, *steiger* van *stijgen*, *leiden* (*doen gaan*) van *lijden* (*gaan*).

Aanm. 3. Soms is de *ái* in eene gesloten *e* overgegaan: *wel*, Goth. *váila*; *enkel* van *een*; *hette* (*hitte*) van *heet*. Ja, de *ee* van het voornw. *gene* (Goth. *jáins*) en van den uitgang *-heid*, Goth. *háids*, in het meerv. *-heden* en in het oude enkelv. *-hede* ging in eene zachte open *e* over.

5. De toonlooze *e* heeft haar ontstaan te danken aan den invloed van den klemtoon, die, terwijl hij de stamsyllabe bijzonder deed uitkomen, de afleidings- en verbuigingsvormen van hunne volle vokalen beroofde (Vergel. §. 2. 2. Aanm.). Dus moesten de klinkers, die in de oorspronkelijke gedaante dier vormen voorkwamen, voor eene kleurlooze zwakke *e* plaats maken. Diensvolgens komt deze *e* voor in verscheidene voor- en achtervoeg-

sels, alsmede in alle verbuigingsuitgangen, die niet bloot in eene konzonant bestaan. Buitendien nog slechts in enkele vormen van het lidwoord *de*; in de vormen der voornaamwoorden *me*, *we*, *ge*, *ze*, *je*, enz. voor *mij*, *wij*, *zij*, *gij*, *jij*; in *er* voor *daar*, en in het voortzetsel *te*. Eindelijk, waar de *e* is ingelascht, is zij mede toonloos.

Aanm. 1. In de taal des gemeenen levens verliezen het zoogenaamde lidwoord *een* en het woordje *het* (hetzij als lidwoord, hetzij als voornaamw.) mede hunne klinkende vokaal.

Aanm. 2. In meer dan één voorbeeld bemerkt men, dat het tweede lid van een zamengesteld woord, ten gevolge van het overheerschen van den klemtoon, die op het eerste lid der zamenstelling rust, bijna allen toon verloren en bij gevolg de toonlooze *e* gekregen heeft. Dus staat *Juffer* voor *Jufvrouw*, *Jonker* voor *Jonkheer*, *immer* voor *iemeer*, *emmer* voor *eenbaar*, *tobbe* voor *tweebaar*, *wingerd* en *bongerd* voor *wijngaard* en *boomgaard*, *kerspél*, dat evenwel in de tweede syllabe eene eenigzins scherpe *e* heeft, voor *kerkspaal*, *enkel* voor *enklaauw*, *wereld* voor *wer-ald* (*wer* is Goth. *vair*, *man*, en *ald* beteekent *ouderdom*, *leeftijd*).

Aanm. 3. Slechts bij uitzondering bewaart de participiale uitgang, die anders *end* luidt, eene klinkende vokaal in *heiland*, *vijand* en *dwingeland*, en is de toonlooze uitgang *er* door klankversterking weder aan eene klinkende vokaal gekomen in *leeraar*, *dienaar* en *zondaar* en voorts in alle woorden, die vóór dezen uitgang eene toonlooze *e* hebben, als *middelaar*, als mede in *tuinier*, *gaardenier* enz. De uitgang *ert* (*erd*) heeft ook den vorm *aart* (*aard*) als *grijaard*, *Spanjaard*, en de uitgang *el* is overgegaan in *eel* in *tooneel*, *houweel*, *truweel* en *struweel*. Wanneer achter den uitgang *sel* de uitgang *ig* komt, die ook toonloos is, keert eene open *a* daarin terug: *rampzalig*, *armzalig*. Voorts vertoont eene klinkende vokaal in den uitgang het woord *avond*.

Aanm. 4. Alleen in *sieraad* voor *sierde*, en *armoede* voor *armde*, is de ingelaschte vokaal geen toonlooze *e*.

§. 7.

De *I* en *IE*.

1. De Gothische *i* hield stand, waar zij door twee konzonanten gevolgd werd: *ik spin* (*spinn*), *spinna*; *vinger*, *figgrs*; *mild*, *milds*; *binden*, *bindan*, enz.; behoudens de uitzonderingen in §. 6. 1. 1). *a.* en *Aanm. 2* en *3* vermeld. Slechts in weinig woorden en woordvormen bleef zij bewaard, in welke

deze vokaal werd gesloten door eene enkele konzontant, die van ouds door geene vokaal werd gevolgd. Zie §. 6. 1. 1). *b.* Aanm.

2. Eene toonlooze *i* is ontstaan door dezelfde oorzaak als de toonlooze *e* (Zie §. 6. 5.), in de uitgangen *ing*, *ig*, *ik*, *tig*.

3. Soms is de *i* ontstaan uit de Goth. *ei*, die (volgens §. 11. 1.) anders bij ons in *y* is overgegaan, ook wel een enkele maal uit de Goth. *ái* (*ee* of *ei*). Alsdan moet deze *i* als een gesloten *y* (*ei*) beschouwd worden. Dus in *begrip* en *gebit* voor *begrÿp* en *gebÿt*; in het adjekt *grif*; in *wit*, Goth. *hveits*; *trits* van *threis*, *drie*; *ligchaam* van *lijk*; *blikkeren* en *zwikken* van *blijken* en *zwijken*; *zwichten*, *dichten*, *stichten* en *tichten*, van *zwijken*, *dijgen*, *stijgen* en *tijgen*; *kibbelen* van *kijven*; *linnen* (lein) nevens *lijnwaad*, enz. Uit *ái* is *i* ontstaan in *bitter*, *báitrs*; *twintig*, *tvaimtigus*; *hitte* van *heet*; *blikken* voor *bleeken* in de zegswijze *blikken of blozen*.

4. Minder zeldzaam is de overgang der Goth. *iu* of Oudd. *ia* in *i*, als in *licht* (Goth. *liuhath*), *vlinder* van *vlieën* (*vliegen*), *ging*, *ving*, *king* voor *gieng*, *vieng*, *hieng* (Oudd. *giand* enz.), *immer* voor *iemeer*.

5. Meermalen is de *i* eene klankverandering (*Umlaut*) der *a*. Vooral vóór de *n*, *ng*; en *g* heeft de Umlaut deze gedaante. Dus in *bewind* van *bewenden* (vandjan), *onderwinden* voor *onderwenden*, *bigge* van *bake* (*varken*), *string* voor *streng* (*koord*), *schinkel* voor *schenkel*, *sint* (*sanctus*).

6. De *ie* is doorgaans ontstaan uit de Goth. *iu*: *knie*, *kniu*; *stier*, *stiurs*; *lief*, *liubs*; *liegen*, *liugan*. — In de imperfecten der werkwoorden beantwoordt de klank *ie* aan de Oudd. diphthong *ia*.

Aanm. De werkwoorden, die in het Oudd. in het imperf. den stamklank met *ia* verwisselden, hadden in het Goth. imperfect de reduplicatie. — Rechtmatig is slechts de *ie* in de imperfecten, *viel*, *hield*, *blies*, *liet*, *ried*, *sliiep*, *stiet*, *hieuw*, *riep*. Door verloop van de eene klasse der sterke werkwoorden in de andere is zij ontstaan in *bedierf*, *hielp*, *stierf*, *wierp*, *wierf*, *zwierf*, *hief*, *schiep*, *wiesch*, *wies*.

7. In eenige woorden is de oude lange *i* (anders in *ij* verkeerd) met de volgende toonlooze *e* tot *ie* zamengesmolten. Al-

dus in *wierook* (waarvoor men werkelijk ook *wijrook* schrijft) van *wijden* (*wijën*), *riem* en *riet* van *rijën* of *rijgen*, en *kiem*. Soms deed de gerekte klank van dezelfde *i* eene toonlooze *e* achter haar geboren worden, met welke zij dan eveneens tot onze tegenwoordige *ie* zamensmolt; alzoo in *drie* voor *dri* (*dry*), Goth. *threis*; *kriegel* (*kregel*) van *krijg*.

8. Soms is de *ie* uit de korte Gothische *i* (*ai*) ontstaan. Wanneer, namelijk, de *e* (de gewone plaatsvervangster der Gothische *i* of *ai*), veelal ten gevolge der uitwerping eener konzontant, in aanraking kwam met eene toonlooze *e*, ontstond de klank *eje*, die dan in *ie* overging. Dus in *vriend* (voor *vre-jend*) Goth. *frijõnds*; *vierschaar* van *vijen*, Goth. *fian*; *zien* (voor *zejen* uit *zegen*), *saihvan*; *tien*, *taihun*; *biecht*, Oudd. *pighit*; *vier*, Goth. *fidur*; *bies* (Hoogd. *Binse*) van *binden* of *liever* van den lateren vorm *bijnen*; *wiek* (voor *wegek*), van het Goth. *vigan*, (*be-*)*wegen*. In *gier* (van het Oudd. *giran*), *wier* (van het in het Hoogd. bewaarde *wirren*) en *hier*, Goth. *hiri*, is de *i*, die vóór de *r* nergens stand houdt (zie §. 6. 1. 1). *a*. Aanm. 1.), bewaard gebleven, terwijl eene toonlooze *e* werd aangenomen om den overgang van de *i* tot de *r* te vormen. Ook in *wieg* handhaafde zich de *i* in de gedaante *ie*.

Aanm. Wij zeggen thans *geschieden* voor *geschien*, in welk woord de klank *ie* op dezelfde wijze als in *zien* ontstaan is. Dit woord moet in het Goth. *gaskathvan* geluid hebben.

9. Uit eene harde *e* (Goth. *di*) is, wederom na uitwerping eener konzontant en daarop gevolgde zamensmelting met eene toonlooze *e*, *ie* ontstaan, in *ziel* (voor *zeejel*), Goth. *sáivala*, en *ie(-mand)*, Goth. *áiv*, welk Goth. woord ook in *iets*, *niet*, *niets*, *ieder* en *iegeijk* vervat is. Zonder wegwerping eener konzontant, zeker ten gevolge eener meer gerekte uitspraak, ging de harde *e* in *ie* over, in *tientje* (*takje*), Goth. *táins*; in het platte *hieten* voor *heeten*, en in *kier* (voor *keer*), in de gewone zegswijze *de deur staat op een kier*.

Aanm. 1. Uit de Latijnsche *ae* of *e* (Fransche *é*) is de klank *ie* ontstaan in *Griek*, Graecus; *spiegel*, speculum; *brief*, breve; *Pieter*, Petrus; *priester*, prêtre; *Michiel*, Michel.

Aann. 2. Uit de omstandigheid, dat zoowel de *ie* als *a* (zie §. 5. 4.) uit de harde *e* ontstaat, laat zich verklaren, dat *a* met *ie* afwisselt, bij voorb.: *straam* en *striem* (van *strijken*), *schraal* en *schriel*, zeldzaam voor *zeldzien*, *schraam* (*schram*) en *schriem*.

10. Wat den uitgang *ie* in bastaardwoorden aangaat, hij ontstond uit de vreemde uitgangen *ea*, *ia*, *iam*, wanneer, in den Nederduitschen vorm des woords, de uitgang den klemtoon niet tot zich trok: *linie*, *linea*; *historie*, *historia*; *lilie*, *lilium*; *menie*, *minium*. In Nederduitsche woorden ontstond hij uit *ig* of *ik*: *kevie*, Hoogd. *Kästch*, Oudd. *kevic*; *balie* nevens *balk*; als ware het *ballik*.

§. 8.

De *o*.

1. *Onse*, hetzij gesloten, hetzij zachte open *o* beantwoordt in de meeste gevallen aan de Gothische *u*.

1). Gesloten is zij:

a. Waar de stamsyllabe oorspronkelijk of nog heden ten dage door meer dan ééne konzontant gevolgd wordt: *dom*, Goth. *dumbs*; *vol*, *fulls*; *wol*, *vulla*; *zon*, *sunnó*; *jong*, *juggs*; *wolf*, *vulfs*; *wij vonden*, *funthum*.

Uitzondering:

Vóór de lettervereeniging *rd*, *rt* en *rn* is de vokaal veelal open, als in *woord*, *boord*, *moord*, *oord*, *koord*, *zwoord*, *koorts*, *hoorn*, *koorn*, *doorn*, *toorn*.

Aann. Vóór de *r* neemt dan ook in het Gothisch de *u* de gedaante *au* aan: *vaúrd*, *maúrthr*, *haúrn*, *kaúrn*, *thaúrnus*.

b. Waar de enkele slotkonzontant oorspronkelijk door geene vokaal gevolgd wordt: in zekere partikels, als *nog*, en in het voorvoegsel *on*; in *ik kom*; in verscheidene adjektieven, als *hol*, *grof*, *log*, *bros*, en in de mannelijke en onzijdige zelfst. naamwoorden oorspronkelijk van de sterke verbuiging: *gebod*, *God*, *hof*, *genat*, *spog* enz.

Uitzondering:

a). Waar eene enkele *r* de vokaal sluit, is de *o* open in

woorden, die anders de gesloten vokaal verkiezen, als in de partikels *voor* en *door*, in het voorvoegsel *oor*, en in het bijvoegelijk naamwoord *goor*.

b). De *o* is open in zelfst. naamwoorden, die zich in hunne beteekenis naauw aansluiten aan eenig werkwoord met open *o*. Dit is het geval met *pook*, *schoor*, *knoop*, *schroom*, *spook*. *Boog* bewaart de open vokaal van het deelw. *gebogen*.

2). Open is de vokaal:

Waar zij door slechts eene konzont, die op hare beurt eene vokaal achter zich heeft, gevolgd wordt: *genomen*, numans; *wij boden*, budum. Waar dus eene enkele slotkonzont in adjektieven of substantieven door eene open *o* wordt voorafgegaan, is eene vokaal achter die konzont weggevallen, dus in *vroom* en *zoon*, sunus, alsmede in een groot aantal vrouwelijke substantieven: *kool*, *koon*, *school*, *noot* enz. En waar in den datief of het meervoud van mannelijke en onzijdige substantieven de enkele slotkonzont door de vokaal des uitgangs gevolgd wordt, vertoont zich de vokaal open: *Gode*, *ten hove*, *geboden*, *holen*. *God* heeft ook in den genitief de *o* open: *Godes* nevens *Gods*. Ook in den verkleiningsvorm hebben de open *o*: *Minnegoodje* en *lootje* (*lotkaartje*). De vrouwelijke substantieven met gesloten vokaal behouden die in het meerv., als *stof*, *kot*, *mop*, *knot* enz. Ook de adjektieven in den verbogen vorm: *holle*, *logge*; alleenlijk zegt men *broze* en *grove*, omdat in *bros* de slotkonzont den aard van de zachte konzont *z*, in *graf* den aard der *v* behield, en noch de *z* noch de *v* in staat is de vokaal te sluiten. De open vokaal van den onverbogen vorm *broos* en *groof*, nevens *bros* en *grof*, schijnt door de terugwerking van den verbogen vorm ontstaan. In sommige mannelijke en onzijdige substantieven strekte zich de gesloten *o* over het meervoud uit, als in *kok*, *stok*, *knop*, *drop*, *strot*, *blok* enz.

Aanm. Vroeger toch namen deze laatste woorden den uitgang en doorgaans niet aan: het meerv. was of gelijk aan het enkelv. of ging uit op *s*, als *bloks*; nog zegt men bijna altijd *koks*. In het meerv. op *en* zeide men daarentegen voorheen: *strotten* en *bloken*.

2. In enkele vormen heeft de gesloten *o* haren oorsprong te danken aan de Gothische lange *o* (*ō*) en aan de Oudduitsche lange *u* (*ū*, Goth. *iu* of *u*): *stond* voor *stoend*, Goth. *stōih*; de uitgang *dom* van *dōmjan* (*doemen*); *polder* van *poel*; *op*, Oudd. *ūf*, Goth. *iup*; *doffer* van *dubō* (*duif*); *zocht* van *zoeken* (voor *zoekede*).

3. De gesloten *o* ontstond soms uit *a*: *overtollig* voor *overtallig*, *schoftijd* van *schoven* voor *schaven* (Goth. *skēvjan*): dit *schaven* of *schoven* is hetzelfde als *schuiven* (*gaan strijken*) of *schooijen* (*land loopen*), en *schoft* of *schobbert* is één met *schooijer*. Voorts ontstond de gesloten *o* regelmatig uit *a* in de imperfecten der ongelijkvloeiende werkwoorden der tweede soort: *bond*, *klom*, *sprong*, *zong*, *zwom* enz., en in eenige van de eerste soort: *trof*, *vocht*, *vlocht*, *trok* en *schoor* (waar de *o* open is wegens de *r*, zie 1. 1). *b. a*).

Aanm. De met het imperfect dier werkwoorden zamenhangende substantieven bewaren de oorspronkelijke *a*: *band*, *drank*, *klank*, *kramp*, *stank*, *zang*, *schaar*, en het adjektief *wrang*.

4. Verder ontstond somwijlen vóór de *r* eene open of gesloten *o* uit *e* (Goth. *ai*, d. i. *i*): *gorden* (*gairdan*), *dorschen* (Oudd. *dreskan*), *vorschen* (oudt. *vreschen*), *worden* (*vairthan*), *tegenwoordig* van *andvairthi*.

5. Eindelijk wijzigde eene *w*, zich hetzij vóór, hetzij achter de vokaal bevindende, deze vokaal tot *o*, in *komen* voor *kwe-men* (*qviman*); *zoo*, Goth. *sva*; *dol* en *dolen* voor *dwal* (Goth. *dvala*) en *dwalen*. De *w* achter de *a* met deze vokaal zamensmeltende verwekte *o*, in *hooi* (*havi*), *gooi* (*gavi*), *ooi* (*avi*), *schooijen* (*skēvjan*); zoo ook in *kooi* (d. i. *kevie*) en *dooi*. De *g* smolt met *a* tot *o* zamen in *boom*, Goth. *bagms*, en de *f* in *troosten*, *thrafstjan*.

6. De harde open *o* ontstond uit de Goth. *áu*: *loon*, *láuns*; *schoon*, *skáuns*; *doof*, *dáubs*; *hoonen* van *háuns* (*laag*); *loof*, *láubs*; *loopen*, *hláupan*; *bood* (imperf. van *bieden*), *báuth*, enz. — Soms ging deze *o* in eene gesloten *o* over: *los* en *lossen* (Goth. *láus* en *láusjan*), *lof* nevens *loof* en van daar *loo-*

ver, *dof* névens *dóof*, dus ook in *zog* (*zeug*) en *verlof* of *oorlof*, alsmede in *kocht* van *koopen*. In *lot* (Goth. *hlauts*) kreeg de *o* geheel het karakter der *o* uit *u*, van daar in het meervoud *loten*.

Aann. Daar het imperf. sing. van de ongelijkvl. werkwoorden, die in het praes. *ie* hebben (6de soort), oorspronkelijk eene hardlange *o* (*áu*) had, zoo is het niet vreemd, dat van die werkwoorden vormen met eene harde open *o* afkomen: *genoot* van *nieten*, *loochenen* van *liegen*, *rook* van *rieken* of *ruiken*, *toogen* (van waar *toon*en voor *toogen*en) van *tiegen* (*tijgen*), en de uitgang *loos* van *liezen*.

7. Eene harde open *o* is voorts ontsproten uit de harde *e* (Goth. *ái*) in *ooit* van *áiv*, en *of*, Goth. *aith*(thau), alsmede in verscheidene woorden, die stamvormen zijn van het imperf. sing. der ongelijkvl. werkwoorden van de 5de soort (met *y* in het praes.), hetwelk oudtijds de vokaal *ái* bezat; zoo behoort *snood* tot *snijden*, *glooijen* tot *glijden*, *strook* tot *strijken*, *stroompen* tot het Hgd. *streifen*. Deze *o* is gesloten in *strop* en *rot* in de beide beteekenissen (van *rijten*).

Aann. Schoon blijkt in het Goth. reeds skáuns geluid te hebben, hoezeer het tot *schijnen* behoort. Voorts vergelijkte men de imperfekten van de ongelijkvl. werkwoorden dezer soort in het Engelsch: *wrote*, *rose*, *drove* enz. van *to write*, *rise*, *drive*, en voorts *whole*. d. i. *geheel*, en *holy*, d. i. *heilig*, in welke laatste woorden dus mede de harde *e* (*ei*) in *o* is verkeerd.

§. 9.

De OE.

1. Deze vokaal is doorgaans de Goth. *ó*: *stoel*, *stóls*; *ik voer*, *fór*; *bloem*, *blôma*; *ik zwoeg*, *svôgja*; *boek*, *bôka*; *broeder*, *brôthar*, enz.

2. Verscheidene woorden, die bij ons *oe* hebben, vertoonen in hun Gothischen vorm *áu*: *roer*, *râus*; *zoen*, *sáun*; (*be-*)*zoedelen*, *sáulnôn*; *boer* van *báuan*.

Aann. De Goth. *áu* moest eerst in eene lange open *ú* (onze latere *ui*, vóór de *r* en *w*: *u*) overgaan, wilde zij in staat zijn de *oe* op te leveren (zie §. 14. 2.). Van daar de afwisseling tusschen *oe* en *ui* (*u*) in *snoeven* en *snuiven*, *snoet* en *snuut*, *knoest* en *knuist*, *spoegen* en *spuigen* of *spuwen*, *kloen* en *kluwen*, *boer* en (*na-*)*buur*.

3. De *oe* is eindelijk, vooral in vreemde woorden, niets anders dan de open *o*: *snoeyen* voor *snooyen* van *snijden* (vergel. §. 8. 7.), (*uit*-)roeyen nevens rooyen, (*be*-)sproeyen van *spreiden* (de *ei* of harde *e* toch levert *o*, zie t. a. pl.); *rumoer*, Lat. *rumor*; *Moesel* (Mosella); *aalmoes*, Grieksch *ἐλεημοσύνη*; *paveljoen*, *schorpioen*, *piene* enz.

§. 10.

De *EI*.

1. Deze klank beantwoordt aan de Goth. *ái*, die anders doorgaans eene harde open *e* oplevert (zie §. 6. 4.): *rein*, hráins; *scheiden*, skáidan; *arbeiden*, arbáidjan; *geit*, gáitei; *weit*, hváiteis; *heide*, háithi; *leiden*, láithjan.

2. Voorts is *ei* in eenige woorden ontstaan uit de versmelting eener *g* met de voorgaande *e*, vooral vóór den klank *el* en *en*. Dus staat *dweil* voor *dwegel* van *dwegen* of *dwagen*, *steil* voor *stegel* van *stijgen*, *zeil* voor *zegel*, *peil* en *teil* voor *pegel* en *tegel*, *zeis* of *zeisen* voor *zeegs* of *zeegsen* van *zijgen* (als *reeks* van *rijgen*), *zeide* en *leide* voor *zégde* en *legde*.

Aanm. *Meid* ontstond uit *maged* (*maagd*), *brein* uit *bragen* (in Drenthe nog gebezigd), nadat de *a* door *Umlaut* in *e* was veranderd, even als *Meinhard* van *magin*, *kracht*, en *Reinhard* van *ragin*, *raad*, *beleid*.

3. De *ei* is een vorm van den *Umlaut* uit *a* (vóór *nd* of *ns*) in *einde*, Goth. *andi*; *deinzen* van *thans*, imperf. van *thinsan*, *trekken*, en *peinzen*, Fransch *penser* (met als *a* uitgesproken *e*). Vóór de *l* heeft de *Umlaut* uit *a* deze gedaante in *feilen* nevens *falen*, en vóór de *r* in de schrijfwijze *heir* voor *heer*, en *meir* voor *meer*.

Aanm. Deze *ei* vóór de *r* in *heir* en *meir* mag evenwel niet uitgesproken worden even als de *ei*, die uit de Goth. *ái* is ontstaan; deze toch kan vóór de *r* niet anders uitgesproken worden dan door tusschenkomst eener toonlooze *e*: zoo zeggen wij *Beijeren*, niet *Beiren*.

4. In den uitgang van bastaardwoorden vervangt *ei* de Fransche *ai*, *ée*, *é*, uit Latijnsche *a*: *fontein*, *domein*, *Romein*, *paleis*, *karwei* (*corvéé*), *majesteit*.

§. 11.

De *IJ*.

1. Deze letter vervangt in de meeste gevallen den Gothischen tweeklank *ei*: *wij*, *veis*; *vrij*, *freis*; *wijle*, *hveila*; *schijnen*, *skeinan*; *ik drijf*, *dreiba*; *lijk*, *leik*; *twijfel*, *tveiff*.

Aanm. 1. De Gothische *ei* leverde aanvankelijk eene open *i*. Deze uitspraak heeft de *ij* in het Hollandsch in verscheidene woorden behouden, te weten, in *ijdel* en dus ook in *ijlen* (*raaskallen*) voor *ijdelen*, *nijver*, *ijp*, *knijzen*, *zippelen*.

Aanm. 2. Ten onrechte schrijft men *ijselijk*. Het behoorde *eiselijk* te worden geschreven, daar dit woord staat voor *egislijk* van het Goth. *agis*, *vrees*. Omgekeerd schrijven wij *dreigen* en *beiden* voor *drijgen* (*threihan*) en *bijden* (*heidan*).

2. De *ij* is uit de korte Goth. *i* ontstaan in *bij*, *bi* (in *bijzonder* spreekt men de *ij* nog als *i* uit); *zij* (voornw. vrl. enk.), *si*; *vijf*, *fimf*; *wij zijn*, *gij zijt*, *ik zij*, *sijum*, *sijuth*, *sijáu*; *vrijen*, *frijôn*; *vijand*, *fiansd*; *bij* (*insekt*), waarschijnlijk van een Oudd. *pija*; *mij*, *mis* (dat.) of *mik* (accus.).

Aanm. 1. Men ziet, dat de *i* in *ij* kon overgaan, waar zij of het woord eindigde, of achter haar eene konzont (meest *j*) wegviel. Behoeft het woord, waarin deze *ij* uit *i* voorkomt, den klemtoon niet, zoo treedt eene toonlooze *e* voor de *ij* in de plaats: *ze* en *me* voor *zij* en *mij*, en *be* in de samenstelling voor *bij*. Ook voor *wij* zegt men zonder klemtoon *we*, en voor *gij*, *ge*. Dit *gij* in gemeenzame taal *jij*, is Goth. *jus*, van welken vorm de uitgang door eene toonlooze *e* vervangen werd (*je*), die wegens den klemtoon in *ij* verkeerde.

Aanm. 2. Uit versmelting van de *g* met *i* ontstond de *ij* in *Wijnand* en *Wijnold* voor *wignand* en *wignold*, van *vigs*, *strijd*, alsmede in *vijl*, Oudd. *figila*, en in *ziigen*, *sigan* (de *g* in den tegenwoordigen vorm des woords is na het ontstaan der *ij* ingeschoven).

Aanm. 3. Door verwarring der *ie* met *i*, is de *ie* in *ij* veranderd in *tijgen* (*trekken*) voor *tiegen*, Goth. *tiuhan*, en *kijven*, Oudd. *chiuwan*; waarschijnlijk ook in *brij* van *priuwan* (*koken*).

3. In woorden, uit vreemde talen overgenomen, beantwoordt *ij* aan *i*: *kastijden*, *châtier*; dus ook in *radijs*, *patrijs*, *kronijk*, *bijbel*, *venijn* (Fr. *venin*), *prijs*. Wat den uitgang *ij* in vreemde woorden aangaat, hij ontstond uit den Latijnschen uitgang *ia*, wanneer in den Nederduitschen vorm des woords de uitgang den klemtoon tot zich trok: *melodij*, *harmonij*, *poezij*.

Aanm. 1. Daar de Lat. uitgang *ia* bij ons *ie* wordt, zoo in den Nederd. vorm des woords de uitgang den klemtoon *niet* tot zich trekt (zie §. 7. 10.), zoo dient men, waar de uitgang den klemtoon vordert, *ij* te schrijven, terwijl het niettemin vrij staat de *ij* in *harmonij* enz. als *ie* uit te spreken. Eveneens schrijve men steeds *katholijk*, *fabriek*, *muzijk*, *kronijk*, al verkiest men ook hier de *ij* als *ie* uit te spreken; maar *adjektief*, *substantief*, daar in deze woorden de klemtoon niet op den uitgang rust. Niettemin schrijft men *philosophie*, *geographie*, *theorie* enz., en *republiek*: hier zou, volgens den regel, *philosophij*, *republiek* (altijd met als *ie* uitgesproken *ij*) te schrijven zijn.

Aanm. 2. In *dozijn* beantwoordt de *ij* aan de Fransche *ai*, in *pijn* aan de Fransche *ei*.

§. 12.

De *EU*.

1. Deze klank is in verreweg de meeste woorden door klankverandering (*Umlaut*) uit eene zachte open *o* ontstaan. Dus in *reuk*, *deuk*, *beuren*, *scheur*, *vleug* en *vleugel*, *sleutel*, *beugel*, *teugel*, in welke woorden de vokaal ontstaan is uit de *o* der verled. deelwoorden van de werkw. *rieken*, *duiken*, het oude *beren* (*baïran*), *scheren*, *vliegen*, *sluiten*, *buigen* en *tijgen* (*tiegen*). *Veulen* luidt Goth. *fula*; *deur*, *daúr*; *heugen*, *hugjan*; *keutel* is een diminutief van *koot* (voor het oude *quat*, volgens §. 8. 5.), *beul* staat voor *beudel* van *bode*, *beun* in *beunhaas* komt van *bodem* (Hoogd. *Bühne*). Van daar de afwisseling tusschen *eu* en *o* in *leugen* en *logen*, *scheut* en *schoot* (*schoot*), *speuren* en *sporen* (werkw.), *jeuken* en *joken*, *leur* en *loor* (in *te loor*), *kneukel* en *knokel*, *teug* en *toog*, *kreuken* en *kroken*, *bleu* en *blode*, *geut* en *goot*, *neut* en *noot*, *sleuren* en *slören*, *spreuk* en *sprook*, *steuren* en *storen*.

Aann. Soms is *eu* eene klankverandering van de harde *o*, dus in *verheugen* van *hoog*, *zeug* van *zog* voor *zooge*; dus ook, zoo het schijnt, in *treuren* en *vreugde*. Eene klankverandering van *oe* is de *eu* in *boekweit* van *beuk*, en *geneugte* van *genoeg*. Zoo zeggen wij ook *beurs* voor het Fransche *bourse*, terwijl anders de Fransche klank *eu*, als in *kleur* en *fleur*, *eu* oplevert. *Eu* is ontstaan uit eene gesloten *o* of *u*, in *dreumel*, *deun* en *preutelen*, nevens *drommel*, *dun* en *pruttelen*.

2. De *eu* is door klankverbastering ontstaan uit *e*, hetzij deze *e* uit *i* of *a* ontstaan was, in *leunen*, *sneuvelen* van *sneven*, *heur* voor *her* of *haar*, *neus* en *reus*, alsmede in de platte taal: *teugen*, *zeuven*, *speulen* en *veul*, voor *tegen*, *zeven*, *spelen* en *veel*.

§. 13.

De *U*.

1. Dit vokuaaltoeken, hetwelk, behalve de straks te vermelden uitzonderingen, slechts een gesloten klank voorstelt, is, in de eerste plaats, een andere vorm van den *Umlaut* der *o* of Goth. *u*: *dulden*, Goth. *thulan*; *hullen*, *huljan*; *kunne*, *kuni*; *lust*, *lustus*; *vlug* van *vliegen* (*vloog*, *gevlogen*); *gulden* van *gold* (*goud*); *zulk* voor *zoolijk*; *uitbundig* van *bond*. Vandaar nog de afwisseling tusschen *u* en *o* in *bulster* en *bolster*, *bunder* en *bonder*, *bunsing* en *bonsing*, *drup* en *drop*, *druk* en *drok*, *grut* en *gort*, *juk* en *jok*, *musch* en *mosch*, *plunderen* en *plonderen*, *sturpen* en *storpen*; bijna geheel verouderd zijn thans *borger* en *konst* voor *burger* en *kunst*.

2. In verscheidene woorden is de *u* door klankverbastering uit *e* of *i* ontstaan: *bun* nevens *ben*, *hun* nevens *hen*, *spul* voor *spel*, *durk* nevens *drek*, *lus* en *lis*, *mnt*, Lat. *mentha*; *gunder* voor *ginder*, *fulp* en *felp*, *runnen* voor *rennen*, *run* en *rund* voor *rind*, *schulp* en *schelp*, *luttel* voor *littel* (Eng. *little*, Goth. *leitils*, *i* uit *ei* zie §. 7. 3.). Zoo komt *blusschen* van *lesschen*, *wulpsch* van *welp*, *runsel* van *rin-*
nen.

Aann. 1. In *zuster* voor *zwister* (Goth. *svistra*) en *tusschen* (Hoogd. *zwi-*

schon) van *soes*; is de *é* (e) eerst door den invloed der verloren *w* tot *u* gekleurd.

Aanm. 2. In *brümmel* van *brum*, *grüppel* nevens *greppel* van *grēb* (Hoogd. *Graben*), en *prüttsjen* van *praten*, is de *u* een vorm van den *Umlaut* uit *u*.

3. In sommige woorden is de *u* een gesloten *oe* of *ui* (*ie*); dus in *gerucht* van *roepen*, in *luchter* van *luchten* en dit van *licht* (*liuhath*), *bukken* van *buigen*, *kluft* en *klucht* van *kliēven*.

4. De open *u* komt niet voor dan vóór de *r*, door geene andere konzonant gevolgd, en vóór de *w*. Zij is één met den klank *ui* (zie §. 14.), die vóór de enkele *r* en de *w* dezen vorm behield.

Aanm. Slechts in de voornaamwoorden *u* (voor *uw*) en *uw* en in den uitgang der woorden *weduwe*, *zwaluw*, *schaduw*, *peuluw*, *zenuw* en *geluw* heeft de open *u* een anderen oorsprong: *u* luidt in het Goth. *izvis*, *izvar*. Uit deze vormen ging eerst de zachte sisklank *z* verloren; daarop verloren zij den uitgang. Zo bleef alleen *iw* over, en wijzigde de *u* (*w*) de voorgaande vokaal tot *u*. Van daar de vorm *uw* voor het persoonl. zoowel als het bezittel. voornw.; het eerste verloor later zijne *w* en er bleef alleen *u* over. De *u* in den uitgang dier naamwoorden is niets anders dan een vokaalklank om den overgang te vormen van de slotkonzonant van den stam tot de konzonant van den uitgang: een vokaalklank, die ook hier door de *w* tot *u* wordt gekleurd. *Weduwe*, namelijk, staat voor *wed'we* (Hoogd. *Witwe*), *zwaluw* voor *zwal'we* (*Schwalbe*), *geluw* voor *gef'we* (*gelb*).

§. 14.

De *UI* en de open *U*.

1. Deze klank is ontstaan uit de Gothische *u*, doch slechts daar waar deze vokaal in het Oudduitsch in een lange *u* (*ū*) was overgegaan: *ruim*, Goth. *rums*, Oudd. *rûm*; *duif*, *dubô*, *tûbâ*; *bruid*, *bruths*, *prût*; *huis*, *hus*, *hûs*; *duizend*, *thousandsi*, *dûsunt*; *nu* (= *nuw*), Goth. *nu*, Oudd. *nû*.

2. Uit de Goth. *au* is eerst Oudd. *û*, vervolgens *ui* ontstaan in *zuil*, *sául*; *luiden* (*lieden*), meerv. van het Goth. *láuhts*; *muil*, waarschijnlijk Goth. *mául* (vergel. *moel* of *smoel*, §. 9. 2. Aanm.); *guichelen* nevens *goochelen*, en *gebuur* van *báuan*.

3. Ten derde beantwoordt *ui* aan de Goth. *iu*, die daartoe eerst, als in eene menigte Oudd. woorden plaats heeft, in *ū* moest overgaan: *schuiven*, skiuban; *sluipen*, sliupan; *buigen*, biugan; *ik stuur*, stiurja. In sommige woorden hield nevens den vorm met *ui* een vorm met *ie* stand: *rieken* en *ruiken*, *kieken* en *kuiken*, *kiesch* en *kuisch*, *griezeltje* van *gruis*, *stieren* en *sturen*, *dier* en *duur*, *vier* en *vuur*. Van daar dan ook, dat de sterke werkwoorden met den stamklank *ui* (als *sluiten*) tot dezelfde klasse met die, welke den stamklank *ie* hebben (als *kiezen*), behooren.

Aanm. In *duivel*, Gr. *διάβολος*, en *luipaard*, leopardus, zien wij de vreemde lettervereeniging *ia*, *eo*, met de Oudduitsche *ia* en *eo* gelijk gesteld en, even als deze, *ui* opleveren. Vergelijk ook *Luik* (voor *Ludik* of *Luidik*) met den Latijnschen vorm Leodium.

4. In enkele woorden vervangt *ui* door klankverbastering de *ij* (Goth. *ei*): *ruiter* van *rijden*; *sluiken*, Oudd. slihan, Nhg. *schleichen*; *spuwen* of *spuigen*, ook *spoegen* (§. 9. 2. *Aanm.*), voor *spijgen*, Goth. speivan; *huwen* van heiv (*huisgezin*).

5. Door versmelting met eene volgende konzonant (*ch* of *n*) is *ui* uit de gesloten *u* ontstaan in *fruit* voor *vrucht*, en *kluit* voor *klucht*, en in *muiden* in den naam der steden *Muiden* en *Arnemuiden* van *mond*.

6. In vreemde woorden beantwoordt de *ui* aan de Latijnsche *u*, soms *o* en *au*, en aan de Fransche *u*, soms *eau*: *muil*, mulus; *kruis*, crux; *struis*, struthio; *muur*, murus; *pruim*, prunus; *uur*, hora; *kruin*, corona; *kluis* van clausus; *fluit* flûte; *pruik*, perruque; *natuur*, nature; *fornuis*, fourneau. Alleen *minuut* bewaart den klank *u*, die anders alleen voor de *r* stand houdt.

Aanm. Wij zagen dat de *u* vóór de enkele *r* en de *w*, één is met de *ui* vóór andere konzonanten. Ten duidelijkste blijkt dit door de waarneming, dat, waar deze vokaal door eene tusschentredende toonlooze *e* van de *r* gescheiden werd gehouden, of de *w* achter *u* in *g* werd veranderd, de *ui* in plaats der *u* voor den dag komt. Vergelijk *luur* en *luijer*, *schuren* met *schuijer*, *ruw* met *ruig*, *spuwen* met *spuigen*.

§. 15.

De *AU* (*AAU*).

1. Deze klank vindt zijnen oorsprong in de Gothische klank-vereeninging *aggv*: *blaauw* (voor *blau* of *blaau* — de *w* is aangenomen om den overgang tot den verbuigingsuitgang te vormen —), Goth. *blaggrvus*; *naauw*, *aggrvus*; op dezelfde wijze zal deze klank ontstaan zijn in *laauw*, *graauw*, (*wenk*-)*braauw*, *klaauw*, *kauw*, *dauw*.

Aanm. Voor *kaauwen* schreven de Ouden meestal *kouwen*, en deze schrijfwijze schijnt de voorkeur te verdienen.

2. In eenige woorden is *au* ontstaan uit versmelting eener *a* met eene volgende lipletter: *paus*, Hgd. *Pabst*, papa; *kraauwen*, ontstaan uit *krabben*; *snaauwen* uit *snappen*; *klauteren* (*klaveren*) uit *klafteren*. Het Latijnsche *pavo* maakte *paauw*, en na de vervanging van *g* met *w* ontstond *knaauwen* uit *knagen*.

Aanm. In *heraut* is *au* uit *al* ontstaan (heraldus), en juist hierom *herout* te verkiezen (§. 16. 3.)

§. 16.

De *OU*.

1. Deze klank is, in de eerste plaats, eene harde open *o* (Goth. *áu*, Oudd. *ō*) of eene *a*, gewijzigd door eene *w*, die was aangenomen om den overgang gemakkelijk te maken tot de volgende met eene toonlooze *e* aanvangende lettergreep: *bouwen* voor *boowen* of *booën*, Goth. *báuan*; *houwen*, *háuan*; *vrouw*, Oudd. *frôwa*; *gouw* (in *Henegouwen*), *gavi*, *goui*; *kouw* nevens *kooi* en *kevie* (Hoogd. *Käfigh*); (*aan*-)*schouwen*, Oudd. *scawon*.

2. In de tweede plaats is de *ou* van denzelfden oorsprong als veelal de *u* (*ui*). Is derhalve de *u* (*ui*) in verscheidene woorden ontstaan uit de Goth. *iu*, of verbasterd uit Goth. *ei*, Oudd. *ī* (*ÿ*), alzoo ook de *ou*. Tot de Goth. *iu* klimt de *ou* op in

brouwen, Oudd. priuwan; *blouwen*, pliuwan (*slaan*); *touw* van tiuhan (*tijgen*); *kouwen* (*kaauwen*), chiuwan; *rouw*, Oudd. riu; *trouw*, triuwī, en waarschijnlijk desgelijks in (*waar-*)*schouwen* nevens (*waar-*)*schuwen*, *grouwen* nevens *gruwen*, *sprouw* nevens *spruw*. Tot de Goth. *ei* in *spouwen* (*spuwen*, *spuigen* of *spoegen*), *speivan*; *houwen* of *huwen*, van *heiv*; *wouw*, Oudd. wiwo. Vergelijk ook *jou* van *jij*.

3. Eindelijk is *ou* ontstaan uit eene versmelting der *l* (vóór *d* of *t*) achter *a* of *o* (*u*): *houden* voor *halden*, Goth. *haldan*; *vouwen* voor *volden* of *valden*, *faldan*; *spouwen* voor *spalten* (van *splijten*); *koud*, *kalds*; *boud* nevens *bald* in *balddadig*; dus ook in *stout*, *schouder*, *goud*, *hout* van waar *holtsblok*, d. i. *holtsblok*; *zout*, *woude* en *zoude* voor *wolde* en *zolde*; *outer* van altare; *kouter*, Lat. *culter*. *Fout* en *kous* komen van het Lat. *fallo* en *calceus*, doch door middel van de Fransche vormen *faute* en *chausse*.

Aanm. *Louter*, Oudd. *hlútar*, staat in onze taal alleen, want waar *ou* niet door versmelting van *al* of *ol* ontstaan is, kan deze klank slechts vóór de *w* komen.

DERDE HOOFDSTUK.

OVER DE KONZONANTEN.

§. 17.

De stomme en de geaspireerde konzonanten.

Over het algemeen zijn de stomme en de geaspireerde konzonanten sedert het Gothische tijdperk onveranderd gebleven. Evenwel zijn hier regelmatige uitzonderingen op te merken. Zij bestaan, ten eerste, in *klankverschuiving*, dat is: konzonanten van hetzelfde orgaan, doch met verschillenden graad van heftigheid uitgebracht (zie §. 3. B, II. 3.), wisselen onderling. Ten

tweede, in *klankverspringing*, dat is: konzonanten van verschillend orgaan, doch van denzelfden graad, wisselen onderling.

I. Klankverschuiving.

1. De Gothische *b* houdt slechts stand aan het begin der woorden. Tusschen twee vokalen gaat zij over in *v*; aan het eind eener lettergreep in *f*, welke in dit geval als eene verscherpte *v* moet worden aangemerkt: *liban*, *leven*; *galäubjan*, *gelooven*; *háubith*, *hoofd*; *halb*, *half*.

Aanm. Slechts door verdubbeling kan de *b* in het midden der woorden stand houden: *habben*, Goth. *haben*; *bibberen* van *beven*; *zwabberan* van *zwijven* (zweven en Hoogd. *schwefen*), *dribbelen* van *draven* (en dit van *drijven*), *stribbelen* van *stríjven* (*streven* en Eng. *to strife*), *kibbelen* van *kíjven*. Soms gaat bij deze verdubbeling de *b* in *p* over: *trappen* verwant met *draven*, *kuppelen* van *heven* (*heffen*), *greppel* van *graven*. Omgekeerd gaat *p* in eene *b* over in *grabbelen* van *grijpen*.

2. Vóór de *r* gaat de *d* aan den aanvang des woords in *t* over in *trekken* en *trachten* van *dragen*, *trillen* nevens *drillen*, *trits* van *drie*, *trappen*, *trippelen* en *trawant* van *draven*, *trogchelen* voor *drogelen* (*droelen*) van (*be-*)*driegen*, *troosten*, Goth. *thrafstjan*. — Als sluitletter gaat de *d* in *t* over in *met* (*mede*), *ont* (het Goth. voorvoegsel *and*) en *smit* (*snede*), en wegens de scherpte of hardheid der voorafgaande konzonant in *strafte*, *gemaakt* enz., in *nogtans* (uit *nog* en *dan*) en *ofte* (voor *ofde*); omgekeerd gaat de *t* tusschen twee vokalen, in *d* over, in *edik* van *eten*.

3. De geaspireerde tongletter (*th*), in het Gothisch aanwezig, is uit onze taal verdwenen (zie §. 3. B. II. 3. *Aanm.* 2.) en vervangen door *d*; bij voorbeeld: *that*, *dat*; *brôthar*; *broeder*; *thak*, *dak*; *mith*, *mede*; soms door *v* (*f*): *thliuhan*, *vlieden*; *thláihan*, *vleijen*; *nithjis*, *neef*; *aiththau*, *ofde*, vervolgens *ofte* (*of*).

Aanm. De aspiratie der tongletter werd somtijds door eene, hetzij zachtere, hetzij scherpere assibilatie vervangen, en zoo verkreeg men voor *d* (uit *th*) *z*, wanneer de assibilatie zacht, *st*, wanneer zij scherp was. Hiertoe brengen wij de afwisseling tusschen *d* en *z*, in *zaluw* nevens *daluw*, *zuizelen* nevens *duizelen*, *kozen* van een oud *kueden* (Goth. *quithan*, Eng. *quoth*). Voorts vergelijkte men *strot* met het Hoogd. *er-dross-elen* en het Eng. *throat*. — Omgekeerd toont zich de *st* geneigd om in *d* over

te gaan; men denke aan *dezelfde*, *derde*, *vierde* enz. (alle superlatieven). In het Eng. gaan de rangschikk. telwoorden ook op *th* uit.

4. De Goth. *f* aan den aanvang eens woords of eener syllabe is tot *v* verzacht: *fôltus*, *voet*; *fadr*s, *vader*; *full*s, *vol*; *ufar*, *over*.

Aanm. De Hollandsche taal verwerpt de geaspireerde letters (*f* of *ch*) aan het begin eens woords of eener lettergreep. De woorden, die niettemin met eene *f* beginnen, zijn vreemde woorden, of woorden van eene hatelijke beteekenis, in welke men den vreemden tongval niet vermijdt, maar zoekt, als *feeks*, *femelen*, *fezikken*, *fleers*, *flaauw*, *fluim*, *foolen*, *fratsen*, *futselen*; of in hen staat het voorkomen der *f* met de eene of andere vormverandering des woords in verband: *falen* staat voor *dwalen*, *feilen* voor *dweilen*, *falie* komt van *dwaal*, *fluks* voor *te vlug* (*ter vlucht*, Hoogd. *im Flug*), *fraai* staat voor *fager* (Goth. *fagrs*), en in *fniezen* en *fladderen* of *flodderen* (verwant met *leuteren*) is de *f* prothetisch. In *fankelen* van *vonk*, en *flonkeren* schijnt de *f* eene afbeeldende kracht te hebben ter aanduiding van het schelle licht. — Slechts schijnbaar staat de *f* of *ch* aan het begin der lettergreep in *ozfenen*, *sterfelijk*, *weifelen*, *huichelen*, *loochenen*, *belagchelijk*: hier is de *e* ingeschoven en veranderde zij den aard der voorgaande konzonzant, oorspronkelijk slotkonzonzant der lettergreep, niet. Gelijk men thans, bij voorbeeld, *loochenen* schrijft, of eigenlijk *loochnen*, voor *loognen* of *loogenen*, zoo schreef men oudtijds ook wel eens *rechenen*, *sechenen*, voor *reeg'nen* (*regenen*), *zeeg'nen* (*zegenen*). *Wafel* (van *weven*) en *luifel* moeten verklaard worden als *waafle*, *luifle*. In *schaffen*, *heffen*, *lagchen* (= *schaf-en*, *hef-en*, *lach-en*) en dergelijke sluit de *f* of *ch* de voorgaande lettergreep.

5. De weeke verhemelteletter is thans uit onze taal verdwenen (zie §. 3. B. II. 3. Aanm. 2.). Het teeken *g* stelt thans eene zachte aangeblazen keelletter voor. Als zoodanig was zij eensdeels voor versmelting tot *j* (*i*) vatbaar, als in *zeide* voor *zegde* (zie §. 10. 2.), en in *jegens* voor *gegen* (*tegen* staat voor *te jegen*); anderdeels kreeg zij, in dezelfde gevallen, waar de zachte aangeblazen lipletter *v* in de scherpe geaspir. *f* overgaat (zie boven: 1.), de waarde, zoo al niet het teeken der *ch*.

Aanm. 1. Reeds in het Goth. ging de *g* over in *h* (*ch*) in zulke zwakke imperfekten en deelwoorden, in welke de verbindingsvokaal tusschen den stam en de uitgangen dier vormen bij synkope uitviel, alsmede in naamwoorden met zulke gesynkopeerde vormen in verband staande: *brahta*, *bracht*; *mahts*, *macht*. Naar de analogie van dergelijke deelwoorden zijn

gevormd: *dichten, trachten, slachten, vluchten, stichten, tichten*, van *dijgen, dragen, slagen (slaan), vliegen, stijgen, tijgen*.

Aanm. 2. Als weke gehemelteletter was de *g* naauw verwant met de harde verhemelteletter (*k*), van daar *bukken, trekken, nikken, hikken, wikken, jakkeren*, van *buigen, dragen, nïjgen, hïjgen, wegen, jagen*, in vormen derhalve, wier karakter in verdubbeling der slotkoonant van den stam bestaat. Ook *lekken* is Goth. *láiġón*. Vóór de *r* ging de *g* aan het begin des woords in *k* over, in *krijten*, Goth. *greitan*: hiermede vergelijkte men den overgang van *d* vóór *r* in *t* (zie boven: 2.).

6. De *k* gaat regelmatig in den aanvang en het slot der woorden achter de *s* in hare geaspireerde (*ch*) over: *skip, schip; fiks, visch*.

Aanm. 1. Reeds in het Goth. ging de *k* over in *k* (*ch*) in de boven (5. Aanm. 1.) omschreven imperfecten en deelwoorden: *vaúrhta, vaúrhts, wrocht, gewrocht*, van *worke* (*werken*), Goth. *vaúrġjan*. Zoo hebben wij ook *zocht* en *gezocht* van *zoeken*. Naar de analogie van zulke deelwoorden zijn gevormd: *zwichten, wachten* en *smachten* van *zwijken, waken* en *smaken*. Het voorw. *zich*, Goth. *sik*, vertoont mede zijne *k* in *ch* verkeerd.

Aanm. 2. Even als de *k* in *wrocht* en *zocht* in *ch*, zoo gaat in *kocht* en *gekocht* de *p* van *koopen* in *f* over, waarna deze *f* in *ch* overspringt (zie bened.: II. 4.). — Op dezelfde wijze als *gekocht* van *koopen*, komt *verknocht* van *knopen*, Goth. *knupjan* (imperf. *knufta*), en *gerucht* en *berucht* van *roepen*.

7. De *t* vertoont zich aan den aanvang van enkele woorden in eene scherpe *s* overgegaan, te weten, in *sammelen*, dat slechts door letteromzetting van *talmen* onderscheiden is; in *sarren*, een nevenvorm van den grondvorm van *tergen*; alsmede in *sieren*, (*ver-*)*sagen* en *sidderen*.

Aanm. Vóór eene vokaal aan den aanvang eens woords of eener syllabe kent ons dialekt over het algemeen geen scherp sisklank (*s*). De woorden, die niettemin met eene *s*, door eene vokaal gevolgd, aanvangen, zijn 1°, de zoo even genoemde, waar deze letter voor *t* staat; 2°, de klanknabootsende woorden *sissen, sussen, suizen*; 3°, eenige woorden van eene hatelijke of onedele beteekenis, bij welke men den uitheemschen tongval opzettelijk aanwendt (Zie boven: 4. Aanm.): *sul, sukkelen, somp, sabbelen, sop* en het daarmede in beteekenis verwante, hoezeer niet onedele, *sap*. — De woorden, die buitendien met eene *s* vóór eene vokaal aanvangen, zijn vreemde woorden, als: *sabel, satijn, sergie, sergeant, soldij, singel*. — De *s*, die achter den stam der Nederduitsche woorden vóór eene vokaal stand houdt, is eene afleidingsletter, als in *smidse, taks, reeks, rups, plaats, spies, glans, krans* en in de werkwoorden *hitsen* en *kwet-*

sen; of euphonisch ingeschoven, als in *asem* voor *aad-s-em*, *dek-s-el*, *bloe-s-em*, *deesem* voor *deeg-s-em*, *raad-s-el* enz. — Slechts schijnbaar staat de *s* aan het begin der lettergreep in *lessen* (meerv. van *les*) en *wassen* enz. Hier toch sluit de *s* de voorgaande syllabe. Achter eene opene vokaal of dipthong wordt de *s* in Hollandsche stamwoorden niet aangetroffen: het behoud der *s* van *kous*, *struis* en *kruis* in het meervoud strekt ten bewijze, dat het vreemde woorden zijn. In *huiselijk*, *vreeselijk* enz., eindelijk, is de *e* ingeschoven: zij staan voor *huislijk*, *vreeslijk*. — Van geheel anderen aard is de oorzaak van het voorkomen der scherpe *s* (om het even of zij door *s* of door *z* in het schrift wordt uitgedrukt) in *zamen*, *sedert*, *zestig*, *zeventig*, *sommigen* en *soms*. Hier is de scherpte van den sisklank te wijten aan eene *t*, die vroeger voor de zachte *s* (*z*) dezer woorden aanwezig was: *zamen*, *sedert*, *soms* staan voor *tsamen*, *tsedert*, *tsoms*, dat is, *te zamen*, *te zedert*, *te zoms*; *zestig*, *zeventig*, *sommigen*, voor *tsestig*, *tseventig* (vergelijk *tachtig*, voor *achtig*, en *tnegentig*) en *tsoommigen*, dat is, *de zestig*, *de zeventig*, *de sommigen*. Om dezelfde reden spreekt men ook *veertig* en *vijftig* uit, als of zij met eene *f* begonnen.

II. Klankverspringing.

1. De harde gehemelteletter (*k*) wisselt met de harde tongletter (*t*) binnen de grenzen onzer taal in slechts weinige voorbeelden; zij zijn de volgende: *kop* nevens *top*, *mak(ker)* nevens *maat*, *luiken* nevens *sluiten*, *bridse* (*britse*) nevens *broek*, *scheurbuik* voor *schorbut*, *kakelen* nevens *tateren* (Eng. *to tattle*), *rist* voor *rits* nevens *reeks*, *schraam* (d. i. *skraam* zie I. 6.) nevens *straam*.

Aann. Vergelijkt men woorden van onze taal met verwante talen, zoo verkrijgt men meer voorbeelden, als *vlak*, Eng. *flat*; *bliksem*, Hoogd. *Blitz*; *durk*, Eng. *dirt*; *kuif*, Hoogd. *Zopf*, dat een Nederd. *tuif* zou vooronderstellen: werkelijk heeft het Gron. *toef* en het Eng. *tuft*; *schrijden* (d. i. *skrijden*), Eng. *to stride*; *stroef*, Hoogd. *schroff* (d. i. *skroff*).

2. Van de verwisseling der harde verhemelteletter (*k*) met de harde lipletter (*p*) biedt onze taal de volgende voorbeelden: *duiken* (Eng. *to dive*) nevens *diep* en *doopen*; *sluiken* en *sluipen*, *lekken* en *leppen*, *stoppen* van *steken*, *snakken* voor *snappen* (*babbelen*).

Aann. 1. Wederom verkrijgt men meer voorbeelden van dezelfde klankverspringing bij de vergelijking onzer taal, bepaaldelijk met het Engelsch: *streep*, Eng. *streak*; *slap*, *slack* (ook behoort bij ons *slaken* tot *slap*, als *lozen* tot *los*); *kijken*, *to peep*; zoo ook *kruipen*, Hoogd. *kriechen*.

Aann. 2. Slechts schijnbaar is de verwisseling van *p* en *k*, in *stronkelen*

nevens *stropelen*. Hier heeft eene verwisseling plaats van den neusklank *nk* met *m* (zie §. 19. 5.), en de *p* is slechts eene euphonische letter, achter de *m* aangenomen. Eveneens staan tot elkander *romp* en *tronk*, *rimpelen* (*schrompelen*) en het Eng. *to shrink*, *ripel* en *wrinkle*.

3. Van de verwisseling van de harde lipletter (*p*) met de harde tongletter (*t*) bestaan slechts een paar voorbeelden in onze taal: *knot* voor *knop* of *knoop* (Hoogd. *Knoten*), en *knetteren* v n *knappen*.

4. De geaspireerde lipletter (*f*) wisselt veelvuldig met de geaspireerde keelletter (*ch*) in woorden als *hecht* voor *heft* van *hebben* (*houden*), *gracht* voor *graft* van *graven*, *stift* voor *sticht* van *stýgen*, *nicht* voor *nift* van *neef*, *gehucht* voor *gehuft* van *hof*, en in den uitgang *achtig* voor *haftig* van *haven* (*hebben*).

Aanm. 1. Over *kocht*, *gekocht*, *verknocht*, *gerucht* en *berucht* voor *koft* enz. Zie I. 6. Aanm. 2.

Aanm. 2. Bij vergelijking van het Hoogd. en Engelsch bieden zich meer voorbeelden aan: *lucht* en *kracht*, Hoogd. *Luft* en *Kraft*; *zacht*, Hoogd. *sanft*, Eng. *soft*; *achter* en *echter*, Eng. *after*, Goth. *aftaró*; (*op*-)*lichten*, Eng. *to light*; *kluft*, Hoogd. *Schlucht*.

§. 18.

De Blaasletters (Spiranten).

1. 1). Over het algemeen bleef de *h* in den aanvang der woorden vóór eene vokaal onveranderd aanwezig: halbs, *half*; *hairtô*, *hart*; *hilms*, *helm*; *hana*, *haan*, enz. Vóór eene konzonzant laat zij zich thans niet meer uitspreken: vandaar dat zij, waar zij zich in het Gothisch aan den aanvang eens woords vóór eene konzonzant bevond, is afgeworpen (zie §. 21. 2. Aanm. en §. 25. 3.).

2). Op het eind eener lettergreep, of waar eene vokaal, die in het Goth. op de *h* volgde, later werd weggeworpen, ging de *h* in eene *ch* over, hoezeer hier slechts eene verandering van teeken, niet van uitspraak schijnt plaats te grijpen: *thaúh*, *doch*; *daúhtar*, *dochter*; *hlahjan*, *lagchen* (d. i. *lach-en*); *liuhath*, *licht*. Overeenkomstig den regel dat geen *ch* de lettergreep kan aanvangen (§. 17. I. 4. Aanm.), schrijven wij aan

het eind des woords eene *g* voor *ch*, zoodra het woord vatbaar is om een uitgang aan te nemen, of eene vokaal is aangenomen vóór de konzonant, die in het Goth. op de *h* (*ch*) volgde: *hoog*, *háuhs*; *toog*, *táuh*; *zwager*, *svaihra*.

Aanm. 1. Als onverbuijgbaar woord behoorde het bijwoord *nog*, Goth. *naúh*, met eene *ch* geschreven te worden.

3). In het midden der woorden tusschen twee vokalen wordt de Goth. *h* (*ch*), overeenkomstig denzelfden regel, door de *g* vervangen: *tiuhan*, *tijgèn*; *frahan*, *vragen*; *theihan*, *dijgen*.

2. De Goth. *s* blijft aan den aanvang des woords vóór eene konzonant, met uitzondering der *w*, onveranderd: *schalk*, *skalks*; *stede*, *staths*; *stijgen*, *steigan*; *spuwen*, *speivan*; desgelijks in het midden: *zuster*, *svistra*; *gisteren*, *gistra*. Vóór eene vokaal en vóór de *w* neemt zij eene zachtere uitspraak en daarmede de gedaante *z* aan: *sáian*, *zaaijen*; *saihs*, *zes*; *lisan*, *lezen*; *svarts*, *zwart*. Deze *z* van het midden des woords keert, zoo de met de vokaal aanvangende lettergreep wegvalt, tot de scherpe uitspraak en de gedaante *s* terug: *ik lees*, *hij leest*; *laars* (meerv. *laarzen*):

Aanm. Over de scherpe *s* vóór eene vokaal zie men §. 17. I. 7. *Aanm.*

Opmerkelijk is de overgang van *s* (*z*) in *r* in de volgende woorden: *áusô*, *oor*; *láisjan*, *leeren*; *háusjan*, *hooren*; *ráus*, *roer*; en in de comparatieven *máis*, *meer*; *blindôza*, *blinder*, enz. Nog zeggen wij *verloren* van *verliezen*, *fraliusan*, alsmede *te loor* of *te leur* van *liezen* (*liusan*); *verkoren* nevens *verkozen* van *verkiezen*; *gevrozen* en *gevroren* van *vriezen*; *wij waren*, meerv. van *was* van *wezen*, *visan*.

3. 1). De Gothische *v* (*w*) hield aan den aanvang der woorden behoorlijk stand: *vairpan*, *werpen*; *vrikan*, *wreken*; *vaúrd*, *woord*; *svaran*, *zweren*; *tvái*, *twee*; *viduvô*, *weduwe*. Soms echter versmolt zij in de volgende vokaal (zie §. 8. 5.).

2). Aan het einde van den stam achter eene vokaal hield zij stand, als in *spuwen*, *speivan*; *sneeuw*, *snáiv*, of versmolt met de voorgaande vokaal (zie t. a. pl.); doch aldaar achter eene konzonant komende verdween zij, als in *saihvan*, *zien* (voor *ze-*

gen), behalve in vormen als *blaauw*, *naauw* (zie §. 15. 1.). De *v* (*w*) van den uitgang behielden *schaduw*, *zwaluw*, *weduw*, *verw* enz.

§. 19.

De vloeibare letters.

1. De *j* bleef aan den aanvang des woords onveranderd: *jêr*, *jaar*; *juk*, *juk*; *juggs*, *jong*, slechts in *gÿ* (Goth. *jus*) en *gene* (*jáins*) is zij in *g* veranderd. — Zie over de verwantschap onzer *g* met de *j* §. 17. I. 5. — Altijd komt de *j* aan den aanvang des woords vóór eene vokaal. Doch waar zij in het ligchaam des woords, hetzij achter eene konzont, hetzij achter eene vokaal kwam, werd zij uitgeworpen; *hlahjan*, *lagchen*; *lagjan*, *leggen*; *tamjan*, *temmen*; *frijôn*, *vrijen* (d. i. *vrij-en*). De *j*, die thans in het midden der woorden voorkomt, is uitsluitend eene overgangslitter tusschen de klanken *ei*, *ui*, *aai*, *ooi* of *oei* en eene volgende toonlooze *e* aangenomen.

2. De *l* en *r* zijn onderling aan verwisseling onderhevig. Dit verschijnsel bepaalt zich echter, binnen de grenzen onzer taal, bijna uitsluitend tot de verwisseling van de uitgangen *er* en *el*, *elen* en *eren*. Zoo is *vondel* hetzelfde als *vonder*, *nikkel* als *nikker*, en zegt men *stameren* zoowel als *stamelen*. Buitendien zegt men *grimlach* nevens *glimlach*, en bespeuren wij dezelfde verwisseling bij de vergelyking van *pelgrim*, *tortel* en *martelen* met de Latijnsche woorden *peregrinus*, *turtur* en het Grieksche *martyr*, en van het bastaardwoord *paleren* met het Fransche *parer*.

Aanm. Vergelijk voorts *wandelen* met het Hoogd. *wandern*, *veter* en *mazel* met de Hoogd. vormen *Fessel* en *Maser*; *tateren* met het Eng. *to tattle*, en *murw* met *mellow*. Eindelijk *matroos* en *matras* met *matelot* en *matelas*.

3. Eveneens wisselen *m* en *n*. De *m*, die in het Goth. in de verbuigingsuitgangen van naam- en werkwoorden (1 pers. meerv. der werkw., dat. plur. der substant. en dat. sing. der sterke adjectieven) voorkwam, hield, behalve in *hem* (datief), nergens

stand, maar ging over in *n*. Ook *vennoot* schijnt zamengesteld uit *veem* (*verbond*) en *noot* (*genoot*).

Aanm. 1. Eenige substantieven hebben bij ons den uitgang *m*, die in het Hoogd. eene *n* vertoonen: *boezem*, *bodem*, *luim*, Hoogd. *Busen*, *Boden*, *Laune*; omgekeerd is ons *toren*, Hgd. *Thurm*. *Stem* luidt Goth. *stibna*.

Aanm. 2. De *m* wisselt met *w* in *maar* voor *waar* (d. is *ten ware*), en verwant zijn *meenen* en *wanen*. Voorts is ons *week* Eng. *meek*, *mede* Eng. *with*, *hemel* Eng. *heaven*; *immer*, *ever*.

4. De *n* verwisselt meerimalen met *l*: *knoflook* staat voor *kloflook* (*gekloven look*); men zegt beide *knuppel* en *kluppel*; *middel* en *midden* is eigenlijk één; *orgel* komt van *ὄργανον* (*orghene*, d. *Lek. Sp.*), *scheerling* is Oudhoogd. *scerninc*, *hemel* is Goth. *himins*.

Aanm. Vergel. mede *Scheveningen* en *Schevelingen*, *tent* met het Hoogd. *Zelt*, *slak* met het Hoogd. *Schnecke*, Eng. *snake*.

5. De *ng* wisselt met *nd* in *stang* en het gemeene imperf. *sting* van *staan* (*standen*), in *naar gelang* van *gelanden*. Meer gewoon is de verwisseling van *ng* (*nk*) en *m*, als in *pramen* nevens *prangen*, *stam* en *stang*, *bokkem* en *bokking*, *stropelen* (de *p* is euphonisch, zie §. 17. II. 2. *Aanm.* 2.) en *stronkelen*, *romp* en *tronk*, *schommelen* en *schongelen*, *bom* (*doos*, *trommeltje*) en *bonge*.

VIERDE HOOFDSTUK,

OVER DE GRAMMATISCHE FIGUREN.

§. 20.

1. Door *grammatische figuren* verstaat men de verschillende vormveranderingen, die de woorden ten gevolge van het toevallig of willekeurig gebruik ondergaan hebben of nog ondergaan. Zij bestaan deels in *toevoeging*, deels in *onderdrukking*, deels in *verplaatsing* van klanken. De figuren, die in *toevoeging* van klanken bestaan zijn: de *prothesis*, de *epen-*

thesis, de *diaeresis* en de *paragoge*; die, welke in onderdrukking van klanken bestaan, zijn: de *aphaeresis*, de *synkope*, de *elisie* en de *apokope*. De *metathesis* is eene klankverplaatsing.

2. De grammatische figuur heeft of nu eenmaal aan het woord eene blijvende gedaante gegeven, of hare aanwending hangt nog steeds af van de willekeur van redenaar of dichter. Is dit laatste het geval, zoo noemen wij haar eene *willekeurige grammatische figuur*.

§. 21.

De prothesis of voorvoeging.

1. Deze figuur bestaat in de toevoeging van konzonanten vóóraan het woord. Prothesis van vokalen kent onze taal niet.

Aann. Bij vergelijking van stamvormen, waarvan de een met eene eenvoudige, de ander met eene meervoudige konzontant aanvangt, is het, in de meeste gevallen, moeilijk uit te maken, of de eenvoudiger vorm al of niet de oorspronkelijke is. Wij spreken van prothesis, waar blijkbaar identieke stammen zich nu eens met deze, dan met gene aanvangsletter vóór eene en dezelfde konzontant vertoonen, of een of meer vormen met meervoudige konzontant nevens een vorm met eene enkele konzontant aanwezig zijn.

2. De Prothesis eener konzontant heeft of plaats vóór eene vokaal, of vóór eene der vloeibare letters, *l*, *n*, *r*, alsmede vóór de *w*. De konzontanten, welke vóór vokalen worden aangenomen, zijn de neusklank *n* en de blaasletter *h*; de konzontanten, welke vóór die vloeibare letters en de *w* worden aangenomen, zijn de *d*, *t*, *k* en *g*, voorts de sisklank (vóór *l*, *n*, *r* scherp = *s*, vóór de *w* zacht = *z*) en soms de *b* en *f*, en vóór de *r* somtijds de *w*.

Aann. De konzontanten *l*, *n*, *r* en *w* zijn juist die, welke in het Goth. vaak eene later verwaarloosde *h* vóór zich vertoonen: hláupan, *loopen*; hneigan, *nijgen*; hráins, *rein*; hveits, *wit*.

1). *a.* Prothesis van de *n* vóór eene vokaal: *naauw*, Goth. aggvus; *nuchter* van *ocht(-end)*, *nijver* nevens *ijver*, *naars* voor *aars*.

b. Eene prothesis der *h* vóór eene vokaal vertoonen het voornaamw. *haar* (pers. voornaamw. 3^e pers. meerv. en bezitt. voornaamw., Middenhoogd. *ir*) en het voorvoegsel *her* voor *er*, ontstaan uit *eder*.

2). a. Prothesis vóór de *l*: *links* heeft *slinks*, en *linker*, *slinker*; *luiken*, *sluiten*; *lesschen*, *slissen* en *blusschen*; *leuteren* (eigenlijk *heen en weder schommelen*) heeft *flodderen* en *fladderen*, in het Hoogd. *schlottern*; *laaije* (d. i. *vlam*, Hoogd. *Lohe*), *gloeijen*; *luijer*, *sluijer*; *leuk*, *sluik* nevens zich. Vergelijk voorts *sluipen* met *gluipen*, *slippen* met *glippen* (*glibberig* is Eng. *slippery*), *glijden* met *slede* van *slijden*, Eng. *to slide*, en *glijden* zoo wel als *slijden* met *lijden* (*gaan*).

b. Prothesis vóór de *n*: *niesen* heeft *fniesen* en Eng. *to sneeze*; *nebbe*, *snebbe* (Eng. *neb* of *nib*); *nik* (*hik*), *snikken*; *nijgen*, *knikken*; *nijpen*, *knijpen*; *nopen*, *knopen*; het Hoogd. *nagen* ons *knagen*, het Eng. *to nibble* ons *knabbelen* nevens zich.

c. Prothesis vóór de *r*: *ring* heeft nevens zich *kring* en *wringen*; *rimpel*, *krimpen*, *schrinken* (*to shrink*) en *schrompelen* (Hoogd. *schrumpfen*); *grimmelen* (bij Hooft), *wriemelen*; *romp*, *tronk* en *stronk*; *rillen*, *drillen* en *trillen*; *wrijven* (Hoogd. *reiben*), *krabben* en *schrobben*; *krekel* (van *kreken*, d. i. *springen*), *schrikken* (eigenl. *springen*) en het Hoogd. (*Heu*-)*schrecken* (Eng. *grashopper*). *Wortel* staat voor *wrotel* en komt van het in het Eng. bewaarde *root* (ons *kroot*), waartoe het Hoogd. (*aus*-)*rotten* (ons *rooijen* en (*uit*-)*roeijen*) behoort, als *wroeten* tot *wroot*.

Aann. Het Eng. *root* is zelf door letteromzetting ontstaan uit het Goth. aúrt.

d. Prothesis vóór de *w*: *walm* heeft nevens zich *dwalm* en *kwalm*; het oude *wanen* (*afnemen*, *verminderen*, vergl. het Eng. *wan*), *dwijnen*, *zwijnen* (*verzwinden*) en *kwijnen*; *warren*, *dwarrelen*, gelijk *wars*, *dwards* en Hoogd. *quer* en *zwerch* (in *Zwerchfell* en *überzwerch*); *vagen*, *dwagen*, van-

waar *dweil*, Hoogd. *Quehle*; *wellen*, *zwellen* en *kwellen* (Hoogd. *Quelle* in ons *wel*); *wispelen*, *kwispelen*; *wanken*, *zwenken* (Hoogd. *schwanken*); *wijken*, *zwijken*, gelijk *wak*, *zwak* (Eng. *weak*).

Aann. Vergelijk voorts: Goth. *hvarbôn* met *zwerfen*, en *varjan* (*weren*) met *zwaard*; Hoogd. *faselen* met *kwezelen* (Platd. *quasseln*), en Eng. *whip* met *zweep*.

§. 22.

De Epenthesis of inlassching.

Door epenthesis verstaat men de invoeging van klanken (konsonanten of vokalen) in het midden des woords.

I. Epenthesis van konsonanten.

1. Tusschen twee vokalen. Waar een stam, of oorspronkelijk op eene vokaal eindigde, of een der halve vokalen *h*, *v* (*w*), *j*, verloren had, op welke hij oorspronkelijk uitging, zoo werd, om den moeilijken overgang van de vokaal des stams tot die des uitgangs te vermijden, eene *j*, *w* of *d*, soms eene *ng*, *g* of *v*, aangenomen.

1). Epenthesis der *j*.

Waar de stam op *a*, *oe*, *oo*, *u* of *e* eindigde, werd eene *j* aangenomen: *ma-j-en*, *moe-j-en*, *too-j-en*, *lu-j-e*, *vle-j-en*. Deze *j* sloot zich naauw aan de voorgaande vokaal aan, of smolt zelfs (als met *u* en *e*) met haar tot een tweeklank zamen, en dus ontstonden: *ik maai*, *ik moei*, *ik tooi*, *lui* en *ik vlei*; en hierna meende men vóór de vokaal van den uitgang eene nieuwe overgangslitter *j* te behoeven, en schreef: *maaijen*, *moeijen*, *tooijen*, *luije*, *vleijen*.

2). Epenthesis der *w*.

a. Waar de stam op *aa* of *au* uitliep, werd, hoezeer de *u* in *aa* en *au* oorspronkelijk zelve de konsonant *w* is, eene *w* vóór de vokaal des uitgangs aangenomen (zie §. 15. 1.): *flaauwe*, *wenkbraauwen*, *dauwen*. Deze *w* werd weldra als een noodwendig bestanddeel van den grondvorm beschouwd, en zoo ont-

stond ook in den onverbogen vorm, *flaauw*, *wenkbraauw*, *daauw*.

b. Tusschen den stamklank *u* en de verhuigings- of afleidingsvokaal wordt ook eene *w* aangenomen, die mede in den onverbogen vorm wordt aangehouden: *huwen*, *ruw*. Deze *w* wijzigt veelal de vokaal en zoo wordt *uw* tot *ou*, waarachter dan weder eene *w* wordt aangenomen, *douwen*, *rouw*. Eveneens wijzigt eene oorspronkelijk ingelaschte *w* de stamvokaal *o* of *a* tot *ou* (vergel. §. 16. 1.), waarachter dan weder eene *w* werd ingelascht: *bouwen*, *schouwen*.

c. Vervolgens dient eene ingelaschte *w* tot overgang tusschen den stamklank *ie* of *e* (*ee*) en de vokaal des uitgangs: *nie-we*, *schreewen*. Ook hier werd de *w* met de vokaal vereenzelvigd en de klanken *ieu* en *eeu* ontstonden, waarachter wederom de *w* moest ingelascht worden, die ook in den onverbogen vorm stand hield: *nieuw*, *schreeuwen* en *ik schreeuw*.

3). Epenthesis der *d*.

Deze heeft plaats in *vlieden*, Goth. *thliuhan*; *wijden*, *veihan*; *nader* van *na*; *teder* nevens *teer* (Hoogd. *zart*); *belijden* voor *belijen*; *geschieden* voor *geschien* (Hoogd. *geschehen*); *zoedelen*, Goth. *sáulnôn*.

4). Epenthesis der *ng*, *g* en *v*.

Deze letters komen slechts in enkele woorden tusschen de vokaal en dien zwakken vokaalklank, welke de vloeibare *r*, *l* of *n* voorafgaat: *zwanger* nevens *zwaar*, *mangel* van *malen*; *negen*, Goth. *niun*; *heuvel* (Hoogd. *Hügel*) van *hoog* (Goth. *háuhs*); *oven*, Goth. *áuhns*; *honger*, *huhrus*; *hangen*, *hahan*; *vangen*, *fahan*: in de laatste woorden viel eerst de *h* uit.

Aann. In woorden en vormen van één en denzelfden oorsprong vertoont zich nu eens deze dan gene ter vermindering der gaping tusschen twee vokalen dienende konzont. Men vergelijke *kooi* met *kouw*, *hooi* met het oude *houwe* (Hoogd. *Heu*), *gooi* met (*Hene*-) *gouwen*, *dooi* (Eng. *thaw*) met *dauw*, *teder* met *tenger*, *schreeuwen* met *schreijen*, *nieuw* met het oude *nije*. In andere wordt de konzont *w* of *g*, die met den slotklank *v* of *h* in het Gothisch overeenkomt, door eene konzont van bloot epenthetischen aard afgewisseld; vergelijk *spuwen* met *spijen*, *spuigen* en *sjoegen*; *dreigen* met het oude *druwen* of *drouwen* (Hoogd. *drohen* en *dräuen*); *ruw*

en *raauw* met *ruig*, *laauw* en *luw* met *lui*, *tooi* en *touw* beide van *tiuhan* (*tijgen*), *dijgen* met het oude *dijden*.

2. Epenthesis tusschen twee konzonanten. Eene stomme letter wordt ingelascht ter vermijding van den samenloop tusschen twee vloeibare letters, tusschen eene vloeibare en eene zachte blaasletter, of eindelijk tusschen twee zachte blaasletters.

1). Verscheidene woorden, in welke de stamklank of de grondvorm op eene vloeibare letter *l*, *n*, *r*, eindigt, vertoonen de inlassching der weeke tongletter (*d*) vóór de *r* van den afleidings- of verbuigingsuitgang. Dit is het geval in *minder*, *boender*, *elders*, *diender*, *hoenderen*, *beenderen*, *kelder* (van *cella*, Hoogd. *Keller*), *zolder* (*solarium*, Hoogd. *Soller*), *donderen* (van *donen*), *ginder*, *spaander*. De inlassching der *d* is tot eene vaste wet verheven, waar de stamsyllabe op eene *r* uitgaat: *zwaarder* van *zwaar*, *hoorder* van *hooren*.

Aanm. De inlassching heeft hier niet plaats tusschen de vloeibare letter en den uitgang *er*, maar onmiddellijk tusschen de vloeibare letter van den grondvorm en de vloeibare letter *r* van den uitgang: de Ouden toch schreven: *minre*, *hoenre*, *swarre* en *merre*, niet: *minner*, *hoener*, *swarer*, *merer*.

2). De *d* wordt mede ingelascht tusschen *n* en *l* in *zindelyk* (voor *zinlyk*) van *zin* (*welbehagen*), en *fatsoendelyk*. — Sommigen lasschen de harde tongletter *t* tusschen *n* en *l* in, in *eigentlyk*, *opentlyk*, *wezentlyk*, *gezamentlyk*; in *ordentlyk* voor *ordelyk* of *ordenlyk* is de epenthesis der *t* blijvend aangenomen, desgelijks in *erkentlyk*.

3). Tusschen de vloeibare lipletter *m* en de *l* wordt de stomme lipletter *p* aangenomen in *schrompelen* (voor *schromlen*), *rimpelen*, *strompelen* (§. 17. II. 2. Aanm. 2.).

4). Tusschen de *n* van den stamklank en die van den uitgang *nis* wordt eene *t* aangenomen in *erkenenis* en *bekenenis*, terwijl wij evenwel *kennis* zeggen.

Aanm. In *gedachtenis*, *gestaltenis* en wellicht ook in *gebeurtenis* behoort de *t* tot den uitgang dier dubbel afgeleide woorden. In *verbindtenis* en *beeldtenis* strekt de inlassching der *t* slechts ter aanwijzing, dat de *d* van *verbind* en *beeld* de uitspraak behoudt, die zij als slotkonzont verkregen had.

5). Tusschen de verbogen vormen *mijnen*, *zijnen*, *onzen*,

uwen, *hunnen*, *allen*, en de woordvormen *wege* en *halve*, met welke zij eene zamenkoppeling vormen, wordt de *t* geplaatst: *mijnentwege*, *zijenthalve*, *allenthalve* enz.

Aann. *Erntfest* of *eerentfest* voor *eerenvest* vertoont de inlassching der *t* tusschen de *n* en de *v*, welke laatste alsdan door den invloed der harde *t* in de scherpere *f* verkeert.

6). Vóór den verkleiningsuitgang *je* wordt eene *t* ingelascht, niet alleen waar het stamwoord op eene vloeibare letter, eene zachte spirant of eene *ng*, maar ook waar het op eene vokaal eindigt: *lepeltje*, *kammetje*, *traantje*, *adertje*, *baaitje*, *ringeltje*, *zwaluwje*, *sleëltje*, *tobbetje*, *koetje*.

Aann. 1. Eindigt het woord op de vloeibare lipletter (*m*), voorafgegaan door eene open vokaal of door eene konzont, dan lascht men de stomme lipletter (*p*) in: *boompje*, *bloempje* (doch *blommetje*, omdat hier eene gesloten vokaal voor de *m* gaat), *darmpje*, *warmpjes*.

Aann. 2. Behoort de *ng* van het woord niet tot de stamsyllabe en wordt zij door eene toonlooze vokaal voorafgegaan, zoo is de inlassching der *t* vóór *je* niet ingevoerd, maar verandert men *ng* met *nk*; dus: *koninkje*, niet: *koninetje*.

7). Onze taal verwerpt de lettervereeniging *sr*. Vandaar komt het, dat nergens vóór de *r* eene bloote *s* als prothetische letter is aangenomen, maar steeds *st* of *sch* d. i. *sk* (zie §. 21. 2. 2). *c.*), en vandaar mede, dat wij voor *siroop* niet *sroop*, maar *stroop*, voor *kasserol* niet *kasrol*, maar *kastrol* zeggen; bij onbeschaafden hoort men ook *asstrant* voor *assurant*, en *strevet* voor *servet*, dat eerst in *srevet* verbasterd was.

Aann. De scherpe spirant (*s*) wordt ingelascht vóór den verkleiningsuitgang *ke*, als hij achter een substantief komt, dat op *k* of *ng* eindigt: *boekske*, *jongske* om de inéenvloeiing tusschen den slotklank des stams en den aanvang des uitgangs te voorkomen.

3. Epenthesis vóór eene vokaal, door eene konzont voorafgegaan, of achter eene vokaal, door eene konzont gevolgd. Hier heeft vooral de inlassching van den neusklank plaats.

1). Vóór de vokaal van de uitgangen *aar* (*er*), *ier*, *ij* en van den uitgang des infinitiefs wordt de *n* ingelascht, waaruit de uitgangen *naar*, *nier*, *nij* en *nen* ontstaan: *redenaar* (voor *reedner*), *tollenaar*, *hovenier* (voor *hoofnier*), *valkenier*, *artsenij* (voor *artsnij*), *slavernij*, *oefenen* (voor *oefnen*),

lijkenen, *toonen* (voor *toognen* van *tiuhan*, *tijgen*), *leenen* (voor *leegnien* van *leihvan*, Hoogd. *leihen*). De *s* wordt niet zelden ingelascht vóór de uitgangen *el* en *em*, waaruit de afleidingsuitgangen *sel* en *sem* ontstaan zijn, als in *deksel*, *raadsel*, *bliksem*, *deesem* (d. i. *deegsem*), *asem* (*aadsem*, *adem*) enz.

2). Achter de vokaal van den stam zelven wordt de *n* ingelascht, meestal vóór eene *d* of *t*, in *wand*, Goth. *vaddjus*; *sints* voor *sids* van een oud adjekt. *sid*, dat *laat* beteekent, vanwaar *sedert*; *splinter* van *splijten*; *kinkhoest*, bij Kiliaen *kikhoest* (Hoogd. *Keuchhusten*); *winket* (vroeger ook *wiket*), Fransch *guichet*; *rantsoen*, Ital. *razione*; *konzenilje*, Fr. *cochenille*. In *dingsdag* voor *disdag* (Eng. *tuesday*) van den God Thys of Thyr, heeft de ingelaschte neusklank de gedaante *ng*. Vóór de lipletter *p* heeft de ingelaschte neusletter natuurlijk de gedaante *m*: *wimpel* van het Goth. *veipan*, *omwinden*; *drempel*, nevenvorm van *dorpel*; *kamperfoelie*, *caprifolium*, *chèvrefeuille*, en *pampier* bij onbeschaafden voor *papier*.

Aanm. 1. Tusschen twee konzonanten, waarvan de *d* (*t*) de laatste is, en die door eene stomme *e* min of meer gescheiden zijn, nestelt zich, als het ware, de *n*, in *ochtend*, eigenlijk *ochend*, voor *oched*, Goth. *uhtvô*; *nakend* voor *naked* (*naakt*), Goth. *naqvaths*; *proppend* voor *gepropt*; *borend* voor *borede* (*ten boorde*). Het *lestend* van Hooft, *letstent* of *laetstent* bij Kiliaen, voor *laatst*, schijnt ontstaan uit een vorm met dubbelen superlatiefuitgang *laatsteste* of *laatstede*, waarbij een *n* werd ingelascht.

Aanm. 2. Eene *r* vinden wij achter de vokaal ingeschoven in *drossaart* voor *drossaat* (*drost*) en in de bastaardwoorden *jaloersch*, *jaloux*, en *kortelas*, *coutelas*.

Aanm. 3. De *t* wordt achter de vokaal ingelascht vóór den uitgang *je*. Zie boven: 2. 6).

4. Tusschen de twee bestanddeelen eens zamengestelden woords vindt men, meestal nevens de oorspronkelijke verbindingsvokaal, eene konzontant (*s*, *n*, *r*) ingelascht. Van zelve werd aan deze *s* de waarde van den uitgang des genitiefs, en aan de *n* en *r* die van meervoudsuitgangen toegekend. Vandaar dat de *s* bij voorkeur in zamengestelde woorden gebezigd wordt, waar het eerste lid in de betrekking des genitiefs staat: *landsman*, *kalfs-*

vleesch; vandaar voorts, dat de *n* bij voorkeur wordt ingelascht, waar het begrip van het bepalende woord in het meervoud gedacht wordt: *woordenboek*, *stedenverdelger*, *boekenkast*, en dat de inlassching der *r* slechts voorkomt achter substantieven, die een meerv. op *er* hebben, als: *kinderkamer*, *eijerkoek*, *kleëremaker* (*kleedermaker*). Niettemin zijn die konzonanten oerspronkelijk euphonische inlasschingen en men bezigt, b. v., de *s*, waar het eerste lid een verbale stam is en dus het begrip van den genitief is uitgesloten, als in *scheidsmuur*, *leidsman*; ook is de inlassching der *r*, ook waar het eerste woord geen meerv. op *er* kent, niet zonder voorbeeld; men denke aan het vroeger gebezigde *ascherwoensdag*. — Eindelijk is ook de *l* als verbindingsklank tusschen woorden, die eene zamenstelling vormen, niet vreemd, als: *schrikkeljaar*, *ringelduif*, *schorteldoek* voor *schortdoek*, en in verschillende landprovincien: *dingseldag*, *mestelzwijn*, *schlachtelbeest*, *kindelbier*, *vas-telavond*.

II. Epenthesis van vokalen tusschen twee konzonanten.

1. Vóór de uitgangen *lijk* en *loos* wordt achter het stamwoord eene toonlooze *e* ingelascht. Dit heeft slechts dan geene plaats, wanneer het stamwoord uitgaat op eene *l* of *r* of op eene konzontant, voorafgegaan door eene toonlooze vokaal, of, eindelijk, op eene *n*, voorafgegaan door eene open vokaal. Bij voorbeeld: *onhebbelijk*, *radeloos*, *straffeloos*, *bedriegelijk*, *mogelijk*, *gemakkelijk*, *toomeloos*, *beminnelijk*, *hopeloos*, *vreeselijk*, *hatelijk*, *afschuwelijk*; maar: *heileloos*, *heertijk*, *eigenlijk*, *wettiglijk*, *aanzienlijk*. Bij de invoeging der *e* achter *ng* gaat tevens de *ng* in *nk* over, als *afhankelijk*, *vergankelijk*, *ontvankelijk*, *oorspronkelijk*, met uitzondering van de bijwoorden op *lijk* van adjektieven op *ng* afgeleid, als *gestrengelijk*.

Aanm. 1. In *koninklijk* wordt geene *e* aangenomen wegens de toonloosheid van den uitgang des stamwoords, maar niettemin *ng* in *nk* veranderd.

Aanm. 2. De *e* in *hopeloos*, *straffeloos* en dergel. kan slechts als ingeschoven worden aangemerkt, in zoo verre de stamwoorden *hoop*, *straf*, reeds vóór de vorming dier afgeleide adjektieven gerekend worden van de *e* ver-stoken te zijn geweest, op welke zij eigenlijk uitgingen: *hope*, *straffe*.

2. Vóór de uitgangen *ling*, *lijn* en *nis* wordt mede eene toonlooze *e* ingelascht, wanneer het stamwoord niet op eene *r* uitgaat. Dus zegt men: *vreemdeling*, *zuigeling*, *vondeling*, *maagdelijn*, *verdoemenis*, *geheugenis*, *vergifenis*, *gevangenis*, *belijdenis*; maar: *huurling*, *duisternis*. In *vonnis* voor *vondnis* smelt de *n* van den stam met die des uitgangs in één.

3. De inlassching der *t* vóór den verkleiningsuitgang brengt de neveninlassching eener toonlooze *e* mede, achter de woorden op eene vloeibare letter of eene *ng*, voorafgegaan door eene gesloten vokaal: *stalletje*, *dammetje*, *spannetje*, *ringetje*, *karretje*. Ook met de inlassching der *t* in *bekentenis* enz. gaat die eener toonlooze *e* gepaard.

4. De inlassching der *n* vóór *aar*, *ij* en vóór den uitgang des infinitiefs brengt desgelijks de epenthesis der toonlooze *e* mede, behalve waar vóór den uitgang *ij* eene *r* aanwezig is. Dus: *tollenaar*, *hovenier*, *artsenij*, *oefenen*, *loochenen*, maar: *razernij*.

Aanm. Ook in *minder*, *hoender* enz., vergeleken met hunnen vroegeren vorm *minre*, *hoenre*, moet de toonlooze *e* als ten gevolge van de epenthesis der *d* ingelascht beschouwd worden, vergel. I. 2. 1). *Aanm.*

5. Tot dus verre zagen wij slechts eene toonlooze *e* ingelascht. Van de inlassching eener klinkende vokaal levert ons het woord *armoede* voor *armde* (als oudt. *lengde* van *lang*) een voorbeeld.

Aanm. In *armde* sloot zich de *d* niet zoo naauw aan het stamwoord als de *t* (*armte*) zou gedaan hebben en de tusschenruimte tusschen de lipletter *m* en de *d* werd vervuld door de lipvokaal *oe*, die als zoodanig met de *m* verwant is. Desgelijks werd vóór den uitgang *w* niet de voor deze zoo zachte spirant te weeke toonlooze *e*, maar de met de *w* verwante open *u* aangenomen in *zwaluw*, *weduw*; zie §. 13. 4. *Aanm.*

§. 23.

De diaeresis of verdeling van ééne lettergreep in twee.

1. De epenthesis eener toonlooze *e* heeft plaats tusschen twee verschillende syllaben; de diaeresis daarentegen bestaat in de

verdeeling van ééne lettergreep in twee ter opheffing eener opeenhooping van moeilijk achter elkander uit te spreken konzonten, met behulp eener desgelijks toonlooze *e*. — Diaeresis eener diphthong in twee syllaben kent onze taal niet.

2. Wij erkennen deze grammatische figuur, zoo wij de woorden, die in den Gothischen grondvorm uitgaan op eene vloeibare letter, door eene andere konzont voorafgegaan, met hunnen tegenwoordigen vorm vergelijken: *fugls*, *vogel*; *svibls*, *zwavel*; *ibns*, *even*; *vêpn*, *wapen*; *silubr*, *silver*; *figgrs*, *vinger*.

Aanm. 1. De *n* kan zonder diaeresis achter eene *r* worden uitgesproken: *kern*, *born*, *barn-en*, en de *m* achter eene *l* en *r*: *helm*, *arm*, in het Goth. ook achter eene stomme letter: *bagms*, *boom*. Onze oudere dichters veroorloofden zich ook eene syllabe, die op *lm*, *rm*, uitgaat, in twee te deelen: *hellem*, *arrem*.

Aanm. 2. In weerwil der diaeresis behield de *e* in *kerel* (voor *kerl*) en *perel* (voor *paarl*) de gesloten uitspraak, welke slechts een weinig meer gerekt werd. Vergel. §. 6. 2. *Aanm. 4.*

Aanm. 3. Het woord *sieraad* voor *sierde* of *sierd* (Hoogd. *Zierde* nevens *Ziërath*) vertoont eene ongewone diaeresis, daar hier eene niet toonlooze vokaal en wel achter eene vloeibare letter, door eene stomme gevolgd, is aangenomen.

Aanm. 4. Onze oudere dichters verdeelen ook de syllabe, die op eene *l* of *r*, door eene stomme gevolgd, uitgaat, in twee: *mellek*, *harrep*, *fellep*, *zellef*.

§. 24.

De paragoge of achteraanvoeging.

1. Deze figuur bestaat in de toevoeging eener konzont achter den slotklank eens woords of woordstams.

2. 1). Vooreerst wordt eene stomme konzont achter de vloeibare slotletter gevoegd. Is deze vloeibare letter eene der tongletters *l*, *n* of *r*, zoo is de paragogische letter de stomme tongletter *d* of *t*; is zij de vloeibare lipletter *m*, zoo wordt de *p* achteraan gevoegd. Aldus wordt de *d* of *t* aangevoegd in *nemand* uit *nie* en *man*, in *ten mijnent*, *ten uwent* enz. voor *ten mijnen* enz.; in *grijsaard*, *dronkaard*, *lompert*, *Span-*

jaard, waar de *d* (*t*) den uitgang *aar* (*er*) versterkt, en in den stamvoorn van de werkwoorden *branden* (*brinnan*), *zwinden* (*zwijnen*, *dwijnen*), *dulden* (*thulan*); de *p*, in *ramp* van het Goth. *arman*, en *romp* nevens *tronk*.

2). Achter de geaspireerde keelletter wordt eene *t* aangevoegd in *nochts* voor *noch*, *placht* voor *plag*, en *gedrocht* voor *gedrag* van *(be-)driegen*.

3). Eene paragoge der *t* achter eene vokaal vertoonen: *ooit* en *nooit* van *âiv* (*eeuw*), en der *n*: *schoen*, Goth. *skôhs*; *toen* nevens *doe*, en *traan*, Middenhoogd. *Trähe*.

§. 25.

De aphaeresis of afwerping van letters vooraan het woord.

Deze figuur bestaat in de afwerping nagenoeg altijd van konzonanten vooraan het woord.

1. De aphaeresis eener vokaal bespeurt men slechts in het woord *nevens* voor *in even*, in *van* voor *af aan*, en in het bastaardwoord *spergie* nevens *aspergie* (Fr. *asperge*). Eene willekeurige aphaeresis veertoont 'k voor *ik*.

2. Gelijk de *n* aan het hoofd van sommige woorden bij wijze van grammatische figuur vóór eene vokaal werd aangenomen (§. 21. 2. 1). *a.*), zoo is zij in een paar andere weggeworpen: het Goth. *nadr* werd ons *adder*, en *aak* ontstond uit *nake* (Hoogd. *Nachen*).

3. De *d* der aanwijzende woorden *daar* en *des* (genitief van het lidwoord) verdween in de willekeurige vormen *er* en 's (in 's *avonds*, 's *broeders* enz.). In de zamenkoppeling van een voorzetsel met een substantief, door het lidwoord voorafgegaan, viel de *d* van het lidwoord weg in *metterdaad*, *metterwoon*, *uitermate* (voor *uit der mate*); dus ook in familienamen als *Verwey*, *Verbeek*, *Verschuur*, waar buitendien de *a* van het voorzetsel *af* (*van*) wegviel: *Verwey* toch staat voor *af der weide* enz. Dat de vragende woorden, die in het Gothisch

met *hv* beginnen, de *h* verloren en slechts de *v* (*w*) behouden hebben, is overeenkomstig den regel van het verdwijnen der *h* vóór eene konzonant (zie §. 18. 1. 1). Slechts *hoe* (*hvê*) heeft de *h*, die, met de *v* (*w*) vereenigd, het kenmerk der vraagwoorden uitmaakte, kunnen behouden, daar de *w* in dit geval met de vokaal des woords tot *oe* zamensmolt. Het Goth. *qvainôn* ons *weenen* verloor zelfs de *q* vóór de *v* (*w*), terwijl de *qv* anders *kw* of, bij zamensmelting der *w* in den vokaalklank, alleen *k* oplevert. Als willekeurige figuur, eindelijk, bezigt men 't voor *het*.

Aann. Gelijk *hoe* staat tot het Hoogd. *wie*, dat de *h* verloor en daarentegen de *w* behield, zoo schijnt *hui* te staan tot *wei*; gelijk de aanvangsletter van *komen* staat tot die van *weenen* (beide woorden beginnen in het Goth. met *qv* = *kw*, maar het eene behield de *k*, het andere de *w*), zoo schijnt *keg* te staan tot *wig*.

§. 26.

De synkope of uitlating van klanken te midden van andere klanken.

Deze figuur bestaat in onderdrukking, hetzij van konzonanten, hetzij van vokalen.

I. Synkope van konzonanten:

1. Van konzonanten tusschen twee vokalen:

1). Synkope der *d*:

Deze is op te merken in de volgende woorden: *leelijk* voor *leedelijk* (van *leed*), *goelijk* voor *godelijk*, *kwalijk* voor *kwa-delijk*, *vlier* voor *vlieder*, *blaar* voor *blader* of *bladder*, *vier* (Goth. *fidur*), *roer* (van een *schip*) voor *roeder*, *uier* voor *uider*, *beul* voor *beudel*, en *beun* (in *beunhaas*) voor *beuden* of *boden* (*zolder*). Als willekeurige figuur komt deze synkope voor in: *leeg* voor *ledig*, *staäg* voor *stadig* of *gestadig*, *leër* voor *leder* of voor *leeder* (d. i. *ladder*), *Goön* voor *Goden*, *preëken* voor *prediken*, *biën* voor *bieden*, en *geboön* voor *geboden*, in *versmaân* voor *versmaden*, *veër* en *weër* voor *veder* en *weder*, *schaauw* en *weeuw* voor *schaduw* en *weduw*. Soms klinkt de aanwen-

ding der synkope min of meer hard in het eenvoudige of eenlettergrepige woord, maar is zij toegelaten in de samenstelling of in den meerlettergrepigen vorm des woords: zoo zal men niet licht zeggen: *vaár*, *moër*, *daán*, maar wel: *bestevaár*, *moerschroef*, *heldendaán*; niet: *beên* voor *beden*, maar wel: *gebeên*.

2). Synkope der *g*, *k* of *w*:

Deze vertoont zich in *staan* voor *slagen*, *zien* voor *zegen* (saihvan), *wiek* voor *wegek* (van *wegen*, vigan), *biecht* (Oudd. pigiht), *streelen* (Hoogd. *streichlen*) en *striem* of *straam* van *strijken*, *ziel* (sáivala) enz.

3). Synkope der *ng* en *nd*:

Staan voor *standen*, en als willekeurige figuur in *elkaár* voor *elkander*; *gaan* voor *gangen*, en, als, thans bijna verouderde, willekeurige figuur, *vaán* en *ontvaán* voor *vangen*, *ontvangen*.

2. Synkope eener konzónant vóór eene andere konzónant.

1). Synkope van de *n* in den stam, doorgaans vóór eene *z* en *ch*.

Hier toe behooren: behalve *Muiden* voor *munden* of *monden*, *peizen* voor *peinzen*, *bedeesd* van *deinzen*, *jeugd* (*jeucht*) voor *jeunged*, *bracht*, *dacht* en *docht* van *brenge*, *denken* en *dunken*.

2). Synkope van de *h* (*ch*) in den stam vóór eene *s*:

Deze bespeurt men bij vergelijking van *wassen* met den Goth. vorm *vahsan*, van *zes* met *saihs*, *os* met *aúhsus*, *mest* met *malhstus*, enz.

3). Synkope van den slotklank des stams, *g*, *n*, *m*, *r* of *d*, vóór den uitgang:

Zij is aanwezig in *toonen* voor *toognen*, *bies* voor *binse* (*bindse* van *binden*), *balling* voor *banling*, *vernunft* voor *vernumpt* en dit van *vernemen*, *malkander* voor *manlijk ander*, *deesem* voor *deegsem*, *asem* voor *aadsem*, *wasem* voor *waadsem* (van *hvathjan*), *kost* en *begost* voor *konde*, *begonde*; *schielijk* voor *schiërlijk*.

Aann. Voor eene versmelting der konzónant met de volgende konzónant is te houden het onderdrukken der *d* in *vonnis* voor *vondnis*, der *t* in *best* voor *betst*, der *b* in *stem*, Goth. *stibna* (in den Walew. nog *stevene*).

4). Synkope van de *d* des uitgangs vóór de adverbiale *s*.

Men bespeurt haar in *volgens* voor *volgends*, *doorgaans* voor *doorgaands* en *willens* en *wetens* voor *willends* en *wetends*.

Aann. Over het versmelten der *w* in de voorgaande of volgende vokaal, der *l* in de voorgaande *a* of *o*, en over het verdwijnen der *w* en *j* in de onmiddellijke nabijheid van konzonnanten is boven gesproken (§. 8. 5. §. 16. §. 18. 3. 1). §. 19. 1.).

II. Synkope van vokalen :

1. Bij de overneming van een vreemd woord in onze taal ging niet zelden eene vokaal verloren. Dus in *kraal* nevens *koraal*, *kleur* voor *couleur*, *stroop* (*sroop*) voor *siroop*.

2. Synkope der vokaal van den afleidingsuitgang of van het laatste lid eener zamenstelling :

Van deze synkope hebben wij voorbeelden in *hoofd* voor *hoo-ved* (Goth. háubith); *licht*, Goth. liuhath; *hoofsch* voor *hovesch*, *aafsch* voor *avesch*, *maagd* voor *maged*, *zeil* voor *zegel* en dergel., *twaalf* voor *twalif*, *elf* voor *eenlif*, *welk* voor *welijck* (hvaleiks), *zulk* voor *zoolijck* enz. Als willekeurige synkope behoort hiertoe de uitlating der toonlooze *e* in den uitgang van verbogen naamwoorden op *el*, *er*, *en*: *edle*, *heemlen*, *andre*, *adren*, *teeknen*, en in de werkwoorden, wier grondvorm op dezelfde klanken uitgaat: *verzaamen*, *staamren*, *reeknen*; der toonlooze *i* in de verbogen vormen der adjektieven op *ig* door *r* of *l* voorafgegaan: *vuurge*, *zaalge*, en in de werkwoorden op *ligen*: *zaalgen*, *heilgen*; der *a* in de verbogen adjektieven op *baar*: *vruchtbre*. De vóór de uitgangen *ling*, *loos*, *lijk* en *nis* ingelaschte *e* is voor verwaarloozing vatbaar: *vreemdling*, *hulploos*, *vriendlijk*, *droefnis*. De weglating der *e* vóór den uitgang *naar* is doorgaans, vóór den uitgang *nier* (vermits hij van den hoofdtoon voorzien is) altijd te hard.

3. Synkope der vokaal van den verbuigingsuitgang :

Zij is voorhanden in den derden pers. enkelv. en den tweeden pers. van den tegenw. tijd aantoon. wijze, en bij ongelijkvl. werkwoorden ook in den tweeden pers. van den onvolm. verled. tijd: *hij*, *gij leest*, *lisith*; *hij*, *gij hoort*, *háuseith*, *háusjeith*;

gij laast, lêsuth. Voorts verviel overal de verschillende vokaal (*ai*, *i*, *o*), die zich in het Goth. tusschen den stam en den uitgang van het imperf. en verl. deelw. der zwakke werkwoorden vertoont: *háusida*, *hoorde*; *háusiths*, *gehoord*.

Aann. 1. Bij werkwoorden, wier stam op *t* uitgaat, valt, na het onderdrukken van de vokaal des uitgangs, de *t* van den stam met die des uitgangs zamen. Bij werkwoorden op *d* valt de *d* des deelwoords met de *d* des stams zamen: *gij*, *hij acht* voor *achtet*, *geacht* voor *geachtet*, *gij zat* voor *zatet*, *aanvaard* voor *aanvaardet*.

Aann. 2. In het meerv. van het imperf. der zwakke werkwoorden is bovendien nog eene geheele syllabe uitgevallen: *wij hoorden*, *gij hoordet*, *zij hoorden*, *háusidédum*, *háusidéduth*, *háusidédun*.

§. 27.

De elisie of onderdrukking van klanken aan het eind des woords of woorddeels ter bewerking eener naauwe vereeniging met het volgende woord of woorddeel.

Deze figuur heeft vooral plaats bij de verbinding van een woord met een voorvoegsel of met een ander woord, waarmede het eene zamenkoppeling of zamenstelling vormt. Zij wordt echter ook buiten de zamenstelling aangetroffen.

1. De elisie bij de verbinding van een woord met een voorvoegsel of met een ander woord, waarmede het eene zamenkoppeling of zamenstelling vormt, heeft plaats zoo vóór konzonanten als vóór vokalen.

1). Elisie van vokalen vóór vokalen:

Hiervan hebben wij de voorbeelden in de woorden: *binnen*, *buiten* en *boven* voor *be-innen*, *be-uiten* en *be-oven*, *bang* voor *be-ang*, *gunnen* voor *ge-unnen* of *ge-onnen*, *erbarmen* (*ontfermen*) voor *erbe-armen*, *tevens* voor *te even*, *telkens* voor *te elken*.

2). Elisie van vokalen of konzonanten vóór konzonanten:

Voorbeelden hiervan zijn: *blijven* voor *belijven*, *beeld* voor *bleed* en dit voor *beleed* van *belijden*, *thans* voor *te hand*, *hoovaardig* voor *hoogvaardig*, *boogaard* voor *boomgaard*,

mevrouw voor *mijn vrouw*, *kermis* voor *kerkmis*, *kersmis* voor *kerstmis*, *elf* voor *eenlif*, *misschien* voor 't *mag schiën*. — Na de elisie smelt de eerste konzont des volgenden woords met de konzont des voorgaanden woords in één, in: *tegen* voor *tegegen*, *ter* en *ten* voor *te der*, *te den*, *toen* en *toch* voor *te doe* en *te doch*.

Aanm. 1. De scherpe konzont des volgenden woords bewerkte de verharding van de *d* des artikels na de elisie der vokaal van dit woordje, in *tschool*, *tfeest* (*de school*, *de feest*). Vandaar dat deze woorden thans veelal voor onzijdig doorgaan.

Aanm. 2. De elisie van de vokaal des lidwoords had de verscherping der konzont des volgenden woords ten gevolge in *sommigen*, *zestig*, *zeventig*, *veertig*, *vijftig*, voor *de zommigen*, *de zestig* enz., of *dzommigen*, *dzestig*, uit te spreken als *tsommigen* enz.; de elisie van de vokaal des voorzetsels *te* bewerkte de verscherping der *z* in *zamen*, *sedert*, *soms* voor *te zamen*, *te zedert* enz. of *tsamen*, *tsedert*. Na deze verscherping viel de *d* of *t* weg. Verg. §. 17. I. 7. *Aanm.*

2. De elisie buiten zamenstelling heeft alleen plaats ter vermijding eener gaping (hiatus) of onaangename ontmoeting van vokalen, en bestaat dus in de onderdrukking der vokaal van den uitgang eens woords vóór een woord, dat met een vokaal aanvangt. Bij voorbeeld: *liefd' en trouw*, *vreugd' en hope*, *eerd' en minde*.

Aanm. De *e* van den uitgang eens adjektiefs, dat vóór zijn zelfstandig naamwoord staat, is voor elisie onvatbaar: *schoone avond*, *ruime aarde*, *het blaauwe oog*.

§. 28.

De apokope of afwerping van klanken aan het eind des woords.

Bij apokope gaat of eene enkele letter of de geheele laatste lettergreep verloren.

1. Apokope van enkele letters.

1). Apokope van den vormingsuitgang van zelfstandige naamwoorden, of van de vokaal des verbuigingsuitgangs van naam-en werkwoorden:

Men bespeurt haar bij vergelijking van den tegenwoordigen vorm van sommige woorden met hun vorm in het Gothisch; zoo is *erf*, arbi; *oog*, áugô; *bed*, badi; *dood*, dáuthus; *lid*, lithus; *vloed*, flôdus; *leeraar*, láisaris. De vokaal van den verbuigingsuitgang is vervallen in den genit. plur. der zwak verbogen substantieven: hananê, *der hanen*, en in den nomin. en accus. plur. der onzijdige zwakke zelfst. naamwoorden: hairtôna, *harten*. Voorts in sommige verbogen vormen der voornaamwoorden, b. v. imma, ina (dat. en accus. sing. masc.), *hem*, en in verbogen vormen der adjektieven, b. v. blindana (accus. sing. masc.), *blinden*, blindáizê (genit. plur. masc. en neutr.), *blinder*. Alsmede in 1 sing. praes. indic. der werkwoorden: lisa, *ik lees*; háusja, *ik hoor*; in den 1 en 3 plur. praes. en imperf. subjunct.: lisáima, lisáina, lêseima, lêseina, en in den imperatief van de zwakke verbuiging: háusei, *hoor*. Eindelijk in de gesynkopeerde imperfekten *bracht*, *dacht*, *kocht*, *docht*, *mocht*, *moest*, *wist*, voor *brachte*, enz., *moeste* enz. en in *deed* voor *dede*. — Bij sommige substantieven is de apokope nog willekeurig, daar men tevens *krib*, *eb*, *eg*, *pad*, *ziel*, *spraak*, *taal*, *asch*, *hoop* enz. ook *kribbe*, *ebbe*, *egge*, *padde*, *ziele* enz. kan zeggen. Zelfs de *e* van den 1 pers. in het praes. indic. blijft niet noodwendig weg: *ik leze*, *herzegge*, *geloove*.

2). Apokope van eene konzontant:

Zee, Goth. sáiv (d. i. *zeeuw*), *lam* en *dom*, Goth. lamb. en dumb. Even zoo is de *d* van den uitgang van den 3 pers. meerv. van het praes. indic. verloren gegaan: lisand, *zij lezen*. — De slotklank kan, door middel eener willekeurige apokope, weggelaten worden in de op den stamklank eindigende vormen van zulke werkwoorden, wier stam op eene *d*, van eene vokaal voorafgegaan, eindigt: *ik hou*, *lij*, voor *ik houd*, *lijd*; *ik lee*, *glee*, voor *ik leed*, *gleed*; zoo zegt men ook *deē* voor *deed*.

2. Apokope van de geheele laatste lettergreep:

Deze is vervallen in woorden als *zoon*, *sunjus*; *heer(-leger)*,

harjis; *ster*, *stairnô*. Ook verviel de laatste syllabe in het voorz. *om* (*omme*), Oudd. *umpi*, en *en* (*ende*), Oudd. *anti*; alsmede de uitgang *ata*, het kenmerk van den sterken onzijdigen vorm der adjektieven: *blindata*, *blind*. — Willekeurig is de apokope der laatste syllabe van de substantieven: *steē*, *heē*, *bō*, *spā*, *gā* voor *stede*, *heide*, *bode*, *spade*, *gade*, van het bijwoord *meē* voor *mede*, en van de imperf., *die*, hoezeer zwak, niettemin eene vokaal hebben, van die des praesens verschillend: *zei*, *lei*, *wou*, *zou* en *kon* voor *zeide* enz. van *zeggen*, *leggen*, *willen*, *zullen* en *kunnen*.

Aann. 1. De verwaarloozing van den uitgang *e* of *en* van verbogen adjektieve woorden is mede als eene willekeurige apokope aan te merken. — Verouderd is de apokope der syllabe *de* van kwalitatieve adjektieven: *quae lien*, *goe lien*, voor *kwade*, *goede lieden*.

Aann. 2. Hoezeer de *e* in *deē* voor *deed*, *steē* voor *stede*, *meē* voor *mede* zacht is, wordt zij echter dubbel geschreven, ten einde verwarring met de toonlooze *e* te verhoeden.

§. 29.

De Metathesis of klankverplaatsing.

1. Deze figuur bestaat vooreerst in de verspringing des vokaalklanks, die de *r* verzelt. Bij voorb.: *vorst* van *vriezen*, *nooddruftig* van *derven*, *Godsvrucht* van *vurcht* (*vrees*), Goth. *faúrhts*; *wrocht*, Goth. *vaúrhta*, van *werken* (*vaúrkan*); *hark* van *rikan* (*ophoopen*), vanwaar *rakelen*. Vergelijk verder *grut* met *gort*, *durk* met *drek*, *born* met *bron*, *dorpel* met *drempel*, *barnen* met *branden*, *berd* (in *te berde brengen*) met *bret*, *dertien* en *dertig* met *drie*.

Aann. Vergelijk voorts ons *vorsch* met het Hoogd. *Frosch*, *borst* met *Brust*, *traan* met *Zähre*, Eng. *tear*; *vrede* met Goth. *gavairthi*. Bij de *l* is de vokaal versprongen in *beeld* van *belijden* verg. 27. 1. 2).

2. Ten tweede, bestaat dezelfde figuur in de plaatswisseling van twee bij elkander staande konzonanten, van welke de eene de *r* of de *l* is: *slordig* voor *slodderig*, *talmen* nevens *sām-*

melen; *naald*, Goth. *nêthla*, Hoogd. *Nadel*; *fraai*, Goth. *fagr*s (Noordsch *fager*); *patryjs* voor *pardryjs*.

Aanm. Als *fraai* tot *fager*, staat *traag* tot den grondvorm van het Hoogd. *zögern*. Voor *hommel* vindt men bij Kiliaen ook *holm*. — Gelijk de Ouden zeiden *ors* voor *ros*, zoo hebben wij *rampzalig* (met ingeschoven *p*) voor *armzalig* van *arman* (*medelijden hebben*). — Eene ongewettigde plaatsverwisseling der *p* met de *s* bespeuren wij eindelijk in *weps* voor *wesp*, *geps* voor *gesp* en *rusp* voor *rups*.

T W E E D E B O E K.

WOORDVORMING.

§. 30.

Inleiding.

1. De *woordvorming* leert de wijze kennen, waarop de taal te werk gaat om uit bestaande woorden nieuwe woorden te vormen.

2. Dit geschiedt, hetzij door *vokaalverwisseling*; hetzij door achter- of voorvoeging van klanken: — *afleiding*; hetzij, eindelijk, door verbinding van woorden tot één: — *zamenstelling*.

De oorspronkelijke vorm, waartoe het door afleiding gevormde woord teruggebracht moet worden, heet *woordstam*, of, zoo deze vorm zelve als woord gangbaar is, *stamwoord*. — Een woord, in zoo verre het niet is zamengesteld, heet *eenvoudig*.

Aanm. De stam zelve heeft zijnen oorsprong te danken aan den *woordwortel*.

Door *wortel*, namelijk, verstaat men den klank, dien men aanneemt als aan eenig woord of woordvorm ten grondslag liggende.

3. Stamwoorden bestaan, even als de woordstammen, altijd uit ééne lettergreep; doch afgeleide woorden doorgaans, zamengestelde woorden altijd, uit meer dan ééne lettergreep. Door middel van den *klemtoon* nu worden deze verschillende lettergrepen tot één woord verbonden. De klemtoon derhalve komt bij de woordvorming noodzakelijk in aanmerking.

EERSTE HOOFDSTUK.

VOKAALVERWISSELING.

§. 31.

1. De stammen der naamwoorden zijn, in het algemeen gesproken, in hunnen oorsprong werkwoorden, die, als *namen* van be-

grippen of voorwerpen gebruikt, den aard van werkwoorden hebben afgelegd. — Onder de werkwoorden zijn *ēr*, die gewoonlijk *ongelijkvloeiend* genoemd worden, dat is, zoodanige, die in zekere vormen de stamvokaal voor eene andere vokaal verwisselen. Zoo wel de vormen, welke den klinker, die voor de stamvokaal in de plaats getreden is, bevatten, als de vorm, die de oorspronkelijke stamvokaal bezit, leveren stamwoorden of woordstammen. Om derhalve de verhouding te verklaren, in welke bijéénbehoorende stammen, van verschillende vokalen voorzien (bij voorbeeld *spraak* en *spreuk*), tot elkander staan; alsmede om den aard te doorzien van op zich zelve staande, maar met ongelijkvloeiende werkwoorden zamenhangende stammen (bij voorbeeld *kwaal*), dient men de regels te kennen, die de klankverwisseling bij de werkwoorden beheerschen.

2. De ongelijkvloeiende of sterke werkwoorden worden verdeeld in verschillende klassen, waarvan in het Gothisch de vier eerste in den oorspronkelijken stamvorm eene korte *a*, de vijfde eene korte *i*, de zesde eene korte *u* (*oe*) vertoont.

Aann. 1. De overige klassen behoeven hier niet in aanmerking te komen, daar de klankverwisselende vormen der werkwoorden dier klassen geene stammen leveren.

Aann. 2. De vorm, die de ongewijzigde vokaal, van welke de vokaal der overige vormen afgeleid is, bevat, is geenszins altijd de vorm van den tegenwoordigen tijd. Integendeel bevat bij de werkwoorden der eerste drie klassen het praeteritum, bij die der vijfde en der zesde het partic. perf. de oorspronkelijke vokaal.

Wij leeren de zes klassen van sterke werkwoorden het best door voorbeelden kennen:

1° Klasse: stal (*ik stal*), stila (*ik steel*), stulans (*gestolen*).

2° Klasse: band (*ik bond*), binda (*ik bind*), bundans (*gebonden*).

3° Klasse: gab (*ik gaf*), giba (*ik geef*), gibans (*gegeven*).

4° Klasse: fara (*ik vaar*), farans (*gevaren*), fôr (*ik voer*).

5° Klasse: stigans (*gestégen*), steiga (*ik stýg*), stáig (*ik steeg*).

6° Klasse: budans (*geboden*), biuda (*ik bied*), báuth (*ik bood*).

Lijst van stamwoorden of in afgeleide woorden aanwezige
woordstammen, tot elk der zes klassen van sterke
werkwoorden behoorende.

I^e KLASSE.

	Bij het praeter.,	het praes.,	het partic. perf.
van bafran (<i>dragen</i>) behoort <i>baar</i> ,			<i>geboorte en beuren.</i>
» <i>breken</i>	» <i>braak</i> ,	<i>gebrek</i> ,	<i>brok en breuk.</i>
» <i>helen</i>	» <i>halm</i> ,	<i>helm</i> ,	<i>hol en hullen.</i>
» <i>kwemen</i> (d. i. <i>komen</i>)	» <i>bekwaam</i> ,	<i>komst.</i>	
» <i>kwelen</i> (<i>kwijnen</i>)	» <i>kwaal</i> .		
» <i>nemen</i>	» (<i>toe-</i>) <i>name</i> ,	(<i>toe-</i>) <i>neming</i> ,	<i>vernuft.</i>
» <i>rikan</i> (<i>ophoopen</i>)	» <i>rakelen</i> ,		<i>rook (hooimijt).</i>
» <i>scheren</i>	» <i>schaar</i> ,	<i>schæerder</i> ,	<i>scheur.</i>
» <i>spreken</i>	» <i>spraak</i> ,	<i>gesprek</i> ,	<i>sprook en spreuk.</i>
» <i>steken</i>	» <i>staak</i> ,	<i>stek</i> ,	<i>stok en stoken.</i>
» <i>stelen</i>	» (<i>dief-</i>) <i>stal</i> ,	<i>steler</i> ,	<i>verstolen.</i>
» <i>wreken</i>	» <i>wraak</i> ,	<i>wreker</i> ,	<i>wrok.</i>

IIe KLASSE.

» <i>belgen</i> (<i>opzwellen</i>)	» <i>balg</i> ,		<i>verbolgen.</i>
» <i>bergen</i>	»	<i>berg</i> ,	<i>burg.</i>
» <i>binden</i>	» <i>band</i> ,	<i>gebindte</i> ,	<i>verbond.</i>
» <i>blinken</i>	» <i>blank</i> .		
» <i>dimpen</i> (<i>dampen</i>)	» <i>damp</i> ,		<i>dompig.</i>
» <i>dringen</i>	» <i>drang</i> ,		<i>drom.</i>
» <i>drinken</i>	» <i>drank</i> ,	<i>drinker</i> ,	<i>drank.</i>
» <i>dwingen</i>	» <i>dwang</i> ,	<i>dwinger.</i>	
» <i>gairdan</i> (<i>omsluiten</i>)	» <i>gaarde</i> , <i>gard</i> ,		<i>gordel.</i>
» <i>gelden</i>	»	<i>geld</i> ,	<i>goud, gulden.</i>
» <i>gillen</i>	» (<i>nachte-</i>) <i>gaal</i> ,	<i>gil.</i>	
» <i>helpen</i>	»	<i>helper</i> ,	<i>hulp.</i>
» <i>hinthan</i> (<i>vangen</i>)	» <i>hand</i> ,		<i>hond.</i>
» <i>kerven</i>	»	<i>kerf</i> ,	<i>korf.</i>
» <i>klinken</i>	» <i>klank</i> ,	<i>geklank.</i>	

	Bij het praeter.,	het praes.,	het partic. perf.
van <i>krimpen</i>	behoort <i>kramp</i> ,	<i>krimp</i> ,	<i>bekrompen</i> .
» <i>sinthan</i> (<i>reizen</i>)	» <i>gezant</i> .		
» <i>slikken</i>	»		<i>slok</i> .
» <i>slingen</i> (<i>veroud.</i>)	» <i>slang</i> ,	<i>slinger</i> .	
» <i>slinken</i>	» <i>slank</i> .		
» <i>springen</i>	»	<i>springer</i> ,	<i>sprong</i> .
» <i>stinken</i>	» <i>stank</i> .		
» <i>vinden</i>	»	<i>vinder</i> ,	<i>vond</i> .
» <i>werpen</i>	»		<i>worp</i> .
» <i>werven</i> (<i>draaijen</i>)	»	<i>wervel</i> .	
» <i>vilvan</i> (<i>rooven</i>)	»		<i>wolf</i> .
» <i>winden</i>	» <i>wand</i> , <i>wenden</i> , <i>windsel</i> .		
» <i>wirren</i> (<i>Hoogd.</i>)	» <i>war</i> en <i>warsch</i> , <i>wier</i> .		
» <i>wringen</i>	» <i>wrang</i> ,	<i>ring</i> ,	<i>wrongel</i> .
» <i>zingen</i>	» <i>zang</i> .		

IIIe KLASSE.

	Bij het praeter.,	het praes. of partic. perf.
» <i>bidden</i>	»	<i>gebed</i> en <i>bede</i> .
» <i>geven</i>	» <i>gave</i> ,	<i>gift</i> en <i>gever</i> .
» <i>lezen</i>	»	<i>les</i> .
» <i>liggen</i>	» (<i>toe-</i>) <i>lage</i> en <i>leggen</i> .	
» <i>meten</i>	» <i>maat</i> ,	<i>meter</i> .
» <i>vreten</i>	» <i>vraat</i> ,	<i>vreter</i> .
» <i>vithan</i> (<i>binden</i>)	» <i>wade</i> en <i>gewaad</i> .	
» <i>wegen</i>	» <i>waag</i> ,	<i>gewicht</i> en <i>wieg</i> .
» <i>weven</i>	» <i>wafel</i> .	
» <i>zien</i>	» (<i>in-</i>) <i>zage</i> ,	<i>gezicht</i> .
» <i>zitten</i>	» (<i>land-</i>) <i>zaat</i> en <i>zadel</i> , <i>zetel</i> en <i>zit(-plaats)</i> .	

IVe KLASSE.

	Bij het praes. of partic. perf.,	het praeter.
» <i>dragen</i>	» <i>gedrag</i> .	
» <i>graven</i>	» <i>graf</i> en <i>greb</i> ,	<i>groeve</i> .
» <i>malen</i>	» <i>maler</i> ,	<i>mol</i> , <i>mul</i> , <i>molen</i> , <i>molm</i> .
» <i>scheppen</i> ,	»	<i>schop</i> .
» <i>slaan</i>	» <i>slag</i> ,	

Bij het praes. of partic. perf.		het praeter.
van <i>staan</i>	behoort <i>stand</i> ,	<i>stonde.</i>
» <i>varen</i>	» <i>vaart</i> ,	<i>voer en voeren.</i>
» <i>hvathjan (schuimen)</i>	» <i>wasen</i> ,	<i>woede.</i>

Ve KLASSE.

Bij het partic. perf.,		het praes.,	het praeter.
van <i>bĳten</i>	» <i>bete</i> ,	<i>gebit</i> ,	<i>bitter, beitel.</i>
» <i>blijken</i>	»	<i>blijk en blikken,</i>	<i>bleek en blaken.</i>
» <i>brijzen (verbrijzelen)</i>	»		<i>broos.</i>
» <i>dĳgen</i>	» <i>dik</i> ,	<i>dichten</i> ,	<i>deeg en deugen.</i>
» <i>drijven</i>	» <i>dreef</i> ,	<i>bedrijf, drift,</i>	<i>drif.</i>
» <i>gĳpen</i>	»		<i>gapen.</i>
» <i>glĳden</i>	» <i>gleé</i> ,	<i>glĳd(-baan),</i>	<i>glad en glooĳen.</i>
» <i>grijpen</i>	» <i>greep</i> ,	<i>begrip.</i>	
» <i>(be-)klijven</i>	» <i>kleven</i> ,		<i>kluveren.</i>
» <i>knĳpen</i>	» <i>kneep</i> ,	<i>knip</i> ,	<i>knap.</i>
» <i>krijten</i>	» <i>kreet.</i>		
» <i>lijden (gaan)</i>	» <i>lid</i> ,		<i>leed, leiden, lad-</i>
» <i>lijken</i>	»	<i>gelĳk.</i>	<i>(der.</i>
» <i>(be-)lijven</i>	»	<i>lijf</i> ,	<i>laf.</i>
» <i>nĳgen</i>	»	<i>nikken</i> ,	<i>neigen.</i>
» <i>rĳden</i>	» <i>rid</i> ,	<i>ridder</i> ,	<i>rad, reddén, be-</i>
» <i>rĳgen</i>	» <i>reeks</i> ,	<i>rĳ, riem</i> ,	<i>rei. (reiden.</i>
» <i>rĳten</i>	» <i>reet</i> ,		<i>rot en rat.</i>
» <i>rĳzen</i>	»	<i>rĳzig</i> ,	<i>ras, reizen.</i>
» <i>schĳnen</i> ,	»	<i>schĳn</i> ,	<i>schoon.</i>
» <i>schrijden</i>	» <i>schred.</i>		
» <i>schrijven</i>	» <i>schreef</i> ,	<i>schrijver.</i>	
» <i>siuvan (naaijen)</i>	»		<i>zoom.</i>
» <i>slĳden (glĳden)</i>	» <i>slede.</i>		
» <i>slĳpen</i>	» <i>sleep</i> ,	<i>slip en slĳper,</i>	<i>slap en sloop.</i>
» <i>smĳden</i>	» <i>smid</i> ,	<i>smĳdig.</i>	<i>(jen.</i>
» <i>snĳden</i>	» <i>snede en snit</i> ,	<i>snĳder</i> ,	<i>snood en snoei-</i>
» <i>spĳjen (spuwen)</i>	»		<i>speeksel.</i>
» <i>splĳten</i>	» <i>split en spleet</i> ,		<i>(twee-)spalt.</i>
» <i>stĳgen</i>	» <i>steeg en steil (stegel),</i>	<i>stichten</i> ,	<i>steiger.</i>
» <i>stĳven</i>	»	<i>stĳf</i> ,	<i>staf en stevig.</i>
» <i>strĳden</i>	»	<i>strĳd.</i>	

	Bij het partic. perf.,	het praes.,	het praeter.
van <i>strijken</i>	behoort <i>streek</i> ,		<i>stroom, stree-</i> <i>(len, straam.</i>
» <i>tijgen</i>	»	<i>tichten.</i>	
» <i>wijken</i>	»	<i>wijk,</i>	<i>week en wak.</i>
» <i>zweijken</i>	»	<i>zwichten,</i>	<i>zwak.</i>
» <i>zweijmen</i>	»	<i>zweijm,</i>	<i>zweem en zwam.</i>

VIe KLASSE.

» <i>bieden</i>	» <i>bode en gebod,</i>	<i>gebied.</i>	
» <i>bliuven (slaan)</i>	»	<i>blaauw.</i>	
» <i>buigen</i>	» <i>boog, bocht en beugel,</i>	<i>buigzaam.</i>	
» <i>(be-)driegen</i>	» <i>bedrog,</i>	<i>bedrieger.</i>	
» <i>(ver-)drieten</i>	» <i>onverdrotten,</i>	<i>verdriet.</i>	
» <i>duiken</i>	»	<i>diep,</i>	<i>doop.</i>
» <i>druipen</i>	» <i>drop,</i>	<i>druip(steen).</i>	
» <i>gieten</i>	» <i>goot of geut,</i>	<i>gieter.</i>	
» <i>kiezen</i>	» <i>keus en kost,</i>	<i>kiezer.</i>	
» <i>klicven (kluiven)</i>	» <i>kloof en kluft,</i>	<i>kluif.</i>	
» <i>kruipen</i>	» <i>krocht,</i>	<i>kruiper.</i>	
» <i>liegen</i>	» <i>leugen,</i>		<i>loochenen.</i>
» <i>(ver-)liezen</i>	» <i>loor en leur,</i>	<i>verlies,</i>	<i>los en -loos.</i>
» <i>luiken</i>	» <i>leuk,</i>	<i>luik.</i>	
» <i>(ge-)nieten</i>	» <i>nut en genot,</i>		<i>genoot.</i>
» <i>rieken (ruiken)</i>	» <i>reuk,</i>	<i>ruiker,</i>	<i>rook.</i>
» <i>schieten</i>	» <i>schoot, geschut, schotel,</i>		<i>schoot.</i>
» <i>schuiven</i>	» <i>schoof,</i>	<i>schuif, scheef, schoffel.</i>	
» <i>sluiten</i>	» <i>slot, sloot en sleutel,</i>	<i>sluiter.</i>	
» <i>spruiten</i>	»	<i>spriet en spruit, sproet.</i>	
» <i>stuiven</i>	» <i>stof,</i>	<i>gestuif.</i>	
» <i>spuwen</i>	» <i>spog.</i>		
» <i>tijgen (voor tiegen)</i>	» <i>tocht, tucht, tui, teu-</i> <i>(gel,</i>		<i>touw, toom, too-</i> <i>(gen en toonen.</i>
» <i>vliegen</i>	» <i>vlug, vleugel, vlucht,</i>	<i>vlieger.</i>	
» <i>vlieten</i>	» <i>vlot en vloot,</i>	<i>vliet.</i>	
» <i>vriezen</i>	» <i>vorst.</i>		
» <i>zuigen</i>	»	<i>zuiger,</i>	<i>zog, zeugen zoo-</i>
» <i>zuipen</i>	»		<i>zoop. (gen.</i>

Aann. Ter verklaring, hoe de oorspronkelijke vokaal in het meerendeel dezer vormen is veranderd, verwijzen wij naar het 2e Hoofdst. van het Ie Boek.

Zoo wordt, bij voorbeeld, in §. 5. 4, en §. 8. 7. de oorsprong der *a* en der *o* in de vormen, die met het praeter. der werkwoorden van de 5e kl. in verband staan, aangewezen, en zien wij uit §. 6. 3, hoe *scheef* kan staan voor *schief*, hetwelk behoort bij *schuiven*.

3. Het verschijnsel der klankverwisseling vertoont zich ook in die woorden, welke zich door *reduplicatie* of *verdubbeling* onderscheiden. Evenwel is dit verschijnsel hier van een gansch anderen aard. In de klankverwisseling, die wij behandelden, vormt de stam, die de klankverwisseling ondergaan heeft, een zelfstandig woord, gelijk dan ook de behoefte om eene begripswijziging uit te drukken, aan die gedaanteverandering van den stam de geboorte gaf. Bij de reduplicatie, daarentegen, vormt de oude stam een afdruksel van zich zelve, dat van voren aan den ouden stam blijft hangen, ten minste zich daarvan nimmer volkomen los maakt: ook dient deze herhaling slechts om den indruk, doorgaans van onaangenamen aard, af te beelden, dien het begrip des stams op den spreker maakte. Het zijn meestal stammen met den klank *a*, die deze verdubbeling ondergaan, en de reduplicatie bestaat in de herhaling derzelfde konzonanten, maar met de vokaal *i* uitgesproken: *ziegezagen*, *liflafjes*, *hiphappen*, *klinkklank*, *mikmak* enz. Soms vindt men een woord met afleidings- of verbuigingsuitgang en al verdubbeld, altijd met dezelfde vokaalwisseling, *kriebelkrabbelen*, *prijjespraatjes*; ja, een enkele maal komt de afdruk van het oorspronkelijke woord tot zekere zelfstandigheid en wordt door het voegwoord *en* daarmee verbonden: *kwips en kwaps*. Deze vokaalwisseling vond men zoo geschikt om het doel, dat men daarmee voor had, te bereiken, dat men wel eens een stam misvormde, opdat hij zich tot deze wijze van verdubbeling zou kunnen leenen: *rimram* van *rijm*, *gripgrap* van *grijp* of *greep*, *bij kris* en *kras* van *Christus*.

Eene andere soort van verdubbeling, doch van denzelfden oorsprong en beteekenis, is die, waarbij, zonder verandering der vokaal, de stam, met den overgang van de eerste konzonant in *h*, soms in *k*, herhaald wordt: *harrewarren*, *hassebassen*, *hossebossen*, *kissebissen* (van *bissen*, *wild rondloopen*).

TWEEDE HOOFDSTUK,

AFLEIDING.

§. 32.

Afleiding door achtervoegsels.

De achtervoegels moeten onderscheiden worden in *min zelfstandige* en *zelfstandige* achtervoegsels. Aan de laatste is eene bepaalde beteekenis verbonden. Zoo heeft de uitgang *ster*, bij voorb. in *zangster*, de kracht om een vrouwelijken persoon te kennen te geven, die het bedrijf uitvoert, door den stam (*zang*) aangeduid. Omtrent de eerste, daarénten, is het niet mogelijk, op te geven, welke eigenaardige kracht zij tot wijziging van het begrip des stams bezitten. Zoo is, bij voorb., de kracht van den uitgang *st* in *winst* niet aan te wijzen. De woorden, van min zelfstandige achtervoegsels voorzien, behouden in zoo verre het karakter van stamwoorden, en worden dan ook *onechte stammen* genoemd.

1. 1). De min zelfstandige achtervoegsels zijn: *t* (*te*), *d* (*de*, *aad*), *st*, *s* (*se*), *end* (*ond*), *m* (*em*), *ig*, *ie*, *w* (*uw*), *en*, *er*, *el*.

Voorbeelden: *macht*, *drift*, *gedachte*, *geboorte*; *maagd*, *gloed*, *hemd*, *kind*, *kunde*, *vreugde*, *sieraad*; *kunst*, *winst*; *reeks*, *zeis*, *knods*, *kies*, *aakse*, *smidse*; *ochtend*, *arend*; *avond*; *galm*, *halm*, *walm*, *kiem*, *helm*, *molm*, *bloem*, *zoo*, *bloesem*, *deesem*; *honig*; *kevie*; *verw*, *zenuw*, *peuluw*; *veulen*, *morgen*; *distel*, *dorpel*, *hemel*; *vinger*, *honger*.

Aonm. 1. De woorden, wier Gothische vormen eene verscheidenheid van uitgangen bezitten, uit eene vokaal, soms door *j* of *v* (*w*) voorafgegaan, bestaande, beschouwen wij niet als onechte stammen, omdat deze uitgangen als verbuigingsuitgangen aangemerkt moeten worden, daar zij naar geslacht of naamval veranderen. Anderzins zouden wij niet alleen al de woorden, welke den uitgang *e* als vertegenwoordiger dier Gothische uitgangen behouden hebben, tot de onechte stammen hebben moeten rekenen

(als *rede*, *rathjô*), maar ook dezulke, die nog slechts in de open vokaal een spoor van den voormaligen uitgang behouden hebben (als *naam*, *namô*); ja zelfs, wier uitgang spoorloos verloren is (als *hand*, *handus*; *voet*, *fôtus*).

Aanm. 2. Men meene niet, dat de uitgang van *vreugde* gelijkgesteld moet worden met den uitgang *te*, die van adjektieven substantieven vormt en oudtijds achter eene weke of zachte letter ook *de* luidde (bij voorb. *lengde*), als of *vreugde* van een adjektief *vreug* (Hoogd. *froh*) afkwam, gelijk *lengte* van *lang*. De uitgang toch van *vreugde* is voor apokope vatbaar: men zegt *vreugd* evenzeer als *vreugde*: de uitgang *te* in woorden als *diepte*, *sterkte*, is daarvoor niet vatbaar. Ook *liefde* blijkt uit de beteekenis een onechte stam te zijn, en dus van het werkwoord *lieven*, niet van het adjektief *lief* te zijn afgeleid.

Aanm. 3. Van sommige der als voorbeelden opgegeven onechte stammen vallen de stammen dadelijk in het oog, als van *macht*, *drift* enz.; van andere zijn de stammen niet meer op te sporen, als van *konig*; van andere eindelijk zijn zij ons uit de vroegere taal bekend, zoo komt *maagd* van *magan*, *mogen*, *vermogen*, vervolgens *teelen*; *kind* van *keinan*, *hemd* en *hemel* van *himan* (*bedekken*), *zeis* van *zizgen*, *kies* van *chiuwan* (*kaauwen*), *knods* van *knedan* (*knudan*), *zoom* van *siuvan* (*naaijen*), enz.

2). Onder de woorden, van de min zelfstandige achtervoegsels *t*, *s*, *w*, *uw*, *en*, *er* en *el* voorzien, zijn ook adjektieven, bij voorbeeld: *dicht*, *licht*, *zacht*, *naakt*, *wuft*, *bits*, *spits*; *murw*, *geluw*, *daluw*; *effen*, *open*, *eigen*; *ijdel*, *vermetel*, *onnoozel*, *edel*, *dartel*, *euvel*, *kreupel*, *kregel*; *wakker*, *donker*, *zeker*, *nijver*, *nuchter*, *schamper*, *bitter*, *mager*.

Aanm. Bij de zelfstandige achtervoegsels zullen wij dezulke, die tot vorming van substantieven strekken, volkomen gescheiden vinden van die, welke adjektieven vormen.

2. De zelfstandige achtervoegsels strekken of tot vorming van zelfstandige of van bijvoegelijke naamwoorden.

1). Tot vorming van zelfstandige naamwoorden strekken: *and*, *dom*, *te*, *el* (*sel*, *eel*), *er* (*aar*, *ert*, *aard*, *naar*, *ier*, *nier*, *ster*), *es*, *heid*, *ij* (*erij*, *arij*, *nij*, *ernij*), *in*, *ing*, *k*, *ik*, *ling*, *je*, *ke*, *lijn*, *nis*, *schap* en de vreemde uitgangen *aadje* en in slechts weinige woorden *et*, *ist* en *uur*. Voorbeelden: *heiland*, *adeldom*, *diepte*, *gordel*, *kruimel*, *deksel*, *tooneel*, *spreker*, *leeraar*, *lompert*, *veinzaard*, *redenaar*, *tuinier*, *hovenier*, *schrijfster*, *dichteres*, *goed-*

heid, voorgedij, woestenij, afgoderij, huichelarij, razernij, koningin, koning, tolk, vuilik, vergeving, vreemdeling, huisje, boekske, maagdelijn, duisternis, blijdschap, stel-laadje, helmet, bloemist, glazuur.

Aanm. Benevens den uitgang *aadje* is ook de uitgang *ij* van zuiver vreemden oorsprong, doch beide hebben het burgerrecht gekregen. De uitgang *et* komt slechts achter weinige Nederduitsche stammen: *staket, helmet, klinket, pakket*: het is een verkleiningsuitgang, die eenige overeenkomst scheen te hebben met onzen verkleiningsvorm *tje*. De uitgang *ist* komt voor in *bloemist* en *kloekenist*, het eene naar het Fransche *fleuriste*, het andere naar *organist* (ook wel *orgelist*) gevormd; de uitgang *uur*, in *kwetsuur*, naar het voorbeeld van *blessure*, en *glazuur*, naar dat van *dorure* gevormd.

2): Tot vorming van bijvoegelijke naamwoorden strekken: *achtig, haftig, baar, en, ig, lijk, loos, sch, zaam.*

Voorbeelden: *deelachtig, groenachtig, krijgshaftig, vruchtbaar, gouden, aardig, vriendelijk, zedeloos, kindsch, vreedzaam.*

Aanm. Over de beteekenis der zelfstandige achtervoegsels wordt gesproken in het volgende, Derde Boek, I Afd., 2e Hoofdst., en II Afd., 2e Hoofdst.

§. 33.

Afleiding door voorvoegsels.

1. De voorvoegsels, die ter afleiding van woorden dienen, zijn: *aarts, be, er, ge, her, on, ont, oor, ver, wan.* Van deze strekken *er, her, ont* en *ver* ter vorming van werkwoorden: *erkennen, herdoen, ontberen, vernemen*: de naamwoorden, die van deze voorvoegsels zijn voorzien, zijn stamvormen van werkwoorden, of van werkwoorden afgeleid, als: *erkenntenis, herdruk, ontwerp, vernuft.* Tot vorming van naamwoorden strekken: *aarts, on* en *oor*: *aartsdom, ongeluk, oorlog*: de werkwoorden, die van het voorvoegsel *oor* zijn voorzien, hebben aan naamwoorden hunnen oorsprong te danken, als *oorlogen* van *oorlog*, *oordeelen* van *oordeel*; geen woord, dat den aard des werkwoords bezit, duldt een der voorvoegsels *aarts* en *on*: slechts die deelwoorden, welke

den aard des werkwoords opgegeven hebben, om geheel den aard van adjektieven aan te nemen, kunnen *on* vóór zich krijgen, als *onpassend, ongeleerd, onverdeeld*. Tot vorming zoo van werk-, als van naamwoorden strekken: *be, ge* en *wan*: *belust, bekomen, bemannen, gebuur, gebieden, wanganst, wantrouwen*.

Aanm. 1. Het voorvoegsel *ant*, een meer oorspronkelijke vorm van het voorvoegsel *ont*, komt nog slechts voor in *antwoord* en *antwoorden*.

Aanm. 2. *Her* in *herkomst* is niet het voorvoegsel, maar een bijwoord van plaats.

Aanm. 3. Enkele werkwoorden, van de voorvoegsels *ont (ant)* en *ge* voorzien, kunnen nog een tweede voorvoegsel bekomen: *verontschuldigen, verontreinigen, verantwoorden, begeleiden, vergunnen* voor *verge-unnen*. *Beantwoorden, veroordeelen, veroorzaken* komen van de naamw. *antwoord, oordeel* en *oorzaak*.

Aanm. 4. Over de kracht der voorvoegsels wordt gesproken in het volgende Boek, I Afd., 2e Hoofdstuk; II Afd., 2e Hoofdstuk, en VI Afd., 2e Hoofdstuk.

2. Op de grens, die de afleiding door voorvoegsels van de eigenlijke zamenstelling scheidt, staan de werkwoorden, die van voren van een bijwoord, onafscheidbaar met hen verbonden, voorzien zijn, als *miskennen, voleindigen, voorzien, weder spreken, doorsteken, doornagelen, omvatten, aanschouwen, achterhalen, omwolken, overdekken, overnachten, onderscheiden*. Ook in *aangenaam* en *voornaam* heeft de partikel het karakter van een voorvoegsel.

§. 34.

Onmiddellijke afleiding.

Zonder eenig hulpmiddel, hetzij voor- of achtervoegsel, kan een naamwoord of bijwoord tot werkwoord, een werkwoord tot naamwoord, een zelfstandig naamwoord tot bijvoegelijk naamwoord gestempeld worden. Er bestaat dan afleiding, vermits de beteekenis des eenen woords kennelijk van een oorspronkelijk woord is afgeleid; doch de afleiding komt zonder uitwendig woordvormingsmiddel tot stand. Dit noemen wij onmiddellijke afleiding.

1. *Werkwoorden onmiddellijk van naamwoorden of bijwoorden afgeleid.*

Zoodanig zijn: *krijgen* (*krijg voeren*) van *krijg*, *huizen* (*in een huis wonen*) van *huis*, *schuimen* (*van het schuim ontdoen*) van *schuim*, *heelen* (*heel maken*) van het bijvoeg. naamw. *heel* (*geheel*), *vloten* (*vlot worden of vlot gaan*) van *vlot*, *pletten* van *plat*, *zegepralen* van *zegepraal*, *uiten* van *uit*, *innen* van *in* enz.

2. *Naamwoorden, onmiddellijk van werkwoorden afgeleid.*

Zoodanige treft men bepaaldelijk in zamenstelling met andere woorden aan; bij voorbeeld: *eerbied* van *eer bieden*, *een beeldjeskoop* van *beeldjes koopen*.

3. *Bijvoegelyke naamwoorden onmiddellijk van zelfstandige naamwoorden afgeleid.*

Ook deze treft men in zamenstelling met een ander woord aan; bij voorbeeld: *een langbeen*, *een blaaskaak*, *een vierkant*, enz. Dergelijke woorden worden steeds zelfstandig gebruikt.

DERDE HOOFDSTUK,

ZAMENSTELLING.

§. 35.

1. *Zamenstelling* noemt men dat woordvormingsmiddel, waardoor twee of meer zelfstandige woorden tot één worden verbonden.

Elke zamenstelling bestaat uit twee leden, daar zij een *hoofddenkbeeld* bevat, hetwelk door een *bijkomend denkbeeld* nader bepaald wordt. In *huishond*, *hofhond*, *waterhond*, drukt het woord *hond* het hoofddenkbeeld, het geslacht, uit, en geven de woorden *huis*, *hof*, *water*, de bepaling van dat denkbeeld, de soort, te kennen.

Elk der bestanddeelen van een zamengesteld woord, of beide bestanddeelen te gelijk kunnen op hunne beurt zamengesteld zijn; doch steeds is elk derzelve met betrekking tot het andere bestanddeel als eenvoudig aan te merken, en het geheel blijft dus altijd tweeledig. In *uurwerk-maker* is het eerste, in *avond-godsdienst* het tweede lid zamengesteld, in *timmermans-werk-tuig* zijn het beide; doch niettemin is het eene ten aanzien van het andere als een ondeelbaar geheel te beschouwen.

Blijkens de aangevoerde voorbeelden bekleedt het bepalende woord de eerste, het hoofdwoord de laatste plaats in de samenstelling. Ook bepaalt dit laatste woord de woordsoort, en, bijaldien het zamengestelde woord een zelfstandig naamwoord is, het geslacht van het zamengestelde woord. Zoo is *doorboren* een werkwoord, omdat *boren* zulks is; *boomvrucht* een vrouwelijk zelfst. naamwoord, omdat *vrucht* zulks is.

2. Benevens de *eigenlijke samenstelling* bestaat er ook eene *oneigenlijke samenstelling*, en voorts benevens de *oorspronkelijke samenstelling*, eene samenstelling *door afleiding bewerkt*.

Alleen op de eigenlijke en oorspronkelijke samenstelling is het gezegde ten volle toepasselijk.

§. 36.

Oneigenlijke samenstelling.

De oneigenlijke samenstelling is niets anders dan eene *zamenkoppeling*, en bestaat hierin, dat woorden, die in eene grammatische betrekking tot elkander staan of anderzins bijéénbehooren en te zamen één zindeel vormen, tezamen genomen en aanééngeschreven worden. Hiertoe behooren:

1. *Zelfstandige naamwoorden*, en wel dezulke, die bestaan uit een zelfstandig naamwoord, voorafgegaan door een adjektief; bij voorbeeld: *hoogepriester*, *hoogeschool*, *wittebrood*, *eigenaam*, *edelgesteente*, *blijmare*, *zuurkool*, *nieuwjaar*, *roodaarde*, *stilleven*, *hoogmoed*, *grootmeester*, *oud-*

koning, *oudoom*, *grootvader*, *jonkheer* enz. De verbinding geschiedt hier op dezelfde wijze, als zij altijd tusschen adjektief en substantief plaats heeft, en waar de vokaal, die het adjektief kenmerkt, zoo het zich ter bepaling vóór een substantief bevindt, hier ontbreekt, is zij bij apokope (zie §. 28.) onderdrukt: *blijmare* staat voor *blijde mare*, *hoogmoed* voor *hooge moed*, en nevens *nieuwjaar* is *oudejaar* in gebruik. Adjektief en substantief worden hier tot één woord tezamen gevoegd, omdat bij hunne vereeniging of eene bepaalde klasse of soort van het begrip, door het substantief uitgedrukt, te kennen gegeven, of het begrip des adjektiefs min of meer gewijzigd wordt.

2. *Bijvoegelyke naamwoorden*:

1). Dezulke, die uit twee adjektieven bestaan, tusschen welke het verbindend woordje *en* is weggelaten, als *doofstom* voor *doof en stom*, *openbaar* voor *open en baar*.

2). Dezulke, die bestaan uit een adjektief, voorafgegaan hetzij door een bijwoord, dat eigenlijk eene plaatselijke betrekking aanduidt, maar hier dient om de beteekenis des adjektiefs te versterken, als: *overgroot*, *overoud*, *ingoed*, *doordroog*; hetzij door eenig bijwoord of ander woord, dat, met het adjektief vereenigd, zoo veel beteekent als het adjektief in den superlatief, als: *welzalig*, *weledel*, *welbespraakt*, *volzalig*, *algoed*, *aloud*, *allergelukkigst*, of met het adjektief vereenigd eene hoedanigheid van bijzonderen aard te kennen geeft, als: *overalometgenwoordig*, *donkerblauw*, *lichtgroen*.

Aann. Een voorbeeld van een zelfst. naamw., met eene versterkende partikel oneigenlijk zamengesteld, hebben wij in *zondvloed*, hetwelk geenszins is zamengesteld uit *zonde* en *vloed*, maar staat voor *zendvloed* (zoo als Vondel nog schrijft): dit *zend* is ontstaan van *sine*, eene Oud-Duitsche versterkende partikel, die b. v. voorkomt in *sine-gruen*, *sterkgroen*.

3). De adjektieven *dergelijke*, *mijnsgelijke* enz., die bestaan uit den genitief eens voornaamwoords, door het adjektief *gelijk* beheerscht.

3. *Werkwoorden*:

1). De zoodanige, die uit een werkwoord bestaan met een kwalitatief bijvoegelyk naamwoord of een zelfst. naamw., door

het werkwoord geregeerd, verbonden. De zamenkoppeling is hier ingevoerd, omdat de woorden in deze verbinding eene eigenaardige beteekenis bezitten, die bij de scheiding der bestanddeelen te loor zou gaan; bij voorbeeld, *hoogachten*, *vrijlaten*, *goedmaken*, *grootspreken*, *genoegdoen*. Loste men hier de verbinding op, zoo zou, bij voorbeeld, *vrij laten* niet *loslaten*, maar *op iemands vrijheid geene inbreuk maken*; *genoeg doen* niet *bevredigen*, maar *in eene genoegzame mate doen* beteekenen. Werkwoorden, met zelfst. naamwoorden zamengekoppeld, zijn: *waarnemen*, *gadeslaan* (*waar en gade* beteekenen hier hetzelfde als *acht*, d. i. *aandacht*, in *acht slaan*):

Aanm. In de woordschikking, door den hoofdzin gevorderd, wordt de zamenkoppeling van al zulke werkwoorden weder opgeheven. Terwijl men in de afhankelijke woordschikking zegt: *geloof, dat ik u hoogacht; dat ik hem gadesla*, moet men in den hoofdzin zeggen: *ik acht u hoog*, of *hoog acht ik u*, of, in de vraag: *acht ik u hoog?* en *ik sla hem gade*. — Krijgt het bijwoord eene bepaling, die daaraan in het bijzonder toebehoort, dan wordt ook in den afhankelijken zin de zamenstelling verbroken, als: *verneem, hoe hoog ik hem acht*, dat is: *in welke mate ik hem hoog acht; hoe ik hem hoogacht*, zou beteekenen: *op welke wijze ik hem hoogacht*. — *Vrijwaren*, *waarzeggen* en *waarschouwen* (van *schouwen*, *toon*en), die oorspronkelijk van denzelfden aard zijn als deze zamengekoppelde werkwoorden hebben door het gebruik den aard van eene echte zamenstelling gekregen: men zegt: *ik vrijwaar hem*, *ik heb hem gevrijwaard*, niet: *vrijgewaard* (als *hooggeacht*). Even zoo *raadplegen* (*ik raadpleeg*), en *logenstraffen* (*ik logenstraf*), ofschoon het eigenlijk is *raadsplegen* (*ik pleeg raads*), d. i. *ik gebruik raad*, *ik win raad in*, en *der logen straffen*, dat is, *van logen overtuigen*.

2). De zoodanige, die bestaan uit een werkwoord met een bijwoord van plaats of omstandigheid verbonden; bij voorbeeld: *aankomen*, *achterblijven*, *doorbrennen*, *inleggen*, *navolgen*, *uitbarsten*, *tusschentreden*, *binnensluipen*, *opstaan*, *overslaan*, *omslaan*, *tegenkomen*, *voornemen*, *voortbrengen*, *wegnemen*, *wederkomen*, *toesnellen*, *teruggeven*, *zamenstemmen*, *heengaan*, *afbreken*, *medenemen*, *zamenstemmen*, *mistloopen*, *bijéénvoegen*, *achterovervallen*, *vooruitloopen*, *rechtuitgaan*, *voorbijstreven* en dergel.

Aanm. Ook hier bestaat de zamenkoppeling slechts bij de woordschikking, door den afhankelijken zin gevorderd.

3). De zoodanige, die bestaan uit twee werkwoorden, van welke het eerste oorspronkelijk in den infinitief staat en alzoo van het tweede afhangt, zoo als: *spelevaren* voor *varen spelen* (dat is, *gaan spelen*); zoo zeide men oudtijds ook *jagen varen*, *striden varen*; of die beide nevingeschikt zijn, zoodat men het verbindend woordje *en* er tusschenin kan voegen, bij voorbeeld: *spelemeijen*, dat is, *spelen en meijen*, *minnekozen*, *liefkozen* (*lieven en kozen*), *rinkelrooijen* (d. i. *rinkelen*, *met rinkels spelen*, *en rooijen*, *rondzwieren*), *ruilebuiten* (d. i. *ruilen en buiten*, hetwelk mede *ruilen* beteekent), *koekeloeren* (d. i. *koeken* of *kijken*, Hoogd. *gucken*, *en loeren*).

4. *Telwoorden*. Alle zamengestelde telwoorden behooren tot de oneigenlijke zamenstelling: *dertien*, *veertien*, *vijftien* enz. (eigenlijk *drie en tien*, *vier en tien* enz.); *tweehonderd*, *tienduizend* enz. (eigenlijk *tweemaal honderd*, *tweemaal duizend*); *anderhalf*, *derdehalf* enz. (d. i. *de andere*, *de derde half*); *allerlei*, *velerhande* enz., hoedanige soortgetallen uit een bijvoegelijk telwoord bestaan met de verouderde substantieven *lei* en *hande* in den genitief van het vrouwelijk geslacht, en dus eene bijwoordelijke bepaling uitmaken.

5. *Voornaamwoorden*. Alle niet eenvoudige voornaamwoorden vormen eene zamenkoppeling. Zij bestaan meestal uit het lidwoord, met een voornaamwoord vereenigd, als *degene* (*diegene*), *hetgene* (*datgene*), *dezulke*, *dewelke*, *dezelve*; *dezelfde*. Voorts: *elkander* (*malkander*), d. i. *elk den ander*.

6. *Partikels*. Onder de partikels (bijwoorden of voegwoorden) vindt men, evenmin als onder de tel- en voornaamwoorden, eigenlijk-zamengestelde woorden. Alle partikels, die niet eenvoudig zijn, zijn oneigenlijk zamengesteld. Wij verdeelen de hiertoe behoorende partikels in vier soorten:

1). Partikels, die bestaan uit een substantief met een voorafgaand bijvoegelijk woord, meestal in den genitief, als: *eensdeels*, *geenszins*, *langzamerhand*, *middelerwijl*, *eenigermate*, *gelukkigerwijs*, *heelshuids*, *blootshoofds*, *goedertieren* (thans adjektief, eigenlijk bijwoord); soms in den datief,

als: (*van*) *lieverlede*, *allenthalve*, *mijnentwege*, of in den accusatief, als: *dewijl*, *eenmaal*, *allemaal*, *tienvoud*, *menigwerf*, *meermalen*, *altijd*, *somtijds* en *dikwijls* (de *s* is de adverbiale uitgang); naar het voorbeeld van *veelmaals*, *dikmaals*, zijn gevormd *toenmaals*, *voormaals*.

2). Partikels, die bestaan uit een voorzetsel, gevolgd door een substantief, door een zelfstandig gebruikt adjektief, of door een voornaamwoord; bij voorbeeld: *onderweg*, *onderwijl*, *overal*, *terwijl*, *terug*, *tegader*, *telkens*, *terstond*, *voorschands*, *buitengewoon*, *integendeel*, *insgelijks*, *intusschen*, *inderdaad*, *nademaal*, *naderhand*, *naarmate*, *binnenlands*, *bijgevolg*, *bijkans*, *uitermate*, *omtrent*, *omstreeks*, *ongeveer*; *overluid*, *voorzeker*, *voorwaar*; *bovendien*, *bijaldien*, *indien*, *opdat*, *omdat*, *nadat*. Een bijwoord van plaats vervangt het zelfstandig voornaamwoord, in: *vandaar*, *vanhier* enz. Het regerende woord staat achter den naamval in *deswegens*, *desniettegenstaande*, *weshalve*, *derhalve*, *desgelijks*, *welluidendheidshalve*, *trapswijze*.

3). Partikels, die bestaan uit een substantief, een voornaamwoord of een bijwoord, dat de plaats eens substantiefs vervangt, gevolgd door een bijwoord, dat als bepaling van een nevensgaand of daarbijgedacht voorzetsel moet beschouwd worden. Bij voorbeeld: *stroomaf*, *bergop*, *jaarin* — *jaaruit*, *hiertoe* (d. i., *tot hiertoe*); *daaraf*, (d. i. *van daaraf*), *daarboven*, *daarentegen*, *voorwaarts*, *daarheen*, *daarop*, *hiermede*, *hemelwaarts* (d. i. *te hemelwaart*), *derwaarts*, enz.

4). Partikels, die bestaan uit twee bijwoorden, van welke het eene de beteekenis van het andere versterkt of vollediger maakt. Bij voorbeeld: *weleer*, *veeleer*, *voorheen*, *wellicht*, *evenwel*, *hoewel*, *rondom*, *rechtuit*, *volop*, *kortom*, *kortaf*, *middenin*, *doorheen*, *vooraan*, *achterover*, *voortaan*, *bovenop*, *voorbij*, *vooruit*, *alzo*, *alhier*, *alsnog*, *almede*, *zoowel*, *zoodra*, *nochtans*. Uit een voegwoord, door een bijwoord gevolgd, bestaat *ofschoon*; uit een bijwoord, door een voegwoord gevolgd, bestaat *zoodat*.

Aann. Tenzij is eene zamenkoppeling van de drie woorden *het en zij*, d. i. *het zij niet*. Over eenige zamenkoppelingen ten gevolge eener grammatische figuur ontstaan is gehandeld in §. 26. I. 2. 3). II. 1. en 27. 1. 1). 2).

§. 37.

Eigenlijke zamenstelling.

Deze is weder in twee soorten onderscheiden: in eene *minder innige zamenstelling* of *zamenvoeging*, en in eene *innige zamenstelling* of *zamensmelting*.

I. De *minder innige zamenstelling* of *zamenvoeging* is eene vereeniging van woorden, die in eene betrekking tot elkander staan, welke door een bepaalden grammatischen vorm kan worden wedergegeven.

Als *minder innig zamengesteld* of *zamengevoegd* moeten beschouwd worden woorden van verschillenden aard:

1. Een bijwoord of zelfstandig naamwoord treedt ter bepaling vóór het hoofdwoord om uit te drukken, wat buiten de zamenstelling door achterplaatsing of nevenstelling kan uitgedrukt worden. Bij voorbeeld: *benedenkamer* (*de kamer beneden*, even als *de burgemeester alhier*), *bovenhuis*, *voorjaar*, *middag*, *onderkleed*, *binnenplaats*; *Godmensch* (*de mensch, God*, d. i. *de mensch, die tevens God is*), *manwif* (*wif, dat zich als man gedraagt*), *burgerheer*, *heereboer*, *meesterknecht*.

2. Een substantief, als bepalend woord gebezigd, staat tot het hoofdwoord (zelfst. of bijvoeg. naamw.) in eene betrekking, die buiten de zamenstelling door een verbuigingsvorm (genitief of datief) van het bepalende woord kan worden uitgedrukt. Bij voorbeeld: *daglicht* (*licht des dags*), *godsdiens*, *koningsmoord*, *kindskind*, *heerenhuis*, *landsontvanger*, *stadsijker*, *rechterstoel*, *paardestaart*, *vaderland*, *rundvleesch*, *levenswandel*, *Amstelstroom* (*stroom des Amstels*), *Alpengebergte*, *eikeboom* (*boom van de soort, die eik heet*), *keisteen*; *lofwaardig*, *prijzenswaardig*, *geldgierig*, *aardsgezind*,

dienstwillig, hulpvaardig, angstvallig, bloeddorstig, lichtschuw, hulprijk, liefdevol, zinledig, doodschuldig, godgelijk.

Aanm. Gelijk nog heden ten dage *waardig, vol* met zijne synonymen, en *schuldig* met een genitief voorkomen, zoo regeerden voormaals dezen naamval ook de adjektieven, die een *begeren* of *geneigd zijn* of het tegenovergestelde beteekenen.

II. De *innige zamenstelling* of *zamensmelting* is eene vereeniging van woorden, die in eene betrekking tot elkander staan, welke door geen bepaalden grammatischen vorm kan worden wedergegeven.

Als *innig zamengesteld* of *zamengesmolten* moeten beschouwd worden woorden van verschillenden aard :

1. Een werkwoordelijke stam treedt ter bepaling vóór het hoofdwoord (zelfst. of bijvoeg. naamw.) om uit te drukken, wat buiten de zamenstelling door een naamwoordelijken vorm des werkwoords (infinitief of deelwoord) kan worden uitgedrukt. Bij voorbeeld: *zaagmolen* (*molen om te zagen*, d. i. *die dient om te zagen*), *bedelmonnik* (*bedelende monnik*, d. i. *wiens kenmerk bedelen is*), *leefwijze* (*wijze van leven*), *eellust* (*lust om te eten*); even zoo: *drinkbeker*, *tooverroede*, *schriften*, *werkhuis*, *rijweg*, *valstrik*, *scheidsmuur*, *leerschool*, *rekenboek*, *rendier*, *leidsman*, *bidstond* enz.; *praatziek* (*ziek*, d. i. *begerig, om te praten*), *merkwaardig*, *sluimerzoet* (*zoet*, d. i. *gesteld op sluimeren*).

2. Een zelfstandig naamwoord, als bepalend woord gebezigd, staat tot het hoofdwoord (zelfst. of bijvoeg. naamw.) in eene betrekking, die buiten de zamenstelling slechts door eenig voorzetsel of door het bijwoord *gelijk* (*als*), door het bepalende woord gevolgd, uitgedrukt worden. Bij voorbeeld: *landzaat* (*een, die gezeten is in het land*), *zijdewee*, *wereldkundig* (*bekend in de wereld*), *neushoorn* (voor *neushoornbeest*); *noordenwind* (*uit het noorden waaijende*), *karnemelk* (*door karnen verkregen*), *appeldrank*, *kunstabloem*, *zeeziek* (*ziek door de werking der zee*), *slaapdronken*, *brandvlek*; *kerkgang* (*gang naar de kerk*), *bedevaart*; *avondmaal* (*in den*

avond genuttigd); *zilvergeld* (*geld in zilver*), *boekhandel* (*handel in boeken*), *gastvrij* (*niet karig in het ontvangen van gasten*); *lepelkost* (*kost om met den lepel te eten*), *vuistgevecht*; *schoothondje* (*hondje om op den schoot te hebben*), *stalknecht*, *pennemes*, *tafelappel*, *bierglas*, *lofgedicht*; *schildpad* (*eene pad met een schild*), *vruchtboom*, *wijnstok*, *pekelharing*, *stoomboot*; *zonnebloem* (*eene bloem in den vorm eener zon, gelijk eene zon*), *nagelbloem*, *bandworm*, *doodstil* (*dat is, stil als de dood*), *hemelsblauw*, *aschgrauw*, *sneeuw wil*, *zeegroen*.

3. Het hoofdwoord wordt bepaald door een bijwoord van plaats of omstandigheid, hetwelk bij de oplossing der zamenstelling een in de gedachte aan te vullen zelfstandig naamwoord als voorzetsel blijkt te regeren. Bij voorbeeld: *bijnaam* (*een naam bij een anderen naam*), *omstreek*, *buitenland*, *voorbede*, *opgeld*, *medemensch*, *evenmensch* (*een mensch nevens mij*), *mededoogen*.

§. 38.

Woorden ontstaan door afleiding van reeds zamengestelde woorden. — Stamvormen van met bijwoorden zamengekoppelde werkwoorden.

Niet alleen zoodanige zamengestelde woorden, wier laatste bestanddeel van een afleidingsuitgang voorzien is, welken het buiten die zamenstelling niet toelaat, moeten als afgeleid van reeds zamengestelde woorden beschouwd worden; maar ook verscheidene andere afgeleide zamengestelde woorden; ja, verscheidene zamengestelde stamwoorden vooronderstellen een voorbestaand zamengesteld woord, waarmede zij in verband staan.

1. Van reeds zamengestelde werkwoorden komen af: zelfstandige naamwoorden, als: *onderneming*, niet uit *onder* en *neming*, dat niet bestaat, maar van *ondernemen*; *afleiding* van *afleiding*; verder: *optocht*, *aftocht*, *toezicht* enz. En bijvoegelijke naamwoorden als: *onwederstaanbaar*, niet uit

weder en *staanbaar*, maar van *wederstaan*; *aannemelijk* van *aannemen*; *toegefelijk*, *nalatig*, enz.

2. Van reeds zamengestelde zelfstandige naamwoorden komen af: bijvoegelijke naamwoorden, als: *almachtig* van *almacht*, *aandachtig*, *oudvaderlijk*, *schoolmeesterachtig* en dergel. En werkwoorden, als: *handhaven*, niet uit *hand* en *haven*, hetwelk niet bestaat, maar van *handhave*, dat zamengesteld is uit *hand* en *have*; *zegepralen* van *zegepraal*; *waarborgen* van *waarborg*; *weeklagen* van *weeklage*, d. i. *weeklacht*; *argwanen* van *argwaan*, *nachtbraken* van *nachtbraak*, en dus ook *rabraken* van *radebraak* (*het breken der leden op het rad*); verder: *schoolmeesteren*, *wedijveren*, *weêrlichten*, *brandmerken*, *schandvlekken*. *Dwarsboomen* en *doodverwen* veronderstellen de gezamengekoppelde woorden *dwarsboom* en *doodverw*, en *kortwieken* het zamengestelde *kortwiek* (*een vogel, met gekorte wieken*). Eveneens komt *rechtvaardigen* van het zamengestelde adjektief *rechtvaardig*.

3. Stamwoorden van met bijwoorden zamengekoppelde werkwoorden zijn: zelfstandige naamwoorden, als *toeloop*, niet uit *toe* en *loop*, maar stamvorm van *toelooopen*; *inleg*, *bijstand*, *uitgave*, *bijdrage*, *inkoop*, *afkeer*, *inhoud* enz.

§. 39.

Zamenstelling door afleiding bewerkt.

I. Een werkwoord of zelfstandig naamwoord, van eenigerlei bepalend woord vergezeld, kan, door de kracht eens afleidingsvorms, met dit bepalend woord tot een zamengesteld woord zmsmsmelten.

1. Ten eerste is dit het geval met eene menigte woorden op *er*, als: *kolenbrander*, niet uit *kolen* en *brander*, noch ook afgeleid van *kolenbranden*, want zulk eene zamenstelling bestaat niet; maar door de kracht diens uitgangs uit de losse woorden *kolen* en *branden* zamengesteld. Eveneens zijn te beoordeelen: *wijndrinker*, *zonnewijzer*, *tandestoker*, *broodbakker*, *pa-*

relvisscher, *natuuronderzoeker*, *betweter*, *kerkganger*, *schoolganger*, van *(te) kerk*, *(ter) school gaan* enz. Van anderen aard is de uitgang *er* in *vierentwintigponder*, *vijfentachtiger*, *driedekker*, in welke echter mede de losse woorden *vier en twintig pond*, *vijf en tachtig*, *drie dekken*, door de kracht van dezen uitgang eene samenstelling vormen.

2. Desgelijks worden de verbale uitdrukkingen *schadeloos stellen*, *te leur stellen*, *geheim houden*, *in acht nemen*, *uit elkander zetten* enz., door de kracht van den uitgang *ing* tot de zamengestelde zelfstandige naamwoorden gevormd: *schadeloosstelling*, *teleurstelling*, *geheimhouding*, *inachtneming*, *uitelkanderzetting*; en de bestanddeelen van de uitdrukkingen: *over en weder praten*, *heen en weder draven*, vormen eene samenstelling door de kracht van het voorvoegsel *ge*, waar dit vóór den verbaal stam treedt: *over-en-weer-gepraat*, *heen-en-weér-gedraaf*.

3. De uitgang *ig* vereenigt een zelfstandig naamwoord, van een bijvoegelijk naamwoord of telwoord vergezeld, met dit bijvoegel. naamw. of telwoord tot een zamengesteld bijvoegelijk naamwoord, in woorden als *goedhartig*, niet uit *goed* en *hartig*, ook niet afgeleid van een naamwoord *goedhart*, maar uit de losse woorden *goed* en *hart*. Van denzelfden aard zijn: *vrijwillig*, *eenzijdig*, *viervoetig*, *grootmoedig*, *rechtvaardig* (van *recht* en het oude *vaarde* of *verde*, dat is, *vaart*), *Zoodanig* en *dusdanig* zijn door denzelfden uitgang vereenigd uit *zoo gedaan*, *dus gedaan*.

4. De uitgang *sch* vereenigt bijwoordelijke uitdrukkingen tot zamengestelde adjektieven, als *alledaagsch* van *alle dag*, *goedgeefsch* van *goed ter geef*, *binnenlandsch* van *binnen 's lands*, *buitendijksch*, *uitheemsch* enz.

5. Ook in zoodanige adjektieven, die uit eene bijvoegelijke bepaling en een adjektief, van het voorvoegsel *ge* en den uitgang des verleden deelwoords voorzien, schijnen te bestaan, moet de samenstelling als eerst door de afleiding bewerkt beschouwd worden. Dus is *snelgewiekt* niet zamengesteld uit *snel* en *ge-*

wiekt, maar uit de losse woorden *snel* en *wiek*; desgelijks *breedgetakt*, *hooggetopt*, *platboomd* voor *platgebodemd*.

II. De onmiddellijke afleiding (zie §. 34.) is voldoende om een woord in staat te stellen, een ander woord ter bepaling vóór zich te nemen en alzoo daarmede eene zamenstelling te vormen.

1. 1). De losse woorden *eer bieden* vormen eene zamenstelling, zoodra de stam van *bieden*, door onmiddellijke afleiding, de beteekenis bekomt, die anders door den uitgang *ing* bewerkt wordt: *eerbied* (als ware het *eerbieding*). Eveneens zijn te beoordeelen: *dankbetoon*, *plichtbesef*, *tijdverdrijf*.

2). Ook wanneer de stam eens werkwoords de beteekenis erlangt, die hem gewoonlijk door toevoeging van den uitgang *er* verleend wordt, is hij in staat met een bepalend woord, eene zamenstelling te vormen: *beeldjeskoop*, *allemansplaag*, *deugd lief* (van *lieven*, *beminnen*), *albedil*.

Aann. In *veelvraat* heeft de verbale stam niet, als anders noodwendig plaats heeft, de vokaal van den infinitief: dit woord is ook eigenlijk de Noordsche benaming van een zeker dier en slechts op den klank af op *iemand*, *die veel vreet*, toegepast.

3). Een geheele zin kan tot de benaming van een persoon worden gestempeld, en alsdan vormen de leden van dien zin een zamengesteld naamwoord. Zoo zijn te beoordeelen de woorden: *brekespel* (een van wien men zegt: *hij breekt het spel*), een *deugniet* (van *hij deugt niet*), een *slok-op* (van *hij slokt op*), een *praatgraag* (van *hij praat graag*), een *spring-in't veld* (van *hij springt in 't veld*). Hier zou des noods de uitgang *sch* de wijze en kracht der onmiddellijke afleiding kunnen vertegenwoordigen: *brekespelsch*, *slokopsch* enz.

2. Gelijk een zelfstandig naamwoord zich met een voorvoegsel of bijwoord tot een werkwoord vereenigen kan, als in *bemannen*, *verzilveren*, *omschansen*, *overnachten*, zoo kan een zelfstandig naamwoord met een verbalen stam een zamengesteld werkwoord vormen. Bij voorbeeld: *stampvoeten* van *stampen* en *voet*, *reikhalzen*, *staroogen*, *trekkebekken*, *schoorvoeten*, *stootkoppen*.

3. Eene onmiddellijke afleiding bestaat er ook, waar een werkwoord in verband met een substantief het uitoefenen van een bedrijf of het handelen overeenkomstig zekere hoedanigheid of hebbelijkheid beteekent: vandaar dat het alsdan met een substantief of bijwoord eene anders ongeoorloofde zamenstelling kan vormen. Terwijl b. v. *brood bakken* geene zamenstelling vormt, en men niet kan zeggen: *ik broodbak*, maar men wel zou kunnen zeggen: *ik broodbakker een weinig*, voor: *ik speel den broodbakker*; zoo zegt men *beeldhouwen*, dat *het bedrijf van een beeldhouwer uitoefenen* beteekent en dus van *beeldhouwer* afgeleid moet zijn, en desgelijks *pluimstrijken*, *dwarsdrijven*, *slaapwandelen* (van *pluimstrijker*, *dwarsdrijver*, *slaapwandelaar*), *zegevieren* (van *zegevierend*) en *evenaren* voor *evenaarden* (van *evengeaard*).

Aanm. 1. Dat *beeldhouwen*, *dwarsdrijven*, *pluimstrijken* niet zijn zamensteld uit *beeld* en *houwen*, *pluim* en *strijken*, *dwars* en *drijven*, blijkt voor het overige vóóringend uit de omstandigheid, dat deze werkwoorden (*houwen*, *drijven*, *strijken*) opgehouden hebben ongelijkvloeiend te zijn. Men zegt: *beeldhouwde*, *gebeeldhouwd*; *pluimstrijkte*, *gepluimstrijkt*; *dwarsdrijfde*, *gedwarsdrijfd*, niet *beeldhieuw* of *gepluimstrekten* enz.

Aanm. 2. De onderdrukking eener afleidingsformatie bij het ontstaan eener nieuwe afleiding is niets vreemds: zoo zeide men vroeger *bezolding* voor *bezoldiging* en dergelijke. Even zoo nu laat zich *beeldhouwen* van *beeldhouwer* door onmiddellijke afleiding, met onderdrukking van den uitgang *er* gepaard gaande, verklaren. *Zegevierend* moest den uitgang verliezen om een werkwoord te kunnen maken, en *evengeaard* moest *evenaarden* vormen, zoo als b. v. *platgebodemd* wel *platbodemen*, maar niet *platgebodemen* zou kunnen opleveren.

Aanm. 3. De zamenstelling *psalmzingen* laat zich op die wijze niet dan gedwongen verklaren. Zij schijnt door onze bijbelvertalers uitgevonden te zijn om voor het eenvoudige Hebreuwsche woord, dat ook in de Latijnsche vertaling door één woord (*psallere*) werd wedergegeven, geene omschrijvende uitdrukking te gebruiken.

4. Door onmiddellijke afleiding krijgt een zelfstandig naamwoord, met een bijvoegelijk naamwoord of een verbaal stam vereenigd, de waarde van een afgeleid adjektief op *ig*, en vormt alzoo eene zamenstelling met dat bijvoeg. naamw. of dien verbaal stam. Bij voorbeeld; *kaalkop* (voor *kaalkoppig*, met een kalen kop), *langhand*, *blauwbaard*, *spitsneus*, *wijs-*

neus, goedhart, roodhuid, blaauwjas, kwikstaart, roodborst, luiwammes, blaaskaak (met eene blazende kaak). Hiertoe brengt men ook de woorden, die uit een telwoord bestaan, met een substantief verbonden, als *driehoek, vierkant*, alsmede *voorschoot*, hetwelk een voorwerp beteekent, dat men *voorden schoot* draagt.

5. Gelijk de infinitief, tot substantief verheven, eenigermate gelijkstaat met een substantief, door het voorvoegsel *ge* van een verbaal stam gevormd, zoo vermag ook een infinitief, als substantief gebruikt, eene bijwoordelijke bepaling met zich tot eene zamenstelling te vereenigen: *het heen-en-weër-loopen* (even als *het heen-en-weër-geloop*), dus ook *het vroegopzijn, het laatnaarbedgaan*.

6. Verkreeg een tegenwoordig, soms ook een verleden deelwoord, met een objekt of bijwoord vereenigd, ten gevolge der ineensmelting dier beide begrippen, het karakter van een adjectief, zoo vormde het met dit bepalende woord eene zamenstelling, bij voorbeeld: *alwetend, hemeltergend, schrikbaarend, ouderlievend, godvergeten, godgeklaagd, gelijkkluidend, welsprekend, hoogdravend*. Juist omdat in de door *Bilderdijk* gebezigde zamenstellingen *kunstversierd, hartontscheurd*, geen eenvoudig begrip ligt opgesloten, zijn deze en dergelijke zamenstellingen strijdig met het gebruik onzer taal te achten. Deelwoorden, met eene partikel slechts zamengekoppeld, vormen, zoodra zij de beteekenis en den aard van adjectieven bekomen, eene innige zamenstelling; zoo staan de bijvoegsel. naamwoorden *uitnemend, uitstekend, oplopend, toekomstend, voorkomend, doorschijnend, aanhoudend, aanstaande, achterhoudend*, tot de deelwoorden *uitnemend, uitstekend, oplopend* enz.

§. 40.

Verbindingsklanken tusschen de leden eener zamenstelling.

In §. 22. I. 4. hebben wij de klanken tusschen de leden

eener zamenstelling voorkomende, als verbindingsklanken leeren kennen, aan welke in sommige gevallen slechts eene grammatische beteekenis gehecht is. Hier volgen over dit ontwerp nog eenige opmerkingen.

1. Vele zamengestelde woorden bewaren als verbindingsklank nog de enkele vokaal zonder inmenging van eene konzontant; bij voorbeeld: *nachtegaal*, *bruidegom*, *drinkebroër*, *tinnegietter*, *pennemes*, *zonnewijzer*, *muizeval*, *bereklaauw*, *liedboek*, *kurketrekker*, *zwanedons*, *kinnebak* enz. Waar het gebruik niet kennelijk de inlassching eener *n* nevens de *e* heeft ingevoerd, als geschied is in *heldenmoed*, *oogenblik*, *vorstenhuis*, *woordenboek* enz., beware men de enkele vokaal en spreke dus: *paardestaart*, *hondehok*, *harteleed*, *denneboom*, *laarzemaker*, niet: *paardenstaart* enz. Alsmede onderdrukke men de verbindingsvokaal niet, waar zij door het gebruik niet verworpen wordt, en bezige dus liever *pruimeboom*, *pruikemaker*, *klokkegieter*, *vossekuil* enz., dan: *pruimboom*, *pruikmaker* enz.

2. De verbindingsvokaal wordt op grond der welluidendheid verworpen, waar het bepalend woord op eene vloeibare letter, voorafgegaan door eene toonlooze vokaal eindigt, dus: in *ader spat*, *degenstok*, *bloesemknop*, *lepelkost*. Voorts, waar het bepalend woord met eene *d* of *t*, of *m* eindigt en het hoofdwoord met eene *d* of *t*, of *m* begint, bij voorbeeld: *handdoek*, *mondtorging*, *vaatdoek*, *bloemmarkt*, ten einde de herhaling derzelfde of nagenoeg derzelfde letter aan het begin van twee achtereenvolgende lettergrepen te vermijden.

3. Op gronden van welluidendheid wordt de *n* nevens de *e* ingelascht, waar het hoofdwoord met eene vokaal aanvangt, als in: *galgenaas*, *naaldenoog*, *handenarbeid*, *ganzenei*; doch niet: *zwanenei*, *hennenei*, maar: *zwaneëi*, *henneëi*, want hier is de gaping tusschen de beide vokalen minder onaangenaam, dan de herhaling der *n* in de beide opeenvolgende syllaben. In *kerkeörde* heeft men de inlassching der *n* vermeden. — De herhaling der *k* wordt niet onaangenaam gerekend: derhalve vindt

men een verbindingsvokaal, maar vergezeld van de *n*, tusschen de twee leden eener samenstelling, waarvan het eerste met eene *k* eindigt, en het tweede met eene *k* begint: *boekenkamer*, *boekenkast*.

4. De *s* is veelal ingelascht met het doel om de beide leden der samenstelling naar den eisch van het gehoor en het begrip naauwkeurig te verbinden. Dus in *godsdiens*, opdat de slotklank van het bepalend woord niet met de aanvangsletter van het hoofdwoord zou zamenvloeijen; in *klafsvleesch* om dezelfde reden; in *stadspoort*, opdat de *d* zich behoorlijk voor de volgende harde stomme etter mocht doen gelden; in *scheidsmuur* en *leidsman*, opdat bij de verbinding de slotkank *d* van den verbalen stam niet mocht verwaarloosd worden en men van *scheidman* en *leidman* niet tot *scheimuur* en *leiman* mocht vervallen; in *kindskind* om den schijn te voorkomen, alsof hetzelfde woord zonder beteekenis herhaald werd; in *lamsvleesch* om de gedachte aan het adjektief *lam* uit te sluiten. Zuiver euphonisch schijnt de *s* tusschen *n* en *w*, *n* en *r* (tusschen welke letters wij eene euphonische *t* of *d* aangenomen zagen, §. 22. I. 2. 1). 5), in *levenswijze*, *prijzenswaardig*, *levensregel*, alsmede in *raagshoofd* en *raagsbol*, nevens *raagbol*. Voorts worden de leden der samenstelling door eene *s* verbonden, bijaldien het eerste eindigt op een der uitgangen *heid*, *schap*, *dom*, *ling*, *ing* en *teit*, vermits de woorden op deze uitgangen meerendeels voor het gehoor zulk eene zelfstandigheid bezitten, dat, ware het niet, dat een duidelijk verbindingsteeken hen met het volgende woord zamensnoerde, men het verband niet zou bespeuren; dus: *waarheidsliefde*, *vriendschapsdienst*, *eigendomsrecht*, *jongelingsleven*, *vergevingsgezind*, *koningsmoord*, *universiteitsvrienden*. In deelwoorden, die door onmiddellijke afleiding het karakter van zamen-gestelde adjektieven bekwamen (§. 39. II. 6.), ontbreekt de *s*, vermits hier de klemtoon, op het laatste lid der samenstelling vallende, het voorgaande woord genoegzaam beheerscht: *waarheidlievend*, *eigendomverkrachtend*. Om dezelfde reden zegt

men *godvruchtig* en niet *godsvruchtig*, terwijl men toch *godsvrucht* zegt. Vooral is de invoeging der *s* van nut, wanneer het bepalende woord reeds in zich zelve zamengesteld is: alsdan toch duidt de *s* de plaats aan, waar de scheiding tusschen de beide leden der samenstelling moet gezocht worden: zoo wijst in *handwerksgezel*, de *s* achter *handwerk* aan, dat het eerste lid niet tot het woord *hand* bepaald is, maar het woord *handwerk* omvat; desgelijks *zondagspak*, *afscheidsgroet*, *vastenavondvreugd* liever dan *vastenavondvreugd*; *middagshoogte*, hoezeer men *middagcirkel* zegt, aangezien hier door de *c* de *s*-klank reeds aanwezig is.

5. Bij de vorming van nieuwe samenstellingen kan men waarnemen, wat men ook uit den aard van zoodanige zamengestelde woorden, die nog eenigermate als willekeurige woordverbindingen kunnen beschouwd worden, bespeurt, te weten, dat werkelijk aan de *s* de waarde van den uitgang des genitiefs, aan *en* die van den uitgang des meervouds gehecht wordt. Zoo mocht de *s* niet ontbreken in woorden als *stadsontvanger*, *stadsonderwijzer*, en zal de dichter van een *zwanendrift* (voor *eene drift zwanen*) sprekend, niet *zwanedrift* schrijven, uit vrees, dat dit als *zwanehartstocht* mocht opgevat worden; *stedenverdelger* zal men niet kunnen zeggen van iemand, die slechts ééne stad verdelgd heeft, en *briefschrijver* niet *brieve-* of *brievenschrijver*, zal men dengenen noemen, die een bepaalden brief geschreven heeft.

6. Soms brengt de al- of niet-aanwending van den verbindingsklank een kennelijk verschil in de beteekenis te weeg. Zoo is *landsman*, d. i. *landgenoot*, onderscheiden van *landman*, d. i. *boer*; *landshuis*, d. i. *huis van den Staat*, van *landhuis*, *huis op het land*; *glazemaker*, *die vensterruiten levert*, van *glasmaker*, dat *glasblazer* zou beteekenen.

VIERDE HOOFDSTUK,

OVER DEN KLEMTON.

§. 41.

Klemtoon of *accent* noemt men den graad van verheffing, met welken een klank wordt uitgebracht.

1. Ieder woord heeft een klemtoon, waardoor het zich als een zelfstandige klank van de woorden, met welke het verbonden wordt, onderscheidt. Slechts enkele woordjes van ééne lettergreep verliezen te gelijk met den klemtoon hunne zelfstandigheid. Altijd toonloos is het lidwoord *de* in den nominatief van het enkelvoud mannel. en vrouwel., en van het meervoud. Wanneer de onzijdige vorm (*het*) en de genitief enkelv. mannel. en onzijd. (*des*) volstrekt toonloos zijn, dan worden zij gemeenlijk 't en 's geschreven. Het lidwoord *een* is desgelijks nagenoeg toonloos, bepaaldelijk in zijn onverbogen vorm, waardoor het zich van het telwoord *één* onderscheidt. De persoonlijke voornaamwoorden *mij*, *wij*, *gij*, *jij*, *zij* kunnen hunnen klemtoon opgeven, in welk geval zij de gedaante *me*, *we*, *ge*, *je*, *ze* erlangen. Zoo *hem* en *haar* toonloos zijn, worden zij als 'em en 'er uitgesproken, en het onzijd. voornw. *het*, in hetzelfde geval, veelal ook in het schrift, door 't uitgedrukt. Het bijwoord van plaats *daar* kan in het toonlooze *er* veranderen, en, eindelijk, is het voorzetsel *te* altijd toonloos.

2. Zoodra een woord uit meer dan ééne lettergreep bestaat, moet eene dezer lettergrepen noodwendig met meer verheffing, dan de overige, uitgebracht worden; want, hebben de verschillende lettergrepen een even sterken klemtoon, zoo bestaat er geen band tusschen haar: zij staan onverschillig als afzonderlijke woorden nevens elkander: eenheid kan slechts ten gevolge der ondergeschiktheid aan ééne ontstaan.

3. De klemtoon, die eene syllabe in een woord boven de andere treft, heet *syllabentoon*, in onderscheiding van den *woordtoon*, die in den zin een bepaald woord, en van den *zinton*, die in het zinverband een zin sterker doet uitkomen. Van deze drie soorten is weder onderscheiden de *rhetorische toon*, die, naar het bijzonder doel des sprekers, eene andere minder sterk geaccentueerde of wel toonlooze syllabe in een woord, of een anders zwak geaccentueerd woord in den zin doet uitkomen. Zoo kan men, bij voorbeeld, de anders toonlooze lettergreep van den meervoudsvorm van het woord *jaar*, *in het heeft jarén geduurd*, den toon geven, om de veelvuldigheid der jaren te doen uitkomen, en dient men in: *de leiders dezes volks zijn verleiders* (Jes.), het toonlooze voorvoegsel ter liefde van de tegenstelling met verheffing van toon uit te spreken.

§. 42.

Over den klemtoon in eenvoudige woorden.

In eenvoudige, zoowel oorspronkelijke als afgeleide woorden van meer dan ééne lettergreep ligt de klemtoon op de stamsyllabe, bij voorb.: *edel*, *gehóórzaamheid*, *vertéllen*, *gedúldig*.

Uitzonderingen :

1. Den klemtoon vereischen de afleidingsuitgangen :

1.) *zalig*, *haftig* en , in eene bepaalde beteekenis, de uitgang *achtig*, bij voorb. *armzálig*, *krijgsháftig*, *waaráchtig*. Beteekent de uitgang *achtig* zoo veel als *een zweem hebbende van* datgene, wat door den stam wordt aangewezen, alsdan heeft hij den klemtoon niet, gelijk *blááuwachtig*.

Aann. De reden van het verschijnsel, dat deze uitgangen den klemtoon gekregen hebben, is daarin gelegen, dat zij uit twee bestanddeelen bestaan: *sel*, *haft* of *acht*, en den uitgang *ig*. Door de toevoeging van dit laatste achtervoegsel kreeg de voorgaande afleidingsuitgang zekere zelfstandigheid, waardoor het woord het aanzien van een zamengesteld woord verkreeg; als zoodanig nu moest het den klemtoon op de lettergreep hebben,

die de stamsyllabe van het tweede lid der zamenstelling scheen te vormen. Zie §. 43. II. 1. 1). Om eene dergelijke reden kreeg ook *vijándig* den klemtoon op de voorlaatste lettergreep.

2). *ier*, *eel*, *in* en *es*, bij voorbeeld: *hoveniér*, *toonéél*, *koningin*, *voogdés*.

Aanm. De uitgangen *ier* en *eel* hebben waarschijnlijk den klemtoon gekregen, omdat zij gelijkgesteld werden met de bastaarduitgangen *ier* en *eel* in *kanselier* en *kasteel*. Op de uitgangen *in* en *es* heeft men waarschijnlijk den klemtoon gelegd, om het vrouwelijke in tegenoverstelling van het mannelijke te sterker te doen uitkomen. Alzoo zou de klemtoon op *in* en *es* een blijvend geworden rhetorische toon (§. 41. 3.) wezen. Ook *dievégge* heeft den klemtoon op den uitgang, daar het deze uitgang is, die dit vrouwelijke woord van het mannelijke *dief* onderscheidt. — Heeft de uitgang *loos* soms den klemtoon, als in *goddelóós*, dan is dit voor een rhetorischen toon te houden: *loos* toch heeft den klemtoon niet doorgaande, bij voorb. *hópeloos*, *stráffeloos*.

3). De vreemde uitgangen: *aadje*, *et*, *ij*, *ist*, *uur*, en de bastaarduitgang van werkwoorden: *eren*, bij voorbeeld: *bosch-áádje*, *helmét*, *voogdij*, *bloemist*, *kwetsúúr*, *trotséren*. Ook *moerás* heeft een vreemden uitgang en daarom den klemtoon op denzelfden.

2. De voorvoegsels *aarts*, *ant*, *on*, *oor* en *wan*, zoo zij vóór substantieven in echten of onechten stamvorm komen, hebben den hoofdtoon; bij voorb.: *áártsschelm*, *ántwoord*, *óntrouw*, *ónmacht*, *óórsprong*, *wánhoop*. De weinige in gebruik gebleven werkwoorden met het voorvoegsel *wan* volgen het voorbeeld der zelfstandige naamwoorden en behouden den klemtoon op *wan*, als *wánhopen*, *wántrouwen*, even als de werkwoorden met *oor* (als *óordeelen*) den klemtoon op *oor* behouden, naar het voorbeeld der substantieven, met welke zij in verband staan. Ook *ántwoorden* en *verántwoorden* hebben den hoofdtoon op het voorvoegsel *ant*. — Doch krijgt een zelfstandig naamwoord, van een dier voorvoegsels voorzien, een afleidingsuitgang, dan wordt de klemtoon achterwaarts verlegd, als: *aartsschélmsch*, *verantwóórdelijk*, *onmáchtig*, *oorsprónkelijk*, *wangúnstig*; aldus ook *arbéidzaam* van *árbéid*. Ja zelfs de adjektieven in den stamvorm, van een der voor-

voegsels *aarts* of *on* voorzien, hebben den klemtoon op den stam: *aartslui*, *aartsdóm*, *onréin*, *onwijs*, *ontróuw*; geen wonder dat dus ook het adjektief *wanschápen* in hetzelfde geval is. De stamvorm van een werkwoord, van het voorvoegsel *her* voorzien, heeft den klemtoon, zoo de beteekenis *weder* (*op nieuw*) gedrukt wordt, bij voorbeeld: *hérbouw*, *hérdruk*, maar *herstél*, welk woord het eenvoudige begrip *vernieuwing* inhoudt.

Aann. 1. Heeft een adjektief den klemtoon op het voorvoegsel *on* en niet op den stam, zoo is dit voor een rhetorischen toon te houden.

Aann. 2. De levendigheid van den toon op het voorvoegsel *ant* heeft den stam van het woord *ambacht*, Goth. *andbaht*, geheel van vokaal beroofd en het woord tot *ambt* doen inkrimpen.

3. Wordt aan een werkwoord van twee of meer lettergrepen, van welke de laatste een niet toonlooze uitgang is, als *vriéndsçáp*, *ligçhààm*, *vijànd*, *wónderbaàr*, *spáarzaam*, de uitgang *i lyk* toegevoegd en tegelijk eene euphonische *e* voor dezen uitgang ingelascht, zoo heeft er eene verplaatsing des accents van de stamsyllabe op den uitgang des oorspronkelijken woords plaats, als: *vriéndsçáppelijk*, *ligçhámelijk*, *vijándelijk*, *wonderbàrelijk*, *spaarzámelijk*. In het woord *ordéntelijk* en, zoo als sommigen zeggen, *gezáméntelijk*, heeft, strijdig met allen regel, eene verplaatsing des accents op eene vroeger toonlooze lettergreep plaats. Beter dan *ordéntelijk* is *órdentlijk* (of *órdentlijk*) en alleen goed is *gezáménlijk* (of *gezáméntlijk*).

§. 43.

Over den klemtoon in zamengestelde woorden.

I. Bij de *oneigenlijke zamenstelling* of *zamenkoppeling* bestaat er over het algemeen geene vereeniging der beide zamenstellende begrippen tot één begrip; bijgevolg geeft doorgaans geen der beide woorden zijne zelfstandigheid op, en behouden beide hun eigenaardigen klemtoon. Soms vordert het eene uit zijnen aard een veel sterkeren toon dan het andere;

doch in allen gevalle is de toon van een oneigenlijk zamengesteld woord voor den *woordtoon*, soms voor een rhetorischen toon en geenszins voor een wezenlijken syllabentoon te houden.

De *woordtoon* richt zich naar de volgende wetten. Vooreerst. Het bepalende zinlid heeft sterker klemtoon, dan het bepaalde. Dus heeft wel het *adjectief* of *bepaalde telwoord* in betrekking tot zijn substantief den hoofdtoon, en het *praedikaat* of *gezegde* den boventoon boven het onderwerp der rede, maar de bepaling van het adjectief en van het praedikaat, hetzij deze in een *objekt* of in een *bijwoord* besta, weder den boventoon boven adjectief of praedikaat. — Ten tweede. *Formwoorden*, dat is, zoodanige woorden, die de betrekking van getal, tijd, of plaats slechts aanduiden, of betrekkingen hetzij van voorwerpen hetzij van volzinnen te kennen geven, met andere woorden: *onbepaalde telwoorden*, *bijvoegel. voornaamwoorden*, *bijwoorden (van tijd of plaats)*, *voorzetsels* en *voegwoorden* hebben een lagen toon.

1. In woorden, uit een adjectief met een substantief zamengekoppeld bestaande, heeft het adjectief als zoodanig den boventoon. Evenwel heeft daarnevens het substantief een min of meer sterken toon, als *wittebrood*, *eigennaam*. Bestaat er geene reden om op het adjectief te drukken, dan heeft het substantief een even sterken toon, als *hóogeschóól*, en verliest het adjectief soms den toon geheel, als *gemeenebést*. Nemen de dus zamengekoppelde woorden het karakter van eigenlijke zamenstellingen aan, hetzij alleen in vorm als *blijmare*, *nieuwjaar*, hetzij in vorm en beteekenis beide, als *jónkheer*, *júf-vrouw*, welke woorden, hoezeer met *jong* zamengekoppeld, niet noodwendig een jongen persoon aanduiden, dan heeft huu eerste bestanddeel een overheerschenden toon.

Aanm. Wegens de levendigheid van den toon op het eerste bestanddeel wordt het tweede zelfs toonloos in de vormen *Jonker*, *Juffer* (zie §. 6. 5. Aanm. 2.). *Ellénde*, eigenlijk *ander land* (uit *el*, Goth. *alis*, en *land*) heeft een valschen toon gekregen, doordien in later tijd de vorming van dit woord niet doorzien werd.

2. *Dóófstóm*, *ópenbáár*, hebben, daar zij uit twee onder-

ling nevensgeschikte adjektieven bestaan, een even sterken toon op beide bestanddeelen. — In woorden, uit een adjektief van een bijwoord voorafgegaan bestaande, heeft het bijwoord den hoofdtoon, wanneer het kwalitatief en intensief is, als *dónkerblaauw*, *óveroud*; doch het adjektief, als het bijwoord een bijwoord van tijd is, als *overalomtegenwóórdig*. Beteekenen woorden, die dus zamengesteld zijn, zoo veel als het adjektief in den superlatief, en is dus het bijwoord tot de waarde van een vormklank afgedaald, dan heeft het adjektief den hoofdtoon, als: *volzálig*, *alóúd*, *welédel*, *allergelúkkigst*, waar *aller* den superlatief slechts versterkt. — In de woorden *dérgelijke*, *mijnsgelijke*, enz. heeft natuurlijk het bepalende woord (*der*, *mijns*) den boventoon.

3. In de werkwoorden, met kwalitatieve adjektieven of zelfst. naamwoorden of bijwoorden scheidbaar zamengesteld, heeft het werkwoord, overeenkomstig den regel, een zwakkeren toon, dan het bepalende woord; bij voorbeeld *hóógáchten*, *liéfhèben*, *gádeslààn*, *úitblinken*, *médenèmen*. De overige oneigenlijk zamengestelde werkwoorden hebben een even sterken toon op beide bestanddeelen, als *spélevàren*, *rúilebúiten*; doch in *mínnekòzen*, *liefkòzen*, is de toon op het eerste; in *spéleméjén*, de toon op het laatste bestanddeel sterker.

4. In de telwoorden *dértien* enz., *twééhonderd* enz. heeft het eerste bestanddeel den hoofdtoon, omdat het de nadere bepaldheid aan de getalbepaling geeft; in *anderhálf* enz. het laatste, omdat dit als bepaling bij het uitgelaten naamwoord *het* (*andere* d. i. *tweede*) *gedeelte* behoort.

5. In de zamengestelde voornaamwoorden: *degéne* enz. is het lidwoord, als altijd (zie §. 41. 1.), toonloos. In *elkándér*, *malkándér*, heeft *ándér* als objekt den hoofdtoon.

6. 1). In de partikels, die uit een substantief bestaan, van een bepalend woord voorafgegaan, heeft het substantief den hoofdtoon, als het bepalend woord een vormwoord is; maar het bepalende woord, wanneer dit een kwalitatief adjektief of bepaald telwoord is. Alzoo heeft het substantif den hoofdtoon

in: *middelerwijl*, *eenigermate*, *allenthälve*, *menigwérf*, *allerlei*, *velerhände* (welke beide telwoorden tot deze klasse behooren); het bepalende woord, in: *éénsdeels*, *blóótshoofds*, *tiénvoud*, *dikwijls* (in de wandeling zelfs *dikkels* met toonlooze *e*). Soms wordt de accent op het substantief gelegd, niet-tegenstaande het eerste bestanddeel geen vormwoord is, te weten, wanneer de beteekenis van het adjektief niet gedrukt wordt, door dien de gansche uitdrukking oneigenlijk wordt opgevat, bij voorb. in (*van*) *lieverléde*. *Goedertiéren* heeft den klemtoon op het laatste bestanddeel, omdat het door onmiddellijke afleiding van bijwoord adjektief geworden is, zie beneden: III, 2. 2). Heeft in *sómtijds*, *áltijd*, het vormwoord den hoofdtoneel, zoo is dit een rhetorische toon. In *mijnentwege* heeft *wege* de waarde van een voorzetsel en alzoo een zwakken toon.

2). Partikels, die uit een voorzetsel met een geregeerd naamwoord bestaan, hebben, volgens den regel, den klemtoon niet op het voorzetsel, daar dit een vormwoord is, maar op het geregeerde woord; bij voorbeeld: *onderwég*, *overál*, *terstónd*, *inderdáád*, *naarmate*, *omstrééks*, *voorwáár*, *bovendién*, *nadát*, *vandáár*, *déswegens*, *éérshalve*. Alleen *derhálve*, *weshálve* (en niet zelden *desgelijks*) wijken af: zij behoorden *dérhalve*, *wéshalve* te luiden.

3). De partikels bestaande uit een substantief, een voornaamwoord of een bijwoord, dat de plaats eens substantiefs vervangt, door een bijwoord gevolgd, hebben den toon op dit laatste, vermits dit, als een bestanddeel van een nevensgaand of daarbijgedacht werkwoord te beschouwen, de meeste bepaaldheid aan het voorstel geeft; bij voorbeeld: *ik vaar stroomáf*, waar *áf* met *ik vaar* een werkwoord (*áfvaren*) uitmaakt; dus ook: *bergóp*, *daaráf*, *daarhéén*. Alleen *waarts* heeft den klemtoon niet: *hémelwaarts*, *dérwaarts*: ook is *waarts* buiten staat met een werkwoord eene zamenkoppeling te vormen.

4). De partikels, eindelijk, uit twee bijwoorden zamengekoppeld, hebben den lagen toon op het eerste, hetwelk tot versterking of vervollediging van het begrip des anderen strekt.

Het laatste toch maakt de eigenlijke bepaling uit van het praedikaat des volzins, waartoe zulke bijwoorden behooren; het eerste geeft slechts meer kracht of volledigheid aan die bepaling. Aldus: *weléeer*, *voorhéen*, *evenmin*, *evenwél*, *rondóm*, *voorúit*, *alzóó*, *nogtáns*. In *ofschóón* strekt *schoon* slechts tot versterking van het voegwoord *of*: niettemin heeft *schoon* den hoofdtoon gekregen, vermits *of* aan dit woord, als het ware, zijne voegwoordelijke kracht overdoet, in dier voege, dat *schoon* ook zonder *of* als voegwoord kan optreden. In het causale *zoodát* is (in onderscheiding van het modale *zóó dat*) zoo bijna tot beteekeningloosheid afgedaald, en dus slechts van een lagen toon voorzien. Krijgt in zulke partikels, waar dit mogelijk is, het eerste bestanddeel mede den klemtoon, dan is dadelijk de zamenkoppeling opgeheven, en de aard en beteekenis der zamenstellende woordjes veranderd. Aldus verschillen: *veelméer* en *veel meer*, *veeléeer* en *veel eer*, *voorhéen* en *voor (mij) heen*, *voorúit* en *voor uit*, *evenwél* en *even wel*.

II. In *eigenlijk zamengestelde* woorden ligt de klemtoon op de stamsyllabe van het bepalende woord, bij voorbeeld: *bóvenhuis*, *Gódmensch*, *dáglícht*, *ámstelstroom*, *húlprijk*, *záágmolen*, *práátziek*, *lándzaat*, *léérschool*, *zéégroen*, *bijnaam*.

Aann. De sterkte van den toon op het eerste bestanddeel der zamenstelling heeft in enkele woorden het tweede bestanddeel tot den rang van een toonloozen uitgang doen afdalen. Aldus in *wíngerd*, *bongerd*, *wereld*, *bakkes* (*bakhuis*), *wammes* (*wambuis*). Zie §. 6. 5.

Uitzonderingen:

1. De eigenlijk zamengestelde adjektieven hebben, zoodra zij van een affeidingsuitgang (*ig*) voorzien zijn, den hoofdtoon op de stamsyllabe van het tweede bestanddeel, als: *lofwáárdig*, *zinlédig*, *dienstwillig*, *merkwáárdig*, *misdádig*.

2. De zamengestelde eigennamen van plaatsen hebben veelal den klemtoon op het hoofdwoord, als: *Amsterdám*, *Enkhúizen*, *'s Gravenháge*, *'s Hertogenbósch*, *Heilóó*.

Aann. De reden hiervan zal wel voornamelijk hierin te zoeken zijn, dat deze zamenstellingen als bloote *namen* geldend, door het oordeel niet in

hare samenstellende begrippen ontleed en dus niet als samenstellingen gevoeld worden.

3. Op het tweede bestanddeel hebben mede den hoofdtoon de gemeene namen: *stadhuis*, *burgemeester*, *heerenknecht*, *karnemelk*, en *meedóogen*, hoezeer, wanneer het eerste bestanddeel (*mede*) de apokope niet ondergaat, de klemtoon naar behooren op hetzelfde rust: *mededoogen*.

Aanm. Van deze woorden gelden de beide eerste ook bijna voor eigennamen; in het derde wordt het eerste bestanddeel als onbelangrijk verwaarloosd; de reden van den valschen toon van *karnemelk* schijnt in een heerschend geworden misbruik te zoeken, en bij de apokope van het eerste bestanddeel van *meedoogen*, kreeg dit het karakter van een bloot voorvoegsel, ten gevolge waarvan het den hoofdtoon verloor.

III. 1. 1). De van zamengestelde werkwoorden afgeleide substantieven op *er*, *ing*, *sel* en *ling* behouden den klemtoon op hetzelfde bestanddeel, waarop het werkwoord, waarvan zij zijn afgeleid, dien heeft; bij voorbeeld: *ondernemer* en *onderneming* van *ondernemen*, *overháasting* van *overháasten*; maar *voórtduuring* van *voórtduren*, *ónderkruipsel* van *ónderkruipen*, *áfleider* en *áfleiding* van *áfleiden*. Men zegt *wéderstander* en niet *wederstander*, omdat men voorheen *wéderstaan* in plaats van *wederstaán* zal gezegd hebben. Verder: *áfstamming* en *áánkomeling* van *áfstammen* en *áánkomen*, maar: *afhángeling* en *nakómeling*, welke beide, hoezeer van *áfhangen* en *nákomen* afgeleid, hun accent verplaatst hebben op het verbaal bestanddeel, omdat deze substantieven van de werkwoorden *afhangen* en *nakomen* in overdrachtigen zin afkomen: wordt nu een werkwoord, met eenige partikel zamengesteld, in overdrachtigen zin genomen, zoo verliest veelal de partikel den hoofdtoon: *afhángeling*, *nakómeling* zou iemand of iets, dat in den eigenlijken zin *afhangt* of *nakomt*, beteekenen.

Aanm. Bij *nabiúrschap*, vergeleken met *nábuurschap*, bespeurt men een dergelijk verschijnsel. *Nábuurschap* is onzijdig en beteekent *de betrekking van nabuur* in eigenlijken zin; *nabiúrschap* is vrouwelijk en beteekent, bij overnoeming, *den omtrek van samenwonende bureu*.

2). De echte en onechte stamvormen van zamengestelde werk-

woorden hebben den klemtoon op het eerste bestanddeel, onverschillig of het werkwoord, waarmede zij in verband staan, den klemtoon op zijn eerste of laatste bestanddeel hebbe, aldus: *óptocht* van *óptijgen*, *inhoud* van *inhouden*, maar ook: *ónderhoud* van *onderhóúden*, *wéderspraak* van *wederspréken*, *ónderwerp* van *onderwérpen*, *ónderwijs* van *onderwijzen*, *ómvang* van *omvàngen*, *misdaad* van *misdoén*. Met uitzondering van *overlég*, dat den toon behoudt op het bestanddeel, waarop *overléggen* dien heeft, en van *misbaár*, dat, misschien ter voorkoming eener mogelijke verwarring met het adjektief *misbaar* van *missen*, den klemtoon op de laatste lettergreep heeft. — *Aàngenaam* heeft den klemtoon op de eerste, maar *voornaám* heeft hem op de laatste lettergreep, wellicht om verwarring met het zelfst. naamw. *voórnaam* te voorkomen.

Aann. Wij vermeldden hier (onder 1. en 2.) mede de afgeleide substantieven en stamvormen van de onafscheidbaar met bijwoorden verbonden werkwoorden, welke wij boven (§. 33. 2.), als de op grens tusschen de afleiding en de zamenstelling staande beschouwden.

3). Werkwoorden, die in verband staan met zamengestelde substantieven, behouden den toon, waar deze substantieven dien hebben: *wédijveren* van *wédijver*, *árgwanen* van *árgwaan*, *zégepralen* van *zégepraal*.

4). De van substantieven afgeleide adjektieven, die van een affeidingsuitgang voorzien zijn, hebben weder den klemtoon op de stamsyllabe van het laatste bestanddeel, als *almáchtig* van *álmacht*, *aannémelyk* van *ánnemen*, *oudvaderlyk* van *óúdvader*. Alleen dan, wanneer zulk een adjektief afkomt van een zamengesteld substantief, waarvan het eerste lid mede een substantief is, behoudt het den klemtoon op het eerste bestanddeel, dus: *schóólmeesterachtig* van *schóólmeester*, *óordeelkundig* van *óordeelkunde*, *geschiedkundig* van *geschiedkunde*; *geschiedkúndig* ware eene zamenstelling uit *geschieden* en *kúndig*.

Aann. Dus kan men wel spreken van *eene geschiedkundige fout*, eene fout, die op het veld der geschiedkunde begaan is; maar niet van *eene geschiedkúndige fout*.

5). Substantieven, afgeleid van zamengestelde adjektieven, het-

zij al of niet in den stamvorm, behouden den klemtoon op dezelfde plaats, waar die adjektieven hem hebben: *algóédheid*, *nalátigheid*, *ontóegánkeljkkheid*, *schóólmeesterachtigheid*.

2. 1). De zamenstellingen, door de kracht van een afleidingsvorm ontstaan, hebben den klemtoon op het eerste bestanddeel, als *wijndrinker* van *wijn drinken*, *vierentwintigponder*, uit *vier en twintig* en *pond*, *heen-en-wéér-gedraaf* (uit *heen-en-weer* en *gedraaf*), *schádelloosstelling*. Alleen de adjektieven, wier laatste lid door een afleidingsvorm gekenmerkt is, hebben weder den klemtoon op het laatste lid der zamenstelling, bij voorbeeld: *goedhártig*, *vrijwillig*, *zoodánig*, *alledáágsch*, *binnendijksch*, *uithéémsch*, *snelgewiékt*, *breedgetákt*. Zoo men *binnenlandsch* zegt, geschiedt dit in tegenstelling van *búitenlandsch*, en weérkeerig *búitenlandsch* in tegenoverstelling van *binnenlandsch*: alzoo hebben deze woorden een rhetorischen toon. Ook het eerste lid in woorden als *bréédgetákt*, *hoóggetópt* kan aldus den nadruk krijgen, welken *plát* in *plát-boomd* immer heeft, waarschijnlijk ten gevolge van het uitvallen der vormsyllabe *ge*.

2). De woorden, door de kracht eener onmiddellijke afleiding zamengesteld, hebben den klemtoon op het eerste lid, bij voorbeeld: *éérbied*, *ábedil*, *brékespel*, *práátgraag*, *spring-in-'t-veld*, *réikhalzen*, *lángbeen*, *kwikstaart*, *blááskaak*. De werkwoorden als *bééldhouwen*, *plúimstríjken* enz. behouden den klemtoon, waar *bééldhouwer*, *plúimstríjker*, dien heeft; desgelijks *evenáren* (*evenáárden*), waar *evengedáárd* (of *evenáárdig*) dien heeft. Infinitieven als *het vroegópzijn*, het *heen-en-wéér-loopen*, hebben den klemtoon op het eerste lid, en wel op het tweede bestanddeel van hetzelfde, overeenkomstig den regel, die in eene zamenkoppeling uit twee bijwoorden den klemtoon op het laatste gebiedt te plaatsen. — Woorden, daarentegen, die, ten gevolge hunner aanwending als adjektieven, zamengesteld, of, zoo zij reeds oneigenlijk zamengesteld waren, eigenlijk zamengesteld werden, hebben den hoofdtoon op het laatste lid, als: *alwétend*, *schrikbárend*, *hoogdrávend*, *welsprékend*,

godvergeeten, *schoorvoétend*, *aanhóúvend* (*áánhoudend* is een tegenw. deelw.). Zie voorts §. 39. II. 6. — Wordt het zelfst. naamwoord *vierkant*, als bijvoegelijk naamwoord gebezigd, zoo heeft het den klemtoon op het laatste bestanddeel: *vierkánt*; en wordt de bijwoordelijke uitdrukking *goe'koop* of *goeden koop* (*bon marché*) als adjektief gebruikt, zoo ontstaat eene zamenstelling mede met den klemtoon op het laatste lid: *goekóóp*. — Over *goedertieren* zie boven: I. 6. 1).

IV. Omtrent den hoofdtoon in zamengestelde woorden, wier eerste lid in zich zelve zamengesteld is, valt het volgende op te merken. Is het eerste lid eigenlijk zamengesteld, zoo krijgt zijn eerste bestanddeel; is het oneigenlijk zamengesteld, zoo krijgt zijn tweede bestanddeel den klemtoon. Bij voorbeeld: *kóópman's-zoon*; *éikeboom-blad*, *middag-maal*, *mórgenzonne-straal*, *brándwaarborg-maatschappij*; maar: *oudemánnen-huis*; *goudenúúrwerk-maker*.

§. 44.

Over den bijtoon en de toonlooze syllaben.

Wij gewaagden tot dus verre slechts van den klemtoon bij uitnemendheid. Doch nevens de syllabe, met den hoofdtoon bedeed, hebben de overige lettergrepen eens woords een min of meer lagen toon; den minst lagen, na den hoofdtoon hoogsten toon, noemt men *bijtoon*; eene syllabe, die den zwakst mogelijken toon heeft, noemt men *toonloos*.

1. Den bijtoon hebben: de stamsyllabe der woorden, die van een der hoofdtonige voorvoegsels voorzien zijn, als: *áárts-schèlm*, *ántwoòrd*, *ónwil*, *óórspròng*, *wánhoòp*; de stamsyllabe der woorden, die een der hoofdtonige uitgangen hebben, als: *ràmpzálig*, *èrnstháftig*, *waàràchtig*, *hòvenier*, *toonéél*, *kòningin*, *voògdés*, *sljtuúdje*, *hèlmét*, *voògdij*, *bloèmist*, *kwètsuúr*, *hàlvéren*; de hoofdtonige voorvoegsels, zoo zij vóór adjektieven komen, als: *áártsdóm*, *ónrein*, *ver-ántwoórdelijk*, *óórsprónkelijk*, *wànschápen*; de stamsyllabe

van naamwoorden van meer dan ééne syllabe, waarvan de laatste niet toonloos is, bijaldien de uitgang *lijk* aan zulk een woord wordt toegevoegd, als: *vijándelijk*, *vríendschappelijk*, *wónderbárelijk*.

2. Voorts hebben den bijtoon: de achtervoegsels, die een andere vokaal dan de toonlooze *e* of *i*, en toch niet den hoofdtoon hebben, als: *heílánd*, *sieraád*, *dánkbaár*, *gróenáchtig*, *eigendóm*, *gehóórzaámheid*, *máágdelijn*, *jóngeling*, *schrijdelings*, *vrúchteloòs*, *droófenis*, *ármoeède*, *béterscháp*, *zúidwaárts*, *schádúw*, *kévie*, *tóovenaar*, *Spánjaárd* en de uitgang *ing* in substantieven, van gebruikelijke werkwoorden afgeleid, wanneer de stamsyllabe niet onmiddellijk vóór de syllabe van den uitgang gaat, als: *ófening*, *verbétering*.

3. In zamengestelde woorden heeft den bijtoon de stamsyllabe van dat der beide bestanddeelen, hetwelk den hoofdtoon niet heeft, als: *nieuwjaár*, *liefhèbben*, *eènergémáte*, *èvenwél*, *dáglícht*, *zínledig*, *lánghánd*. Wanneer het tweede lid eener samenstelling zelf weder zamengesteld is, dan heeft het eerste van zijne bestanddeelen een sterkeren, het tweede een zwakkeren bijtoon, bij voorbeeld: *pálm-zóndág*, *wápen-stílstand*.

4. Toonloos zijn al de verbuigingsuitgangen en alle afleidingsyllaben, in welke de zwakke *e* voorkomt, bij voorb.: *hátén*, *wóórden*, *gegéven*, *bevél*, *verliés*, *góède*, *liéfde*, *árend*; benevens de uitgangen *ig*, *tig*, *lijk*, en *ing*, wanneer voor dezen laatsten de stamsyllabe onmiddellijk voorafgaat, als: *goédig*, *dértig*, *éértijk*, *stémming*.

§. 45.

Over den klemtoon in vreemde naamwoorden.

1. Over het algemeen hebben de in het Hollandsch opgenomen vreemde naamwoorden, zoo zij op eene konzonant eindigen, naar de Fransche wijze, den klemtoon op de laatste syllabe, bij voorbeeld: *garnizoén*, *kanáál*, *klimáát*, *dukatón*,

oceáán, foliánt, magazijn, kalót, fabriek, matrás, beschuit, kantóór, fióól, koméét, harpiis, radijs, kolóm, patróón, ciprés, cemént.

Uitgezonderd zijn:

1). Die woorden, welke meer tot de taal der geleerden behooren, als: *cánon* (*regel*, dat aldus onderscheiden is van *kanón*, *grof geschut*), *cháos*, *néctar*, *sústantief*, *ádjektief*, *dóctor*, *réctor*, enz.

2). De Oostersche woorden, die niet door middel van het Fransch tot ons gekomen zijn, als: *Sábbath*, *Tálmud*, *Sá-tan*, *Chérub*, *Séraph*, *Sánhedrin*, *Kóran* (*álcoran*), *Sú-tan*.

3). De woorden, die om hunnen uitgang of geheel hun voorkomen min of meer als Hollandsch werden aangemerkt, bij voorbeeld: *túlband*, *májesteit*, *zéfir*, *bisschop*, *tám-boer* (*trommelslager*), *hárnas*, *hórizón*, *kónzonant* en *áltaar* (schoon men ook *konzonánt* en *altáár* uitspreekt). In vorm geheel verhollandscht werden *schéúrbuik* (*scorbut*) en *kórté-gaard* (*corps de garde*).

4). De woorden, die eenen toonloozen uitgang gekregen hebben, als *notáris*, *commissáris*, *kérker*, *kámer*, *táfel*, *éngel*, *klóóster*, *cilínder*, *diáken*, *déken* (*decanus*); in *baro-méter* en *thermométer* bracht de toonloosheid der slotsyllabe zoo zeer een Duitsch aanzien te weeg, dat de accent, tegen den aard dezer Grieksche woorden, op de voorlaatste te staan kwam; *hexámeter* en *pentámeter* bleven tot de taal der geleerden beperkt en behielden dus den behoorlijken klemtoon.

2. Eindigt een vreemd naamwoord op eene vokaal, zoo heeft de tweede of derde van achteren den klemtoon, als: *hi-stórie*, *spécie*, *collégie*, *académie*, *pódagra*, *láva*, *écho*, *indigo*.

Uitgezonderd zijn: de woorden op *ij* en *ei*, die op deze uitgangen den klemtoon leggen, als: *melodij*, *kopij*, *galéi*, *val-tél*. Men zegt ook *theorie*: volgens deze uitspraak zou de spelling *theorij* de voorkeur verdienen (zie §. 11. 3. Aanm. 1.).

Voorts behouden eenige hun vreemd accent: *autodafé*, *bureau*, *kolibri* enz.

3. In inheemsche woorden blijft bij de verlenging door verbuiging- of afleidingssyllaben de klemtoon natuurlijk op zijne rechtmatige plaats: in vreemde woorden daarentegen verhuist hij met de verandering in den aard en het aantal der lettergrepen, als: *proféssor*, *professóren*; *muzijk*, *muzikáál*; *éther*, *ethérisch*; *melodij*, *melódisch*; *natie*, *nationdál*.

DERDE BOEK.

OVER DE WOORDEN ALS DEELEN DER REDE.

INLEIDING.

§. 46.

Over de rededeelen in het algemeen.

1. De mensch spreekt om uit te drukken, wat hij denkt. Het woord, hetwelk dat, wat de spreker aangaande eenig voorwerp denkt, tot inhoud heeft, noemt men *werkwoord*. Het voorwerp der gedachte zelf wordt door een woord te kennen gegeven, dat *naamwoord* heet (zie §. 1.).

2. Het kan zijn, dat de gedachte op een voorwerp slechts in zoo verre toepasselijk is, als het met zekere *hoedanigheid* is bedeed. Deze hoedanigheid dus moet uitgedrukt worden. Het geschiedt mede door een naamwoord, maar dat *bijvoegelijk* heet, omdat het ter bepaling wordt toegevoegd aan de naamwoorden, die het voorwerp der gedachte te kennen geven, en in tegenoverstelling van de bijvoegelijke naamwoorden *zelfstandige* naamwoorden heeten.

3. Het is niet altijd noodig, het voorwerp der gedachte te *noemen*: vaak kan men er mede volstaan het bloot als met den vinger aan te duiden. De woorden, die dit doen, heeten *voornaamwoorden* (§. 1. 1. Aanm.). Die aanduiding geeft eenigermate de plaats te kennen, waar zich het voorwerp bevindt. Wordt het voorwerp uitdrukkelijk genoemd en het voornaamwoord slechts gebezigd om de plaats, waar het voorwerp zich bevindt, door aanwijzing aan te duiden, dan wordt het voornaamwoord *bijvoegelijk* gebruikt.

4. Het begrip van *getal* is van gansch bijzonderen aard. De taal kan niet zonder zekere klanken, die, des noodig, aangeven, *hoe veel* voorwerpen er zijn. De klanken, die deze taak vervullen, heeten *telwoorden*. Stelt men zich de voorwerpen tot eene som vereenigd voor, zoo bezigt men de *grondgetallen*; stelt men ze zich voor als in orde van tijd of plaats gerangschikt, zoo bezigt men de *rangschikkende getallen*.

5. De woorden, die dienen om bij het begrip, door het werkwoord of adjektief uitgedrukt, zekere bepalingen van plaats, tijd, wijze, graad of omstandigheid te kennen te geven, heeten *bijwoorden*.

6. Die bijwoorden, bij welke de afmetingen eens lichaams als maatstaf ter plaatsbepaling aangewend worden, heeten *voorzetsels*, zoodra bij hen het voorwerp gemeld wordt, welks afmeting wordt bedoeld.

7. Met een *substantief* (hetzij zelfstandig naamwoord, hetzij zelfstandig voornaamwoord) en *werkwoord*, met andere woorden, met een *subjekt* en *praedikaat*, is een zin volkomen. De overige woorden: het *adjektief* (hetzij bijvoegelijk naamwoord, hetzij bijvoegelijk voornaamwoord), het *telwoord*, het *bijwoord* en het *voorzetsel* met zijn naamwoord, dienen om de gedachte nader te bepalen: zij maken den zin tot een *uitgebreiden zin*.

8. Alzoo zijn al de deelen verklaard, welke in den volzin, hoe uitgebreid ook, kunnen voorkomen. Doch de eene gedachte kan met de andere, de eene volzin met den anderen in verband gebracht moeten worden. Hiertoe dienen, 1° eene klasse van voornaamwoorden, welke men *bepalende (determinatieve) voornaamwoorden* noemt, en waartoe ook het *lidwoord* behoort; 2° eene klasse van *bijwoorden*, die mede *bepalende* bijwoorden heeten: de woorden van deze beide klassen staan binnen de grenzen van den zin zelve; 3° eene klasse van *voornaamwoorden*, die *betrekkelijke* voornaamwoorden genoemd worden; 4° eene klasse van woorden, die van hunnen logischen inhoud beroofd zijn om bloot het zinverband te kennen te geven,

en *voegwoorden* heeten: de woorden van deze beide laatste klassen staan tusschen de zinnen in.

9. Eindelijk, bezit de taal zekere klanken, die slechts een gevoel uitdrukken. Zij heeten *tusschenwerpsels*, omdat zij, buiten het logisch of grammatisch verband, te midden der rede geworpen worden.

10. Wij zullen de woorden in de volgende orde behandelen: 1. *het zelfstandig naamwoord*, 2. *het bijvoegelijk naamwoord*, 3. *het voornaamwoord*, 4. *het lidwoord*, 5. *het telwoord*, 6. *het werkwoord*, 7. *het bijwoord*, 8. *het voorzetsel*, 9. *het voegwoord* en 10. *de tusschenwerpsels*. Vooraf echter eenige aanmerkingen over de grammatische betrekkingen in het algemeen.

§. 47.

Over de grammatische betrekkingen.

1. De verschillede rededeelen staan tot elkander in betrekking, en niet alleen dit, maar ook de spreker kan, met betrekking tot zich zelve, zich de objekten der gedachte op verschillende wijzen voorstellen. De taal nu bezit het vermogen om zoowel de verschillende betrekkingen van de begrippen, die de zin inhoudt, onderling, als de verhouding van den spreker tot het objekt der gedachte, door zekere veranderingen in den vorm der woorden weder te geven. De verandering ter uitdrukking dier betrekkingen door de woorden ondergaan, noemt men *verbuiging (flexie)*, een woord, dat zoowel op de verandering des werkwoords als op die des naamwoords toepasselijk is.

Aanm. De *woordbuiging* verschilt hierin van de *woordvorming*, dat, terwijl de ter woordvorming toegevoegde of veranderde klanken een nieuw woord voortbrengen, de ter verbuiging toegevoegde of veranderde klanken slechts eene veranderde betrekking van één en hetzelfde woord uitdrukken.

2. Wanneer men van veranderingen in den vorm der woorden, van verbuiging spreekt, neemt men eenen *grondvorm* aan, die als onverbogen beschouwd wordt, terwijl de verbogene woorden voor wijzigingen van dezen grondvorm gelden. Als

zulk een grondvorm beschouwt men voor het *substantief* dien vorm, met welken men het voorwerp *noemt* of *roept* (*nominatief* of *vocatief*). Van het *adjektief* is die vorm, in welken het, met het werkwoord *zijn* verbonden, als *praedikaat* voorkomt, de grondvorm. Van het *werkwoord*, eindelijk, is de *infinitief* als de grondvorm aan te merken.

Aanm. De grammatische grondvorm is wel te onderscheiden van den etymologischen stamvorm. De stamvorm des werkwoords toch is geenszins de infinitief; integendeel, men vindt dezen bij de oudste ongelijkvloeiende werkwoorden meestal in het praeteritum (zie §. 31. 2. Aanm. 2.) en bij de overige komt de imperatief den stamvorm nader dan de infinitief. Voorts is, wel is waar, de grondvorm der naamwoorden thans niet van den stamvorm onderscheiden; doch in het Gothisch was de nominatief van vele naamwoorden door den uitgang *s* gekenmerkt, en alzoo van den grondvorm verschillend, terwijl het adjektief, ook praedikatief gebruikt, het geslacht en getal des subjekts in zijnen vorm uitdrukte.

3. Niet alle woordsoorten zijn verbuigbaar. *Onverbuigbaar* zijn 1° *de bijwoorden*, de verbuiging ter uitdrukking der trappen van vergelijking afgerekend, die de kwalitatieve bijwoorden met de adjektieven gemeen hebben; 2° *de voorzetsels*; 3° *de voegwoorden*; 4° *de tusschenwerpsels*. Men begrijpt deze vier soorten zamen onder de benaming *rededeeltjes* (*partikels*).

Aanm. Het *bijwoord* is onverbuigbaar, omdat het in den volzin eene onafhankelijke plaats bekleedt, en voorts geene der betrekkingen, die andere, verbuigbare, rededeelen door hunne vormveranderingen uitdrukken, in het begrip des bijwoords valt. Het *voorzetsel* en het *voegwoord* omschrijven betrekkingen: het begrip van betrekking maakt hun wezen uit, en slechts daar, waar de betrekking iets bijkomends bij het grondbegrip eens woords uitmaakt, kan het de grond der verbuiging van zulk een woord wezen. Het *tusschenwerpsel*, eindelijk, staat buiten alle grammatische of logische betrekking tot de rede en hare deelen.

4. De betrekkingen, welke door bepaalde verbuigingsvormen worden uitgedrukt, zijn: 1) *Geslacht*, 2) *Naamval*, 3) *Getal*, 4) *Trap* of *graad*, 5) *Persoon*, 6) *Tijd*, 7) *Wijze*.

1). Tot de grammatische betrekkingen behoort het *geslacht* slechts in zoo verre, als het de grond is eener vormverandering, door de bijvoegelijke woorden (adjektieven, adjektieve voornaamwoorden en telwoorden en het lidwoord) ondergaan ter aandui-

ding van het verband, waarin zij tot het substantief staan. Onze taal onderscheidt niet alleen een *mannelijk* en *vrouwelijk* geslacht, maar drukt ook de *geslachteloosheid* in den vorm der bijvoegelijke woorden uit. Zoo zijn er dan drie geslachten in onzè taal: *het mannelijke*, *het vrouwelijke* en *het onzijdige geslacht*. — De geslachtsverandering der bijvoegelijke woorden, ter aanduiding van het verband, waarin zij tot de zelfstandige naamwoorden of voornaamwoorden staan, noemt men *motie* of *metaschematismus* (*vervorming*).

Aanm. Op zich zelve beschouwd, behoort het geslacht niet tot de betrekkingbegrippen, daar het in de zelfstandigheid zelve begrepen is. Ook wordt het aan de zelfst. naamwoorden en zelfst. voornaamwoorden niet door verbuiging uitgedrukt; maar de stamvorm zelve reeds beduidt een mannelijk of vrouwelijk voorwerp, en zoo al het vrouwelijk geslacht door een aangevoegden uitgang van den mannelijken stamvorm verschilt, behoort deze vormverandering tot de woordafleiding, daar met de verandering werkelijk een verschillend voorwerp aangeduid en dus een nieuw woord gevormd wordt (vergel. §. 47. 1. Aanm.), weshalve wij ook de vervrouweljkende uitgangen onder de afleidingsuitgangen vermeld hebben (§. 32. II. 1.), en (Afdel. I. Hoofdst. 2.) behandelen zullen.

2). Het substantief geeft door eene eigenaardige vormverandering de betrekking te kennen, in welke het begrip, door hetzelfde uitgedrukt, tot de handeling staat. Deze betrekking, *naamval* genoemd, is viervoudig. De vier naamvallen heeten: *nominatief*, *genitief*, *datief* en *accusatief*. Deze laten zich verdeelen in twee tweetallen, daar de *nominatief* en de *accusatief*, en op hunne beurt de *genitief* en de *datief* bijeenbehooren. De *nominatief* geeft het *middelpunt* der werking te kennen; de *accusatief*, een punt, hetwelk *binnen den kring* der werking valt; de *genitief* het punt, *vanwaar* de werking uitgaat; de *datief*, het punt, *waarheen* zij strekt. Bij deze naamvallen kan men nog een vijfden voegen: den *vocatief*, die een voorwerp voorstelt als *tegenover den spreker* aanwezig. Doch daar de *vocatief* buiten het verband der rede staat, kan hij slechts in oneigenlijken zin naamval genoemd worden. — In deze vormverandering deelen de bij het zelfstandige naamwoord behorende bijvoegelijke woorden ter aanwijzing van hun ver-

hand met dit zelfstandig naamwoord.

3). Door verschil van vorm wordt in de zelfstandige naamwoorden te kennen gegeven, of een voorwerp *afzonderlijk* of *in vereeniging met andere gelijksoortige* gedacht wordt. Dus zijn er twee getalvormen: *het enkelvoudige* en *het meervoudige getal*. — De nauwkeurige bepaling van het getal blijft aan de telwoorden overgelaten. — De adjektieve woorden, zoo wel als de werkwoorden, drukken in hunnen vorm het getal uit van het zelfstandig naamwoord of voornaamwoord, tot hetwelk zij behooren.

Aanm. Eigenlijk en oorspronkelijk drukt de taal door de bedoelde vormverandering geenszins de menigvuldigheid der *voorwerpen* uit. Hiertoe waren de onbepaalde telwoorden bestemd. Ook had oorspronkelijk het substantief als zoodanig geen meervoudsvorm, maar elke *naamval* had den zijnen. Daar nu de naamval een punt in de ruimte te kennen geeft, zoo moet het meervoud des naamvals eene menigvuldigheid van bijeenbehoorende punten uitdrukken. Alzoo is het getal in den grond eene plaats- of ruimtebepaling.

4). De *graad of trap van vergelijking* is eene vormverandering uitsluitend aan de hoedanigheidswoorden (bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden) eigen. Voorwerpen of werkingen toch zijn met andere voorwerpen of werkingen slechts in zoo verre vergelijkbaar, als derzelver hoedanigheden naar elkander worden afgemeten. De taal heeft hier twee verschillende vormen ter harer beschikking: den *comparatief* of *vergrootenden*, en den *superlatief* of *overtreffenden trap*. De eerste duidt aan, dat de hoedanigheid aan eenig voorwerp in een hooger graden toekomt, dan aan eenig ander voorwerp. De tweede duidt hetzelfde aan, doch doet tevens het voorwerp, welks hoedanigheid met die van andere voorwerpen vergeleken is, als het eindpunt van eene reeks van voorwerpen beschouwen. Het adjektief in zijnen gewonen vorm, in welken het de hoedanigheid zonder vermelding van eenigen graden van sterkte uitdrukt, heet, in tegenoverstelling van de vermelde trappen van vergelijking, in den *positief* of *stellenden trap* te staan. — De vormverandering der adjektieven en bijwoorden, door welke die

graden der hoedanigheid worden uitgedrukt, noemt men *gradatie* of *comparatie*.

5). Het werkwoord verandert in vorm naar gelang of de spreker zelf, of eenig ander wezen of voorwerp het onderwerp der rede is. Is de spreker niet zelf het onderwerp der rede, dan is dit of een persoon, met welken hij zich onderhoudt, of een wezen of voorwerp, over hetwelk hij het woord voert. Verder sluit de spreker bij zich zelven anderen in, en maakt hen met zich tot het onderwerp der rede, of hij spreekt verscheidene personen tegelijk aan, of, eindelijk, is een meertal van personen of voorwerpen buiten den spreker en den aangesprokene het onderwerp der gedachte. Voor deze twee drietallen van gevallen heeft het werkwoord eene even groote hoeveelheid verbuigingsvormen, *personen* genoemd: het telt in het *enkel-* en in het *meervoud* drie personen: den *eersten*, den *tweeden* en den *derden*, waardoor het den grammatischen persoon des subjekts in zijnen vorm voorstelt.

6). Alles wat als gebeurend gedacht wordt, wordt door den spreker of als tegenwoordig, of als verleden, of als toekomstig gedacht. Dit verschil van tijd drukt het werkwoord, hetzij door bepaalde woordvormen, hetzij door vormwoorden (hulpwerkwoorden) uit: het heeft een *tegenwoordigen*, een *verledenen* en een *toekomenden tijd*. Bovendien kan de handeling op een dezer drie tijdstippen als *voltooid* of als *onvoltooid*, en kan eene handeling als door eenig tijdstip *al* of *niet bepaald* beschouwd worden. Zoo is dan de tegenwoordige tijd of *volmaakt* of *onvolmaakt tegenwoordig*, de verledene tijd desgelijks *volmaakt* of *onvolmaakt verleden*, en, eindelijk, is er een *volmaakte* en een *onvolmaakte toekomstige tijd*. Het al of niet bepaalde van den tijd drukt onze taal niet door onderscheidene vormen uit.

7). Hetgeen de spreker mededeelt, wordt of als iets *feitelijks* en *werkelijks* voorgesteld, of als iets, dat bloot in zijne gedachte, als *wenschelijk*, *mogelijk*, *noodwendig*, bestaat. Deze twee gevallen worden door verschillende vormen aan het werkwoord

uitgedrukt. Men noemt de op dezen grond steunende vormverandering des werkwoords *de wijze*. Er zijn ingevolge de zoo even gemaakte onderscheiding *twee hoofdwijzen*: de eerste heet *aantoonende wijze (indicatief)*, omdat zij het gezegde als in de tegenwoordigheid des sprekers voorvallend, en, als het ware, *met den vinger aanwijsbaar* voorstelt; de andere heet *aanvoegende wijze (conjunctief of subjunctief)*, omdat zij in aangevoegde of afhankelijke zinnen, of ten minste in zinnen, die als zoodanig te verklaren zijn, voorkomt. Bij deze wijzen komt nog een derde: de *gebiedende wijze (imperatief)*. Zij sluit zich in beteekenis aan den subjunctief aan; doch treedt in de rede als een indicatief op, daar zij, van hetgeen de spreker *wenscht*, de dadelijke *verwezenlijking* eischt, en deze verwezenlijking als op het punt van voltrokken te worden voorstelt. — De *infinitief*, eindelijk, wordt ook eene *wijze (onbepaalde wijze)* genoemd: zij is dit echter evenmin als het deelwoord eene wijze is. In den infinitief en het deelwoord beide heeft het werkwoord zijne natuur in zoo verre afgelegd, dat het buiten staat is als gezegde op te treden, en slechts op het werkwoord, als gezegde, is het begrip der wijze van toepassing.

5. Waar de verbuiging slechts strekken moet om het verband kenbaar te maken, dat er tusschen eenig woord en een ander woord bestaat, zoo als het geval is bij de adjektieven en adjektieve voornaamwoorden, die naar geslacht, naamval en getal verbogen worden om door gelijkheid van betrekkingsvorm hun verband met het substantief aan te duiden, noemt men de verbuiging eene *secundaire of begeleidende verbuiging*, en de betrekking, welke die woorden zulk eene verbuiging doet ondergaan, heet *congruentie of overeenkomst*. Ook het werkwoord *komt* in persoon en getal met zijn objekt *overeen (congrueert* daarmee), en heeft dus in zoo verre eene secundaire verbuiging. — *Primair*, daarentegen, heet de verbuiging, die eene betrekking uitdrukt, welke in den inhoud der verbogen woorden zelve gegrond is. Zoodanig is bij de substantieven en

substantieve voornaamwoorden de verbuiging, welke het getal; bij de adjektieven en kwalitatieve bijwoorden, die, welke den trap van vergelijking; bij de werkwoorden, eindelijk, die, welke tijd en wijze uitdrukt. De naamvalsverbuiging der substantieven kan men noch uitsluitend als primair, noch uitsluitend als secundair beschouwen, daar zij wel het grammatisch verband des substantiefs met een uitgedrukt of verzwegen werkwoord te kennen geeft, maar tevens een complement (of aanvulling) van het begrip des werkwoords uitmaakt. De verbuiging der naamvallen geschiedt volgens de wet der zoogenaamde *dependentie*, en het substantief, dat van het werkwoord *afhankelijk* is, wordt gezegd *geregeerd* of *beheerscht* te worden; het werkwoord zelve heet te *regeren* of te *beheerschen*.

Aanm. De voorzetsels kunnen niet dan in oneigenlijken zin gezegd worden te regeren, daar zij eigenlijk een bestanddeel of bepaling van het begrip des werkwoords, hetzij dit uitgedrukt zij of niet, uitmaken. Even zoo zijn de onderschikkende voegwoorden slechts de aanwijzers (*exponenten*) van de wijze des werkwoords, en zij kunnen alzoo geenszins gezegd worden de wijze des werkwoords te beheerschen.

E E R S T E A F D E E L I N G.

OVER HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD.

E E R S T E H O O F D S T U K.

OVER DE SOORTEN DES ZELFSTANDIGEN NAAMWOORDS.

§. 48.

Een zelfstandig naamwoord is een woord, hetwelk een voorwerp met name noemt.

De zelfstandige naamwoorden zijn te onderscheiden in twee hoofdsorten: *voorwerpsnamen* (*concrete substantieven*), dat

is, namen van afzonderlijke voorwerpen, als *mensch*, *boom*, *berg*, en in *begripsnamen* (*abstrakte substantieven*), dat is, namen van dingen, die aan of in de voorwerpen worden waargenomen, en dus slechts als zelfstandige voorwerpen gedacht worden, bij voorbeeld: *wijsheid*, *geluk*, *bloei*. De namen der tijdperken, als *dag*, *jaar*, *eeuw*, zijn, even als de plaatsnamen, als concrete naamwoorden aan te merken: zij beteekenen, even als deze, eene omvattende *ruimte*.

1. De *voorwerpsnamen* worden weder onderscheiden in:

1. *Soortnamen* of *gemeene namen*, welke aan het voorwerp eenen naam geven, dien het met alle voorwerpen van dezelfde soort gemeen heeft, bij voorbeeld: *man*, *boom*, *rivier*, *berg*, *dier*, *hond* enz.

2. *Eigennamen*, welke dienen om afzonderlijke wezens of voorwerpen van alle overige derzelfde soort te onderscheiden, bij voorbeeld: *Caesar*, *Willem*, *Phylax* (naam eens honds), *Amsterdam*, *Frankrijk*, *de Rijn*, *de Mont Blanc*, *de Hoop* (naam eens vaartuigs) enz. De *namen van volken*, die aan elken persoon, welke tot eene zekere natie behoort, toekomen, zijn *eigen-soortnamen*; die van *berghetenen* en *eilandsgroepen* (als *de Alpen*, *de Pyreneën*; *de Maldiven*, *de Hebriiden*) zijn *collectieve eigennamen*.

De soort- of gemeene namen, zoowel als de eigennamen, worden weder verdeeld in:

1). *Persoonsnamen*, als *grijsaard*, *vrouw*, *Hendrik*. Onder de gemeene persoonsnamen zijn er, die *hoedanigheidsnamen* (*qualitatieve persoonsnamen*) heeten. Het zijn die, welke aan een persoon eenen naam geven, ontleend aan eene hoedanigheid, welke hem in de menschelijke zamenleving een zeker karakter verleent; bij voorbeeld: *koning*, *jager*, *voogdes*, *kok*, en adjektieven als zelfstandige persoonsnamen gebruikt: *de wijze*, *een rijke* enz.

2). *Diernamen*, als *leeuw*, *stier*, *Phylax*.

3). *Zaaknamen*, als *plant*, *huis*, *beek*, *de Hoop*.

3. *Verzamelwoorden* (*collectieven*), die een vereenigd

aantal van afzonderlijk bestaande wezens of voorwerpen beteekenen, als: *een volk, eene vergadering, een bosch, een gebergte, de nakomelingschap* enz. Hiertoe behooren ook de adjektieven in het onzijdig geslacht als zelfstandige naamwoorden gebruikt, bij voorbeeld: *het schoone, het goede*, en de namen der talen, als: *het Latijn, het Spaansch* enz.

4. *Stofnamen*, die eene stof te kennen geven, als: *water, ijzer, goud, hout, wijn, melk*, enz.

Aann. Indien een verzamelwoord een aantal voorwerpen aanduidt, die niet tot eene eenheid zijn vereenigd, dan heeft het min of meer den aard van een stofnaam, zoo als *bosch*, in de uitdrukking: *met bosch begroeide bergen*. Ook kunnen gewone soortnamen in collectieve beteekenis gebruikt worden en bij gevolg ook den aard van stofnamen krijgen, b. v., wanneer men spreekt van *een landstreek, die uit berg en bosch bestaat* (Hier krijgt *berg* het karakter van een stofnaam). Wordt daarentegen een stofnaam voor eene vereeniging van voorwerpen uit zekere stof bestaande genomen, dan heeft hij den aard van een collectief, bij voorbeeld: *het Haarlemer Hout, het tafelzilver* enz. Sommigen stofnamen, eindelijk, kunnen enkele voorwerpen uit die stof bestaande aanduiden, en dus als soortnamen worden gebezigd, bij voorbeeld: *een ijzer, de straatsteenen* enz.

II. De *begripsnamen* worden weder onderscheiden in :

1. *Namen van hoedanigheden*, als: *jeugd, wijsheid, hoogte, duisternis, blijdschap* enz.

2. *Namen van toestanden*, als: *geluk, rampspoed, vergetelheid, slavernij, weelde* enz.

3. *Namen van werkingen of handelingen*, als: *groei, bloei, loop, komst, stand, val, slaap*. Hiertoe behooren ook de infinitieven, zoo zij zelfstandig gebruikt worden, *het leven, het lezen* enz. Sommige abstracta van deze soort geven eene gedurige herhaling der handeling te kennen en heeten dan *herhalingswoorden* (iterativa, frequentativa), als: *gebedel, gestuit, gekerm, gelach*.

Aann. De beteekenis van verscheidene begripsnamen kan zoo gewijzigd worden, dat zij beurtelings tot de eene of de andere dezer soorten behooren. Zoo kan, bij voorbeeld, *voogdij* zoo wel de hoedanigheid van *voogd*, als den toestand van den genen, die onder een voogd staat; *scheiding* zoo wel de handeling van *scheiden*, als den door deze handeling bewerkten toestand beteekenen. Meer nog komt het geval voor, dat abstracte woor-

den in eene concrete beteekenis genomen worden: zoo kan *hoogte* zoo veel als een *heuvel* beteekenen; aan *menschheid* de waarde van een collectief gegeven worden; *wezen* een bezielde voorwerp beduiden, enz.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE FORMING DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§. 49.

1. Ten aanzien van hunnen vorm moeten de substantieven onderscheiden worden in *stamwoorden*, in *afgeleide* en in *zamengestelde woorden*. De stamwoorden erkent men dadelijk door het gemis van elken afleidingsklank, en reeds in §. 31. hebben wij over de klankverwisselende stamwoorden gehandeld. Ook over de zamengestelde zelfstandige naamwoorden is in §. 36. 1., in §. 37. I. en II. en in §. 39. I. 1. 2. II. 1. 4. gehandeld. De afgeleide substantieven zijn deels gevormd door middel van min zelfstandige achtervoegsels, deels door middel van voorvoegsels, zie §. 32 en 33. Thans hebben wij te spreken over de beteekenis der zelfstandige achtervoegsels en der voorvoegsels.

2. Van de §. 32. 2. 1). opgenoemde, tot vorming van zelfstandige naamwoorden strekkende zelfstandige achtervoegsels vormen de uitgangen: *and*, *el*, *eel*, *sel*, *er*, *aar*, *ert*, *erd*; *aart*, *aard*, *naar*, *ier*, *nier*, *ster*, *es*, *in*, *je*, *ke*, *lÿn*, *ling*, *ing*, *ik* en *k* concrete; de overige: *dom*, *te* (*e*), *heid*, *ij*, *ing* (van anderen aard, als de zoo even genoemde uitgang *ing*), *nis*, *schap* en *aadje* abstrakte zelfstandige naamwoorden.

§. 50.

Over de zelfstandige achtervoegsels, die concrete zelfstandige naamwoorden vormen.

1. De uitgang *and*, bewaard in *vijand*, *heiland*, *dwinge-*

land, is de oude uitgang van het tegenwoordig deelwoord en beteekent dus een handelend wezen.

2. Het zelfstandig achtervoegsel *el* vormt van verbale stammen of substantieven deels woorden, die een *werktuig* beteekenen, waarmede dat wordt uitgericht, wat de verbale stam aanwijst; deels *verkleinwoorden*:

1). Woorden, die een *werktuig* beteekenen. Van verbale stammen komen: *gordel*, *lepel*, *hevel*, *heugel*, *klepel*, *prikkel*, *stekel*, *windel*, *griffel* enz.; van abstracte substantieven: *sleutel*, *teugel*, *vleugel*, *beitel*.

2). *Verkleinwoorden* op *el*, alle van voorwerpsnamen: *droppel*, *bondel*, *kruimel*, *tepel*, *eikel*, *ijzel*, *kneukel*, *knobbel*, *navel*, *schinkel*, *snavel*, *mazel*, *peukel*, *spreukel* enz.

3. De uitgang *el* werd in sommige Hollandsche woorden verscherpt tot *eel* (§. 6. 5. Aanm. 3.), bij voorbeeld: *houweel*, *tooneel*, *truweel* en *struweel*; in het laatste dezer woorden schijnt *eel* de verkleiningsuitgang (in het Drentsch bestaat het oorspronkelijke *strubbe*, d. i. *struik*); in de overige beduidt het een werktuig of toestel. Deze uitgang werd gelijkgesteld met den vreemden uitgang *eel* (als in *kasteel*): vandaar kreeg hij den hoofdtoon; zie §. 42. 1. 2).

4. De uitgang *el*, door middel eener ingevoegde *s* aan den stam verbonden (zie §. 22. I. 3. 1.), leverde het achtervoegsel *sel*, hetwelk van werkwoorden substantieven vormt, die het voortbrengsel eener werking beteekenen, als: *haksel*, *baksel*, *schepsel*, *maaksel*, *aanhangsel*, *overblijfsel*, *speeksel*. In eenige woorden is vóór den uitgang *el*, die een werktuig beteekent, de *s* ingeschoven, zonder dat deze beteekenis veranderde; aldus in *deksel*, d. i. *iets*, waarmede men dekt; *schoeisel* van het werkwoord *schoeijen*, *verguldsel*, *dat*, waarmede men verguldt; zoo ook in *beletsel*, *stijfsel*. In *raadsel* schijnt de uitgang iteratieve, dus zoo veel als diminutieve kracht te hebben.

5. Het zelfstandig achtervoegsel *er* (*aar*, zie §. 6. 5.

Aanm. 3. ; *ert*, *aart*, zie §. 24. 2. 1). , en in enkele woorden *naar*, §. 22. I. 3. 1.) vormt substantieven, die in het algemeen *mannelijke wezens* te kennen geven.

1). Van vrouwelijke vormt het *mannelijke diernamen*: *doffer* van *duif*, *kater* van *kat*. Op dezelfde wijze komt van *weduwe* eerst *weduw* of *weduwaar* en, met ingelaschte *n*, *weduwenaar*.

2). Van namen van landen of plaatsen vormt het namen, die den *persoon* te kennen geven, welke uit dat land of die plaats *afkomstig* is, als: *Hollander*, *Wurtemberger*, *Zwitser* van *Zwits* (*die Schweiz*, waarvoor wij *Zwitserland* zeggen), *Amsterdammer*, *Armeniër*. Soms heeft hier eene zamentrekking van *ië* tot *ie* plaats, als in *Arabier*. Vooral in persoonsnamen van de namen van steden afgeleid, vindt men veelvuldig de *n* voor den uitgang *er* aangenomen en aldus den uitgang *naar* gezegd: *Hagenaar*, *Utrechenaar*, zoo ook *Aegyptenaar*. Alleen in *Spanjaard* voor *Spanjer* van *Spanje* vindt men den uitgang door de paragogische stomme tongletter versterkt, en *Duitscher* levert het eenige voorbeeld van zulk een landsmansnaam van een adjektief (*Duitsch*) afgeleid. Bij de keus van deze vormen (*Spanjaard* en *Duitscher*) schijnt nationale tegezin in het spel te zijn geweest (vergel. beneden: 6.).

Aanm. 1. In *Beijer* en *Hongaar* behoort de uitgang tot den oorspronkelijken naam dezer volken, naar welke de landen *Beijeren* en *Hongarije* heeten.

Aanm. 2. In vele gevallen moeten wij ter vorming van landsmansnamen tot vreemde uitgangen de toevlucht nemen, als tot *aan* (Lat. *anus*), *ees* (Lat. *ensis*, Ital. *ese*, Fr. *ois*), *aat* (Gr. *ἀτης*), *ijn* (Fr. *ien*), als: *Hanoveraan*, *Amerikaan*, *Portugees*, *Chinees*, *Aziaat*, *Algerijn*.

3). Van werkwoordelijke stammen vormt het *namen van mannelijke personen*, die de *handeling*, door het werkwoord te kennen gegeven, *uitoefenen*, als: *denker*, *gever*, *schenker*, *schrijver*, *kiezer*, *slaper*, *teekenaar*, *middelaar*, *vereffenaar*, *ziener*, *leeraar*, *dienaar* enz.

Aanm. In *leeraar* en *dienaar* is de *a* in plaats der toonlooze *e* aangenomen met het oogmerk om de beide vloeibare letters sterker te scheiden, dan door de toonlooze *e* geschieden kon; met hetzelfde doel zegt men in plaats van *diener* ook *diender*. Om de herhaling der *r* te vermijden zegt men, naar

de analogie der woorden op *naar*, *toovenaar* voor *tooveraar*, even als *kamenier* voor *kamerier*, en *woeckener* (in d. *Lek. Sp.*) voor *woekeraar*. In *ziener*, gelijk als in *boosdoener*, werd vóór den uitgang de *n* ingelascht, zoo als bij deze werkwoorden (*zien* en *doen*), wier stam op een vokaalklank uitloopt, ook vóór de uitgangen *ing* en *ig*, ja zelfs vóór *baar* en *lijk* geschiedt: *voldoening*, *voorzienigheid*, *aandoenlijk*, *onzienlijk*, *onafzienbaar*; in *voldoeneend*, ter onderscheiding van het adjektief *voldoende*, zelfs vóór den uitgang van het tegenw. deelwoord. De stammen der werkwoorden *slaan*, *gaan* en *staan* nemen vóór de uitgangen *er*, *ing*, *ig* en *lijk* natuurlijk de konzonanten (*g*, *ng*, *nd*) weder aan, die zij bij synkope verloren hadden: *slager*, *medestander*, *opstanding*, *volständig*, *voetganger*, *vergankelijk*; alleenlijk zegt men, met ingeschoven *n*, *verstaanbaar*, *onwederstaanbaar*.

4). In zulke van verbale stammen afgeleide mannelijke persoonsnamen wordt de beteekenis niet zelden dus gewijzigd, dat zij, in plaats van den werker, het *werktuig* beteekenen, bij voorbeeld: *snuiter*, *stoffer*, *wijzer*, *veger*, *luchter*.

5). Van verbale substantieven komen door middel van *er* andere substantieven, die een *persoon* beteekenen, welke *zich* met datgene *bezig houdt*, wat de stam aanwijst: *zanger* van *zang*, *zondaar* (voor *zonder*, ter onderscheiding van de partikel) van *zonde*, *ridder* van *rid*, *strandvonder* van *vond*, *leugenaar* van *leugen*; of den persoon, die door datgene, wat de stam aanwijst, *gekenmerkt* is, als *dader* van *daad*, *martelaar* voor *marteraar* (§. 19. 2.) van *marter* (martyrium).

Aann. Daar *voorzanger* niet afkomt van *voorzang*, maar van *voorzingen*, zoo behoort men *voorzinger* te zeggen. *Ruiter* is een Opperduitsche vorm voor ons *rijder*.

In *dronkaard* van *dronk* is de uitgang versterkt door eene paragogische *d*, om te kennen te geven, dat de hoedanigheid, die door den stam wordt aangewezen, den persoon tot eene *hebbelijkheid* is geworden.

6. Door middel van het dus versterkte *er*, d. i. door middel van *ert*, *aart* of *aard*, komen ook

1). Van verbale stammen substantieven, die een *persoon* beteekenen, wien de uitoefening der handeling, door het werkwoord uitgedrukt, tot eene *hebbelijkheid* is geworden, als: *bluffert*, *grijnzert*, *veinzaard*.

2). Van adjektieven komen substantieven op *ert*, *aart* of *aard* soms op het onversterkte *er*, die *personen* beteekenen, wien de uitgedrukte hoedanigheid een uitwendig of zedelijk karakter bijzet, als: *grijsaard*, *rijkaard*, *lompert*, *goedaard* (*goeijert*), *gierigaard*, *luijaard*, *valschaard*, *wreed-aard*, *misdadiger*, *geweldiger* (*beul*).

7. De uitgang *naar*, een versterkte en van ingeschoven *n* voorziene vorm des uitgangs *er* (zie §. 22. I. 3. 1.), vormt van substantieven zoodanige *persoonsnamen*, die het *ambacht*, het *beroep*, den *stand* of zekere *betrekking* des persoons te kennen geven, als: *tollenaar*, *wagenaar* (de uitgang van het stamwoord *wagen* maakte de inlassching der *n* onnoodig), *vel-denaar*, *harpenaar*, *redenaar*, *schuldenaar*, *geweldenaar* (eigenl. *machthebber*).

8. De uitgang *ier* of *nier*, is mede een gewijzigde vorm van het achtervoegsel *er*, doch eindelijk met den bastaarduitgang *ier* gelijkgesteld. Hij vormt insgelijks van substantieven *namen*, die *het beroep* of de *betrekking des persoons* te kennen geven, bij voorbeeld: *gaardenier*, *herbergier*, *koetsier*, *tuinier*, *kamenier* voor *kamerier*, zie boven: 5. 3). Aanm.), *valkenier*, *hovenier*, *kruidenier*, *provenier* (van *prove*).

9. *ster* wordt achter verbale stammen gevoegd om substantieven te vormen, die *vrouwelijke personen* beteekenen, welke de *handeling uitoefenen* door het werkwoord aangewezen, als: *schrjfstster*, *bestuurster*, *tooneelspeelster*, *uitgeefster*, *wel-doenster* enz. — Door verandering van *er* in *ster* is van *zanger* *zangster* gevormd. *Herbergierster*, *tuinierster* en dergel. zijn slechts in zoo verre goed te keuren, als men een werkwoord *herbergieren*, *tuinieren*, aannemen kan, want achter den mannelijken uitgang *er*, *ier* of *aar* (*naar*), den uitgang *ster* toe te voegen, gaat niet aan; in plaats van *toovenaarster*, *martelaarster* enz., zegge men dus: *toovenares*, *martelares*, gelijk *schuldenares*, *zangeres*.

Aanm. *Herbergieres* en dergel. vormen zouden strijden met de welluidendheid, wegens den zamenloop van twee achtervoegsels, die beide den hoofd-

toon hebben. Voor 't overige zijn de persoonsnamen op *ier*, blijkens *kamenier*, niet noodwendig van het mannelijk geslacht.

10. Het achtervoëgsel *es* (uit het oude *sse* ontstaan, als: *costersse*, *kosteres*) vormt van mannelijke persoonsnamen, namen van *vrouwelijke personen*, die door de in den stam aangewezen *waardigheid*, *hoedanigheid*, *stand* of *betrekking* gekenmerkt zijn, als: *dichteres*, *zangeres*, *dienares*, *priesteres*, *zondares*, *schuldenares*, *hoorderes*, *meesteres*, *voogdes* enz.

11. De uitgang *in* wordt achter mannelijke persoons- en diernamen gevoegd. Hij beteekent *de vrouwen van met zekere waardigheid* of *bediening bekleede mannen*, of *de wijfjes der* door den stam uitgedrukte *dieren*; bij voorbeeld: *gravin*, *hertogin*, *koningin*, *Godin*, *vorstin*, *waardin*; *berin*, *wolvin*, *leeuwin*, *tijgerin* enz. Eveneens vormt men van *Jood*, *Jodin*, en van *Heiden*, *Heidin* (de uitgang *en* verviel voor den vervrouwelijkenden uitgang).

Aann. Al is het ook, dat de man der *waardin* het beroep van *waard* niet uitoefent, niettemin beteekent dat vrouwelijke woord eigenlijk niet anders dan *de vrouw eens waards*; zoo is *herderin* eigenlijk *de vrouw of het meisje eens herders*. Men zegt beide: *Godin* en *Godes*: het eerste is eigenlijk *de vrouw eens Gods*, het tweede eene *vrouwelijke Godheid*, die deze waardigheid bezit onafhankelijk van den rang van een mannelijk wezen. Op grond van den regel zou men *baronin* verwachten, en niet *barones*; niettemin bezigt men dezen vorm in navolging van het Fransch.

Waar het mannelijk substantief eene *hoedanigheid* beduidt, welke dengenen, dien zij kenmerkt, niet tot eene bepaalde klasse doet behooren, komt de keuze tusschen een der beide vervrouwelijkende uitgangen (*es* of *in*) niet te pas: in dit geval bezigt men uitsluitend den uitgang *in*, als: *gezellin*, *vriendin*, *heldin*, *vijandin*.

12. De uitgang *je* (*jen*) strekt om *verkleinwoorden* (*diminutieven*) te vormen, die eenig voorwerp of abstrakt begrip als klein van omvang, of minder sterk of hevig dan gewoonlijk, kenmerken. Bij voorbeeld: *tafeltje*, *huisje*, *kindje*, *mondje*, *spelletje*, *streekje*, *vermaakje*. Even als het woord *klein* zelve geeft de verkleiningsvorm niet zelden een denkbeeld van

lieftalligheid. Soms gaat de kracht van den verkleiningsuitgang geheel verloren, als in *mannetje* en *wijfje*, wanneer deze woorden *een mannelijk* of *vrouwelijk dier* moeten beduiden. Komt de verkleiningsuitgang achter een adjektief, dan is het daarmede tevens tot een substantief verheven als: *kleintje*, *een soetje*, *een nieuwtje*. — *Koeltje* staat voor *koeltetje* en komt dus niet van het bijvoegelijk naamwoord *koel*.

13. De verkleiningsuitgang *ke* (*ken*), van denzelfden oorsprong als *je*, komt nog slechts in provinciale tongvallen voor; bij sommige woorden evenwel is hij in bepaalde gevallen geïjkt: zoo spreekt men van het *kindeke* (niet *het kindje*) *Jezus*, en met welgevallige geringschatting van een *boekske*.

14. Een andere verkleinvorm is *lijn*. Het eerste gedeelte van dezen uitgang is die klank *l* of *el*, dien wij reeds als van verkleinende kracht hebben leeren kennen, zie boven: 2. 2). Ook deze uitgang komt nog slechts in een paar woorden: *oogelijn*, *maagdelijn*, bij dichters voor, die iets naïefs in hunne voordracht zoeken te leggen.

15. De uitgang *ing*, of (gelijk doorgaans, met de diminutieve *l* vermeerderd) *ling*, geeft te kennen, dat de persoon of de zaak tot eenig *geslacht* of *soort* behoort. Hij vormt:

1). *Persoonsnamen*:

a. van *zelfstandige naamwoorden*, en dat wel van *plaatsnamen*, bij voorbeeld: *hemeling*, *dorpeling*, *schepeling*, *kloosterling*, *Westfaling*; of van *persoonsnamen*, als: *Vlaming*, *voedsterling*, *Caroling*; of van *abstrakte zelfstandige naamwoorden*, als: *koning* (van *kuni*, *geslacht*), *kleurling*, *gunsteling*, *schipbreukeling*, *echteling*, *wellusteling*, *keurling*.

b. van *bijvoegelijke naamwoorden*, als: *edeling*, *duisterling*, *nieuweling*, *vreemdeling*, *ouderling*, *jongeling*, *stomeling*, *weekeling*.

c. van *telwoorden*, als: *eenling*, *tweeling*, *eersteling*.

d. van *verleden deelwoorden*, alle met eene passieve betee-

kenis: *overwonneling*, *verschoveling*, *verworpeling*, *vondeling*, *zendeling* (van *gezend*, thans *gezonden*).

e. van *werkwoorden*, deels met eene actieve beteekenis, als: *zuigeling*, *boeteling*, *nakomeling*, *smeekeling*, *leerling*, *volgeling*, *afhangeling*; deels met eene passieve beteekenis: *kweekeling*, *verschoveling*, *balling*, *tuchteling* (van *tuchten*, dat is *tuchtigen*).

f. Van het bijwoord *niet* komt *nieteling*.

2). *Diernamen*, bij voorbeeld: *bunzing*, *hokkeling*, *haring*, *gieteling*, *grondeling*.

3). *Namen van planten*, als: *kruiling* (*appel*), *zuring*, *scheerling*. *Rotting* schijnt van Maleischen oorsprong.

4). *Namen van munten*, als: *penning*, *schelling*, *zilverling*.

5). *Namen van andere voorwerpen*, die aan zekeren *uitwendigen vorm* te kennen zijn: *krakeling*, *teerling*, *vingerling*, *karsteling* of *kranseling*, *beuling* (van *beul*, Engelsch *bowel*, *ingewand*).

6). Eene kollektieve kracht schijnt *ing* aan den stam te geven in *bedding*, *wat tot het bed* (*der rivier*) behoort, *ketting* van *kette* (*keten*), *glinting* van *glint* (*omheining*), en in *lording* (*bepikt touw*), van *loren* (*lordsen*), bij Kiliaen *trekken*.

16. De uitgang *ik* (*k*), waarschijnlijk verwant met den zo even vermelden uitgang *ing* (*ling*), levert, van *bijvoegelijke naamwoorden*, *persoonsnamen*, meestal met eene hatelijke beteekenis: *vuilik*, *stommerik*, *botterik* (in de beide laatste wordt de uitgang voorafgegaan door de vormsyllabe *er*, die menigmaal vóór den uitgang *ig* komt, zie II^{de} Afdeel. 2de Hoofdst.); voorts *diernamen*: *leeuwerik*, *havik*. In *werk* (*ongesponnen vlas*, van *werren*, *warren*) en *estrik* van *estere* (*stengels*, waarmede men weleer den *vloer* bestrooide), schijnt hij kollektieve kracht te hebben; in *vlerk* (voor *vlederik* van *vlederen* of *fladdereren*), wellicht ook in *edik* (van *eten*) het *middel*, waardoor iets gewerkt wordt, te kennen te geven. *Tolk* komt waar-

schijnlijk door middel van denzelfden uitgang van *taal* of van het werkwoord *talen* (*spreken*).

§. 51.

Over de zelfstandige achtervoegsels, die abstrakte zelfstandige naamwoorden vormen.

1. De uitgang *dom* wordt aan adjektieven en persoonsnamen toegevoegd en geeft:

1). *Den staat* van hem te kennen, aan wien de *hoedanigheid*, in het stamwoord uitgedrukt, *toekomt*; bij voorbeeld: *rijkdom*, *ouderdom*, *adeldom* (dat is *edeldom*), *priesterdom*, *vrijdom*, eigenlijk *de staat eens vrijen*, vervolgens *recht*, *om van eenige verplichting ontheven te zijn*; dus ook *de eigendom*, *het recht om iets het zijne te noemen*. Zoo is *christendom* eigenlijk *de staat eens Christens*, vervolgens *de staat der Christenen*, *de Christelijke ordening*; denzelfden overgang van beteekenis bespeurt men in *pausdom*, *jodendom*, *heidendom*.

2). Van de kracht, welke dit achtervoegsel in deze laatste woorden heeft, is de overgang natuurlijk tot de beteekenis van *het gebied* desgenen, dien de stam aanwijst (zoo het woord van een persoonsnaam afkomt), of het gebied, waarop de door het stamwoord uitgedrukte hoedanigheid toepasselijk is (zoo het woord van een adjektief afkomt), als: *vorstendom*, *hertogdom*, *bisdom* (dat is *bisschopdom*), *heiligdom* (eigenlijk *heilig gebied*, *heilige grond*, *heilige plaats*), *het eigendom* (*gebied*, *dat iemand eigen is*, vervolgens: *een of meer voorwerpen*, *die iemand eigen zijn*).

3). Eindelijk is de overgang der beteekenis even licht tot die van *eene verzameling van personen*, op welke de hoedanigheid of eigenschap toepasselijk is, bij voorbeeld: *menschdom*, *engelendom*; ja, *adeldom* en zelfs *rijkdom* worden wel eens voor *de gezamenlijke adellijken* en *rijken* genomen. —

Wasdom komt af van een verbaal stam en beteekent *den staat van bloei*.

Aanm. *dom* komt van *doemen*, d. i. *oordeelen*, en beteekent dus *het toegevoezen deel of lot*.

2. Het zelfstandig achtervoegsel *te*, oorspronkelijk *e* (dezen laatste vorm treft men nog aan in een enkel woord *koude*) vormt:

1). Van oorspronkelijke adjektieven, die *zinnelijke* hoedanigheden beduiden, substantieven, welke deze *hoedanigheid in het afgetrokkene* te kennen geven, als: *hoogte, breedte, lengte, koude, diepte, sterkte, grootte, warmte, stilte*. Eenige substantieven van dezen vorm hebben eene *concrete beteekenis* gekregen, en duiden *een voorwerp* aan, *waaraan de hoedanigheid wordt waargenomen*, bij voorbeeld: *eene hoogte, eene diepte*. Terwijl anders van adjektieven, die eene kleur of plaatselijke betrekking beteekenen, geene woorden op *te* worden afgeleid, heeft men het substantief *groente* in de beteekenis van *groene kruiden*, van *groen*, en *verte* van *ver*.

2). Van afgeleide adjektieven, die eene *onzinnelijke* hoedanigheid beteekenen, komen af: *gewoonte, gemeente, gezindte, menigte*, welke laatste drie de waarde van verzamelwoorden bezitten.

3. *heid* vormt:

1). Van adjektieven, die meestal eene *onzinnelijke hoedanigheid* beteekenen, substantieven, welke *de hoedanigheid* wel in het afgetrokkene, maar *als eene abstrakte zelfstandigheid* uitdrukken: *goedheid, wijsheid, vrijheid, luiheid, goedhartigheid, billijkheid, spaarzaamheid, bestendigheid*. Geeft het adjektief, waarvan het woord op *heid* is afgeleid, eene zinnelijke hoedanigheid te kennen, zoo wordt het toch in verband met dit achtervoegsel doorgaans bij overdracht in eene onzinnelijke beteekenis genomen, als: *laagheid, zuurheid, hoogheid, blindheid, grootheid, stilheid*.

2). Soms worden substantieven van dezelfde beteekenis door middel van *heid* van substantieven afgeleid, als: *Godheid*,

kindsheid (de *s* is een verbindingsklank als anders tusschen de bestanddeelen eener zamenstelling treedt; zie §. 22. I. 4.), *menschheid*.

3). Van bijwoorden of adjektieven, die eene *plaatselijke betrekking* te kennen geven; van adjektieven, die eene *kleur* beduiden, en van *telwoorden*, komen woorden op *heid*, die deze betrekking, kleur of hoeveelheid in het afgetrokkene uitdrukken: *nabijheid*, *tegenwoordigheid* en het overdrachtige *tegenheden*; *grijsheid*, *bleekheid*, *roodheid*, *blondheid*; *eenheid*, *drieheid*, *veelheid*, *meerderheid*.

Sommige woorden op *heid* nemen eene concrete beteekenis aan, en zijn dan:

a. *Verzamelwoorden*, als: *de menschheid*, *de Christenheid*, *de overheid*, *de geestelijkheid*.

b. Beduiden zij *een enkel voorwerp*, met de aangewezenen hoedanigheid bedeed, als: *eene Godheid*. — Bij verscheidene woorden gaat de overgang tot deze concrete beteekenis gepaard met de inlassching van den uitgang *ig* tusschen den stam en het achtervoegsel *heid*; bij voorbeeld: *eene kleinigheid*, *eene zoetigheid* (*een zoetje*), *eene nieuwigheid* (*een nieuwtje*), *eene vastigheid* (zooveel als *eene schans*), *vuiligheid* (*iets vuils*) enz.

Aanm. De uitgang *heid* is het Gothische substantief *haid*s, hetwelk *persoon*, *staat*, *wezen* beteekent.

4. *ij* is een bastaarduitgang, ontleend aan den Latijnschen uitgang *ia* (Fransch *ie*). Hij kwam bijzonder veelvuldig achter woorden, die op *er* uitgaan. De alzo vaak voorkomende vereeniging van de beide uitgangen *er* en *ij* veroorzaakte, dat deze beide, vereenigd tot *erij* (of, waar eene toonlooze syllabe voorafging, *arij*), als onafscheidbaar en slechts één ondeelbaar achtervoegsel vormend werden aangemerkt. Vandaar dat eenige woorden, zoo als *schelmerij*, *dieverij*, den vereenigden uitgang *erij* achter het stamwoord vertoonen. Over de inlassching der *n* vóór den uitgang *ij* is boven (§. 22. I. 3. 1.) gesproken. Vóór deze ingelaschte *n* treedt niet zelden de verbindingsklank

r, die anders tusschen de bestanddeelen eener zamenstelling treedt (§. 22. I. 4.): vandaar de uitgang *ernij*, als in *zotternij*, *razernij*.

1). Deze uitgang *ij* dan komt, in de eerste plaats, achter *verbale stammen*, en vormt alsdan woorden, die de *handeling* als bij *aanhouding* en *herhaling* uitgeoefend te kennen geven, als: *huichel-arij*, *bedel-arij*, *tooverij*, *bedrieg-erij*, *razernij*. Soms gaat hier de beteekenis over tot die van het *voortbrengsel* der handeling, aldus in *schilderij*, *rijmel-arij*.

2). In de tweede plaats vormt deze uitgang van *qualitatieve persoonsnamen* zelfstandige naamwoorden, die den *staat*, het *ambt*, het *bedrijf* van den persoon aanduiden, en vervolgens ook het *gebied* eens beambten, of de *plaats*, waar eenig bedrijf wordt uitgeoefend, met al wat tot de uitoefening van dit bedrijf benoodigd is, beteekenen; bij voorbeeld: *slavernij* (*de staat eens slaafs*), *voogdij* (*het ambt eens voogds*), *vischer-ij* (*het bedrijf der visschers*), *geweldenarij*, *dieverij*, *schelmerij*, *zotternij* (*het bedrijf eens geweldenaars*, *diefs*, *schelms*, en eens *zots*), *afgoderij* (van *afgodérer*, d. i. *afgodeerder*, bij Kiliaen aangeteekend); *grietenij* (voor *grietmannij*), *abdiij* (*abtij*); *bakkerij*, *brouwerij*, *spinnerij*. — In *ruiterij* en *burgerij* gaat de beduidenis van den stand des persoons over tot die van de *gezamenlijke personen*, die dien stand bekleeden.

3). Vervolgens komen woorden op *ij* van *zaaknamen*. De-zulke beteekenen de *plaats*, waar zich de door het stamwoord uitgedrukte voorwerpen bevinden, als *boek-erij*, of hebben, bepaaldelijk in het meervoud, den aard van *verzamelwoorden*, als: *kruiderij*, *landerijen*, *grutterijen*, *snuisterijen* (van *snuister* of *snoester*, *notendop*), *kleedij* enz. — *Woesteniij*, het eenige woord op *ij*, dat van een bijvoegel. naamw. afkomt, beteekent *woeste plaats*.

4). Eindelijk komen van abstracte, meestal reeds afgeleide woorden, door middel van dit achtervoegsel substantieven af, in welke deze uitgang niets tot de beteekenis schijnt af te doen:

waardij van *waarde*, *maatschappij*, *heerschappij* (reeds *heerschap*, hoezeer thans bepaaldelijk als *titel eens heeren* gebezigd, beteekent hetzelfde als *heerschappij*), *zeevaardij*, *hoovaardij* (van *zeevaarde*, *hoovaarde*).

5. De woorden, door middel van het achtervoegsel *ing* gevormd, komen af:

1). Van meestal *transitieve* werkwoorden, en beteekenen dan de *handeling als wordende* en *werkende* op een voorwerp; bij voorbeeld: *versterking*, *achting*, *vereering*, *vereeniging*, *verbetering*, *vergrooting*, *belemmering*, *scheiding*, *verwerping*, *scheuring* enz. Veelal wordt de beteekenis van zulke woorden in dier voege gewijzigd, dat zij of den *bewerkten toestand* beteekenen, als: *redding*, *scheiding*, *spanning*, *vereeniging*, *ordening*, *stemming*; of de *zaak*, die de werking ondergaan heeft, als: *eene verovering*, *eene vesting* (dat is *bevestiging*), *eene vertelling*, *eene uitvinding*, *eene rekening*, *eene zoldering* (zoo veel als: *overzoldering*), *eene vliering* (dat is *vluring*, *bevloering*); of een *voorwerp*, waarmede de werking plaats heeft, als: *versterking* (voor *hulptroepen*), *belooning* (voor *geschenk tot loon*), *kleding*, *lading*.

2). Komen substantieven op *ing* van *intransitieve* of *intransitief* gebruikte werkwoorden af, zoo beteekenen zij of de *handeling* of *werking* zelve, als: *wandeling*, *handeling*, *zitting eener raadsvergadering*, *vergadering*, *dwaling*, *helling*, *tijding* (eigenlijk zoo veel als *gebeurtenis*, van het Angels. *tidan*, *gebeuren*); of een *voorwerp*, bepaaldelijk de *plaats*, die ter uitoefening der handeling voorondersteld wordt, bij voorbeeld: *eene beuzeling* (*eene zaak, aangaande welke men beuzelt*), *eene wandeling* (*wandeldreef*), *de zitting* (*van een stoel*), *eene stalling*, *eene uitspanning* (voor *herberg*), *huizing* (van het werkwoord *huizen*), *eene woning*.

6. De substantieven op *nis* komen:

1). Van *werkwoorden*, en beteekenen dan de *daad* van datgene, wat de stam aanwijst; bij voorbeeld: *ontvangenis*,

erkenenis, *vergiffenis*. *Beteekenis* (voor *beteekenenis*) geeft de kracht van te beteekenen te kennen; *gebeurtenis*, de gebeurde zaak; *ergernis*, behalve het gevoel desgenen, die zich ergert, ook eene ergerlijke zaak; *begravenis*, de ter aarde bestelling met al hare staatsie; *bekommernis*, de toestand van den bekommerden: in al deze woorden bespeurt men dus de eene of andere overnoeming. *Beeldtenis*, dat van *beelden* (*afbeelden*) schijnt te komen, wordt uitsluitend in concrete beteekenis gebruikt.

2). Van verbale *zelfstandige naamwoorden* komen woorden op *nis*, die het begrip van het stamwoord als eene *daad* voorstellen, als: *eerbiedenis*, *groetenis*, *geheugenis*, *vonnis*, *beloftenis*, *gedachtenis*, *hindernis*, welke laatste twee ook concreet genomen worden, en dan eene zaak tot aandenken, en een beletsel beteekenen.

3). Eindelijk van *adjektieven*, en dan beduiden zulke woorden eenen *staat* of eene *hoedanigheid*, als: *droefenis* van *droef*, *gelijkenis*, *duisternis*, *geheimenis*, dat echter meestal concreet eene zaak, die *geheim* is, beduidt. Vervolgens beteekenen de substantieven op *nis*, van adjektieven afgeleid, een *gebied*, waarin de toestand, door den stam aangewezen, heerscht, of waar voorwerpen, in dezen toestand verkeerende, gevonden worden, bij voorbeeld: *wildernis* (de *r* is dezelfde verbindingsklank, die niet zelden vóór den uitgang *nij* komt), *gevangenis*. In *vuilnis* is de beteekenis van de plaats, waar zich de voorwerpen bevinden, op die van de *voorwerpen zelve* overgebracht.

7. Het achtervoegsel *schap* beteekent:

1). Achter *adjektieven* de *hoedanigheid*, door het stambegrip gekenmerkt: *blijdschap*, *gramschap*, *dronkenschap*, *eigenschap*, *gemeenschap*, *beterschap*.

2). Achter *persoonsnamen*,

a. eene *verzameling* van personen, als: *de priesterschap*, *de burgerschap*, *de broederschap*, *de ridderschap*, *de manschap*, *genootschap*, *gezelschap*.

b. De betrekking, of den staat der personen: verwantschap, vriendschap, vijandschap, meesterschap, deelgenootschap, gevangenschap, het priesterschap. — Heerschap, dat eigenlijk de waardigheid van heer beteekent, werd vervolgens, even als men edelheid zegt voor edelman of edelvrouw, als titel voor eenen heer gebezigd. Graafschap, dat oorspronkelijk grafelijke waardigheid beduidt, geldt bij overdracht voor het gebied van eenen graaf. Koopmanschap (de staat van koopman, de koophandel) wordt zelfs op de koopwaren toegepast. Boodschap voor bodeschap beduidt de daad van het overbrengen eens berichts en het door eenen bode aangebracht bericht zelve. Nabuurschap beteekent eerst de betrekking van nabuur, vervolgens de ruimte, waarbinnen de naburen wonen. — In voogdijschap doet de uitgang schap niets af tot de beteekenis, daar voogdij reeds beduidt, wat voogdijschap kan beteekenen: de beide achtervoegsels ij en schap komen in maatschappij, waar ij overtollig is, in omgekeerde orde voor, zie boven: 4. 4).

3). Achter zaaknamen en abstrakte substantieven beduidt de uitgang schap eene verzameling van voorwerpen: buurschap of buurtschap (eene verzameling van huizen, die tot eene buurt behooren), landschap (eene uitgestrektheid lands met al wat het inhoudt), gereedschap (van gereide, gerei), kondschap (allerlei berichten).

4). Achter infinitieven beduidt schap een vermogen of daad: wetenschap (het vermogen van weten), rekenschap (het doen van rekening), weddenschap (de daad van wedden). Wetenschap kan ook de gezamenlijke stof, die het voorwerp van het weten uitmaakt, en dus ook een wetenschappelijk stelsel beteekenen, en nalatenschap is steeds concreet, daar het al het nagelatene beteekent.

Aanm. De uitgang schap is de stam van het werkw. scheppen.

8. *aadje*, van den Italiaanschen uitgang *aggio*, Fransch *age*, ontleend, duidt achter werkwoordelijke stammen de handeling of werking aan met alles wat zij medebrengt, als:

lekkaadje, *sljtaadje*, *kjvaadje*, *vrijaadje*. Eene afzonderlijke handeling wordt aangeduid door: eene *strijkaadje*; een voorwerp, door de handeling tot stand gekomen, door: *stellaadje*. Komt dezelfde uitgang achter substantieven, zoo vormt hij een *verzamelwoord*, als: *pakaadje*, *potaadje*, *stoffaadje*, *plui-maadje*, *plantaadje*, *boschaadje*.

§. 52.

Over de voorvoegsels.

De voorvoegsels, die tot vorming van afgeleide zelfstandige naamwoorden strekken, zijn:

1. *Aarts*. Dit voorvoegsel, ontleend aan het Grieksche ἀρχι, hetwelk door de Grieksche kerkelijke namen archiepiscopus (*aartsbisschop*) en dergelijke, bekend was, beteekent, waar het vóór zuiver Duitsche kwalitatieve zelfstand. naamwoorden komt, niet zonder zekeren scherts, dat de uitgedrukte *hoedanigheid in den hoogsten graad* gedacht moet worden; bij voorbeeld: *aartsdief*, *aartsschelm* enz. *Aartsvader* is *patriarch* met omgezette bestanddeelen; *aartshertog*, archidux; *aartsketter*, gevormd in navolging van archihaereticus, enz.

2. *Ant*. Dit komt nog slechts in *antwoord*, Goth. andaváurds, voor. Het is eene in het Goth. menigvuldig voorkomende partikel, die zoo veel als *tegenaan* beteekent.

3. *Ge*. Dit voorvoegsel drukt een *zamenzijn*, eene *vereeniging* uit; het is verwant met het Latijnsche *co*, *con*.

1). Het vormt, van *verbale stammen* of *substantieven*, namen, die te kennen geven, dat de personen of zaken, die zij aanduiden, tot een of meer andere in zulk eene betrekking staan, dat zij met deze *bijeenbehooren*; bij voorbeeld: *gespeel*, *gemaal* (van *malen*, *verzamelen*), *gezel* (van *zaal*), *gebuur* (van *buur*, *huis*); sommige worden bij voorkeur of uitsluitend in het meervoud gebruikt: *gebroeders*, *gelieven*, enz. verder: *gewricht*, *gelid*, *getijde* (d. i. *een tijd met een anderen afwisselend*), *gedeelte*.

2). Vóór andere *verbale stammen* beteekent dit voorvoegsel zoo veel als *zamen*, als in: *gelag* (*het zamenaanliggen*), *gedrang*, *gezing* (*concentus*), *gewaad* (*eigenl. het zamengebundene*), *gespan*, *gesprek*, *geding*, *geschil*, *gestel*.

3). Van *zelfstandige naamwoorden* vormt het voorts *collectieven*, terwijl in dit geval immer met de voorplaatsing van dit *ge* de toevoeging van een uitgang gepaard gaat, thans in de vokaal *e* bestaande: vooral waar deze *e* niet door de ingelaschte *t* versterkt was, sleet zij lichtelijk af: *gebeente*, *gebergte*, *gebloemte*, *geboefte*, *geboomte*, *gevogelte*, *geslachte* (thans *geslacht*), *geraamte*, *gedarmte*, *gedierte*, *gehucht* (voor *gehuchte*), *gesternte*, *gesteente*, *gewormte*, *gestoelte*, *gepeupel*, *gebloed*, *geschut*, *getouw*, *gevolg*. Bij sommige woorden van deze soort is de collectieve kracht nagenoeg verloren gegaan, als in *gehemelte* (*een gestel, dat tot hemel dient*), *gevest* enz.

4). Van *werkwoorden* worden, eindelijk, door middel van *ge* substantieven gevormd, die de *handeling* of *werking* aanduiden als *met gedurige herhaling* plaats hebbende: *gebedel*, *gebrul*, *gedans*, *gefluit*, *gejuich*, *geklank*, *geschal*, *gekerm*, *gelach*, *gemor*, *getalm*, *gestikker*, *gelui*, *geraas*. Deze eerste beteekenis is in sommige woorden gewijzigd, die dan eene *daad* of *toestand* beteekenen als *gevecht*, *gebed*, *gevaar* (van *varen*, *vreezen*), of wel een *voorwerp*, door de werking voortgebracht, of waarmede de werking plaats heeft, als: *gebak*, *gebouw*, *gebraad*, *geslacht en gemaal* (van *malen in den molen*), *gerecht*, *geschrijf* (voor *geschreven werk*); *gesticht*, *gewas*, *gezwel*, *geweer*, *geschenk*, *gebit*. Door een nog stouter begripsovergang kunnen dergelijke woorden ook, eerst het *werktuig*, waarmede de werking geschiedt, vervolgens het *vermogen* zelve beteekenen, bij voorbeeld: *gelaat* (van Goth. *vlaitôn*, *zien*), *gehoor*, *gevoel*, *geduld*.

Aanm. 1. Er zijn verscheidene substantieven, die in verband staan met werkwoorden, welke reeds van het voorvoegsel *ge* voorzien waren. Aan zoodanige substantieven zet dit voorvoegsel natuurlijk geene bijzondere

kracht bij, zoodanige zijn: *gedrag*, *genot*, *geloof*, *geval*, *gerijf*, *gebruik*, *gewag*, van *gedragen*, *genieten* enz. Zoo ook behooren *gebrek*, *geval*, *gewin*, bij *gebreken*, *gevallen*, *gewinnen*, en *gezicht* komt van het verouderde *gezien*; *geheugen* en *geweten* zijn infinitiefvormen van de werkwoorden *geheugen* (= *heugen*) en *geweten* (*conscius esse*). In andere is dit voorvoegsel van kracht ontbloot en veelal zelfs voor onderdrukking vatbaar, als: *geluk*, *gemak* (waarvan *gemakkelijk* of *makkelijk*), *gerucht* (waarvan *ruchtbaar*), *gemoed*, *gerecht* (voor *het recht*), *gemis*, *gewicht*, *geluid*, *getal*.

Aanm. 2. De woorden *gestalte*, *gedaante* en *gebaarde* behooren met *gedachte* en *geboorte* tot de onechte stammen (zie §. 32. 1. 1.). Het voorvoegsel schijnt in deze woorden met den participialen vorm in verband te staan.

4. *On* heeft eene tweeledige kracht: of het brengt eene volstrekte *ontkenning* van het stambegrip mede, als: *ondeugd*, *ondienst*, *ondiepte*, *oneer*, *ongeluk*, *onkunde*, *onrecht*, *onrust*; of het geeft te kennen, dat het door het stamwoord aangeduide ding of voorwerp van zijne natuur *ontaard* of in het algemeen *ongeschikt* en *onbehagelijk* is, als: *ondier*, *onmensch*, *onkruid*, *ontijd*, *onweder*.

5. *Oor* is de Goth. onscheidbare praepositie *us*, die bij ons onder de gedaante *er* met werkwoorden verbonden wordt en *uit* beteekent. Dus beduidt *oor* eene *beweging van uit* een punt, als in: *oorsprong*, *orkonde* (*dat, waaruit iets gekend wordt*), *oorlof* (*vergunning om uit te gaan*), *oorzaak* (*de zaak, waaruit eene andere ontstaat*), *oorlog* (eigenl. *uitlage*, *het uitgetrokken zijn*), *oordeel* (waarvan *oordeelen*, eigenlijk *uitdeelen*, *elk het zijne toekennen*).

6. *Wan* is oorspronkelijk een zelfstandig naamwoord, dat *gebrek* beteekent. Alzoo duidt het aan, wat *gebrekkig* in zijne soort, *slecht* en *mismaakt* is, en soms brengt het eene geheele *ontkenning* van het begrip des stamwoords mede. De eerste beteekenis heeft het in *wanschepsel*, *wanbedrijf*, *wanbetaling*, *wangeluid*; de tweede in *wangunst*, *wanhoop*, *wanorde*, *wantrouwen*.

DERDE HOOFDSTUK,

OVER HET GESLACHT DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§. 53.

Over het taalgeslacht in het algemeen.

1. Het lag in den aard der zaak, dat de taal aan voornaamwoorden en bijvoegelijke naamwoorden, die het voorwerp niet noemen, maar het slechts aanduiden of bepalen, door vormverandering uitdrukte, of het bedoelde voorwerp een mannelijk of wel een vrouwelijk wezen was. Op substantieven, die een mannelijk wezen uitdrukken, konden slechts voornaamwoorden van den mannelijken vorm terugwijzen, en aan zulke substantieven konden slechts adjektieven in den mannelijken vorm worden toegevoegd. Evenzoo konden slechts voornaamwoorden en adjektieven in den vrouwelijken vorm met substantieven, die een vrouwelijk wezen te kennen geven, in verband worden gebracht. Weldra werd het vrouwelijke geslacht ook in de substantieven door zekere wijziging in de verbuigingsuitgangen der naamvalen aangeduid: het mannelijk geslacht behield de oorspronkelijke verbuigingsvormen. Ook wanneer geen mannelijk of vrouwelijk wezen, maar eene zaak of afgetrokken begrip het onderwerp der rede was, moest bij de aanwending van voornaamwoorden of adjektieven ter aanduiding of bepaling van zulke voorwerpen, eene keuze gedaan worden tusschen den mannelijken of den vrouwelijken vorm dezer woorden. In deze keuze liet men zich leiden door den verschillenden aard der begrippen, door zaaknamen of afgetrokkene substantieven uitgedrukt en door bepaalde etymologische vormen gekenmerkt. Van hier het taalgeslacht der substantieven, ook der zaak- en begrips-

namen. Een derde geslacht, het noch mannelijke, noch vrouwelijke, dus het onzijdige geslacht, wendde men daar aan, waar of de aard van het begrip verbood aan geslachtsonderscheid te denken, of geen geslachtseigenschappen in het begrip waren opgespoord.

Aann. De vrouwelijke verbuigingsvormen der substantieven in het Gothisch hebben zich, wegens de lange vokalen of diphthongen, die zij bevatten, kennelijk uit de mannelijke, voorzien van vokalen, die oorspronkelijk alle kort zijn, ontwikkeld. Het onzijdig heeft in het Gothisch geen eigenaardige verbuigingsvormen: de vormen, die voor onzijdige woorden gebruikt worden, zijn meereendeels aan de mannelijke; in de zwakke verbuiging meer aan de vrouwelijke vormen gelijk. Slechts onderscheidt zich het onzijdig geslacht daardoor, dat steeds de accusatief gelijk is aan den nominatief en deze in het enkelvoud der sterke substantieven altijd gelijk is aan een mannelijken accusatief. Deze overeenkomst in den vorm van den nominatief en accusatief neutr. gen. met den accusatief masc. gen. is wellicht daaraan te wijten, dat men het geslachteloos voorwerp zich bij voorkeur als een lijdend *objekt* dacht.

2. Bij de behandeling der geslachtsregelen laat zich de stof aldus verdeelen, dat men eerst die substantieven vermeldt, bij welke men ter bepaling van het geslacht in de eerste plaats op *de beteekenis*, en vervolgens die, bij welke men ten dien einde in de eerste plaats op *den etymologischen vorm* te letten heeft.

§. 54.

Over de substantieven, bij welke men ter bepaling des geslachts in de eerste plaats op de beteekenis te letten heeft.

1. *Mannelijk* zijn de namen van mannelijke personen en dieren, als: *man, koning; beer, leeuw, tijger, wolf, ezel, paauw, hengst*, enz., ook die van *denkbeeldige* mannelijke wezens, als *Goden, Engelen* enz.; *vrouwelijk*, de namen van vrouwelijke personen en dieren, als: *vrouw, baker; berin, leeuwin, tijgerin, wolvin, ezelin, paauwin, merrie* enz. alsmede de namen van *denkbeeldige* vrouwelijke wezens. Uitgezonderd zijn alleen *wijf* en *vrouwspersoon*, die onzijdig zijn.

2. *Onzijdig* zijn die *diernamen*, welke voor het mannetje en het wijfje beide gelden, terwijl het mannetje en het wijfje bovendien elk nog een afzonderlijken naam bezit, bij voorbeeld: *paard* of *ros*, gemeenschappelijke naam van *hengst* en *merrie*; *rund*, van *stier* en *koe*; *schaap*, van *ram* en *ooi*; *varken* of *zwijn*, ~~van~~ *beer* en *zeug*; *hoen*, van *haan* en *hen* of *kip*. *Hond*, hoezeer tot de diernamen van dezen aard behorende, is mannelijk. *Mensch*, dat mannelijk is, wordt, van een afzonderlijk menschelijk wezen, ook onzijdig gebruikt: daar hierbij het geslachtsonderscheid voorbijgezien wordt, zoo heeft dit gebruik iets minachtends.

3. Van die *diernamen*, welke voor het mannetje en het wijfje beide gelden, zonder dat het mannetje en het wijfje bovendien elk nog een afzonderlijken naam bezit, zijn over het algemeen die *mannelijk*, welke min of meer *grootte en sterke dieren* beteekenen, als: *aap*, *arend*, *das*, *eland*, *elst*, *fazant*, *haai*, *haas*, *hop*, *jakhals*, *kabeljaauw*, *kameel* of *kemel*, *kreeft*, *krokodil*, *labberdaan*, *losch*, *luipaard*, *muil*, *olifant*, *ooijevaar*, *paauw*, *papegaai*, *rob*, *rog*, *specht*, *snoek*, *steur*, *struis*, *uil*, *valk*, *vos*, *wouw*; *vrouwelijk*, daarentegen, over het algemeen die, welke *kleine of tedere dieren* beduiden, als: *big*, *bij*, *bot*, *duif*, *eend*, *garnaal*, *hagedis*, *kapel*, *kat*, *kauw*, *kid*, *kneu*, *koet*, *kraai*, *lamprei*, *luis*, *marmot*, *mees*, *meeuw*, *mier*, *mijt*, *mot*, *mug*, *muis*, *musch*, *pier*, *pluvier*, *post*, *rat* of *rot*, *rijp*, *rups*, *schar*, *slak*, *smient*, *spin*, *spinnekop*, *sprot*, *tor*, *vlieg*, *vloo*, *wesp*, *zier*, *zwaluw*. *Vrouwelijk* zijn echter ook: *gans*, *gier*, *kraan*, *leng*, *raaf*, *schol*, *sim*, *slang*, *slij*, *tong*, *vleet*, *zeelt*, *zwaan*, en daarentegen mannelijk: *baars*, *mol*, *nachtegaal*, *puut*, *spreeuw*, *vink*, *voren*, *vorsch*, *work*.

Ook de etymologische vorm, met andere woorden, de uitgang, schijnt invloed op het geslacht der diernamen uit te oefenen. De meeste, namelijk, op *ing* of *ling*, *el* en *er*, zijn mannelijk: *haring*, *spiering*, *bokking*, *grondeling*, *paling*;

egchel, egel, ezal, grondel, krekel, kwakkel, kwartel, pimpel, sabel, wachtel; bever, ekster, kever, marter, otter, putter, reiger, sperwer, tijger; met uitzondering van: taling; hommel, horzel, mossel, tortel, wezel; adder, kalandar, kneuter, lijster, oester, die vrouwelijk zijn. Voorts zijn mannelijk die op m, eel, ijn en oen ~~rasem~~ rasem, worm, zalm; barbeel, makreel; hermelyn, sardijn, tonijn; kalkoen, schorpioen, met uitzondering van de onzijdige konijn en kapoen. Vrouwelijk, daarentegen, die op eene e uitgaan of ten minste eenen vorm op e bezitten: forel of forelle, krab of krabbe, kwab of kwabbe, made, meerl of meerle, negge, pad of padde.

Onzijdig zijn: genet, hert, fret, kameleon, haft, en de boven reeds genoemde konijn en kapoen, alsmede in de jachttaal haas. Ook de naam dier, die alle bezielde wezens omvat, is onzijdig, terwijl vogel en visch, welke namen al de verschillende soorten dezer dierklassen insluiten, mannelijk zijn. Kievit en koekkoek, aldus naar het geluid genoemd, dat deze dieren maken, zijn mannelijk, omdat er de naam vogel onder verstaan wordt.

Aanm. 1. Onder de hier genoemde dieren, zijn er, die voor één der beide geslachten een afzonderlijken naam hebben, te weten: hert, wiens wijfje hinde; en kat, gans, eend, duif, wier mannetjes kater, gent, woerd en doffer heeten. Ook kameelin en apin komen voor. Voor het mannetje van haas en konijn heeft men voorts den naam rammelaar, in tegenoverstelling van welken het wijfje dan moerhaas, moerkonijn, genoemd wordt.

Aanm. 2. Al zulke woorden, gelijk de hier opgenoemde diernamen, welke een bepaald grammatisch geslacht hebben en toch het mannetje zoowel als het wijfje beduiden, heeten gelijk- of zelfslachtig (generis epicoeni).

*4. Gemeenslachtig (generis communis), dat is, of mannelijk of vrouwelijk, al naar dat zij een mannelijken of een vrouwelijken persoon te kennen geven, zijn de woorden op ling, als: vreemde-*deling*, lieveling: ook jongeling werd voorheen mede van een meisje gezegd; zelfs hokkeling (jarig kalf) is gemeenslachtig. Voorts zijn dit alle zamengestelde, wier laatste lid het woord root of genoot is, als: speelroot, echtgenoot en het woord*

genoot zelve; verder, *getuige*, *bode* en *diensbode*, *maag* en *namaag*, *lidmaat*, *gids*, *erfgedaam*, *kameraad*, *ge-maal* enz.; hoezeer sommige hunner door afleiding een paar woord nevens zich vormen kunnen, hetwelk de vrouw in onderscheiding van den man beteekent, als *badin* of *bodes*, *gemalin*.

Aann. *Gemeenslachtig* zijn mede zoedanige *zaaknamen*, die van *personen* gebruikt kunnen worden en dan van geslacht veranderen, als: *bloed*, mannelijk van een man gezegd; *ondeugd* desgelijks; *voorspraak*, mannelijk voor een *advokaat*; *tamboer*, mannelijk voor den *trommelslager*. Alsmede die woorden, welke van de *stof* in het algemeen gebezigd, *onzijdig*, doch anderszins van een ander geslacht zijn (zie beneden: 8.), als: *steen*, *agaat*, *diamant* enz., *doek*, *kurk*, *halein*, *hever*, *hermelijn*; gelijk ook, de woorden *abrikoos*, *olijf* enz., die van de *vrucht* gebezigd, vrouwelijk, doch; wanneer zij den *boom* aanduiden, mannelijk zijn (zie beneden: 9.); eindelijk, de woorden op *schap* (als *burgerschap*, *ridderschap*), die naar gelang hunner verschillende opvatting of vrouwelijk of onzijdig zijn.

5. *Onzijdig* zijn de *namen van jongen van dieren*, als: *welp*, *lam*, *kalf*, *veulen*, *kuiken*, alsmede *kind* en *wicht*, met uitzondering van *bigge* of *big*, dat vrouwelijk is.

6. *Onzijdig* zijn mede de *verkleinwoorden* op *je*, *ke* en *lijn*, ook dan wanneer zij mannelijke of vrouwelijke wezens te kennen geven; bij voorbeeld: *mannetje*, *vadertje*, *vrouwtje*, *moedertje*, *spelletje*, *bankje*, *stoeltje*.

7. *Onzijdig* zijn voorts de *woorden*, die oorspronkelijk eene *verzameling van wezens of zaken* te kennen geven, als: *bosch*, *broed*, *duin*, *fruit*, *geld*, *gemeen*, *gild*, *gros*, *grauw*, *haar*, *heer* (leger), *kriel*, *kroost*, *loof* (van 't geboomte), *ooft*, *rot*, *slag* (soort), *stel*, *vee*, *volk*, *want* (scheepstuig), *woud*, *gebergte* en voorts alle kollektieven met het voorvoegsel *ge*. Verder zijn onzijdig de zelfstandige naamwoorden, die eene hoeveelheid te kennen geven: *dozijn* en *schok* (een zestigtal). Doch *schare*, *heffe*, *bende*, *kudde* en *vloot* zijn vrouwelijk; *zwerm* en *voorraad* zijn mannelijk; *veem* (gilde) is zoo wel vrouwelijk als onzijdig.

8. *Onzijdig* zijn mede de *stofnamen*, als; *bier*, *brood*,

deeg, dons, drop, garen en band, glas, hout, ijs, kaf, krijt, kruid, lak, laken, leder, meel, merg, mos, papier, pik, pit (merg), porselein, rag, roet, floers, saai, satijn, slijk, smeer, solfer, spek, spint, spog, stroo, teer, tondel, vet, vilt, vlas, vleesch, voeder, was, water, zand, zout, zuivel, enz.; bepaaldelijk de namen der *metalen*, als: *ijzer, goud, lood, zilver, tin, staal, platina, enz.* *Lijm* en *talk* worden zoo wel onzijdig als vrouwelijk gebruikt. — Niet weinige stofnamen zijn vrouwelijk, bij voorbeeld: *asch, biest, drab, dras, gal, gest, gom, hars, heffe, kaas, kamfer, klei, koffij, kool, kwijl, loog, mede, melk, mik, moer, moude, mul, pap, peper, room, sargie, siroop, slib, snuif, suiker, taan, thee, tijk, traan, wei, wol, wrongel, zalf, zeep, zeever, zemel, zijde, zwam, zwavel, enz.*, alsmede de naam van het metaal *messing*. — Kleiner is het aantal der mannelijke stofnamen: *aluin, azijn, brij, draf, drek, durk, edik, hopperd, jenever, kalk, knaster, mastik, mergel, moor, mortel, most, mosterd, oker, ongel, tabak, turf, wijn.*

De namen der edele steenen, die mannelijk zijn, omdat men er het mannelijk woord *steen* bij denkt, wanneer een enkele *steen* bedoeld wordt, zijn *onzijdig*, zoodra men de *stof* in het algemeen op het oog heeft, als: *het agaathet, het saffier, robijn, erts, topaas* enz. Zelfs het woord *steen* is in dit geval onzijdig. Nog andere woorden zijn onzijdig, zoo zij eene stof beteekenen, doch van een ander geslacht, zoo zij een afzonderlijk voorwerp beduiden; aldus zijn *draad*, eindje draad; *horen*, lichaamsdeel van sommige dieren; *doek*, bepaald stuk doek; *marmar*, knikker; *kermelijn, bever* en *sabel*, dieren, alle mannelijk in de opgegeven beteekenis; en *balein*, baleinen roede; *koraal*, bolletje van een halssnoer; *kurk*, kurken stop; *pleister*, met zalf bestreken stuk linnen; *schildpad*, het dier; *pluis*, vlokje; *stof*, onderwerp of grondstof, vrouwelijk in deze beteekenissen, terwijl zij, zoo zij de stof in 't algemeen beduiden, even als die mannelijke, onzijdig zijn.

9. *Mannelijk* zijn de namen van *boomen*, als: *abeel*, *ahorn*, *berk*, *beuk*, *den*, *eik*, *els*, *esch*, *esp*, *hazelaar*, *hulst*, *ijp*, *laurier*, *mirt*, *mispel*, *palm*, *pijn*, *popel*, *olm*, *wilg* enz. met uitzondering van *linde* en *spar*, die vrouwelijk zijn. — *Vrouwelijk* zijn de namen van *heesters*, *bloemgewassen*, *kleinere planten* en *vruchten*, alsmede van *de deelen der planten*, bij voorbeeld: *aar*, *beet*, *bei*, *bes* of *bezie*, *bloem*, *boon*, *braam*, *dille*, *druif*, *erwt*, *gerst*, *gierst*, *gort*, *grut*, *hop*, *kern*, *kers*, *klis*, *kool*, *kroot*, *krop*, *kriek*, *kwe*, *lavas*, *lelie*, *linze*, *loot*, *madelief*, *meekrap*, *morel*, *munt*, *narcis*, *noot*, *peen*, *peer*, *peul*, *pit*, *porselein* of *postelein*, *prei*, *pruim*, *raap*, *radijs*, *rank*, *renet*, *rogge*, *roos*, *ruit*, *schil*, *schors*, *spelt*, *spruit*, *tarwe*, *teen*, *telg*, *tijloos*, *tulp*, *twijg*, *wi*, *vijg*, *viool*, *vlier*, *vrucht*, *wijt*, *wikke*, *winterlink*, *wisch*, *wouw*. Die op *oen* en *ier* zijn echter mannelijk: *citroen*, *limoen*, *meloen*, *anjelier*, *egelantier*, alsmede die op *ing* en *ling*; *zuring*, *scheerling*, *enteling*, met uitzondering van *pippeling*. Onder die op *ik*, *el* en *er* zijn er sommige mannelijk: *mierik*; *amandel*, *eikel* of *aker*, *gagel*, *mispel*, *ranonkel*; *heester*, *komkommer*, *koriander*, *lauwer*, *liguster*; doch vrouwelijk zijn wederom: *ganzerik*, *perzik*; *bottel*, *distel*, *kervel*, *kwendel*, *lavendel*, *netel*, *nikkel* of *nikker*, *schimmel*, *venkel*; *gember*, *haver*, *kapper*, *keker*, *klaver*, *rabarber*. — Voorts zijn mannelijk: *ajuin*, *anijs*, *bast*, *halm*, *hennep*, *heul*, *keest* (pit), *kolokwint*, *komijn*, *knol*, *rabauw*, *rozeelaar*, *rosmarijn*, *saffraan*, *stam*, *stronk*, *struik*, *tak*, *tijm*, *tronk*, *tros*; en onzijdig: *blad*, *klijf* of *klimop*, *kroost*, *look*, *lisch*, *riet*, *rijs*, *varen*, *veil*, *wier*.

10. *Onzijdig* zijn de namen van *landen*, met uitzondering van die, welke het lidwoord *de* voor zich hebben, te weten: *de Paltz*, *de Krim*, *de Betuw*, *de Veluwe*, *de Levant*, *de Rheingau*, *de Oost* en *de West*, welke vrouwelijk zijn. Ook de namen van *steden* en *dorpen* zijn onzijdig, al hebben zij een mannelijk of vrouwelijk, of ook wel een verbogen lidwoord

vóór zich, als: *de Willemstad, de Helder, de Rijk, den Haag, den Briel, den Bosch*, zoo zal men zeggen: *het bloeiende de Helder, het schoone den Haag*.

11. *Mannelijk* zijn de namen van bergen, vermits bij deze eigennamen de gemeene naam *berg* verstaan wordt: *de Etna, de Hekla, de Chimborazo* enz.

12. De namen der rivieren zijn deels *mannelijk*, wanneer men er het mannelijke *stroom* of *vloed* bij verstaan kan, als: *de Nijl, de Rijn, de Taag, de IJssel, de Ganges, de Tiber, de Niger* enz.; deels *vrouwelijk*, wanneer men er rivier of beek bij denken kan: *de Lek, de Maas, de Moezel, de Elbe, de Linge, de Merwe, de Oder, de Roer, de Schelde, de Spree, de Vecht, de Eems, de Zaan* enz. Bij de *onzijdige* namen van waters of plassen begrijpe men het woord *water*, als: *het IJ, het Sparen, het Slaak, het Zwin*.

13. De eigennamen van schepen hebben het lidwoord in den vrouwelijken vorm voor zich, bij voorbeeld: *de Trafalgar gaf de volle lading. Hij zeilde met de St. Vincent* voorwaarts.

14. Namen van munten zijn *mannelijk*: *daalder, duit, heler, dukaat, ducaton, zilverling, penning, patakon, reaal, sikkels, stuiver*; behalve *pistool*, dat vrouwelijk is.

§. 55.

Over de substantieven, bij welke men ter bepaling des geslachts in de eerste plaats op den etymologischen vorm te letten heeft.

I. Geslacht der stamwoorden.

1. *Mannelijk* zijn de *verbale stamvormen*, met eene *abstracte* beteekenis, als: *ban, beet, (eer-)bied, blik, drang, dronk, dunk, dwang, gang, gil, (mis-)greep, hang, (in-)houd, houw, (uit-)kijk, klank, klink, kreet, lach, loop, nijd, prijs, raad, rang, ren, reuk, rid, roep, schep, schijn, schrik, slaap, slag, slok, sprong, (dief-)stal,*

stand, stank, steek, stond, stoot, streek (list), *strijd, stroop* (roof), *tooi, tred, trek, tuk, val, vang, voer, vond, worp, wrok, zang, zwang*, die met ongelijkvloeiende, en: *bloei, blos, bouw, brand, dank, deun, dof, dood, dooi, doop, dorst, douw, draai, draf, dreun, droom, druk, dut, duur, eisch, glimp, gloor, gons, graauw, groei, groet, haal, haat, hak, hap, hik, hoon, hort, ijk, kamp, keer, klap, klok* (geluid), *klop, knak, knik, koop, kout*, (*hane-*) *kraai, kraak, krak, krijg, krijsch, kus, kwak, kwijn, lak, (in-)leg, loer, lof, lonk, luip, lust, mep, moord, nok, oogst, pik, plok, pof, praam* (dwang), *praat, prik, pronk, raam, roem, roof, rouw, ruk, schamp, scherm* (bescherming), *schik, schimp, schok, schop, schreeuw, schroom, slemp, slorp, smaad, smaak, snaauw, smak, snap, snik, snork, spoed, spot, (mis-)stal, stap, stel, steun, stomp, tast, tier, tik, til, toorn, torn, trant, trap, tril, troost, trots, twist, vat, veeg, vloek, waan, wenk, wensch, wil, (toe-)zeg, zet, zoen, zwaai, zweem, zwelg, zwenk, zwier, zwik, zucht*, die met gelijkvloeiende werkwoorden in verband staan. Voorts zijn mannelijk, schoon met geene in het gebruik levende werkwoorden in verband: *moed, naam, nood, roes, vaak, vrede, zin*.

Uitgezonderd zijn:

1). De vrouwelijke: *acht, baat, blaam, braak, (in-)brek, breuk, bons, eer, feil, gis, gooi, grap, grief, gril, grol, haast, halt, hoop, hulp, huur, ijl, kans, keus of keur, kijn, klem, knap, kneep, knel, knijp, kook, kraam, kramp, krimp, kuch, kwaal, kwel, leer, les, leur, luim, maak, maar, maat, min, neep, nuk, pacht, plaag, praal, prang, prooi, ramp, reis, rust, schraap, sier, sleur, sluk, smart, smul, spijt, spraak, spreuk, straf, teug, trouw, vaag, vlaag, vleug, vlijt, vraag, vrees, (Gods-)vrucht, waag, walg, war, week, weer, weet, wijk, wijs, woon, wraak, zeur, zorg, zwijm*. Voorts: *bede, boete, dege, (bij-)drage, erve, gave, hoede, hulde; kunne, (toe-)lage, rede, schade,*

schande, schrede, stade, (in-)trede, voege, waarde, wedde, wijte (verwijt), woede, (in-)zage, zede, zege, zonde, die de vrouwelijke e bezitten, welke ook verscheidens van de vroeger genoemde woorden tot nog toe niet zelden tot uitgang hebben, als: bate, breuke, eere, grieve, hope, hulpe, keuze, mare, mate, minne, reize, ruste, smarte, sprake, straffe, trouwe, vrage, vreeze, wijze, wrake, zorge.

Aann. Het verdient opmerking, dat sommige dezer vrouwelijke stamwoorden met abstracte beteekenis uitsluitend of bij voorkeur in werkwoordelijke of bijwoordelijke uitdrukkingen voorkomen, als: *acht geven, te baat nemen, bij de gis, voor de grap, in der haast, halt houden, in aller eijl, buiten kijf, in de klem, van de kook gaan, in de kraam liggen, in de leer zijn, te leur stellen, in de maak zijn, in der minne, ter prooi (ook ten prooi, dat is, te prooi met ingelaschte n), goede sier maken, uit sleur, ter sluiks (met bijwoordelijke s), ten spijt (voor te spijt), in de war, in de weer, de weet doen, de wijk nemen, metter woon, in zwijm vallen, ter deeg (dat is dege), op zijne hoede, te stade komen, in dier voege.* In zulke uitdrukkingen nu komen zelfs anders mannelijke en onzijdige woorden vrouwelijk voor, als: *ter dood brengen, ter loops, ter halver wege, ter goeder naam en faam, ter been, eigener gezag, ter leen.*

2). De onzijdige: *bod, doel, einde, heil, heul, leed, loon, nut, pleit, schot, spel.*

2. *Vrouwelijk* zijn de stamwoorden met concrete beteekenis, en wel:

a. De namen van *werktuigen* en *gereedschap*, als: *baar, bel, bijl, ben, boei, bom, boor, bus, doos, dregge (klein anker), duig, eg, el, els, fuik, galg, gard, graaf, greep (ook lettergreep), guds (beitel), hark, harp, heep (mes), horde, kaar, kan, keg, kling, klink, klok, kolf, kom, kooi of kouw, kraan, kram, krib, kruik, kruk, leest, lier, lens, lont, luit, mand, pan, pers, pomp, rasp, reek (egge), rijf (hark), roede, schaaf, schaal, schaar, scheede, schel, schop, schraag, schroef, schuif, spaak, spalk, speer, speld, spies, spijl, spoel, spon, spoor, sport, spuit, stelt, stolp, stoof, stop, tang, teem (zeef), tobbe, ton, trom, (muize-)val, velg, vijl, vlijm, vlouw (net), vont, waag, wan, wegge, wip, zaag, zeef, zweep, enz.*

b. Van *ligchaamsdeelen* of uitwassen aan het ligchaam, als: (*kinne-*)*bak*, *bil*, *bonk* (been), *buil* (aan het hoofd), (*wenk-*)*braauw*, *dij*, *graat*, *hak* (hiel), *ham*, *hand*, *heup*, *hom*, *huid*, *huig*, *kaak*, *keel*, *kies*, *kieuw*, *kin*, *klier*, *koon*, *koot*, *kuij*, *kuit*, *kwab*, *lende*, *lies*, *lip*, *lok*, *long*, *maag*, *milt*, *moot*, *nier*, *palm* (van de hand), *pees*, *pok*, *puist*, *rib*, *roof* (van eene zweer), *scheen*, *she lp*, *schonk*, *schub*, *slorp* (van den olifant), *sneb*, *speen*, *spier*, *sproet*, *spruw*, *stuit*, *tong*, *vacht*, *vin*, *vuist*, *wade*, *wang*, *wen*, *wiek*, *wrat*, *zweer*.

c. Van *schepen*, *schuiten*, en zich aan het schip bevindende voorwerpen, als, *aak*, *bark*, *boot*, *buis*, *dof* (roeibank), *fok*, *hengst*, *heude*, *hulk*, *jol*, *kaag*, *kaan*, *kiel*, *kof*, *kog*, *lij*, *lijk*, *loef*, *pink*, *plecht*, *pleit*, *pont*, *praam*, *ra*, *roef*, *schouw*, *schuit*, *sloep*, *smak*, *snaauw*, *snik*, *slag*, *steng*, *tjalk*.

d. Van *allerlei voorwerpen*, die den mensch tot *woning*, *kleding* en verdere behoeften te stade komen, als: *deel* (dorschvloer), *deur*, *goot*, *hal*, *hoeve*, *hut*, *kerk*, *kot*, *kraam*, *kroeg*, *luif*, *mop* (baksteen), *muite*, *nok*, *raam*, *ruit*, *schans*, *schouw* (schoorsteen), *schuur*, *sponde*, *stoep*, *stulp*, *tent*, *tin*, *vest*, *werf*, *zaal*, *zuil*; *bag*, *bef*, *broek*, *broos*, *das*, *geer*, *huif*, *huik*, *hul*, *kant* (speldewerk), *kap*, *knot*, *lasch*, *lob*, *mof*, *mom*, *mouw*, *muts*, *pij*, *schort*, *slabbe*, *slip*, *slof*, *sprei*, *vlecht*, *want* (handschoen), *wrong*; *as*, *baak*, *baal*, *baan*, *bank*, *bleek*, *brug*, *deel* (plank), *garf*, *greb*, *groef*, *haag*, *heul* (bruggetje), *kaai*, *kar*, *kast*, *keet*, *kist*, *kolk*, *lade*, *lat*, *lei*, *lijst*, *lomp*, *lor*, *mat*, *mijt*, *pijp*, *pin*, *plaat*, *plagge*, *plak*, *plank*, *reede*, *rol*, *rook* (hooimijt), *ruif*, *scherf*, *schijf*, *schoof*, *slede*, *sluis*, *sloop*, *sloot*, *snaar*, *spinde*, *staaf*, *stad*, *steeg*, *til*, *trens*, *tuit*, *vaan*, *vlag*, *vodde*, *vore*, *tasch*, *waar*.

e. Van verschillende voorwerpen, die in de *natuur* en op den *aardbodem* worden waargenomen: *aarde*, *beek*, *bron*, *dreef*, *golf*, *grens*, *heide*, *kil*, *kim*, *klip*, *klont*, *kluit*,

kreek, kust, laan, maan, (land-)ouw, peel, plek, (honig-) raat, rots, sneeuw, somp, star, streek, ven, vonk, weide, wel, woert, wolk, zee, zode, zon. Van de namen der tijdperken: *eeuw, lente, week, wijle.*

f. Voorts zijn nog vrouwelijk de woorden: *gave, have, hel, taak, taal, wet, zaak*, benevens verscheidene andere, die meestal *toevallige verschijnselen (accidenten) aan voorwerpen* te kennen geven, als: *bijt, blaas, deuk, homp, keep, kerf, klad, kloof, kluij, kras, kreuk, moet, plooi, reet, scheur, schram, schrap, schreef, sleet, sleuf, smet, snede, spat, spleet, stip, streep, strook, vlek, vouw.*

Uitzonderingen.

1). *Mannelijk* zijn:

a. Van de namen van *werktuigen en gereedschap*: *bak, bril, bout, dril, eest, gesp, haak, hoep, kam, klamp, kloet, klos, korf, kroes, kwast, nap, paal, pijl, ploeg, pols (polsstok), pook, pot, priem, schicht, schoor, spaan, staak, staf, steel* (als van een bezem), *stoel, stok, strik, strop, stut, tap, trog, tol.*

b. Van de namen van *ligchaamsdeelen* enz.: *aars, arm, baard, balg, bek, buik, darm, duim, hals, ham, harst*, (ruggestuk van een rund), *hiel, hoef, klaauw, knook, knorf, knuist, kop, krop, mond, muil, nek, neus, pels, pens, pink, poot, romp, rug, schink, schoot, slaap* (van het hoofd), *smoel, snuit, staart, strot, tand, teen, traan, voet.*

c. Van de namen van bij *schepen* behoorende voorwerpen: *boeg, dol* (roeipen), *mast, treil* (schuitelijn).

d. Van de namen van *allerlei voorwerpen* enz.: *bal, balk, band, bol, bos, burg, dam, dijk, disch, doek, dos, gaard, haard (voor-)hang, hoed, hof* (tuin), *jas, kloot, knoest, knoop, knop, koek, kraag, kuil, lap, muur, put, reep, ring, rok, schoen, sleep, stal, stijl, trans, trap, tuin, vloer, wal, wand, wisch, zak.*

e. Van de namen van *natuurlijke voorwerpen* enz.: *berg,*

dag, damp, dauw, geur, grond, noen, plas, poel, rijm of *rijp, roest, rook, smook, spring, stoom, straal, stroom, vliet, weg, wind, tijd.*

f. Eindelijk zijn van de concrete stamwoorden nog mannelijk: *barst, buit, dop, drank, drom, drop, glip* (spleet), *hoop* (ophooping), *kant, klomp, kring, rand, rei, schat, scheut, slomp, stoet, tas* (hoop), *tip, tol* (schatting), *top.*

2). *Onzijdig* zijn:

a. Van de namen van *werktuigen* enz.: *aam, blok, bord, fust, haam* (juk), *heft, juk, knijf, luik, mes, mud, net, rad, rak, rek, scheel* (deksel), *schild, (vogel-)slag, snoer, spit, touw, vat, wiel, wind-as, zeel.*

b. Van de namen van *ligchaamsdeelen*: *been, brein, hart, lid, lijf, lijk, oog, oor, rif, vel, vlies.*

c. Van de *scheepswoorden* enz.: *dek, reef* of *rif, roer, schip, stuur, vlot, wrak.*

d. Van de namen van *allerlei voorwerpen* enz.: *bad, bed, boek, boord, dak, dok, dorp, erf, gat, hek, hof* (eens vorsten), *hok, huis, jak, kleed, krat* (wagenbank), *krijt* (strijdperk), *krot, loch, pak, scherm, schot, schut, slot, slop, stel, tuig, veer, vlek, wambuis, wed.*

e. Van de namen van *natuurlijke voorwerpen* enz.: *aas, broek* (moerassige grond), *ei, jaar, kreng, land, meer, nest, oord, pad, pas* (stond), *strand, vak, veld, wak, web, zaad, zwerk.*

f. Eindelijk zijn van de concrete stamwoorden onzijdig: *blijk, bond, brok, deel, ding, graf, leen, lek, lied, merk, maal, pand, rijk, spook, (voet-)spoor, staal, stuk, werk, woord.*

II. Geslacht der stamwoorden, die van eene partikel of een voorvoegsel voorzien zijn.

1. Een *stam*, voorzien van eene partikel, *behoudt zijn geslacht*, wanneer hij een werkwoord nevens zich heeft, dat *afscheidbaar* met die partikel is *zamengesteld*. Zoo zijn mannelijk: *aandrang, aankoop, aanslag, achterstal, afdruk,*

afkeer, aftrek, bijstand, inhoud, invoer, misgreep, nadruk, neerslag, omloop, omslag, onderstand, opbouw, ophef, opschik, overgang, overval (aanval), toeleg, toestel, toeval (bijval), toevoer, uitkoop, voorslag, wederstand, zamenloop, alle stamvormen van de afscheidbaar zamengestelde werkwoorden: *áánbringen, áánkopen*, enz. Ook *wederstaan* moet oudtijds afscheidbaar zamengesteld geweest zijn, zoo als nog door den klemtoon van *wéderstander* wordt uitgewezen. Vrouwelijk: *aanvraag, afbraak, afreis, afspraak, bijdrage, bijlage, intrede, miskraam, nasleep, navraag, nederlaag, voorkeur, opspraak, overgave, tegenspraak, tegenweer, toelage*, stamwoorden van de oneigenlijk zamengestelde werkwoorden: *áánvragen, áfbreken* enz. gevormd.

Hier behouden de stammen hun geslacht, omdat men zich den stam, wanneer de partikel geen onafscheidbaar gedeelte des woords uitmaakt, zelfstandig denkt.

2. Een *stam*, voorzien van eene partikel, *is onzijdig*, wanneer hij een werkwoord nevens zich heeft, dat *onafscheidbaar* met die partikel is *zamengesteld*. Zoo zijn onzijdig: *onderhoud, onderricht, onderscheid, onderwijs, onderzoek, overleg, overval (toeval), onderwerp*, stammen van *onderhouden, onderrichten, onderscheiden, onderwijzen, onderzoeken, overlégen, overvállen, onderwérpen*. *Voorwerp* volgt het geslacht van *onderwerp*, en *aanzoek* is onzijdig, omdat men voorheen zeide *aanzóeken* met onscheidbare partikel. *Aanbod, overspel, overschot, voorschot*, zijn onzijdig, omdat de stammen *bod, spel* en *shot* onzijdig zijn. *Oproer* komt nog wel mannelijk voor, welk geslacht de voorkeur boven het onzijdige zou verdienen.

3. De stammen, voorzien van die voorvoegsels, welke, ten minste wanneer zij vóór substantieven komen, den hoofdtoon bezitten: *her, oor, on, wan*, behouden hun geslacht. Bij voorbeeld *herdruk* (m.), *oorsprong* (m.), *oorzaak* (v.), *oordeel* (onz.), *wanloop* (v.), *wanlust* (m.); *oorlog* wordt zelden meer onzijdig gebruikt; het behoort uitsluitend vrouwelijk

te zijn, want *log* is *laye* (zie §. 52. 5.); *oorlof* volgde het geslacht van *verlof*, hetwelk hetzelfde beteekent. *Antwoord* volgt dezen regel. In *herstel* staat het onzijdig geslacht in verband met den klemtoon (§. 42. 2.), die het voorvoegsel *her* hier tot den rang van een toonloos voorvoegsel doet afdalen.

4. De stammen, voorzien van de toonlooze voorvoegsels *be*, *ge*, *ver* en het zwak geaccentueerde *ont*, zijn onzijdig, met uitzondering van *verkoop* en *ontvang*, die mannelijk zijn. Verscheidene stammen verloren hun voorvoegsel *be* of *ge*, wanneer zij bovendien nog eene partikel vóór zich kregen; niettemin bleven zij onzijdig. Zoo kan men het onzijdig geslacht verklaren in de woorden: *misdrijf* voor *misbedrijf*, *misbak* (*misgebak*), *misbruik* (*misgebruik*), *misbaar* (*misgebaar*), *miswas* en *uitwas* (voor *misgewas* en *uitgewas*), *misval* (*misgeval*), *nazoeek* (*nagezoeek*), *uitstek* (*uitgestek*), *omslag* (bij v. om een boek, voor *omgeslag*), *toeval* en *voorval* (d. i. *toegeval* en *voorgeval*), *naricht* (*nabericht*), *afscheid* (*afbescheid*), *aanschijn* (*aangeschijn*), *opzet* (*opgezet*), *uitstel*, *voorstel* en *opstel* (voor *uitgestel*, *voorgestel* en *opgestel*). *Uitzet*, *opslag* (*onkruid*) en *misdruk* zijn onzijdig als verzamelwoorden.

III. Geslacht der onechte stammen.

1. De woorden op het min zelfstandige achtervoegsel *er* zijn meerendeels *mannelyk*. Bij voorbeeld: *akker*, *beker*, *bolster*, *dobber*, *dojer* (of *door*), *eiker* (vrachtschip), *emmer*, *etter*, *halster*, *hamer*, *hoeker*, *holster*, *kloker*, *klonter*, *knikker*, *koffer*, *koker*, *kolder*, *kotter*, *kwalster*, *logger* (vaartuig), *modder*, *oever*, *opper*, *palster* (stok), *polder*, *schouder*, *slenter*, *sluyjer*, *snater*, *snipper*, *spaander*, *spijker*, *splinter*, *steiger*, *stuiter*, *trechter*, *uïjer*, *unster*, *veler*, *vinger*, *vlonder*, *winter*, *zeuter* (zeef), *zomer*, *zwabber* (dweil). Als stamvormen van gangbare werkwoorden en om deze reden mannel. kunnen worden aangemerkt: *donder*, *hinder*, *honger*, *ijver*, *kolder* (paardeziekte), *kommer*, *lachter*, *laster*, *luister*, *slender*, *slommer* enz. Vreemde woorden, wier uitgang tot

den toonloozen uitgang *er* overging, volgen den regel; dus zijn mannelijk: *cilinder*, *jenever*, *kandelaar* (*er* gaat wegens de voorgaande toonlooze lettergreep in *aar* over), *kanker*, *kelder*, *kerker*, *komkommer*, *mijter*, *pijler*, *pilaar*, *schepter*, *vijver*, *zolder*. Ook wanneer de uitgang *er* (*aar*) door de *d* wordt gesteund, blijft het mannelijk geslacht behouden, als: *mutsaard*, *ponjaard*, *standaard*, *tabbaard*.

Vrouwelijk zijn slechts de volgende: *ader*, *bagger*, *blaar* (voor *bladder*), *boter*, *kaper*, *keper*, *klater*, *kluister*, *kwelder*, *lever*, *lommer*, *loover*, *luur* of *luijer*, *schilfer*, *veder*, *zeever*. Voorts zijn vrouwelijk de vreemde woorden: *citer*, *kamer*, *kluister*, *letter*, *pleister*, *paander*, *vesper*.

Ook zijn er eenige onzijdige op *er*: *bunder*, *jadder*, *jammer*, *kouter*, *leger*, *lemmer*, *malder*, *pantser*, *weder*, *wonder*, en de vreemde woorden: *anker*, *charter*, *cijfer*, *eskader*, *karakter*, *klooster*, *lamfer*, *masker*, *monster*, *nommer*, *offer*, *register*, *theater*, *venster*.

2. De woorden op *el* zijn mede meerendeels *mannelijk*. Bij voorbeeld: *adel*, *angel*, *bengel*, *bikkel*, *bobbel*, *boedel*, *borrel*, *borstel*, *breidel*, *buil* (voor *buidei*), *dissel*, *dorpel* of *drempel*, *geesel*, *gevel*, *grendel*, *gorgel*, *hagel*, *haspel*, *hemel*, *kabel*, *kartel*, *kavel*, *kegel*, *kevel*, *kiel* (voor *kedel*), *knevel*, *knuppel* of *kneppel* of *kluppel*, *kogel*, *krinkel*, *kronkel*, *kwispel*, *lepel*, *mangel* (werktuig om te pletten), *nagel*, *pegel*, *rakel*, *rammel*, *ransel*, *ratel*, *repel* (vlashamer), *rinkel*, *schedel*, *schenkel*, *schinkel*, *schotel*, *spikkel*, *stapel*, *stevel*, *stempel*, *stoppel*, *tegel*, *tigchel*, *troffel*, *vijzel*, *vleugel*, *vondel*, *wervel*, *wimpel*, *winkel*, *wortel*, *wraddel* (kwabbe van een os), *zadel*, *zetel*. Als stamvormen van werkwoorden kunnen gelden: *dobbél*, *gruwel*, *handel*, *reutel*, *twijfel*, *wandel*, *wissel* (d. i. wisselbrief), *wrevel*. Van de vreemde woorden op *el* zijn mannelijk: *bijbel*, *cirkel*, *kansel*, *koepel*, *koppel*, *mantel*, *nevel*, *regel*, *singel*, *sintel*, *spiegel*, *tabernakel*, *tempel*, *titel* (*tittel*).

Vrouwelijk op *el* zijn: *diggel*, *feitel*, *gaffel*, *kagckel*, *keuvel*, *konkel*, *luiſel*, *middel* (middellijf), *parel*, *pekel*, *roffel*, *ſchakel*, *ſchoffel*, *teil* (*tegel*; §. 10. 2.), *vedel*, *vezel*, *wafel*, *zemel*, *ziel* (d. i. *ze-el*, zie §. 7. 9.), *zwavel*. Als werkwoordelijke stammen met abstrakte beteekenis kunnen gelden de vrouwelijke *grabbel*, *krevel* of *kriewel*, *kwezel* (beuzelingen). Vreemde woorden op *el* van het vrouwelijk geslacht zijn: *cedel*, *cimbel*, *cither*, *fabel*, *fakkel*, *gondel*, *kasuifel*, *pantoffel*, *rigchel*, *sabel*, *sikkel*, *tafel*.

Er zijn eenige onzijdige woorden op *el*: *mengel*, *peil* (*pegel*, zie §. 10. 2.), *pekel* (de zee), *middel*, *ſchepel*, *vaandel*, *zeil* (*zegel*); doch de meeste onzijdige woorden op *el* zijn van vreemden oorsprong: *artikel*, *kapittel*, *exempel*, *meubel*, *mirakel*, *orakel*, *orgel*, *zegel*. Een abstrakte werkwoordelijke stam van het onzijdig geslacht is *mangel* (gebrek).

Aanm. Blijkens het bovenstaande is *rigchel* vrouwelijk, hoezer *regel*, van hetwelk het slechts een gewijzigde vorm is (even als *tigchel* van *tegel*), mannelijk is. Desgelijks is het onz. *peil* eene wijziging van het mannel. *pegel*, en het vrouw. *teil* van het mannel. *tegel*.

3. Van de substantieven op *en* zijn mannelijk, *doren*, *gulden*, *molen*, *morgen*, *oven*, *regen*, *ſteven*, *toren*, *wagen*, *zegen*.

Doch vrouwelijk: *deken*, *haven*, *hersens*, *keten*, *keuken*, *leugen*, *reden*, *verzen*, *zeissen* (zamengetrokken *zein*), en de vreemde: *lantaarn* en *zegen* (net). Ook *stem* (eigenlijk *stevene*) is vrouwelijk.

Onzijdige woorden op *en* zijn: *baken*, *bekken*, *garen* (*kinne-*)*bakken*, *kluwen* (zamengetrokken *kloen*), *kussen*, *morgen* (lands), *rokken*, *teeken*, *wapen*, en het vreemde: *examen*.

4. *Vrouwelijk* zijn de onechte stammen op *t*, bij voorbeeld: *belt*, *beurt*, *biecht*, *bocht*, *boert*, *buurt*, (*aan-*)*dacht*, (*achter-*)*docht*, *dracht*, *drift*, (*nood-*)*druft*, *gift*, *gracht*, *grift*, *helſt*, *jacht*, *jicht*, *klacht*, *klucht*, *kluft*, *kracht*, *krocht*, *lucht*, (*brui-*)*loft*, *macht*, *markt*, *plecht*, *pracht*, *ſchacht*, *ſchoft*, *ſchurft*, *ſlacht*, (*twee-*)*ſpalt*, (*ſchrijf-*)*ſtift*,

teelt, tucht, vaari, vracht, vrucht, wacht, zucht (van *zoeken*), *zicht, zift*. Met uitzondering van de mannelijke: *bult, echt, nacht* (dat echter soms nog vrouwelijk voorkomt), *plicht, tocht* en *geest* (de *s* in dit laatste woord behoort tot den stam). *Zucht* (diepe ademhaling) is mannelijk als de stam van *zuchten*. *Licht* en *jacht* (vaartuig) zijn, als onzijdig, mede uitgezonderd. Ook *lemmet* is onzijdig. *Ambacht* (zamengetrokken *ambt*, Gothisch *andbahts*), *schrift* voor *geschrift*, *wicht* voor *gewicht*, *dicht* voor *gedicht*, *stift* voor *gestift*, *gift* voor *vergift*, en *vernuft* zijn onzijdig; doch hier hangt dit geslacht kennelijk zamen met het onafscheidbaar voorvoegsel *and* of *ge*, welk laatste niet zelden gepaard gaat met de aanhechting van eene onzijdige vormvokaal, die later is afgesleten.

5. *Vrouwelijk* zijn mede de onechte stammen op *te*: *begeerte, behoefte, belofte, beroerte, geboorte, gedaante, gedachte, gelofte, geneugte, gestalte, verbeurte, veete*.

6. Desgelijks zijn *vrouwelijk* de woorden op *den de*: *daad, deugd, maand, genade, hulde, kunde, liefde, schuld, vreugde, weelde* en *armoede*. Hier worden uitgezonderd de mannelijke: *beemd, draad, eed, gloed, naad, vloed*, en de onzijdige: *hemd, hoofd, sieraad* en *zwaard*.

7. Mede zijn *vrouwelijk* de onechte stammen op *st*, als *borst, dienst, gunst, komst, kunst, rist, rust, vangst, vorst* (van *vriezen*), *winst, worst*. Uitgezonderd: *angst, ernst, last* en *herfst*. In *dorst, kost, lust, oogst, tast, troost*, behoort de *st* tot den stam der werkwoorden *dorsten, kosten* enz. In *bast, knoest* en *mast* schijnt de *st* tot den stam te behooren.

Aanm. Het woord *dienst* werd vroeger door velen mannelijk gebruikt; nog komt dit geslacht voor in de bijwoordelijke uitdrukking: *ten dienste*. Nog andere vrouwelijke woorden hebben in bijwoordelijke uitdrukkingen een mannelijk lidwoord vóór zich, als *ten gunste, ten prooi*, zie boven: I. 1. 1). *Aanm.*

8. Voorts zijn nog *vrouwelijk* de onechte stammen op *e* en *se*, als: *aakse, bies, bluts, bokse, botse, grijns, kaars, kies, knods, koorts, laars, latse, leis, loods, plaats*,

reeks, *schaats*, *schots*, *smidse*, *spits* (dat ook onzijdig gebruikt wordt), *trits*, *zeis*. Met uitzondering van *glans*, *krans*, *trans* en *kreits* die mannelijk zijn.

9. *Mannelijk* zijn de onechte stammen op *m* of *em*, *end* (*ond*) en *ig*: *adem*, *alsem*, *bezem*, *bliksem*, *bloesem*, *bodem*, *boezem*, *deesem*, *droesem*, *galm*, *halm*, *helm*, *kossem*, *molm*, *molsem*, *riem*, *schalm*, *storm*, *toom*, *vadem*, *walm*, *zoom*, *zwerf*; ook het vreemde woord *balsem*. Voorts: *ochtend*, *avond*, *honig*. Uitzonderd zijn *bloem* en *kiem*. Het onzijdige *ligchaam* is wellicht eene samenstelling uit *lijk* en het oude *hemen* (*bedekken*).

10. Eindelijk zijn van de onechte stammen *vrouwelijk*, die op *ie* en *uw* uitgaan, wegens de vrouwelijke *e*, die hun eigenlijk nasleept: *ie* toch is gelijk aan *je* en voor *uw* was het voorheen altijd *uwe*: *balie*, *berrie*, *falie*, *griffie*, *kevie*, *malie*, *schalie* (*schaluwe*), *peluw*, *schaduw*, *verw*, *zenuw*. Uitzonderd is *derrrie*, dat mannelijk is.

IV. Geslacht der afgeleide woorden.

1. 1). *Mannelijk* zijn de namen van werktuigen op *el*, van nog aanwezige werkwoorden of van zelfstandige naamwoorden afgeleid: *beitel*, *beugel*, *drevel*, *gordel*, *hekel*, *hengel*, *heugel*, *hevel*, *klepel*, *kleppel*, *kraauwel*, *prikkel*, *sleutel*, *stegel*, *stekel*, *teugel*, *windel*, *worpel*. Met uitzondering van *griffel*, *dweil* (d. i. *dwegel*), *dwaal* (d. i. *dwagel*) en *naald* voor *nadel*.

2). De verkleinwoorden op *el* zijn deels *mannelijk*, als: *bogchel*, *bommel*, *bondel*, *droppel*, *eikel*, *hoepel*, *ijzel*, *kneukel*, *keizel*, *knobbel*, *marmel*, *morzel*, *navel*, *nestel*, *snavel*, *stengel* (zamengetrokken *steel*), *struwel*. Deels *vrouwelijk*, als: *greppel*, *keutel*, *korzel*, *kriezel*, *kruimel*, *mazel*, *peukel*, *sprenkel*, *trommel*.

2. *Mannelijk* zijn insgelijks de namen van werktuigen en voorwerpen op *er* en *aar*, welke eigenlijk handelende personen beteekenen, als: *blaker*, *evenaar*, *gieter*, *kijker*, *lessenaar*, *lichter*, *passer*, *rooster*, *schrobber*, *schuifier*, *slinger*, *snui-*

ter, *stoffer*, *ruiker*, *waaijer*, *wijzer*. Met uitzondering van *ladder*, voorheen *leedere*, zamengetrokken *leër*.

3. Mannelijk zijn voorts de woorden op *ing*, *ling*, *ik*, die oorspronkelijk *personen* beteekenen, door zeker geslachtskenmerk onderscheiden, als: *ketting*, *karsteling*, *teerling*, *vingerling*, *krakeling*, *beuling*, *deuvik*, *edik*, *estrik*. Met uitzondering van de collectieven *bedding*, *glinting* (latwerk), *hieling* (achterste gedeelte van een schip), *kammeling* (wol), *kibbeling* (afval van zouten visch), *lording* (gepikt touw). Vrouwelijk zijn mede: *kusting*, *verheveling*, *vlerk*, *zwezerik*, en *zerk* (eene verbastering van *sarcophaag*). Het vreemde *rotting* volgt den regel en is alzoo mannelijk.

4. *Onzijdig* zijn de woorden op *sel*, als zij het *voortbrengsel* eener werking beteekenen, als: *haksel*, *schepsel*, *aanhangsel*, *overblijfsel*; of het *voorwerp* of de *stof*, *waarmede de werking geschiedt*, als: *deksel*, *verguldsel*, *beletsel*, *stijfsel*, *schoeisel*. Ook *raadsel* is onzijdig. Mannelijk zijn *bussel* (voor *bondsel*), waar de uitgang de verkleiningsuitgang is met ingeschoven *s*, en *oksel*, hetwelk als een onechte stam is aan te merken. In het vrouwelijke *leisel* behoort de *s* tot den onechten stam *leis* voor *leidse* (van *leiden*), waarvan dit *leisel* of *leidsel* door toevoeging van *el* is afgeleid.

5. De woorden op *dom* zijn deels *mannelijk*, als: *rijkdom*, *adeldom*, *ouderdom*, *wasdom*, *maagdom* (voor *maagddom*); deels *onzijdig*, bij voorbeeld: *priesterdom*, *christendom*, *pausdom*, *jodendom*, *heidendom*, *vorstendom*, *heiligdom*, *menschdom*. Het onzijdig geslacht hangt hier over het algemeen met de meer concrete beteekenis zamen (vergel. §. 51. 1.): zoo is *eigendom* mannelijk in de abstracte beteekenis van het *recht van bezit*, maar onzijdig in de concrete van *het bezeten voorwerp*.

6. *Vrouwelijk* zijn alle woorden, voorzien van de zelfstandige achtervoegsels *te* (*e*), *heid*, *ij*, *ing* en *nis*, met uitzondering alleen van *vonnis*, dat, als ware het zoo veel als *gevonnis* van *vonnissen*, onzijdig is. *Getuigenis* is onzijdig in de

beteekenis van *het getuigde*, niet in die van *de daad van getuigen*: zoo zal men zeggen: *het getuigenis kwam niet met de waarheid overeen*, maar: *ik vorderde van hem de getuigenis*. *Schilderij* wordt somtijds onzijdig gebruikt, ongetwijfeld wegens de verharding van de *d* des lidwoords door de scherpte der aanvangsletter van dit woord.

7. De woorden op *schap* zijn *vrouwelijk*, als: *blijdschap*, *gramschap*, *dronkenschap*, *vriendschap*, *broederschap*, *manschap*, *buurtschap*, *nalatenschap*, *vennootschap*, *wetenschap*, *rekenschap*, *voogdijenschap*. Doch onzijdig zijn, ten eerste, die eene *betrekking* aanduiden, welke noodwendig zekere rechten en plichten medebrenge, bij voorbeeld: *burgerschap*, *priesterschap*; ten tweede, die, welke eene *landstreek* te kennen geven: *graafschap*, *landschap*, *waterschap*, en ten derde: *gezelschap*, *gereedschap*, *genootschap*. Sommige woorden op *schap* vereenigen in zich de beide geslachten, in dier voege, dat zij in de *concrete beteekenis* van eene *verzameling van personen* het vrouwelijk geslacht behouden, terwijl zij in de *abstrakte beteekenis* van de *betrekking* of den *staat* het onzijdig geslacht hebben aangenomen; dus verschillen: *de ridderschap* en *het ridderschap*; *de priesterschap* en *het priesterschap*; *de burgerschap* en *het burgerschap*; *de maagschap* en *het maagschap*. Vergel. voorts §. 44. III. 1. 1). Aanm. *Graafschap* wordt, bijaldien er bepaaldelijk van het landschap van *Zutphen* sprake is, nog wel vrouwelijk gebruikt.

V. Geslacht der zelfstandig gebruikte woorden.

Onzijdig zijn alle woorden, die, oorspronkelijk geen zelfstandige naamwoorden zijnde, als zoodanig gebruikt worden, of werkelijk den aard van substantieven hebben aangenomen:

1). Adjektieve woorden, tot substantieven geworden, zijn: *het ware*, *het schoone*, *het groen*, *het Latijn*, *het midden*, *het noorden*, *het al*, *het heelal*, *het nat*, *het vocht*, *het recht*, *het geheim*, *het best*, *het gemeenebest*, *het puik*, *het week*, *het ongelijk*, *het oorbaar*, *het plat*, *het rond*,

het halfrond, het diep, het ruim, het tiende, het uiterste, het vlak, het uiterlijk, het euvel, het kwaad, het wit, het zeer, het mijn en dijn.

2). Werkwoorden: *Het vertrouwen, het wezen, het leedwezen, het aanzijn, het welzijn, het leven, het medelijden, het mededoogen, het wedervaren, het welvaren, het inkomen, het voorkomen, het voorgeven, het voornemen, het vermoeden, het gevoelen, het verlangen, het vermogen.*

3). Bijwoorden: *Het vooronder, het waarom, het hoe, het niet, het ja, het nu, het heden.*

4). Telwoorden: *Het honderd, het duizend.*

5). Voornaamwoorden: *Het lieve ik, het gemeenzame jij.*

6). Tusschenwerpsels: *het amen, het wee, het vaarwel, het welkom.*

7). Ja, gansche gezegden en spreekwijzen tot één substantief te zamengenomen, of benamingen van woorden of klanken ontleend, zijn onzijdig: *Het onverschillige: wat kan het mij schelen? Het nadrukkelijke: voorwaar, voorwaar zeg ik u! Het tweemaal twee is vier; Het Wilhelmus van Nassauwen. Het abc.* Doch de namen der afzonderlijke schrijfen en cijferletters, ook dan wanneer deze laatste voor de getallengrootheid zelve genomen worden, zijn vrouwelijk: *de uitspraak der a; de vier, de nul, enz.*

§. 56.

Over het geslacht den woorden met vreemde uitgangen en der vreemde woorden.

I. *Vrouwelijk* zijn, onafhankelijk van den uitgang, de vreemde namen van muzikinstrumenten, als: *gitaar, baszuin, viool, harp, pauk, lier, luit, fluit, pijp, trompet, tamboer, klaroen, tamboerijn.*

II. 1. De meeste woorden op eel zijn onzijdig, als: *bekke-neel, truweel, houweel, rondeel, tafereel, tooneel, kasteel,*

gareel, *juweel*, *kapiteel*, *krakeel*, *pannel*, *penseel*, *prieel*. *Korbeel* is mannelijk, daar men er *steen* bij denkt; insgelijks mannelijk zijn *kanteel* en *karbeel*; doch *kanteel* en *gatenplaatteel* vrouwelijk.

2. Die op *ent* en *ment* zijn alle *onzijdig*, als *talent*, *testament*, *parlement*, *ciment*, zelfs *serpent*.

3. Desgelijks die op *et*, als *banket*, *helmet*, *kabinet*, *karpet*, *klinket*, *korset*, *lampet*, *lancet*, *musket*, *salet*, *servet*, *schelet*, *sonnet*, *palet* (eens schilders), *raket* (speeltuig); doch *palet*, speeltuig, en *kornet* zijn vrouwelijk, even als het bovengenoemde *trompet*, en *raket*, de *plant*.

4. *Onzijdig* is ook het meerendeel der woorden op *oen*, als: *fatsoen*, *blazoen*, *festoen*, *galjoen*, *garnizoen*, *harpoen*, *legioen*, *rantsoen*, *paveljoen*, *saizoen*; maar vrouwelijk: *kaproen* en het bovengenoemde *klaroen*.

5. Desgelijks het grootste aantal der woorden op *aal*, als: *arsenaal*, *kanaal*, *hospitaal*, *kapitaal*, *portaal*, *schandaal*; *liniaal* wordt ook vrouwelijk gebezigd, van welk laatste geslacht ook de woorden *bokaal* en *vokaal* zijn.

6. *Onzijdig* zijn mede die op *aat*, bij voorbeeld: *formaat*, *karaat*, *plakkaat*, *klimaat*, *consulaat*. Met uitzondering van *magistraat* en *dukaat*, die mannelijk zijn; het laatste als muntnaam (zie § 54. 15.).

7. *Vrouwelijk* zijn alle woorden op *aadje*, wegens de toonlooze *e*, waarop deze uitgang eindigt, en om dezelfde reden die op *ande*, *ade*, *ende*, *je*, *ie* en *e*, als: *offerande*, *warande*; *palissade*, *chocolade*; *legende*; *franje*, *kampanje*, *kokinje*; *glorie*, *historie*, *natie*, *malie*, *olie*, *provincie*, *specie*, *staatsie*, *tralie*, *studie*; *legende*, *hymne*, *mythe*, *orde*, *pauze*, *mode*, *rente*, *sekse*, *sekte*, *syllabe*, *synode*, dat soms ook onzijdig gebruikt wordt. Uitgezonderd worden van de woorden op *ie*: *concilie*, *evangelie* en *genie*, die onzijdig zijn, schoon *genie* in de beteekenis van *het corps* en *de wetenschap der vestingbouwkundigen* vrouwelijk is.

8. *Vrouwelijk* zijn mede die op *teit*, als: *majesteit*, *universiteit*, *societeit*.

9. Desgelijks die op *uur*, als *natuur*, *kwetsuur*, *figuur*, dat men ook dikwijls onzijdig hoort gebruiken, bepaaldelijk in de beteekenis van *gestalte*. Onzijdig zijn: *postuur* en *avontuur*.

10. *Vrouwelijk* zijn verder die op *ij* en *ei*, als: *kandij*, *kopij*, *soldij*, *partij*; *galei*, *karrewei*, *liverei*, *palei*, *schalmei*, *vallei*, *pastei*, *hamei*. Doch *malvezei* is mannelijk wegens het woord *wijn*, dat men er bij denkt.

11. De woorden op *ier* zijn deels *vrouwelijk*, als: *banier*, *bandelier*, *manier*, *rivier*; deels *onzijdig*, als: *rapier*, *formulier*, *kwartier*, *vizier*. *Mortier* wordt ook mannelijk gebruikt; *klavier*, mannelijk en onzijdig beide.

12. *Mannelijk* zijn die op *aan*, als: *meridiaan*, *ocean*, *orkaan*; doch *karavaan* is vrouwelijk.

13. Desgelijks die op *ant* (*and*) en *ont*, bij voorbeeld: *foliant*, *karkant*, *tulband*; *horizont* (*horizon*); doch *konzonnant* vrouwelijk, als *letter*; *ledekant* is vrouwelijk en onzijdig.

14. De woorden op *ijn* zijn deels *onzijdig*, als: *flerecijn*, *magazijn*, *ravelijn*, *kozijn*, *venijn*; deels *vrouwelijk*, als: *woestijn*, *medicijn*, *gordijn* (dat echter veelal onzijdig gebruikt wordt), *karabijn*, *javelijn*, en het boven (I) vermelde *tamboerijn*.

15. Die op *ot* zijn *vrouwelijk*, als: *kalot*, *kapot*, *marot*, met uitzondering van het onzijdige *schavot*.

16. Desgelijks die op *ijk*, als: *fabriek*, *kronijk*, *muzijk*, *republiek* (doorgaans *republiek* geschreven). Doch onzijdig is *kolijk*, waarbij men *het wee* dacht, gelijk ook de ziektenamen *flerecijn* en *podraga* onzijdig zijn.

17. Almede zijn *vrouwelijk* de woorden op *as*: *barkas*, *matras*, *grimas*, *karkas*, *galeas*, *kabas*, *kortelas*, *terras*, *rondas*, van welke de beide laatste echter ook onzijdig gebezigd worden; steeds onzijdig zijn *harnas*, *kompas*, *moeras* en *tiras* (net).

18. Van de vreemde woorden op minder gewone uitgangen, onder welke er eenige zijn, wier uitgang met de stamsyllabe zamenvalt, zijn vrouwelijk: *affuit*, *kajuit*, *beschuit* (voor eene enkele *beschuit*; voor de stof in het algemeen is dit woord onzijdig). Onzijdig: *statuut*, *instituut*; doch vrouwelijk *minuut*. Onzijdig *kantoor*, *komfoor*, *teljoor*, *trezoor*; doch vrouwelijk *kwispedor*, dat evenwel veelal onzijdig genomen wordt. Vrouwelijk: *flambouw*, *kartouw*; *kardoes*, *aalmoes*. Onzijdig: *kamizool*, *kapitool*, *riool*, *pistool* (*wapentuig*); doch vrouwelijk *fiool*, gelijk ook *kastrol*. Onzijdig: *model*, doch vrouwelijk *schabel*, *kapel* en *gabel*. Vrouwelijk: *komeet* en *planeet*; *konfijt* en *profijt* (welke beide echter doorgaans onzijdig gebruikt worden). Onzijdig: *tapijt* en *koloriet*. Onzijdig is *fornuis*, vrouwelijk *kombuis* en *kabuis*. *Paradijs* is onzijdig, *saucijs* vrouwelijk. *Kolom*, *kales*, *kartets*, *karos*, *kazemat*, *lantaarn*, *spelonk*, *klisteer*, *paruik*, *fontein*, *idée*, zijn vrouwelijk, het laatste ook onzijdig; *patroon*, in de beteekenis van *kardoes* eens schietgeweers, vrouwelijk; doch in die van *model* onzijdig; *fortuin* voor *het geldelyk vermogen* onzijdig, doch voor de *geluksgodin* genomen vrouwelijk. Onzijdig zijn voorts: *altaar*, *fregat*, *kozijn*, *foreest*, *dieet*, *paleis*, *passkwil*, *rumoer*, *valies*; maar mannelijk *labirint*, *triomf* en *galop*; de laatste twee als abstrakte stamwoorden van *triomferen* en *galopperen*.

III. Zoo een vreemd woord wordt overgenomen zonder zijn eigenaardigen uitgang te verliezen of gewijzigd te zien, wordt niettemin het geslacht vaak naar de opvatting van den Nederlander bepaald. Zoo is *nektar* mannel., even als *drank*; *paternoster* onzijdig, als *gebed*, dat men er bij denkt; *sanhedrin* mannelijk, gelijk *raad*, hoezeer dat woord ook wel onz. gebruikt wordt. *Chaos*, *indigo*, *roman*, *japon*, *nardus*, *kanon* (*geloofsregel*) mannelijk, doch *kanon* (*geschut*) onzijd.; *pogadra* onzijd., *lava* en *echo* vrouwelijk; *Sabbath* mannel., *Pascha* onzijd., *Talmud* en *Alkoran* mannel. De Latijnsche namen der maanden zijn mannelijk.

IV. De vreemde woorden, naar onze uitspraak van ééne lettergreep, of zoodanige zamengestelde vreemde woorden, wier laatste lid evenzoo uit slechts ééne lettergreep bestaat, zijn meereendeels vrouwelijk. Bij voorb.: *ark, as, beurs, bres, bul, cel, chijl, faam, flank, flesch, fout, frons, glos, gom, golf, groep, grot, kaap, kaart, keurs, kleur, kluis, koets, koord, korst, kous, kraak* (schip), *krent, kroon, kuur, lamp, lans, lijn, mijl, mijn, mis, munt, nerf, nis, noot, part, pen, pest, piek, pijn, pil, plint, pluim, pool, poort, poos, pop, (brieven)-post, preek, prent, proef, pruik, punt* (spits), *rest, rots, saus, school, schrijn, sok, som, soort, spons, stoel, straat, taart, test, tint* (kleur; doch *tint*, als *tintwijn*, is mannel.), *toorts, vlam, vlok, vork, zool; dialekt, diphthong, kortegaard, apotheek, bibliotheek. Uur* (*ure*) is vrouwelijk en onzijdig.

Mannelijk zijn wegens den uitgang (§. 55. III. 9.): *psalm, term, vorm*. Mannelijk zijn mede: *bas, brief, flits, graad, inkt, kelk, koers, pas, pols, post* (plaats, bediening), *rang, staat, stijl, thirs, toon, trein, tronk*, gelijk ook de volgende, die, vermits er afgeleide woorden van hen in onze taal gesproken zijn, eenigermate als abstracte stammen worden aangemerkt: *cijns, fleur, marsch, toer, toets*; van hetzelfde geslacht zijn *troep* en *troon*.

Onzijdig zijn: *feit, fonds, fort, gros, koor, kruis, paar, park, paspoort, plein, pond, punt* (stip), *ras, sein, vers. Mikroskoop* en *horoskoop*, hoezeer onzijdig opgegeven, worden veelal mannel. gebruikt. *Beest* en *feest*, vroeger vrouwelijk, zijn in later tijd onzijdig geworden.

§. 57.

Over het geslacht der zamengestelde woorden.

1. De zamengestelde woorden hebben het geslacht van het laatste lid der zamenstelling, zoo dit het hoofddenkbeeld bevat. Schijnbaar maakt *oogenblik* eene uitzondering; doch dit woord

is niet zamengesteld uit *oog* en het mannelijk *blik*, maar het onzijdige *geblik*: ook beteekent het niet *een blik der oogen*, maar *een blikken der oogen*. *Vrouwspersoon* kreeg het geslacht van *wijf* en het verachtelijke onzijdige *mensch*, in weêrwil dat *persoon* mannelijk is. Doch uitgezonderd zijn *kerkhof*, dat onzijdig is, hoezeer het zamengesteld is met het mannelijke *hof* (tuin), en *mankop*, dat als plantnaam vrouwelijk is.

2. Bij de zamengestelde eigennamen van plaatsen wordt de beteekenis van de samenstelling uit het oog verloren. Alzoo kan het laatste lid het geslacht niet meer bepalen en, veelal in tegenspraak met het geslacht van dit laatste lid, zijn zij onzijdig, zie § 54.

3. In zulke oneigenlijke samenstellingen, die het hoofddenkbeeld niet uitdrukken, richt zich het geslacht naar dat van het gedachte subjeet. Is dit een man, zoo is zulk eene samenstelling mannelijk; is het eene vrouw, zoo is zij vrouwelijk; is het, eindelijk, een voorwerp, zoo is zij onzijdig. Aldus zijn *deugdliet*, *deugniet*, *spitsneus* enz. mannelijk of vrouwelijk, al naar dat ik er een man of eene vrouw onder versta; en *tijdverdrijf*, *voorschoot*, *vierkant* zijn onzijdig. *Drie-* en *vierhoek*, *drievoet* enz. hebben echter het geslacht van het laatste lid der samenstelling aangenomen, hoewel dit het hoofddenkbeeld geenszins inhoudt. *Negenoo* (bloedzweer) is vrouwelijk volgens den regel (§. 55. I. 2. b.); *driemast* desgelijks (ald. c.).

VIERDE HOOFDSTUK,

OVER DE VORMEN DER NAAMVALLEN.

§. 58.

Hoe rijk de taal, waaruit het Hollandsch is ontsproten, ook was in naamvalsuitgangen; thans bezitten wij voor de substan-

tieven nog slechts een drietal uitgangen, om den genitief en den datief in het mannelijk en het onzijdig geslacht enkelvoud te kennen te geven. De nominatief en de accusatief vertoonen den grondvorm des woords. Het meervoud kent geen verschil van naamvalsvormen, en, over het algemeen, het enkelvoud van het vrouwelijk geslacht evenmin. Hier moet dus de betrekking door het verbogen determinatieve woord of door een voorzetsel worden uitgedrukt: de genitief door *van*, de datief doorgaans door *aan*. Zoo als trouwens ook dáár, waar het woord een naamvalsform bezit, meestal aan de voorzetsels de taak om de betrekking uit te drukken is overgelaten, aangezien van den genitief slechts in den hooger en stijl wordt gebruik gemaakt, en de datief nog slechts in bijwoordelijke uitdrukkingen en uit vroeger tijdperk der taal overgeleverde zegswijzen voorkomt. Slechts de genitief op *s* van persoonsnamen maakt op het hier gestelde eene uitzondering, aangezien deze, mits hij sta vóór het naamwoord, van hetwelk hij afhangt, in de gemeenzame taal veelvuldig gebruikt wordt; bij voorbeeld: *Willems boek, vaders verjaardag*.

§. 59.

Over den genitief.

Voor den genitief van het enkelvoud der mannelijke substantieven bezitten wij een dubbelen vorm. Deze naamval gaat of uit op *s* (*es*), of op *n* (*en*). De genitief op *s* heet de *sterke*, die ook *n* de *zwakke genitief*.

1. De woorden, die alsnog den zwakken genitiefvorm bezitten, zijn mannelijke *persoonsnamen*:

1). Die op *e* uitgaan, bij voorbeeld: *des boden, des getuigen, des bedienden*, en voorts alle tot kwalitatieve zelfstandige naamwoorden verhevene adjektieven: *des wijzen, des oversten, des gevangenen, des ingezetenen*.

2). Eenige, die voorheen op deze vokaal uitgingen, bij voorbeeld: *des heeren, des menschen, des vorsten, des gra-*

ven, *des knapen*, waarnevens ook *des knaaps* gezegd wordt. Het woord *Mijnheer* (als titelnaam) heeft *Mijnheers*, bij voorb.: *Mijnheers gezondheid*.

3). Eenige uit vreemde talen ontleend: *des pausen*, *des profeten*, *des prinsen*.

Vóór de *n* van den genitief komt de *e*, in den nominatief verloren gegaan, noodwendig terug.

2. Behalve de woorden van dezen aard hebben thans alle mannelijke en onzijdige woorden den genitief op *s*, onverschillig of zij vroeger sterk of zwak verbogen werden. Slechts één onzijdig woord behield den zwakken genitief: *het hart* of *harte*, *des harten*.

Aanm. Deze voor een onzijdig woord vreemd geworden verbuiging is de oorzaak geweest, dat het woord *hart* in vroeger eeuw ook vrouwelijk werd genomen, blijkens de zegswijzen *van ganscher harte*, en *ter harte*. Om geene andere reden vindt men de oorspronkelijk insgelijks zwakke onzijdige woorden *oog* en *oor* voorheen vrouwelijk gebezigd, zoo als ten aanzien van het laatste nog blijkt uit de uitdrukking *ter oore*.

3. De *s* van den genitief komt thans overal onmiddellijk achter den grondvorm, bij voorbeeld: *des kinds*, *des grafs*, *des slags*, *des toois*, *des stoks*, *des adels*, *des adems*, *des mans*, *des loops*, *des legers*, *des staats*, *des dauws*, behalve waar de grondvorm op *s* uitgaat: dan toch treedt er eene *e* voor de *s* van den genitief, met terugkeering der *z*, waar de *s* van den grondvorm slechts de plaatsvervangster was der zachte *s* (*z*) op het eind des woords, als: *des huizes*, daarentegen: *des kruises*, met behoud der *e*, die in dit vreemde woord van nature scherp is (zie §. 17. I. 7. *Aanm.*). Doch bij de meeste woorden, die op een sisklank uitgaan, wordt de genitief door omschrijving uitgedrukt, als: *van den dans*, *van den disch*, *van den dorst*, niet: *des danses*, *des disshes* enz. — Ook de onzijdige woorden op eene toonlooze *e* vormen den genitief door omschrijving: *van het gebergte* (niet: *des gebergtes*), *van het gehemelte* enz.

Aanm. Over de open *o* in den genitief *Godes* (nevens *Gods*) zie §. 8. 1. 2).

4. Vrouwelijke persoonsnamen op eene konzonant eindigende

bezitten den genitief op *s*, doch deze wordt slechts geduld bij zulk eene plaatsing der woorden, waarbij de genitief vóór het substantief, van hetwelk hij afhangt, te staan komt: *moeders schoot, uw bruids verjaardag, mijn zusters kind.*

Aaum. Men schrijve hier niet: *uwer bruids*, hetwelk volstrekt niet gebruikt wordt, noch ook *uws bruids*, vermits de genitief op *s* bij vrouwelijke determinatieve woorden onverdedigbaar is; maar: *uw bruids*, daar het onverbogen laten van het determinatief vóór een substantief in den genitief, in geval dit substantief vóór een ander substantief staat, waarvan die genitief afhangt, het voorbeeld van de beste schrijvers van vroeger en later tijd voor zich heeft. Zoo zegt, b. v., Spieghele: *dit lands beek*, voor: *dezes lands*, en Hooft (Tacit. Germ.): *met aangrenzende volken giften*, voor: *aangrenzender volken* (*finitimarum gentium donis*).

5. De eigennamen van mannelijke zoowel als vrouwelijke personen nemen alle in den genitief eene *s* aan, doch alleen bij die omgezette woordorde, waarbij de genitief het woord, waartoe hij betrekking heeft, voorafgaat, als: *Cicero's redevoeringen, de Ruiters dapperheid, Egmonds onthoofding, Willems moed, Louises leesboek, Mina's deugd, Geertruids zoon.* Gaat de naam op een sisklank uit, zoo smelt de *s* van den genitief daarmede zamen, als *Paulus' brieven, Marnix's Bijenkorf.* Voornamen en titels laat men vóór den genitief des eigenaams onverbogen, bij voorbeeld: *Joost van Vondels werken, Marnix van St. Aldegonde's Bijenkorf, Koning Willems moed, Karoline Pichlers romans, Vrouw Geertruids zoon.*

Al die eigennamen, welke een lidwoord vóór zich hebben, kunnen in den genitief ook achter het naamwoord, waartoe zij behooren, geplaatst worden: *de wateren des Rijn's, de top des Brokkens.* Eigennamen van plaatsen en van landen zonder lidwoord staan wederom alleen in de omgekeerde woordorde in den genitief op *s*. Die welke in den grondvorm reeds op een sisklank eindigen, worden niet in den genitief gebruikt: men omschrijft bij hen dezen naamval met het voorzetsel. Dus: *Berlijns omstreken; Griekenlands groote mannen; Romes burgerdeugd; Pruisens staatsregeling*; maar: *de straten van Parijs, de omstreken van Mainz.*

Aanm. De apostroph wende men daar aan, waar gevaar zou bestaan, de *s* van de verbuiging als behoorende tot den onverbogen vorm des naams zelve aan te merken, of waar de naam op eene vokaal eindigt, die men zonder die apostroph licht verleid zon worden gesloten uit te spreken, of, eindelijk, waar de naam op een sisklank eindigt, achter welken de *s* van den genitief onderdrukt wordt.

§. 60.

Over den datief.

1. De datief der sterke verbuiging eindigt op *e*. Voorbeelden leveren de volgende bijwoordelijke of uit vroeger tijdperk der taal overgeblevene uitdrukkingen: *Gode zij eere, ten dage, ten grave, naar zijnen beelde, ten behoefte, ten hove, ten huize, achterwege, in den gebede, in gebreke, van den bloede, van den lande, ten deele, uit dien hoofde, in gemoede, met dien verstande, ten eenen male* enz.

Aanm. Dat naamwoorden als *dag, graf, weg, gebed, gebrek, god, hof*, in hunnen datiefvorm eene open vokaal vertoonen, is boven vermeld en verklaard, te weten, §. 5. 1. 2). *b.* §. 6. 1. 2). en §. 8. 1. 2).

2. De woorden, die in den genitief de zwakke verbuiging toelaten, verwerpen die in den datief. Zoo men *den Heere, den mensche* in den datief zegt, is deze *e* voor den uitgang te houden, die ook in den nominatief kan voorkomen, even als in *den gevangene* enz., en niet voor den sterken datief, welke in deze woorden onaannemelijk is.

Aanm. Ook de accusatief der woorden, die een zwakken genitief hebben, is, als hij de sterke substantieven, gelijk aan den nominatief. Dus schrijve men: *hij stelde den gevangene op vrije voeten*, even als: *hij zond hem eenen bode*.

VIJFDE HOOFDSTUK,

OVER DE GETALVORMEN DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§. 61.

1. Een zelfstandig naamwoord geeft in den grondvorm, als mede in de boven behandelde naamvals vormen, een *afzonderlijk* voorwerp te kennen. Om aan te duiden, dat een voorwerp *in vereeniging met andere gelijksoortige* gedacht wordt, bezit de taal een tweetal uitgangen, van welke de een of de ander zonder onderscheid van naamvallen aan den grondvorm wordt toegevoegd.

2. Niet alle zelfstandige naamwoorden kunnen in de beide getallen gebruikt worden: bij sommige toch verbiedt dit het begrip door hen uitgedrukt.

§. 62.

Over de zelfstandige naamwoorden, welke niet in het meervoud gebruikt worden.

1. Van de *concrete substantieven* of *voorwerpsnamen* hebben geen meervoud.

1). De *verzamelwoorden*, en wel omdat zij reeds in het enkelvoud eene onbepaalde hoeveelheid gelijksoortige voorwerpen te kennen geven. Bij voorbeeld: *gevogelte, gepeupel, vee, loof, buit, kroost, nakomelingschap, huisraad, tooi, opschik* enz. Maar wordt door een kollektief eene bepaalde hoeveelheid voorwerpen, nevens welke eene dergelijke begrensde hoeveelheid bestaan kan, aangeduid, dan heeft het natuurlijk een meervoud, als: *volken* of *volkeren, legers, gezelschappen, gemeenten* enz. Hetzelfde is het geval, als een kollektief

slechts een enkel voorwerp te kennen geeft, bij voorbeeld: *gedierten, gestoelten* enz.

2). De *stofnamen* en als zoodanig gebruikte woorden laten het meervoud niet toe, omdat zij de stof in het algemeen aanduiden, als: *goud, silver, tarwe, vet, vlas, gebraad, salade* enz. Wordt echter een stofnaam voor een afzonderlijk voorwerp, uit die stof bestaande, of voor eene bepaalde hoeveelheid of soort dier stof genomen, zoo laat hij het meervoud toe, bij voorbeeld: *ijzers, glazen, haren, papieren, houten, wijnen, gelden, wateren* enz.

3). Woorden, die een begrip uitdrukken, waarvan geene wedergade is, sluiten natuurlijkerwijze het meervoud uit. Bij voorbeeld: *het noorden, het heelal, de onderwereld*. Zoo kunnen dan ook de *eigennamen*, welke een voorwerp in onderscheiding van alle andere gelijksoortige te kennen geven, niet in het meervoud gebezigd worden, bij voorbeeld: *Amsterdam, Parijs, Frankrijk, de Etna, de Taag*. Wanneer toevallig twee of meer gelijksoortige voorwerpen denzelfden eigenaam dragen, kan het meervoud van zulk een naam voorkomen, bij voorbeeld: *de beide Katwijken; er zijn in Nederland twee of meer Rijswijken*. — De *namen der maanden* kunnen niet dan in zamenstelling met den gemeenen naam *maand* in het meervoud gebruikt worden: *twee Meimaanden* enz. — De *eigennamen van personen* komen in het meervoud voor, wanneer men meer dan één persoon van denzelfden naam bedoelt, of wanneer zulk een eigenaam de waarde van een gemeenen naam heeft: *twee Willems, de Maria's, de Stuarts, de Lodewijken, Caesars, Alexanders, Cicero's*.

4). Die zelfstandige naamwoorden, welke, hoezeer eigenlijk een concreet iets beteekenende, eene bepaling van *maat, gewicht* of *soort* kunnen te kennen geven, verwerpen in dit geval en van een telwoord voorafgegaan, den meervoudvorm, als: *vier boek papier, tien paar, zes voet, twintig duim, tien kan, vijftig paar, t waalf man, tien gulden, vijftien cent*; desgelijks zulke naamwoorden, die oorspronkelijk eene maat of ge-

wicht beduiden: *acht pond*, *vijs el*; doch ook deze kunnen na een telwoord in het meervoud gebezigd worden, als men afzonderlijk afgewogen of afgemeten hoeveelheden bedoelt: *acht ponden koffij*, *vijs ellen lint*. Zoo moet men ook zeggen: *tien guldens*, *vijs centen*, wanneer men zoo vele *gulden-* of *centstukken* en niet bloot de waarde daarvan bedoelt. Behalve *gulden* en *cent* zijn de overige muntnamen, en behalve *jaar* de overige namen van tijdruimten onvatbaar om op die wijze achter een telwoord in den vorm van het enkelvoud gebruikt te worden. Alleen achter *alle* kan een soortnaam in den vorm des enkelvouds staan: *alle boom*, *alle dal*, voor *al wat boom*, *al wat dal is*.

5). Eindelijk zijn er eenige concrete of in concrete betekenis gangbare woorden, aan welke het gebruik het meervoud ontzegt, te weten: *aanschijn*, *gelaat*, *gebied*, *het diep*, *het ruim*, *aanleg*.

2. De *abstracte* substantieven kunnen niet in het meervoud gebruikt worden. Bij voorbeeld: *aandacht*, *aanwezen*, *aard*, *achting*, *adel*, *afgunst*, *afscheid*, *afval*, *arbeid*, *armoede*, *bedrog*, *begin*, *beleg*, *besef*, *bewind*, *bloei*, *dank*, *dorst*, *druk*, *eer*, *geloof*, *genot*, *gevoel*, *haat*, *heil*, *hitte*, *hoop*, *jeugd*, *kommer*, *kunde*, *leed*, *leer*, *liefde*, *lof*, *noodlot*, *ondienst*, *onschuld*, *oorsprong*, *schijn*, *spoed*, *spot*, *twijfel*, *verbod*, *voorspoed*, *woeker* enz.

1). Zoodra een afgetrokken naamwoord in concrete betekenis gebruikt wordt, neemt het, zoo als van zelve spreekt, het meervoud aan, als *gangen* (*corridors*), *aflaten* (*aflaatbrieven*), *rijkdommen* (*bezittingen*) *kennissen* (*bekenden*), *levens* (*levensbeschrijvingen*), *wezens*, *hoogten*, *Razernijen* (*de Furien*), *sterkten* (*vestingen*), *uitvindingen*, *vaarten* (*kanalen*), *verbanden* (*zwachtels*), *vernuften* (*vernuftige menschen*), *verstandden* (*verstandige hoofden*). En toont wat *vloecken* zijn, wat *zuilen voor den Staet* (Vondel), waar *vloecken* personen zijn, die ten vloek strekken.

2). Ook zulke abstracta, wier begrip de voorstelling van

eene meervuldigheid van afzonderlijke handelingen of werkingen toelaat, verkrijgen, des noodig, het meervoud, als: *aanslagen, aanspraken, aanvallen, bedrijven, besluiten, eischen, gebaren, gebeden, gebeurtenissen, geloften, geschillen, gevoelens, indrukken, inzichten, keuzen, klachten, nederlagen, uitkomsten, vermoedens, verwijten, voornemens, voorzorgen, iemands gangen nagaan, duizend dooden sterven, doodelijke vijandschappen* (v. d. Palm) enz.

3). Ook de zoodanige, die een begrip uitdrukken, dat in een aantal bijzonderheden bestaat of bestaan kan, bij voorbeeld: *angsten, begrippen, behoeften, bekwaamheden, driften, droefenissen, ellenden, gebruiken, gelegenheden, gemakken, geweldenaarigen, gunsten, jammeren, moeiten, nooden, ongelukken, onlusten en wellusten, schulden, onspoeden, rampspoeden en tegenspoeden, rechten en voorrechten, schoonheden, smarten, verdiensten, vermogens, vrijdommen en vrijheden, voor- en nadeelen, zaligheden* enz.

Aanm. 1. Een en hetzelfde woord sluit soms in de ééne beteekenis het meervoud uit, en laat dit in de andere toe. Dus heeft *verband* in de beteekenis van *betrekking* geen meervoud; doch laat dit toe in die van *wondverband*; *last* sluit het uit in de beteekenis van *taak*, laat het toe in die van *pak*; *storm, bestorming eener vesting*, heeft geen meervoud, terwijl men wel van *stormen* voor *felle winden* kan spreken.

Aanm. 2. Vaak bewaart het door middel eens voorvoegsels of bijwoords afgeleide woord de zuiver abstracte, voor meervoud onvatbare beteekenis: zoo laten *aandrif, aantocht, aanwezen, afgunst, ondiens, onschuld, onrecht, oorsprong, voorkeur* enz. geen meervoud toe, terwijl *drift, tocht, wezen* enz. het meervoud aannemen.

Aanm. 3. *Voorspoed, geluk, gezondheid, weder*, hebben geen meervoud, omdat zij een *eenvormigen toestand* aanduiden; maar de woorden, die de ontkenning dezer begrippen uitdrukken: *tegenspoed, onspoed, rampspoed, ongeluk, ziekte, kwaal, ongesteldheid, onweder*, kunnen in het meervoud gebruikt worden, daar zij ons aan *gebeurtenissen* doen denken.

Aanm. 4. Dikwijls ondergaat een abstractum door de toevoeging eens afleidingsuitgangs zulk eene wijziging in de beteekenis, dat het dien ten gevolge het meervoud toelaat, als: *gedragingen, gevoelens, hatelijkheden, kundigheden, leeringen, noodlottigheden, verschijningen, twijfelingen, lachjes, gelukjes* enz. van *gedrag, gevoel, haat, kunde, leer, noodlot, schijn, twijfel, lach, geluk*, die geen meervoud dulden.

Aanm. 5. Er zijn eenige abstracta, welke, hoezeer in eene beteekenis voor-

komend, die het meervoud toelaat, echter, vermits het gebruik zulks verbiedt, geen meervoud aannemen. Zoodanige zijn: *doel*, *kunne*, *slag* (soort), *strijd*, *krijg*, *zege*. De synonime woorden: *oogmerk*, *geslacht*, *soort*, *gevecht*, *oorlog*, *zegepraal*, zijn alleszins in het meervoud gebruikelijk.

§. 63.

Over de zelfstandige naamwoorden, die niet anders dan in het meervoud gebruikt worden.

1. Zoodanige substantieven zijn: *ouders*, *voorouders*, *gebroeders*, *gelieven*, die een twee- of meertal vereenigde personen te kennen geven. Voorts: *zedes*, *kosten* en *onkosten*, wier begrip eene meervuldigheid van handelingen of bijzonderheden veronderstelt. Verder de namen van zulke *ziekten*, die naar de veelvuldige huidzweertjes genoemd zijn: *mazelen*, *kinderpokken*. Eindelijk de namen der *bergketens*, als *de Pyreneeën*, *de Andes*, *de Alpen*. — *Hersenen* en *ingewanden* worden, hoezeer zij ook in het enkelvoud bestaan, van eene enkele massa dier stoffen in het meervoud gebruikt. Van het woord *lieden* is het enkelvoud verloren gegaan.

Aann. De enkelvoudige stofnamen *kost* en *onkost* (*slechte kost*) hebben met de bij uitsluiting meervoudige *kosten* en *onkosten* niets gemeen, dan den klank. Voor het overige werd zoo wel *kosten* als *zedes* in vroeger eeuw mede in het enkelvoud gebruikt; nog is *kost* in de beteekenis van *uitgave* in de bijwoordelijke uitdrukking *ten koste* in het enkelvoud in gebruik, en bij *Bilderdijk* vindt men nog: *naar Attische zede*, en: *dat is zoo steijl en zede*. *Alp* in de beteekenis van *hooge berg* laat zich in het enkelvoud bezigen.

2. Er zijn eenige woorden, die in eene hunner beteekenissen geen enkelvoud toelaten, te weten: *inkomsten*, dat is, *revenu* (het enkelvoud *inkomst* beteekent *intrede*); *ledematen des lichaams* (*lidmaat* is het *medelid* eens genootschaps); *onlusten*, dat is, *beroerten* (terwijl *onlust* — *het tegenovergestelde van lust* beduidt); *manieren*, dat is, *zedes* (*manier* is *wijze*); *zinnen*, dat is, *bewustzijn*.

§. 64.

Over de vorming des meervouds.

Voor het meervoud bezit onze taal den uitgang *en* (*n*). Zekere substantieven hebben, benevens het meervoud op *n*, nog een meervoud op *s*: slechts weinige bezitten deze *s* in het meervoud uitsluitend. Nog anderen hebben een meervoud op *eren* of *ers*. De vreemde woorden en de eigennamen, eindelijk, vereischen ten aanzien der wijze, waarop zij hun meervoud vormen, eenige afzonderlijke opmerkingen.

A. Meervoud op *en* (*n*).

I. De *n* des meervouds wordt zonder voorafgaande *e* toegevoegd aan de zelfst. naamwoorden, die reeds op eene toonlooze *e* of op den afleidingsuitgang *ie* eindigen; bij voorbeeld: *boden*, *getuigen*, *begeerten*, *einden*, *beziën*.

II. In alle andere gevallen bestaat de uitgang des meervouds in eene *n* voorafgegaan door de toonlooze *e*, als: *mannen*, *hoven*, *straffen*, *haaijen*, *dassen*, *glazen*, *schaduwten*, *knieën*, *zeeën*.

1. Achter de uitgangen *aai*, *oei*, *ooi*, *ui* en *ei* wordt (volgens §. 22. I. 1. 1.) vóór den meervoudsuitgang eene *j* ingelascht: *baaijen*, *boeijen*, *kooijen*, *buijen*, *leijen*. De woorden *vloo* en *koe* maken *vlooijen*, *koeijen*, daar zij de in het enkelvoud verloren *i* (*j*) in het meervoud herkrifgen en dan de konzontant (*j*) bekomen, die den overgang vormt van *ooi* of *oei* tot den meervoudsuitgang. *Rede* en *lende* hebben in het meervoud *redenen* en *lendenen* van het voormalig enkelvoud *redene*, *lendene*: nog zegt men *reden* in de beteekenis van *oorzaak*. *Sieraad* en *kleinood* hebben, nevens *sieraden* en *kleinooden*, ook *sieradiën*, als ware het enkelvoud *sieraadje*, en *kleinoodiën*, van het bastaard-latijnsche enkelvoud *clenodium*.

2. Meervoud der woorden op *f* en op *s*.

1) Waar de *f* en de *s* door eene open vokaal worden voor-

afgegaan, zijn zij slechts plaatsvervangsters der *v* en *z*, welke op het eind der syllabe die gedaante aannemen: in het meervoud keeren natuurlijk de *v* en *z* terug. Bij voorbeeld: *duiven*, *huizen*, *stoven*, *kloven*, *gaven*, *staven* (van *duif*, *huid*, *stoof*, *kloof*, *gaaf*, *staat*); *bazen*, *hozen*, *buizen*, *prijzen*, *pezen*, *reuzen*, *kiezen*, *kroezen* (van *baas*, *hoos* enz.). De *f* van *philosoof*, en de *s* van *kous*, *kruis* en *struis* blijven in het meervoud (*philosofen*, *kousen*, *kruisen*, *struisen*), vermits in deze woorden, van vreemden oorsprong, de *f* (*ph*) en de *s* geene plaatsvervangsters der *z*, maar van nature scherp zijn. *Vleesch* verandert zelfs de *sch* in het meervoud in *z*: *vleezen*, gelijk men ook zegt *vleezig*. Ook schreven verscheidene schrijvers der 16de en der 17de eeuw *vlees* of *vleys*, met *s*, niet met *sch*.

2). *a*. De *f*, door eene konzonant voorafgegaan, gaat mede in het meervoud weder in *v* over: *korven*, *kalven*, van *korf*, *kalf*. Slechts in de vreemde woorden *triumfen* en *nimfen* houdt de van nature scherpe *f* stand.

b. a). De *s*, door eene der harde konzonanten *k*, *p*, *t* (of *d*, die op het eind der lettergreep de waarde der *t* heeft), voorafgegaan, houdt in het meervoud stand, als: *feeksen*, *heksen*, *reeksen*; *gapsen*, *gipsen*, *rupsen*; *gidsen*, *loodsen*, *knodsen*, *koetsen*, *rotsen*, *schetsen*. *Kuis*, *leis*, *spies* en *paus* behouden in het meervoud eene scherpe *s*, omdat vóór deze letter eene harde konzonant is uitgevallen: *kuis* is een andere vorm voor *kodde* of *knods*; *leis* staat voor *leids*, *spies* voor *spiets*, en *paus* voor *pabs* (de *b* heeft op het eind der lettergreep de waarde van *p*) of *pabst*, zoo als men in het Hoogduitsch zegt.

b). De *s*, door eene der vloeibare konzonanten *l*, *r* of *n* voorafgegaan, is nu eens scherp en houdt in het meervoud stand; dan eens zacht, en verkeert in dit getal weder in *z*. De *s*, welke eene *l* vóór zich heeft, is doorgaans zacht: dus hebben *els*, *hals*, *pels* in het meervoud *elzen*, *halzen*, *pelzen*; alleen het vreemde *pols* (Lat. *pulsus*) heeft *polsen*. — Scherp is de *s*

met de *r* vóór zich, in *floersen*, *kaarsen*, *kersen*, *koersen*, *marsen*, *persen*, *schorsen*, *snersen*, *morsen* en *lorsen*; doch zacht in *aarzen*, *baarzen*, *beurzen*, *fleerzen*, *gorzen*, *keurzen*, *laarzen*, *vaarzen*, *verzen*. — In de meeste, die eene *n* vóór de *s* hebben, is deze letter scherp, als: *balansen*, *dansen*, *fronsen*, *glansen* (hoewel men toch ook *glanzen* hoort en altijd *glanzig* zegt), *hansen*, *kansen*, *kransen*, *lansen*, *lensen*, *pensen*, *prinsen*, *schansen*, *slonsen*, *sponsen*, *transen*, *zwansen*. Slechts in *bonzen*, *cijnzen*, *ganzen*, *grenzen*, *grijnzen*, *kleinzen*, *trenzen* en *donzen* is zij zacht.

3. Over het algemeen blijft de gesloten, doch naar onze schrijfwijze in het enkelvoud door slechts ééne konzontant gevolgde vokaal, in het meervoud gesloten, hetwelk door verdubbeling dezer konzontant in het schrift wordt aangeduid, alzoo: *snebben*, *padden*, *straffen*, *heggen*, *hakken*, *stallen*, *hammen*, *tonnen*, *toppen*, *sterren*, *ossen*, *wetten*, van *sneb*, *pad* (*amphibie*), *straf* enz. De in het enkelvoud gesloten vokalen *a*, *e* en *o* worden in het meervoud open, volgens het boven gezegde (§. 5. 1. 2). b. §. 6. 1. 2). en §. 8. 1. 2).): in de substantieven *bad* (*baden*), *blad*, *dag*, *dak*, *dal*, *gat*, *gelag*, *glas*, *graf*, *pad*, *rad* (*raderen*), *slag*, *staf*, *vat* (*vaten*; *vat*, *greep*, stam van *vatten*. behoudt in het meerv. de gesloten *a*), *getal* (van door cijfers uitgedrukte grootheden sprekende gebruikt men den vorm *getallen*, in de beteekenis van *verzamelde menigte* zou men *getalen* moeten zeggen); *bevel* (*bevelen*), *gebed*, *gebrek*, *gemet*, *spel*, *tred*, *trek* (*treken*, doch slechts in de beteekenis van *list*), *weg*; *gebod* (*geboden*), *god*, *hof*, *hol*, *lot*, *oorlog*, *shot* (*schoten*; in de beteekenis van *beschot* is het meervoud *schotten*), *slot* (*sloten*; doch in de beteekenis van *saldo*, zegt men *slotten*), *verlof*.

Aanm. *Spel* heeft *spelen*; doch voor het meervoud van *brekespel* zegge men niet *brekespelen*, omdat hier niet het begrip *spel* vermenigvuldigd wordt, maar men zegge *brekespellen*.

4. Volgens §. 6. 1. 1). b. *Aanm.* hebben *lid* en *gelid*,

schip, *smid*, *spit*, *split* en *rif* in het meervoud: *leden* en *gelederen*, *schepen*, *smeden*, *speten*, *spleten* en *reven*. *Rif*, *geraamte*, en soms ook *rif*, *rotsbank*, heeft *riffen*. *Smid* heeft soms *smids*, en *speten*, *spleten* en *reven* (*baan van een zeil*) kunnen ook tot de vormen *speet*, *spleet* en *reef* gebracht worden. De zamengestelde en afgeleide van *lid* bezitten den vorm met de open *e*, als: *ledepop*, *ontleden*; doch men zegt *lidmaat* en *lidmaten* eens genootschaps, maar *ledematen* des ligchaams.

5. *Stad* heeft in het meervoud *steden*, welke vorm tot het enkelvoud *stede* moet teruggebracht worden. De uitgang *heid* verandert in het meervoud in *heden*; *dwaasheid*, *dwaasheden*, hetwelk zich door de vroegere schrijfwijze in het enkelvoud: *dwaashede* enz. laat verklaren.

6. De konzonant achter eene toonlooze vokaal wordt in het meervoud vóór den uitgang *en* deswegens niet verdubbeld, omdat zulk eene vokaal geenszins eene gesloten vokaal is. Dus schrijft men dan: *wortelen*, *aderen*, *engelen*, maar ook: *monniken*, *lemmeten*. Doch van dezen regel wijkt men af ten aanzien van de *s*, door eene toonlooze *i* voorafgegaan, als: *vonnissen*, *notarissen*.

Aanm. De *n* des meervouds is ongetwijfeld de *n* van de zwakke verbuiging, welke zich aan alle woorden hechte om een onderscheidingsteeken des getals te worden.

B. 1. Het meervoud op *s* nemen aan:

1). De zelfstandige naamwoorden, welke uitgaan op eene der vloeibare letters *l*, *m*, *n*, *r*, voorafgegaan door eene toonlooze *e*, als *lepels*, *bloesems*, *degens*, *moeders*. Ook dan wanneer de uitgang *er* de open *a* of *ie* bekommt of door de *d* of *t* versterkt wordt, blijft hij het meervoud op *s* maken, bij voorbeeld: *leeraars*, *makelaars*; *winkeliars*, *tuiniars*; *gryzaards*, *Spanjaards*, *veinzaards*, *lomperts*, *gaauwerts*. Ook de woorden *bruidegom* en *vaandrig*, die eene bijna toonlooze vokaal in de laatste syllabe hebben, maken *bruidegoms* (in de wandeling zelfs met volstrekt toonlooze *e*: *breu-*

gems) en *vaandrighs*. Zelfs *nachtegaal* heeft, nevens *nachtgalen*, ook *nachtegaals*, wegens den zwakken toon der *a* vóór de vloeibare *l*.

2). Alle verkleinwoorden op *je*, als: *meisjes*, *vrouwtjes*, *bloempjes*, *spelletjes*, *kusjes*. Deze uitgang toch eindigde vroeger op *n*: alzo behooren de verkleinwoorden eigenlijk tot die woorden, welke op eene vloeibare letter, voorafgegaan door eene toonlooze vokaal, uitgaan.

3). Voorts eenige eenlettergrepige woorden: ten eerste de persoonsnamen, *mans*, *koks*, *smids*, *knechts*, (*nacht-*)*wachts*, *maats* (van *maat*, *makker*; *maat*, van *meten*, heeft *maten*); ten tweede, de namen *cent* en *stuk*, die, door een telwoord voorafgegaan, *cents* en *stuks* vormen, als het eerste slechts eene waarde, het tweede een afzonderlijk voorwerp te kennen geeft: *tien cents*, *vijftig stuks*; *vijftig stukken* zou even zoo vele deelen van een verbroken geheel beteekenen; en, ten derde, nog een paar persoonsnamen: *zoons* en *ooms*.

Aanm. Tot verklaring van dezen meervoudsvorm op *s* bij woorden van ééne lettergreep kan het volgende strekken. Voorheen waren er zekere woorden, wier vorm, na het afslijten van hunnen oorspronkelijken uitgang in het meervoud (de vokaal *e* uit Goth. *a*), in dit getal volkomen gelijk aan het enkelvoud was geworden (vergelijk §. 8. 1. 2). *Aanm.*) Nog bestaan hiervan de sporen in uitdrukkingen als: *onder de voet*, *op de been brengen*, *de visch koken*, *slaag krijgen*. Alvorens nu bij zulke woorden het meervoud op *en* was ingevoerd, sloop licht het gebruik der *s* als onderscheidingsteeken tusschen de beide getallen van diergelijke substantieven in. Ook bij de woorden op vloeibare letters, voorafgegaan door eene toonlooze vokaal, is het meervoud op *s* ontstaan uit de behoefte om, na het afslijten van de vokaal des meervouds (*vogle*, *fabele*), onderscheid tusschen het enkel- en meervoud te kunnen maken. Deze verklaring is mede van toepassing op de woorden *cent* en *stuk*, als die onder die klasse van woorden behooren (§. 62. 1. 4). vermeld), welke na een telwoord den meervoudsvorm verwerpen. De vormen *zoons* en *ooms* zijn wellicht uit de gerekte uitspraak dezer woorden als *zoëns*, *oëms*, ontstaan, bij welke uitspraak zij den aard van substantieven op eene vloeibare letter, door eene toonlooze *e* voorafgegaan, bekwamen. Vroeger zeide men ook *beuls* van *beul* (eigenlijk *beudel*), en *roers* van *roer*, *schietgeweer*, als ware het *roër*.

4). Eindelijk nemen zulke woorden het meervoud op *s* aan,

die, meestal ten gevolge eener apokope, op eene niet toonlooze vokaal eindigen. Hier was het moeijelijk om eene *n* ter vorming van het meervoud aan te hechten bij de onmogelijkheid om eene overgangslitter aan te wenden. Dus zegt men dan: *ega's* voor *egaden*, en *ra's*. Daar de *ee* en *ie* van zelve in een *j* klank uitloopen, zoo kon men zonder zwaarigheid *zeeën*, *knieën* zeggen; doch de woorden op den *uitgang ie* behandelt men in dit opzicht soms gelijk de woorden op *a*, en zegt bij voorkeur: *merries* en *kevies*, voor *merriën* en *keviën*.

2. De uitgang *s* sluit dien op *en* (*n*) niet noodzakelijk uit: alleen de verkleinwoorden op *je* en die zelfstandige naamwoorden, welke oorspronkelijk infinitieven van werkwoorden zijn, gaan in het meervoud uitsluitend op *s* uit, als: *manneljes*, *genoegens*, *wezens*, *vermoedens* enz. Bij de laatste verhoedt men aldus den zamenloop van twee gelijkkluidende verbuigingsuitgangen. — Waar de beide uitgangen, *s* en *en*, nevens elkander bestaan, heeft de laatste grootere deftigheid en plechtigheid: men vergelijke *leeraren* met *leeraars*, *tempelen* met *tempels* enz. — Er zijn eenige woorden op *el*, *en*, *er*, aan welke men bij voorkeur den uitgang *s*; andere, aan welke men bij voorkeur den uitgang *en* geeft: hiervan is de reden daarin te zoeken, dat de eerste wegens hunne beteekenis in de gemeenzame rede te huis behooren of iets vertrouwelijks hebben, bij voorbeeld: *kerels*, *jongens*, *keukens*, *molens*, *morgens*, *veulens*, *eksters*, *moeders*, *kapers* (vrouwenmutsen), *katers*, *waaijers*; de laatste, daarentegen, passen in den hoogen stijl, of hebben iets verhevens, als: *engelen*, *hemelen*, *Christenen*, *lauweren*, *wonderen*. — In eenige woorden heeft men den dubbelen vorm des meervouds op *en* en *s* ter aanduiding eener dubbele beteekenis aangewend, bij voorbeeld:

Beginsel heeft *beginsels* en *beginselen*, doch in de beteekenis van *stelregels* steeds dezen laatsten vorm, *een man van edele beginselen*.

Hemelen, de hemel, in bijbelstijl; *hemels*, van ledekanten.

Heidenen, personen, die noch Christen, noch Jood, noch Mohammedaan zijn; *heidens*, zekere zwervende volksstam.

Knecht heeft *knechts* en *knechten*, doch *krijgsknecht* steeds *krijgsknechten*.

Letteren, letterkunde of brief; *letters*, schrijfteekens.

Man heeft *mannen*; alleen zegt men *mans*, wanneer men, in gemeenzamen stijl, op het geslacht der bedoelde personen let in tegenoverstelling van vrouwen.

Meester heeft altijd *meesters*, doch *burgemeester*, *rentmeester* en dergel. hebben het meerv. op *en* en *s* beide.

Middelen, zaken tot eenig doel dienstbaar; *middels*, middellijven.

Rede heeft *redenen*, doch in de wiskunst *redens*.

Tafelen, eener wet; *tafels*, van *tafel*, het bekende meubel.

Vader heeft *vaders*, maar *vaderen* beteekent *voorvaders*.

Waters, waarvan het meervoud doorgaans *wateren* is, heeft *waters* in den zin van verschillende rivieren, meren, plassen.

Wortelen, eetbare peenen; *wortels* van boomen of planten in het algemeen.

C. 1. Een zeker getal onzijdige woorden gaat in het meervoud uit op *eren* of *ers*. Het zijn de volgende: *been*, *beenderen* of *beenders*; *hoen*, *hoenderen* of *hoenders* (de *d* in het meervoud dezer beide woorden is euphonisch, zie §. 22. I. 2. 1.); *blad*, *bladeren* (*bladers*); *ei*, *eijeren* (*eijers*); *gelid*, *gelederen*; *gemoed*, *gemoederen*; *goed*, *goederen*; *kalf*, *kalveren* (*kalvers*); *kind*, *kinderen* (*kinders*); *kleed*, *kleederen*; *lam*, *lammeren*; *lied*, *liederen*; *rad*, *raderen* (*raders*); *rund*, *runderen* (*runders*); *volk*, *volkeren*. Het meervoud der verkleinvormen van sommige dezer woorden kan vóór den verkleiningsuitgang den uitgang des meervouds *er* aannemen: alzoo heeft *kindje* in het meervoud zoowel *kindertjes* als *kindjes*; *hoen*, *hoendertjes*; *kleed*, *kleedertjes*, zoowel als *hoentjes* en *kleedjes* enz.

Aanm. Al deze woorden behooren tot die, wier meervoud aan het enkelvoud gelijk was geworden (zie boven B. 1. 3). *Aanm.*); maar bij hen werd niet de *s* als onderscheidingsteeken tusschen enkel- en meervoud aangenomen, maar, als bij vele woorden in het Hoogduitsch, de *r*. Zoo kreeg *hoen* in het meervoud *hoener*, of naar de vroegere spelling *hoenre*. De *e nu*, waarop zulk een woord, aldus geschreven, in het meervoud uitging, werd weldra voor den gewonen meervoudsuitgang gehouden, en men schreef: *hoeneren* (*hoenderen*), en, terwijl men geloofde voor dezen vermeenden meervoudsuitgang ook den anderen te kunnen aanwenden: *hoenders*. — In vroeger tijd bezaten meer woorden het meervoud op *er* (*eren*), en buiten de bovengenoemde hoort men nog dikwijls *venters* als meervoud van *vent*, even als in Noordbrabant *wijvers* van *wijf* bezigen. — Van *loovers* en *spaanders* bestaat in het enkelv. niet alleen *loof* en *spaan*, maar ook *loover* en *spaander*, welke enkelvoudvorm echter misschien eerst uit dat meervoud (*loovers*, *spaanders*) ontstaan is.

2. Nevens dien dubbelen meervoudsvorm (*eren* of *ers*) bezitten sommige der opgenoemde woorden het gewone meervoud op *en*, als: *beenen*, *bladen*, *kleeden*, *kalven*, *volken*. Hier heeft men dan ook het verschil van vorm tot aanduiding van een verschil in de beteekenis aangewend. Zoo gebruikt men van een *boom* sprekend beide *bladen* en *bladeren*, doch van een *boek* alleen *bladen*; *beenderen* beteekent de deelen van het dierlijk *geraamte*, *beenen*, de *onderste ledematen*, of *botten* bij het vleesch, als spijze beschouwd; *kleeden*, *vloertapijten*, doch *kleederen*, *kleedingstukken*; *kleedertjes* zijn *kleine kleedingstukken*, doch *kleedjes*, *japonnetjes*, of *kleine tapijten*. *Kalven* en *volken* is het gewone meervoud van *kalf* en *volk*; *kalveren* en *volken* behoort tot den hooger en stijl.

D. In vreemde woorden, zoo zij in eene Nederduitsche rede voorkomen, en in eenige Hollandsche woorden met vreemde uitgangen, alsmede in de Duitsche eigennamen, strekt zich het gebruik der *s* in het meervoud eenigzins verder uit, dan in de zuiver Hollandsche en gemeene woorden.

1. Even als de Hollandsche woorden op eene niet toonlooze vokaal vermeld (B. 1. 4), nemen de vreemde gemeene en eigennamen op eene niet toonlooze vokaal eene *s* aan: *Vedas*, *stanzas*, *sophas*, *Cadis*, *kolibris*, *cantos*, *casinos*, *mottos*, *bureaus*, *Seneca's*, *Nicolai's*, *Scipio's*.

2. De vreemde woorden op eene toonlooze *e* nemen deels eene *s*, deels eene *n* in het meervoud; bij voorbeeld: *modes*, *tantes*, *kavaljes*, *ordes*, *synodes*; doch *sekten*, *sexen*, *klassen*, *synagogen*. De eigennamen op dezen uitgang nemen alle de *s* aan: *de Voltaires*, *de Popes*, *de Goethes*. — De woorden op *aadje* eindigen desgelijks alle in het meerv. op *s*: *boschaadjes*, *plantaadjes*, *stoffaadjes* enz.

3. Die op *ie* hebben *n* of *s* in het meervoud; meestal nemen zij beurtelings beide uitgangen aan, als: *provincies* en *provincien*, *studien* van een geleerde, maar *studies* van een schilder, *histories*, *falies*, *linies*, *species* en *muntspecien*, *evangelien* enz.

4. De persoonsnamen op *ier* en *eur* nemen de *s* aan: *passagiers*, *cipiers*, *kanseliers*, *groot-veziers*; *procureurs*, *auteurs*, *raffinadeurs* enz. De zaaknamen op dezelfde uitgangen eindigen in het meervoud op *n*: *manieren*, *formulieren*, *rivieren*, *kwartieren*, *mortieren*, *banieren*, *populieren*, *vizieren* (van een helm of van een schietgeweer), *humeuren*. — De persoonsnamen op *or* nemen of eene *s* aan, waarbij de *o* min of meer toonloos wordt, of eindigen op *en*, waarbij de *o* in eene open vokaal verandert: *professors* of *professoren*, *rectors* of *rectoren*.

5. Ook de bastaardwoorden op *on* nemen in het meervoud over het algemeen de *s* aan: *ducatons*, *balcons*, *bastions*, *kanons*, doch *kanonnen* (*geschut*).

6. Voorts vereischen alle vreemde woorden en alle eigennamen, die den toon op de laatste syllabe missen, eene *s* in het meervoud, als: *satans*, *sultans*, *Josephs*, *Cherubs*, *Seraphs*, *tamboers*, *Caesars*, *Gellerts*, *Everts*, *Lessings*, *zefirs*, mits zij niet op een sisklank in het enkelvoud uitgaan: vandaar nemen de Grieksche eigennamen op *as*, *es*, *is*, *os*, in het meervoud *en* aan: *Aeneassen*, *Apellessen*, *Parissen*, *Minossen*, alsmede de Latijnsche op *us*, die echter somtijds dezen uitgang door dien des meervouds (*en*) vervangen: *de Brutussen*, *de Horatiussen*, *de Gracchen*.

7. Verder hebben alle bastaardwoorden het meervoud op *en*, en zoo sommige in dit getal op *s* uitgaan, is deze *s* voor den Franschen meervoudsuitgang te houden, als in *Pairs, Lords, bals*, en in de namen van militaire rangen: *admiraals, kolonels, majoors, chefs, serjants*, ja aan de Hollandsche benaming *Schout-bij-nacht* kan men het meervoud *Schout-bij-nachts* geven, hoezeer het eigenlijk *Schouten-bij-nacht* zijn moet.

8. Eindelijk wordt aan alle *familienamen*, zonder dat men acht slaat op uitgang of klemtoon, *in het dagelijksch leven*, wanneer men de gezamenlijke leden der familie bedoelt, de *s* in het meervoud gegeven, mits zij niet op een uitgesproken *sis-*klank eindigen.

T W E E D E A F D E E L I N G,

OVER HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD.

E E R S T E H O O F D S T U K.

OVER HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD IN HET ALGEMEEN
EN OVER ZIJN ONDERSCHIEDEN AARD.

§. 65.

Het bijvoegelijk naamwoord is een woord, hetwelk aan het begrip, door een zelfstandig naamwoord uitgedrukt, eene of andere hoedanigheid toekent.

I. Ten aanzien van *aard* en *oorsprong* zijn de adjektieven te onderscheiden in *eigenlijke bijvoegelijke woorden* en in *bijvoegelijk gebruikte woorden*, tot welke laatste de voornaamwoorden, zoo zij als bepalende woorden bij het substantief gezegd worden, en zelfs het lidwoord en de meeste telwoorden

behooren. De eigenlijke bijvoegelijke naamwoorden, over welke deze Afdeeling voornamelijk handelt, moeten, uit hetzelfde oogpunt, verdeeld worden in *qualitatieve* bijvoegelijke naamwoorden, die eene *hoedanigheid* uitdrukken, en *adverbiale* bijvoegelijke naamwoorden, welke van bijwoorden van plaats of tijd zijn afgeleid, die door aanhechting eens verbuigings- of afleidingsuitgangs tot adjektieven gestempeld zijn en het grammatisch karakter van bijwoorden geheel verloren hebben. Zoodanige adverbiale adjektieven zijn, bij voorbeeld, *de voorste*, *de achterste*, *de uiterste*, *huidig*, *toenmalig*, *voormalig* enz.

II. Ten aanzien van het grammatisch gebruik zijn de bijvoegelijke naamwoorden of *attributief* of *praedicatief*. *Attributief* noemt men het adjektief, wanneer het onmiddellijk met het substantief vereenigd wordt en alzoo de hoedanigheid als van den aanvang aan in het voorwerp aanwezig voorstelt. *Praedicatief*, daarentegen, heet men het, als het met een nevensgaand werkwoord vereenigd een praedikaat vormt en bijgevolg de door het adjektief uitgedrukte hoedanigheid den hoofdinhoud uitmaakt van de gedachte des sprekers aangaande eenig voorwerp.

Aanm. Het bijvoegelijk naamwoord kan met het werkwoord *zijn* het praedikaat vormen, zonder daarom praedicatief voor te komen of onverbogen te blijven. Zie Syntaxis, §. 130. B. 2. 2). Dit is h. v. het geval in: *er waren tien maagden, en vijf van haar waren dwaze*: hier herhaal ik in de gedachte achter *dwaze* het substantief *maagden*, dewijl het de bedoeling niet is, eerst de hoedanigheid *dwaas* aan de *maagden* toe te kennen, maar te vermelden, dat er zoo vele door die hoedanigheid gekenmerkt, aanwezig waren.

1. *Attributief* gebezigd, drukt het adjektief door vormverandering *geslacht*, *naamval* en *getal* uit van het substantief, waarmede het verbonden wordt en is dus aan *motie* en *declinatie* onderhevig (zie §. 47. 5.). Deze verandering door het adjektief, ten behoeve zijner attributieve verbinding met het substantief ondergaan, heet bepaaldelijk *concretie* (*overeenstemming*). *Praedicatief* gebruikt blijft het adjektief thans in onze taal onverbogen.

Aann. Onverbogen blijft het adjektief, praedicatief gebruikt, behoudens de uitzondering ten aanzien der deelwoorden van den onvolm. tijd (zie §. 71. 2. 5), en ten aanzien der telwoorden *veel* en *weinig* (zie §. 86. 2. 8.).

2. Over het algemeen kan een en hetzelfde adjektief, naar gelang van de omstandigheden, nu eens attributief, dan eens praedicatief gebruikt worden. Doch er zijn eenige, die bij uitsluiting praedicatief, andere, die bij uitsluiting attributief gebruikt worden.

1). Slechts *praedicatief* kunnen gebezigd worden: de stamwoorden: *braak*, *kond*, *kwijt*, *pal*, *schrap* en *leed*, welk laatste echter in vroeger tijd ook attributief werd gebruikt: nog zegt men: *met leede oogen*; voorts de afgeleide woorden: *afhandig*, *bedacht*, *bereid* (in *bereide tafel* is *bereid* het verleden deelwoord van *bereiden*), *benieuwd*, *behebt*, *beducht*, *besloten* (als het *voornemens* beteekent), *bestand*, *diets*, *gestand*, *getroost* (zich latende welgevallen), *gewoon* in de beteekenis van *gewend*, en *gewend* zelf, *gewaar*, *handgemeen*, *kwalyk*, *machtig* in de beteekenis van het, insgelijks slechts praedicatief, als adjektief gebruikte *meester*, *onpasselijk*; en *benoodigd* in de beteekenis van *noodig hebbende*.

Aann. 1. *Kond* en *gestand* worden met *doen* (d. i. *maken*) praedicatief gebruikt; *diets* en *afhandig* desgelijks met *maken*; *pal* en *schrap* met *staan*; *braak* met *liggen*.

Aann. 2. Men zou kunnen vragen, of sommige dier praedicatieve adjektieven niet veeleer als bijwoorden te beschouwen zijn. Hierop strekt ten antwoord, dat, wanneer men een bijwoord met de abstrakte werkwoorden *zijn* of *worden* zamenvoegt, bij voorb. in: *hij is wel*, *zoo is het*, *het wordt anders*, men noodwendig aan deze werkwoorden in zijne voorstelling een meer concreten inhoud leenen moet, zoo beteekent: *hij is wel*, *hij bevindt zich wel*; *het is zoo*, zegt zoo veel als: *het is zoo gesteld*, enz. Aldus bepalen *wel*, *zoo*, *anders* het praedikaat, gelijk ieder ander bijwoord. Maar *kwalyk* in *hij is kwalyk* of *hij gevoelt zich kwalyk*, *gewaar* in *hij wordt gewaar*, bepalen het subjeet en hebben alzoo den aard van adjektieven.

Aann. 3. *Deelachtig* en *woonachtig*, *gedachtig* en *indachtig*, *geneigd* en *ongeneigd*, *genegen* en *ongenegen*, zijn in zoo verre praedicatief, als zij niet wel zonder bepaling onmiddellijk met het substantief verbonden kunnen worden, en juist daarom liever bij wijze van tusscheningevogde bepaling met uitdrukking van het deelwoord *zijnde* (dat echter ook verzwegen mag worden), en dus praedicatief, achter het substantief geplaatst worden.

Men kan niet zeggen: *de deelachtige mensch, eene indachtige vrouw, een geneigde persoon*; wel: *de mensch, eener goede gezondheid deelachtig; Maria, alle deze woorden indachtig; een daartoe geneigde persoon*. *Gereed* wordt van personen slechts praedicatief gebruikt; doch men spreekt wel van *gereed geld*.

2). Bij uitsluiting *attributief* worden gebruikt verscheidene der van bijwoorden afgeleide adjektieven, die hun bestaan als adjektieven juist aan de zucht om eene onmiddellijke (attributieve) vereeniging met het substantief mogelijk te maken, te danken hebben, als: *huidig, voormalig, jaarlijksch, dagelijksch, ruggelingsch, zijdelingsch, voorwaartsch*; als mede de bijwoorden op *ling, lijk* en *wijze*, zoo zij als adjektieven voorkomen, als *mondeling, woordelijk, schriftelijk, trapswijze*. Ook *gewezen*, de oorspronkelijke vorm van het verleden deelwoord van *wezen* of *zijn*, komt slechts als attributief adjektief voor. Eindelijk worden de stoffelijke adjektieven op *en* in onze tegenwoordige taal nimmer praedicatief gebruikt: *de gouden ring*, en niet: *de ring is gouden*.

Aanm. De van bijwoorden afgeleide adjektieven drukken gemeenlijk meer de wijze of den tijd eener handeling, dan de hoedanigheid eens voorwerps uit; vandaar dat de meeste hunner slechts met substantieven, die eene *handeling* aanduiden of noodwendig vooronderstellen, gebruikt kunnen worden: *jaarlijksche feestviering, voorwaartsche beweging, schriftelijke mededeeling, trapswijze voortgang*.

3. 1). Als het bijvoegelijk naamwoord achter het substantief te staan komt, hetwelk gebeuren kan, wanneer twee of meer adjektieven bijeenkomen, of eene bepaling bij het adjektief gevoegd wordt, bestaat er een verkorte afhankelijke zin, waarin het adjektief praedicatief voorkomt: *een jongeling, vroom en edel*, dat is, *die vroom en edel is*; *een man, goed van hart*; *eene bloem, rood als bloed*; *eene moeder, zoo goed*. — In uitdrukkingen als *tien gulden Hollandsch*, vormt het adjektief eene bijwoordelijke bepaling, daar het zoo veel als *naar den Hollandschen muntvoet* beteekent; even zoo in *mijn grootvader zaliger*, hetwelk eene verkorte uitdrukking is voor *zaliger gedachtenis*; alsmede in *donderdag laatstleden* enz.

Aanm. Evenwel kan het bijvoegelijk naamwoord achter een substantief te

staan komen, zonder daarom praedicaatief voorn te komen of onverbogen te blijven. Zeg ik, bij voorb. in *de zijne betrekkingen, zoo burgerlijke als militaire, wantte hij wit*, aldan moet ik in de gedachte bij deze adjektieven *betrekkingen* herhalen; want die hoedanigheden bij dit woord verondersteld, niet daaraan eerst toegeschreven worden.

2). Niet alleen de werkwoorden zijn en worden laten zich met een adjektief of deelwoord vereenigen om een praedicaat te vormen; maar in het algemeen alle adjektieve werkwoorden, bij welke het kwalitatieve woord niet de wijze waarop het subjeet in den aangewezen toestand verkeert, maar de hoedanigheid van het subjeet zelf aanduidt. Bij voorbeeld: *hij schijnt gelukkig, hij blijft gezond, hij heet dengzaam, hij staat schuldig aan deze misdad, hij gaat verloren, hij ligt stil, hij staat pal, hij leeft gelukkig, hij sterft kalm, hij loopt nooit nuchter*, enz.

3). Bij alle transitieve of transitief gebruikte werkwoorden, die het toekennen of teweegbrengen van zekeren toestand te kennen geven, staat het adjektief of deelwoord praedicaatief. Bij voorbeeld: *ik laat hem onkundig; ik maak hem gelukkig; ik breng de kinderen groot; ik verw de tafel zwart; ik stel hem gerust; ik zet het hem betaald; ik heet of noem hem verstandig; ik prijs, schat, reken, acht, roem hem gelukkig, houd hem (voor) wijs; ik sla hem kreupel, wandel mij moede, loop het tapijt kaal, zit het kussen plat, lach mij ziek, hoor mijne ooren doof*. Almede waar het adjektief eene in het objekt aanwezige hoedanigheid uitdrukt, vooral bij hebben, laten, vinden, gevoelen, zien; bij voorb.: *Hij heeft alles veil. Hij liet hem dood liggen. Hij vond hem gelukkig. Ik gevoel mij gelukkig. Ik zie u voldaan. Zij droegen hem gewond weg*.

Aanm. Wanneer bij zulke werkwoorden het kwalitatieve woord de wijze aanduidt, waarop de werking geschiedt, dan is het een bijwoord. Alzoo is in: *hij beschrijft hem onpartijdiger, dan zijn mededinger hem beschreven heeft, onpartijdiger* een bijwoord. In: *ik beschrijf hem edeler, dan hij is, is edeler* een praedicaatief adjektief.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE FORMING DER BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

§. 66.

Ten aanzien van hunnen vorm moeten de adjektieven onderscheiden worden in *stamwoorden*, in *afgeleide* en in *zamengestelde woorden*. De stamwoorden erkent men dadelijk door het gemis van elken afleidingsklank. De klankverwisselende stamwoorden onder de adjektieven zijn grootendeels in §. 31. 2. vermeld, alwaar men de adjektieven *wrang*, *bleek*, *dik*, *glad*, *knap* enz. opgeteekend vindt. Ook over de zamengestelde bijvoegelijke naamwoorden is in §. 6. 2. §. 37. I. 2. II. 1. 2. gehandeld. De afgeleide adjektieven zijn deels gevormd door min zelfstandige achtervoegsels, waarover men zie §. 32. 1. 2., deels door middel van zelfstandige achtervoegsels (zie §. 32. 2. 2.), deels door middel van voorvoegsels (zie §. 33. 1.). Thans hebben wij te spreken over de beteekenis der zelfstandige achtervoegsels en der voorvoegsels.

§. 67.

Over de adjektieven, door middel van zelfstandige achtervoegsels afgeleid.

1. De uitgang *achtig* is tweederlei. Hij is of de door toevoeging van den uitgang *ig* verlengde uitgang *acht* (Hoogd. *icht*, Oudhoogd. *oht*, *aht*, *eht*), of, even als de uitgang *hast*, afkomstig van het werkwoord *haven*, dat is *hebben* (zie §. 17. II. 4.). In het eerste geval heeft *achtig* den klemtoon niet (zie §. 42. 1. 1.).

1). De uitgang *achtig*, welke beantwoordt aan het Hoogd. *icht* en den klemtoon niet tot zich trekt, wordt gevoegd:

a. Achter *substantieven*, deels *zaak-* en wel bepaaldelijk *stofnamen*, om een *zweem van gelijkheid* met die zaak of die stof aan te duiden, als: *aardachtig*, *steenachtig*, *olieachtig*, *regenachtig*, *stormachtig*, *bergachtig* (dat is, als het ware *geheel uit bergen bestaande*); deels, met eene dergelijke kracht, achter *persoons-* en *diernamen*, als: *meesterachtig*, *schalkachtig*, *beestachtig*, *ezelachtig*, *kinderachtig*.

b. Achter *adjektieven*, vooral dezulke, die eene *kleur* aanduiden, mede om een *zweem van gelijkheid* met die hoedanigheid uit te drukken: *zwartachtig*, *groenachtig*, *zuurachtig*, *oudachtig*.

c. Achter *verbale stammen*, in welk geval deze uitgang eene *geneigdheid* tot de handeling uitdrukt, als: *schrikachtig*, *spotachtig*, *snoepachtig*, *praatachtig*.

Aanm. In *kinderachtig* houde men de syllabe *er* voor een euphonisch tusschenvoegsel, even als in *kinderlijk*, hoezeer men moet toegeven, dat dit tusschenvoegsel in deze afleidingen van *kind* meer dan elders kans had te ontstaan, omdat dit woord in het meervoud op *er* uitgaat.

2). De *adjektieven* op *achtig* met den hoofdtoon geven te kennen, dat het daardoor bepaalde voorwerp *werkelijk* datgene, wat den inhoud van den stam uitmaakt, *bezit*. Deze uitgang komt in onze taal slechts weinig voor en vormt *adjektieven* vooral van *begrripsnamen*, als: *deelachtig*, *woonachtig*, *twijfelachtig*. *Schaamachtig* is van het werkwoord *schamen* afgeleid; *waarachtig* komt van het *adjektief* *waar*.

Er zijn eenige woorden op *achtig*, bij welke het gebruik den klemtoon niet streng bepaalt, in dier voege, dat in hetzelfde woord nu eens de stam, dan weder de uitgang den hoofdtoon bekomt. In dit geval zijn *reusachtig*, *krampachtig*, *fabelachtig*, *schaamachtig* enz.

Aanm. De eigenlijke aard van zulke woorden vordert den hoofdtoon op het achtervoegsel, daar zij in het Hoogduitsch op *haft* en niet op *icht* uitgaan. Doch daar men beiderlei *achtig* niet genoegzaam onderscheidde en aan die woorden eene beteekenis gaf, welke hen eenigermate gelijkstelde met dezulke, die op het zwak geaccentueerde *achtig* uitgaan, zoo werd tevens de klemtoon verplaatst. Bij voorbeeld: *fabelachtig* beteekent eigenlijk *dat, wat in aard en wezen als eene fabel moet beschouwd worden*, maar werd

vervolgens ook voor *datgene* genomen, *wat slechts naar eene fabel zwoemt*; alzoo derhalve scheen de uitspraak *fábelachtig* beter aan het begrip te beantwoorden. — Het schijnt, dat al de woorden op *achtig* van een verbaal stam (als *schrikachtig*, *spotachtig* enz.) oorspronkelijk den klemtoon op dit hun laatste bestanddeel vorderden, en dat gelijktijdig hun accent verschoven en hunne zwakkere beteekenis, die thans een bloot streven, eene geneigdheid tot de handeling uitdrukt, aangenomen is.

2. *haftig*, in den grond niet onderscheiden van het *achtig* hetwelk den hoofdtoon heeft, en dus, even als dit, van *haven* (*hebben*) afgeleid, beteekent *werkelijke overeenkomstigheid* met het door den stam uitgedrukte begrip. Van *persoonsnamen* komen *manhaftig* en *heldhaftig*; van *begripsnamen*, *krijgshaftig* en *ernsthaftig*. Bij sommige dezer adjektieven is de toevoeging van den uitgang *ig* niet volstrekt noodzakelijk, en men zegt *manhaft* en *krijgshaft* even goed als *manhaftig* en *krijgshaftig*.

3. De afleidingsuitgang *baar* staat in verband met het oude werkwoord *beren* (*baar*, *geboren*), dat *dragen* beteekent en waarvan het werkwoord *baren* en het substantief *baar* afkomen. Uit de beteekenis van dit werkwoord volgt reeds, dat dit achtervoegsel een *in zich dragen*, een *met zich brengen* van het door den stam uitgedrukt begrip te kennen geeft. Het vormt adjektieven:

1). Van *naamwoorden*, en wel:

a. Van *zelfstandige*, als: *eerbaar*, *wonderbaar*, *strijdbaar*, *schijnbaar*, *vruchtbaar*, *dankbaar*, *kostbaar*, *feilbaar*, *ganybaar*, *vloeibaar* (van den verbaal stam *de vloeï*), *zichtbaar*, *manbaar*, *reisbaar*.

b. Van *bijvoegelijke* naamwoorden, als: *dierbaar*, *effenbaar*.

2). Van *bijwoorden*, als: *middelbaar*, *zonderbaar*, *voorbaar*.

3). Van *werkwoorden*, en dan beteekenen die bijvoegelijke naamwoorden de *mogelijkheid* of *vatbaarheid*, om dat, wat de stam aanwijst, te *ondergaan*, bij voorbeeld: *eerbaar*, *kenbaar*, *brandbaar*, *bruikbaar*, *draagbaar*, *denkbaar*, *hoorbaar*, *leesbaar*, *deelbaar*, *bewoonbaar*, *vatbaar* (*wat gevat kan worden*, dus: *een voor wetenschap vatbaar jongeling is een jongeling, op wien de wetenschap vat heeft*).

Aanm. Openbaar is zamengesteld uit *open* en het adjektief *baar*. In *oorbaar* is *baar* de stam en *oor* voorvoegsel.

4. De uitgang *en*, Goth. *eins*, Oudholl. *ijn*, *in*, vormt van *stofnamen* adjektieven, die te kennen geven, dat het voorwerp uit die stof bestaat, als: *gouden*, *zilveren*, *aarden*, *wollen*, *steenen*, *houten*, *lederen*. *Garen*, als bijvoegelijk uamwoord voorkomende, staat voor *garenen*, en *linnen* (bijvoegelijk naamwoord) komt rechtstreeks af van *lijn*, Goth. *lein*, *linnen*.

5. De door middel van *ig* (Goth. *eigs* of *ags*) gevormde adjektieven geven een *bezit* te kennen van dat wat de stam uitdrukt. Dit achtervoegsel vormt adjektieven:

1) Van *substantieven*, en wel:

a. *Abstrakte*, als *machtig* (*macht hebbende*), *waardig*, *drachtig*, *aandachtig*, *neerslachtig*, *matig*, *lastig*, *kunstig*, *lustig*, *nooddruftig* (van *durft* en dit van *derven*), *godvruchtig* (van *vrucht*, dat is, *vrees*), *tegenwoordig* (van *tegenwoord*, Hoogd. *Gegenwart*), *willig*, *heilig* enz.

b. *Concrete*, als: *hoofdig*, *zonnig*, *handig*, *lijvig*, *blauwoogig*, *viervoetig*, *jarig*, *ledig* (van *lid*, dus *die zijne leden tot zijn gebruik heeft*, *los*, *vrij*), *volledig* (*die zijne leden*, dat is, *bestanddeelen*, *ten volle bezit*); bepaaldelijk van *stofnamen*, bij voorbeeld: *luchtig*, *vurig*, *bloedig*, *harig* enz.

Aanm. Van *zalig* is de stam (Oudd. *sal*, *geluk*) verloren gegaan; *armzalig* en *rampzalig* komen van de niet gangbare woorden *armsel* en, met omzetting en inlassching (eener *p*), *rampsel* van het Goth. *arman*, *medelijden hebben* (zie §. 6. 5. Aanm. 3.); *gierig* is van het verouderde *gier*, *begerigheid*.

2). Van de bijvoegelijke naamwoorden *goed* en *nat* komen *goedig* en *nattig*. Hier beteekent *ig* zoo veel als *iets van datgene* hebbende, wat de stam aanwijst, en verzwakt dus de beteekenis. Dezelfde kracht heeft *ig* achter de kwalitatieve of liever kwalitatief gebruikte substantieven, die den stam uitmaken van *bokkig*, *kippig*, *zwijnig* en *dievegge*, dat is *dievige* of *diefachtige vrouw*, alsmede in *bouwvallig* van *bouwval*. *Veilig* komt van *veil* (*voor geld te krijgen*) en beteekent

iegenlijk *onbekommerd*, *onbelemmerd*, *vrij*. *Levendig* schijnt van het tegenwoordige deelwoord *levend* af te komen, gelijk *gloetendig* (bij Vondel) van *gloetjend*, en *kokendig* (in Zutphen) van *kokend*.

Aann. Over den klemtoon van *dievegg* zie men §. 42. 1. 2). *Aann.*

3). Van *werkwoorden* komen door middel van denzelfden uitgang de adjektieven *nalatig*, *bevallig*, *rijzig*, *begerig*, en het hoofdwoord in het zamengestelde *schroomvallig*, van *val-len* (*die een val of hang heeft om te schroomen*).

Adjektieven, in welke deze uitgang onmiddellijk achter den verbaalstam komt, bezit onze taal thans niet meer in groot getal; daarentegen zijn er verscheidene in gebruik, in welke dit *ig* na de tusscheningevogde afleidingssyllabe *er* achter het werkwoord geplaatst wordt, als: *stooterig*, *kleverig*, *beverig*, *bijterig*, *slaperig*, *krukkerig*. Dit *er* is de frequentatieve uitgang: van daar de verminderende of verachtelijke beteekenis aan de dus gevormde adjektieven eigen. In navolging der op deze wijze van werkwoorden afkomende adjektieven, heeft men ook van substantieven adjektieven op *erig* gevormd, in welke de min of meer ongunstige beteekenis mede niet te miskennen is, bij voorbeeld: *zanderig*, *zonnerig*, *winderig*, *zangerig*, *weelderig*, *landerig*, *sapperig*, *waterig*, in welk woord de uitgang *erig* den uitgang *er* van *water* uitstoot.

4). Van *bijwoorden* werden gevormd, oorspronkelijk met het doel om ze tot eene attributieve verbinding met het substantief geschikt te maken (zie §. 65. II. 2. 2.): *nietig*, *innig*, *huidig*, *toenmalig*, *nederig*. Met geen ander doel vormde men van de telwoorden *een* en (het oude) *som* (*iemand*): *eenig*, *eenige* en *sommige*, en van de met bijwoorden zamengekoppelde deelwoorden *ondergedaan*, *hoe*, *zoo* en *dus gedaan*: *onderdanig*, *hoedanig* enz. In *eenig*, zoo het de beteekenis van *eenzaam* heeft, bezit de uitgang dezelfde kracht als in *goedig* van *goed*, enz. (zie 2.).

6. *lijk* beteekent *gelijkheid van gesteldheid* of *aard* met datgene, wat door den stam wordt aangeduid: ook heeft dit

achtervoegsel in het subatantief *lijk* (oudtijds *lijf*, *gestalte*) zijn oorsprong, van waar *gelijk* en *gelijken*. In de meeste gevallen heeft de uitgang *lijk* de euphonische *e* vóór zich (zie §. 22. II. 1.).

lijk vormt adjektieven:

1). Van *adjektieven*, de zoodanige, die eene *overeenkomstigheid* met de hoedanigheid aanduiden, zoodat de beteekenis van den stam zich in deze afleidingen *verzwakt* voordoet. Bij voorbeeld: *armelijk*, *ziekelijk*, *gekkelijk*, *weekelijk*, *ouwe-lijk* (*oudelijk*), *Openlijk*, *rijkelijk* drukken slechts eene zekere wijziging van het stambegrip uit. *Eigenlijk* is oorspronkelijk niet anders dan een bijwoord.

2). Van *bijwoorden*: *achterlijk*, *innerlijk*, *uiterlijk*.

3). Van *zelfstandige naamwoorden* en wel:

a. Van *persoonsnamen*, als: *meesterlijk*, *mannelijk*, *vrouwelijk*, *vaderlijk*, *kinderlijk*, *maagdelijk*, *menschelijk*, *goddelijk*. Sommige dezer adjektieven kunnen, wanneer zij attributief gebruikt worden, den genitief des substantiefs, waarvan zij afkomen, vervangen. Als wanneer men zegt: *vaderlijke zegen* (voor *zegen eens vaders*), *vorstelijk bevelschrift*, *goddelijk raadsbesluit*. Om de jonge maagd (Polyxena) uit de moederlijke armen (de armen harer moeder Hecuba) *weg te voeren* (v. d. Palm).

b. Van *zaaknamen* en *begripsnamen* vormt *lijk* woorden, die, als bijvoegelijk gebruikte bijwoorden, *de wijze* eener werking of slechts zekere *omstandigheid*, die bij de zaak in aanmerking komt, uitdrukken. Zoodanige zijn: *adellijk*, *billijk* (van een in onze taal verloren *bill*, dat is *recht*), *deugdelijk*, *degelijk* (van het substantief *deeg*, dat in *ter deeg* overig is), *wezenlijk*, *dadelijk*, *werkelijk*, *schriftelijk*, *letterlijk*, *hartelijk*, *erfelijk*, *tijdelijk*, *minnelijk*, *heimelijk* (van *heim* of *geheim*), *ligchamelijk*, *zedelijk*, *natuurlijk*, *zuidelijk*, *middellijk*. Zulke adjektieven derhalve vervangen bijwoordelijke uitdrukkingen: zoo beteekent *adellijk*, *van adel*; *dadelijk*, *met de daad*; *hartelijk*, *van harte*; *ligchamelijk*, *naar het ligchaam*; *zuidelijk*, *in het zuiden* enz.; doch

sommige hebben eene beteekenis, waardoor zij, ook ten aanzien van hun begrip, volkomen den aard van adjektieven bezitten, daar zij *overeenkomstigheid* met het stambegrip beduiden; aldus: *eerlijk*, *gruwelijk*, *wonderlijk*, *landelijk*; andere kunnen in zoodanige beteekenis gebruikt worden, gelijk wanneer men spreekt van *zinnelijk mensch*, *noordelijke koude*, *zedelijke handeling*.

4). Van *werkwoorden*, eindelijk, komen bijvoegelijke naamwoorden op *lijk*, en wel:

a. Van *intransitieve* of *transitieve* werkwoorden, zoodanige, die eene *actieve* beteekenis hebben en alzoo aanduiden, dat het in den aard des voorwerps ligt de werking, in den stam des adjektiefs uitgedrukt, *uit te oefenen* of *aan den dag te leggen*. Bij voorbeeld: *behagelijk*, *voortreffelijk*, *treffelijk*, *sterfelijk*, *mogelijk*, *lijdelijk*, *smartelijk*, *onophoudelijk*, *erkentelijk* (zie §. 22. I. 2. 2.), *schadelijk*, *schrakkelijk* of *verschrikkelijk*, *stichtelijk*, *bevorderlijk*, *hinderlijk*, *verrukkelijk*.

b. Van *transitieve* werkwoorden, de zoodanige, die eene *passieve* beteekenis hebben en alzoo aanduiden, dat het in den aard des voorwerps ligt, de werking, in den stam des adjektiefs uitgedrukt, *te ondergaan*. Bij voorbeeld: *doenlijk*, *zienlijk*, *aanzienlijk* (over de *n* in deze woorden zie §. 50. 5. 3). Aanm.), *geloofelijk*, *onbeschrijfelijk*, *onuitputtelijk*, *aannemelijk*, *heugelijk*, *onmetelijk*, *onverbiddeijk*. Soms heeft een en hetzelfde adjektief op *lijk* nu eens de passieve, dan de actieve beteekenis, zoo is *verderfelijk* in *verderfelijk ligchaam* passief, in *verderfelijke dwaling* actief; desgelijks *verachtelijk* in *verachtelijk stilzwijgen*, actief, doch in *verachtelijke ondeugd*, passief; *begrijpelijk* is zoo wel *vlug van begrip*, als *licht te begrijpen*. *Aandoenlijk*, *vergetelijk* en *lijdelijk* zijn actief; *onaandoenlijk*, *onvergetelijk* en *onlijdelijk*, daarentegen, passief.

Aanm. Hoe naauw verwant de beteekenis zij van de adjektieven op *achtig* en van die op *lijk*, van andere adjektieven afgeleid, in het oog vallend is niettemin het onderscheid. *Oudachtig*, bij voorbeeld, ontkent, dat de

hoedanigheid *oud* aan het subjezt toekomt; *ouwelijk* stelt, wat *oudachtig* ontkent, maar kent de hoedanigheid in een verminderden graad toe. Niet minder sterk is het onderscheid in de beteekenis der van persoonsnamen afgeleide adjektieven op *lijk*, vergeleken met adjektieven van denzelfden aard op *achtig*. De laatste stellen de overeenkomstigheid met het stambegrip als daar aanwezig, waar zulks niet betaamt; de eerste drukken eenvoudig gelijkheid uit; men vergelijke slechts *meesterlijk* met *meesterachtig*, *kinderlijk* met *kinderachtig*. — Vergelijkt men, eindelijk, de van werkwoorden afgeleide adjektieven op *lijk*, die eene passieve beteekenis bezitten, met de verbale adjektieven op *baar*, bij voorbeeld: *ongeloofbaar* met *ongeloofelijk*, *onmeetbaar* met *onmetelijk*, zoo blijkt, dat in die op *baar* het begrip der werking, als door een of ander subjezt uit te oefenen, eenigzins meer te voorschijn komt, dan bij die op *lijk*: zoo kan men wel zeggen: *het is voor mij onmeetbaar*, maar niet: *het is voor mij onmetelijk*.

7. De uitgang *loos* is een klankverwisselende stamvorm van het oude *liezen* (*verliezen*), zie §. 31. 2. bl. 62. Hij beteekent, dat de persoon of het voorwerp *ontdaan* of *berooft* is van dat, wat de stam des adjektiefs, door middel van dit achtervoegsel afgeleid, aanwijst. In de meeste gevallen treedt de euphonische *e* vóór hetzelfde (§. 22. II. 1.). *loos* vormt adjektieven:

1). Van *substantieven*, als: *eerloos*, *zielloos*, *grondeloos*, *trouweloos*, *hopeloos*, *geesteloos*, *liefdeloos*, *hulpeloos*; *bewusteloos* staat voor *bewustheidloos*, als *bisdom* voor *bischopdom*.

2). Soms van werkwoorden: *reddeloos*, *stoorloos*, *roekeeloos* van het oude *roeken*, dat is, *zich bekreunen*.

Aanm. Vergelijkt men de adjektieven op *loos* met andere ontkennende adjektieven, als *machteloos* met *onmachtig*, *bewusteloos* met *onbewust*, *trouweloos* met *ontrouw*, zoo bespeurt men, dat die op *loos* het geheele wezen kenmerken van den persoon, aan welken de hoedanigheid wordt toegeschreven. De andere ontkennende adjektieven doen niets anders dan zekere hoedanigheid ontzeggen; die op *loos* daarentegen stellen de negatieve hoedanigheid als eene positieve gesteldheid voor.

8. De uitgang *sch* luidt Goth. *isks*; in sommige woorden heeft hij dan ook den vorm *isch*, te weten in *afgodisch*, *nieuwmodisch*, *Russisch*, *Pruissisch*, en wel in de beide laatste om de zamenvloeiing van de *s* des uitgangs dier volksnamen met de *s* des uitgangs *sch* te verhoeden. Hij geeft een

*afkomstig zijn, vervolgens overeenkomstigheid van karakter te kennen. De adjektieven op sch, van persoons- of diernamen en van abstracte substantieven of verbale stammen afgeleid, duiden steeds overeenkomstigheid van karakter met den persoon, het dier of het begrip aan; doch die van land- en volksnamen en van sektenamen afgeleid, doen dit niet noodwendig. Derhalve kan men spreken van *Hollandsche taal*, even goed als van *Hollandsch hart*; *Fransche Spraakkunst*, voor *Spraakkunst van de Franschen* of van *de Fransche taal*; *Vaderlandsche Geschiedenis* voor *Geschiedenis des Vaderlands*, daar *vaderland* hier voor den eigenaam des lands in de plaats treedt; *Kantiaansche wijsbegeerte* voor *de wijsbegeerte eens Kantiaans* of *der Kantianen*.*

Dit achtervoegsel dan vormt adjektieven:

1). Van *namen van plaatsen, landen en volken*, als: *hemelsch, aardisch, steedsch, hoofsch en heusch* (van *hof*), *vaderlandsch, wereldsch*. De adjektieven op *sch*, die een landaard aanduiden, worden gevormd, niet van de namen der landen, maar van die der inwoners, bij voorbeeld: *Fransch*, dat is, *Franksch* van *Frank*, *Engelsch* van *Engel* of *Angel*, *Russisch* van *Rus*, enz. Doch wanneer de naam des inwoners geen eigenaardigen, maar een van den naam der plaats afgeleiden vorm heeft, als ten aanzien van de namen der inwoners van *steden* altijd het geval is, zoo wordt de uitgang *sch* achter den naam des lands of der stad gevoegd, als: *Hollandsch, Spaansch* voor *Spanjesch* van *Spanje*, *Atheensch, Karthaagsch, Amsterdamsch, Geertruidenbergsch, Parijsch* voor *Parijssch, Gotha'sch*. De uitgang *en* van de namen van steden vervalt doorgaans vóór den uitgang *sch*, als: *Leidsch, Weensch, Götlingsch, Keulsch*; doch niet altijd, bij voorbeeld: *Londensch, Leuvensch*. Tegen den regel is *Brasiliaansch, Siciliaansch* ingeslopen, dat *Sicilisch* en *Brasilisch* zou moeten zijn, omdat de namen der bewoners van deze landen (*Siciliaan, Brasiliaan*) van den naam des lands zijn afgeleid. Men zegt voorts beide: *Roomsch* en *Romeensch, In-*

disch en *Indiaansch*; de vorm *Roomsch* is toepasselijk op het Heilige Roomsche Rijk of op de Katholieke Godsdienst; de vorm *Romeinsch*, op de inwoners van het oude en nieuwe Rome; *Indisch* ziet op eigenlijk *Indië*; *Indiaansch* op de ten onrechte dusgenaamde *Indianen* in de Nieuwe Wereld.

Aann. Terwijl de adjektieven, bij welke men van zelve het substantief *man*, *persoon*, verstaat, zonder eenige bepaling zelfstandig gebruikt kunnen worden, bij voorbeeld: *een wijze*, *de geleerde*; mogen deze adjektieven op *sch* van land- of stedennamen afgeleid, slechts in het vrouwelijk enkelvoud en in het meervoud als substantieven aangewend worden: *eene Engelsehe*, *de Franschen*, niet *een Engelsch*, maar *een Engelschman*.

2). Van *persoons-* en *diernamen*, als: *kindsch*, *slaafsch*, *oudwifsch*, *wulpsch* (van *welp*), *hondsch*; *Kantiaansch*, *Hegeliaansch*; niet: *Kantsch*, *Hegelsch*; welke vormen naar de wijze en overeenkomstig het persoonlijk karakter van *Kant* en *Hegel* zouden beteekenen; algemeen echter zegt men *Luthersch*, waar *Lutheraansch* de voorkeur zou verdienen.

Aann. *Kindsch*, in onderscheid van *kinderlijk* en *kinderachtig*, wordt bepaaldelijk van wederom als tot den kinderstaat vervallen grijsaards gezegd. *Mensch* (Goth. *mannisks*) is eigenlijk afgeleid van *man* met den hier behandelde uitgang *sch*; doch dit woord wordt niet meer als afgeleid erkend en geldt dus voor een stamwoord. *Afgodisch* schijnt te staan voor *afgoderisch* van *afgoderer* of *afgodeerder*.

3). Van *stofnamen* komen *lakensch*, *neteldoeksch*, *durfelsch*.

4). Van abstrakte zelfstandige naamwoorden of verbale stammen: *doodsch*, *trotsch*, *wettisch*, *nieuwmodisch*, *speelsch*, *loopsch*, *goedlachs*, *goedgeefsch*. *Doopsch* komt van *doop*: thans schrijft men *Doopsgezind*, terwijl *Doopschgezind* (van de *gezindte der Doopschen*) wellicht juister zou wezen. *Grootsch* schijnt van *het groote* afgeleid te zijn.

5). Van den uitgang *sch* bedient zich voorts onze taal om *bijwoorden* en zelfs *bijwoordelijke bewoordingen* tot adjektieven te stempelen, als: *achterwaartsch*, *dagelijksch*, *vergeefsch*, *zijdelingsch*, *linksch*, *rechtsch*, *gindsch*, *onderaardsch* (van *onder de aarde*), *binnenlandsch*, *uitheemsch*

(van *uit den heem*), *buitendijksch* van *buiten's dijks*, *ouderwetsch* (van *ouder wet*), *weidsch* (van *ter weide*).

9. *zaam*, het Goth. *sama*, het Engelsche *same* (*dezelfde*) en overig in *te zamen*, drukt *innigen samenhang* uit, en vormt adjektieven:

1). Van *abstrakte substantieven*. In dit geval geeft het adjektief eene hoedanigheid te kennen, door het stambegrip *gekenmerkt*, als: *deugdzaam*, *eerzaam*, *minzaam*, *heilzaam*, *raadzaam*, *gruwzaam* (van het oude *gruw* of *grouw*), *groeizaam*.

2). Van *adjektieven*, in welk geval de afgeleide vorm op *zaam* dezelfde kracht heeft als de adjektieven op *zaam*, van substantieven afgeleid. Bij voorbeeld: *bedachtzaam*, *gemeenzaam*, *eenzaam*.

3). Van *werkwoorden*, in welk geval zij eene *neiging* of *geschiktheid* om eene handeling *uit te oefenen* te kennen geven; bij voorbeeld: *buigzaam*, *lijdzzaam*, *genoegzaam* (eigenlijk *geneigd om zich te vergenoegen*, vervolgens *voldoende*), *werkzaam*, *opmerkzaam*, *gehoorzaam* (van *gehooren*, *zich laten gezeggen*), *spaarzaam*, *voegzaam* (eigenlijk *geschikt om zich te voegen*, vervolgens *passend*, *behoorlijk*), *duurzaam*, *leerzaam*, *arbeidzaam*, *verdraagzaam*.

Aanm. 1 *Langzaam* en *zeldzaam* zijn slechts schijnbaar van het achtervoegsel *zaam* voorzien: de Middelhgd. vorm van het eerste is *lancaene*, hetwelk eene zamenstelling met *seine*, Goth. *sáins*, dat is, *traag* aanduidt; het tweede, oudtijds bij ons *zelsen* of *zelsien* geschreven, is zamengesteld uit *zelden* en *gezien*. Over de verwisseling van *n* met *m* op het eind der woorden zie §. 19. 3. *Aanm. 1.*, en over de verwisseling van *ie* en *a* §. 7. 9. *Aanm. 2.*

Aanm. 2. Duidelijk is het verschil in de beteekenis tusschen de adjektieven op *zaam* en die op *baar*, waar beide van werkwoorden zijn afgeleid: die op *zaam* beduiden geschiktheid om de handeling uit te oefenen, die op *baar* de mogelijkheid om die te ondergaan; vergelijk *buigzaam* (*wat zich buigen kan* van het intransitieve *buigen*) met *buigbaar* (*wat gebogen kan worden*). *Eerbaar* en *eerzaam*, beide van het substantief *eer*, beteekenen in den grond hetzelfde; maar het gebruik brengt mede, dat het eerste in den zin van *kuisch*. het tweede in dien van het nitheemsche *fatsoendelijk*, op eenvoudige lieden toegepast, wordt gehezigd. — Bij de verge-

lijking, eindelijk, van *lijzaam* met *lijdelijk* blijkt, dat de verbale adjektieven op *zaam* meer aan een vrij werkend subjeet, de actieve verbale op *lijk* aan een toevallig dusdanig voorwerp doen denken.

§. 68.

Over de adjektieven, door middel van voorvoegsels afgeleid.

1. Het voorvoegsel *be* is oorspronkelijk één met *bij*. Slechts zelden komt het voor een echten stam; dit is het geval in *be-kwaam* (van *komen*), *bestand* en *bereid* (van *reeden*, *bereiden*). Grooter is het aantal adjektieven, welke het voorkomen hebben van deelwoorden van zoodanige werkwoorden, die reeds van het voorvoegsel *be* voorzien waren, maar, blijkens de beteekenis, van verbale stammen of substantieven gevormd zijn door middel van het voorvoegsel *be*, waarbij zij tevens den uitgang van het verleden deelwoord aannamen. In zulke woorden beduidt dit voorvoegsel *een voorzien zijn* van dat, wat de stam te kennen geeft. Bij voorbeeld: *beleefd* (*voorzien van de ervaring, die het leven geeft*), *bevaren*, *belezen*, *bereisd*, *bereden* (*voorzien van hetgeen tot het rijden behoort*), *behebt*, *bekend*, *bedeesd*, *bescheiden* (*voorzien van oordeel des onderscheids*), *behouden* (in *behouden aankomst*), *bewust* (van *weten*), *bediend* (eigenl. de hoedanigheid van *hem, wien dienst is opgelegd*), *bedreven*, *bedroefd*, *onbezonnen*. Deze moeten tot werkwoorden teruggebracht worden. De volgende zijn van zelfstandige naamwoorden afgeleid: *behuisd*, *beroemd*, *befaamd*, *bedeeld*, *bedaagd*, *bejaard*, *begaafd*. *Beraden* (*voorzien van raad of beleid*), *bevreesd*, *beducht* (vroeger bestond er ook een substantief *ducht*, *vrees*), *bezeild*, *bezorgd*, kunnen zoo wel tot een substantief als tot een werkwoord teruggebracht worden. *Behendig* (van *hand*) en *benoodigd* (van *nood*) werden met den uitgang *ig* vermeerderd; het laatste nam daar achter nog den participialen uitgang (*d*) aan.

2. Het voorvoegsel *ge*, hetzelfde, dat tot vorming van sub-

stantieven dient (zie §. 52. 3.), vormt een groot aantal adjectieven.

1). Wanneer het vóór een echten of met het achtervoegsel *ig* bedeeden stam komt, is de kracht van dit *ge* moeilijk meer te herkennen, zoo als het dan ook dikwijls wegvalt zonder dat dit merkbare verandering in de beteekenis te weeg brengt (vergel. §. 52. 3. Aanm. 1.). Zie hier eenige voorbeelden; *gestreng* (of *streng*), *gezwind* (van *zwinden*, *verdwijnen*), *gereed* (of *reed*), *gewis* (of *wis*), *geheel* (of *heel*), *gezond*, *gemeen*, *geheim*, *gering* (van *ring*, *een enge van alle kanten besloten ruimte*), *geruim* (*ruim* is ten aanzien van de plaats, wat *geruim* van den tijd is), *getrouw* (of *trouw*), *(aan-)genaam*, *gewoon* (van *wonen*), *gesmijdig* (van *smijden*, *smeden*), *gewillig* (van *wil*), *gestadig* (van het oude *stade*), *gedwee* (bij Bredero *dweech*, bij Pers. *gedweech*, van *dwagen*, dus eigenlijk *gewasschen*).

Aanm. Ten aanzien van *gedwee*, dat wij van *dwagen* afleiden, dient aangemerkt, dat het ook *ghedwade* geschreven werd (in *d. Lek. Sp.*); doch hier bespeuren wij eene afwisseling tusschen de overgangsletters *d* en *g* (zie §. 22. I. 1. 4). *Aanm.*), als in *dijden* nevens *dijgen* (*dijen*), en *tiden* nevens *tiegen* (*tijgen* of *tijen*).

2). *Ge* beteekent mede een *voorzien zijn*:

a. Vóór *verbale stammen* met den uitgang *en*, zoo het werkwoord ongelijkvloeiend is, met de vokaal van het verleden deelwoord, als *gelaten*, dat is, *voorzien van het vermogen om iets te laten geworden*; *gebeten*, dat is, *voorzien van den lust om te bijten*; *gediend* (vanwaar *een oud gediende*), dat is, *voorzien van eene bediening*; *gezworen*, *ingebeeld*, *afgeleefd*, *ongestudeerd* enz.

Aanm. Hiertoe behoort ook *dronken* voor *gedronken*; doch *gelegen* in *gelegen tijd*, vanwaar ook *gelegenheid* afkomt, behoort bij het oude *geligen*, d. i. *zamenliggen*.

b. Vóór *substantieven*, insgelijks voorzien van den participialen uitgang (*d*), als: *geveugeld*, *gelaarsd*, *gebaard*, *gerust*, *gegoed*, *genaamd* en *bijgenaamd* (voor *gebijnaamd* van *bijnaam*), *geluimd*, *gestaart*, *gezind*, *geappeld*, *gevlamd*

enz. Soms vooral in zamenstelling, valt het voorvoegsel weg zonder dat de beteekenis er bij lijdt, als in *appelde koeken*, *boekede koeken* (bij Hoofst), van *boekend*, dat is, *boekweit*; *Aavards gort*, *platboomd* van *bodem*, *eigenerfd* van *erf*. *Ge-moedsigd* komt van *moed* op dezelfde wijze, als *benoodigd* van *nood*.

Aanm. Bij sommige adjektieven heeft het voorvoegsel *ver* dezelfde kracht, te weten, in *vertwijfeld*, *(on-)verhoopt*, *vermaard* (van *mare*, *gerucht*), *verwoed*, *vernogd*.

3. De voorvoegsels *aarts*, *wan* en *on* komen ook voor adjektieven ten einde aan hun begrip eene zekere wijziging te geven. *Wan* komt nooit vóór stamwoordelijke adjektieven.

Aarts heeft in *aartsdom* en *aartslui* dezelfde kracht, als vóór substantieven (zie §. 52. 1.).

Wan geeft hier dezelfde wijziging aan het begrip, als vóór substantieven (zie §. 52. 6.), b. v. in: *wanhebbelyk*, *wanvoegelyk*, *wanstaltig* enz.

On komt, alleen met de zuiver *onthennende* kracht, vóór adjektieven (zie over dit *on* het aangemerkte in §. 33. 1.), als: *onrein*, *onwys*, *onnoozel* (waarnevens *noozel* in onbruik is geraakt), *ondeugend*, *onvermijdelijk*, *onguur*, dat afkomt van *guur* voor *gehuur*, of *gehier*, het Hoogd. *geheuer*, dat is *behoorlyk*; *onstuimig*, dat is, *onrustig*, *ruw*, want het Oudd. *gestüm*, *gestümig*, beteekent *zacht*, *stil*.

DERDE HOOFDSTUK,

OVER DE TRAPPEN VAN VERGELIJKING.

§. 69.

Over de beteekenis en het gebruik der trappen van vergelyking.

I. Van eene vergelyking tusschen de hoedanigheden der

voorwerpen is niet altijd de uitkomst, dat de hoedanigheid in eenig voorwerp in eene hoogere mate wordt aangetroffen: zij kan ook in gelijke mate, of in geringeren graad aanwezig zijn. Doch deze beide gevallen drukt de taal door *vormwoorden* (*bijwoorden*), niet gelijk het eerste geval (zie §. 47. 4. 4.) door *woordvormen* uit. Is de hoedanigheid *in gelijke mate* voorhanden, zoo bedient men zich van de correlatieve bijwoorden *zoo — als, even — als, even zoo — als: hij is zoo groot, als gij; hij is even goed, als dapper*. Is de hoedanigheid in een *geringeren* of wel in den betrekkelijk *geringsten* graad aanwezig, zoo bezigt men de bijwoorden *minder* en *minst* vóór den positief: *hij is minder groot, dan zij; hij is de minst geleerde; hij is minder dapper, dan goed*.

II. 1. Onze taal verwerpt *in het praedikaat* het gebruik van den *comparatief* met het bepalende lidwoord. Al is het getal der vergeleken voorwerpen slechts tot twee beperkt, altijd bezigen wij den *superlatief*, zoodra dit getal bepaald gedacht wordt (vergel §. 47. 3. 4.). Dus: *hij is de grootste van deze twee*, zoowel als: *de grootste van deze vijf kinderen* of *van al die kinderen*. Maar buiten het praedikaat kan de *comparatief* met het bepalend lidwoord gebruikt worden, wanneer twee bij elkander behoorende zaken tegen elkander worden overgezet. Zoo spreken wij van *het hooger* en *lager onderwijs*, *de hooger hand*, *de betere zijde*, *het hooger- en lagerhuis*; en *rechter* en *linker* zijn *comparatieven* van *recht* en *link*. Desgelijks bezigen wij de zegswijze: *zijne meerderen* of *minderen*, dat is *de meerderen* of *minderen dan hij*, en spreken wij van *de ouderen* of *jongeren van jaren*. *Ouders* en *jongeren* (*leerlingen*) zijn zelve *comparatieven*, die de waarde van *substantieven* hebben gekregen.

2. In geval dat twee hoedanigheden, aan een en hetzelfde voorwerp eigen, met elkander vergeleken worden, en de uitkomst is, dat de eene daaraan in hoogere mate dan de andere eigen is, bedienen wij ons van de omschrijving door middel van het bijwoord *meer* vóór dat *adjektief*, hetwelk de hoedanigheid,

die het op de andere wint, te kennen geeft en het eerst genoemd wordt; doch geenszins van den comparatief van dat adjectief. Bij voorbeeld: *hij is meer vlug, dan naarstig*; niet: *hij is vlugger, dan naarstig* of *naarstiger*. Dus zegt Bilderdijk verkeerd: *een zachte en teedre stem, gevoeliger voor 't harte, Dan merkbaar voor het oor*, in plaats van *meer gevoelig*. Keert men het om en noemt men die hoedanigheid het eerst, welke in geringeren graad bij het voorwerp aanwezig is, zoo bezigt men het bijwoord *minder*, bij voorbeeld: *deze tafel is minder breed dan lang*; niet: *is smaller, dan lang*: wel kan men *smaller* in plaats van *minder breed* zeggen, doch slechts wanneer de breedte van twee voorwerpen vergeleken wordt, maar niet waar, zoo als hier, de breedte tegen over de lengte wordt gesteld.

III. 1. 1). Over het algemeen gesproken, kent onze taal den *volstrekten (absoluten) superlatief* niet, dat is: nimmer gebruiken wij een superlatief, die zich zou laten omschrijven door de bijwoorden *zeer, buitengemeen* enz. en mitsdien geene vergelijking met andere voorwerpen zou vooronderstellen. Dus komt ook de superlatief nimmer met het woordje *een*, noch, behalve *in de toespraak (den vocatief)*, ontdaan van het lidwoord, voor. Alleen de superlatief *best* wordt absoluut gebruikt, vermits de eigenlijke positief van dit woord verloren is gegaan; aldus wanneer ik iemand *een besten mensch* noem, of van *beste wijn* spreek.

2). Ook de superlatieven der bijwoorden vorderen het artikel voor zich, daar ook zij niet absoluut worden gebezigd. Evenwel laten sommige bijwoorden ten dezen aanzien eene uitzondering toe. Behalve het adverbiale *best*, in: *gij hebt uw opstel best gemaakt, voor zeer goed*; zegt men ook: *ik ben hoogst gelukkig*, dat is, niet: *hooger dan de overigen*, maar *zeer hoog*; desgelijks *uiterst te vreden*. Ook de bijwoordelijke uitdrukkingen *ten hoogste, ten uiterste*, hebben de waarde van volstreekte superlatieven gekregen, hoezeer zij eigenlijk, even als *op het hoogst, op het zeerst, op het tederst, in het*

minst enz., eene vergelijking vooronderstellen, wel niet tusschen de handelingen van verschillende subjekten, maar tusschen de verschillende graden of tijdstippen van de handeling van één en hetzelfde subjekt. *Hij ontvangt hem het tederst* vergelijkt de tederheid, waarmede de een hem ontvangt, met die, waarmede de ander hem ontvangt; *hij ontvangt hem op het tederst* bepaalt vergelijkenderwijze den graad van tederheid, waarvoor één persoon vatbaar is. *Hoogstens, minstens*, hebben bij het aannemen van den bijwoordelijken uitgang het artikel verloren, en *jongstleden, laatstverloopen, naastgelegden, meestmogelijk* zijn ten gevolge der samenstelling verkorte uitdrukkingen voor *het jongst geleden, het naast gelegen* enz.; dus is *laatstleden donderdag*, eigenlijk: *den het laatst verleden donderdag*.

2. Gansch verkeerd en toch in het gemeenzaam spreken veelvuldig is het gebruik van den adverbialen superlatief in plaats van den superlatief des adjektiefs. Zoo zegt men wel: *hij is het gelukkigst*, voor: *de gelukkigste*; *hij heeft het meeste lust in de studie*, voor: *den meesten* of *den grootsten lust*. Intusschen beteekent *hij is het gelukkigst* niets anders dan: *hij is in een gegeven tijdstip gelukkiger dan ooit*, bij voorbeeld: *hij is het gelukkigst, wanneer hij rustig kan arbeiden*. Wanneer er derhalve vergelijking gemaakt wordt tusschen de hoedanigheid van een en hetzelfde voorwerp, in verschillende tijdstippen of van verschillende zijden beschouwd, alsdan is de adverbiale superlatief op zijne plaats; bestaat er vergelijking tusschen de hoedanigheid van het eene voorwerp en de hoedanigheid van het andere voorwerp, dan bezigt men den superlatief des adjektiefs.

IV. 1. Sommige *qualitatieve* adjektieven *laten geene trappen van vergelijking toe*. Het zijn de zoodanige, bij welke de beteekenis volstrekt en wiskundig bepaald is, gelijk bij *ledig, gelijk, blind, stom, dood, bloedrood, gouden, ijzersterk, vierkant, viervoetig* enz. Sommige dezer bijvoegelijke naamwoorden laten echter in eene verzwakte of eene over-

drachtige opvatting de gradatie toe, als: *dit glas is nog leëger, dan dat*, wanneer *ledig* in de beteekenis van *ten naastebij ledig* genomen wordt; *hij is nog blinder*, of *stommer*, dan *zijn makker*, waar *blind* en *stom* overdrachtig worden genomen.

2. De uitsluitend *attributieve* adjektieven (zie § 65. II. 2. 2.) sluiten allen de comparatie uit, omdat zij, van bijwoorden afkomstig, een punt in den tijd of zekere omstandigheid aanduiden.

3. Van sommige der uitsluitend *praedicatieve* adjektieven (zie §. 65. II. 2. 1.) laat de beteekenis de gradatie toe; doch daar hun in verband met het begeleidend hulpwerkwoord de verbale beteekenis eens toestands eigen is, zoo behoeven zij, bijaldien de graad der hoedanigheid moet worden aangewezen, meestal omschrijvende bijwoorden. Dus: *het is mij meer leed*; *hij is het meest benieuwd*, niet: *de benieuwdste* noch *de meest benieuwde*; *zij is met die gewoonte meer behebt*. Alzoo ook: *meer beducht*; *zijner rede meer machtig*, *het meest machtig*, niet: *de machtigste*; *het is mij meer waard*, niet: *waard*, aangezien *waard*, in de beteekenis van *eene geschatte waarde bezittende*, uitsluitend praedicatief is. Zelfs de uitdrukking, *ik heb hem liever*, voor: *ik bemin hem meer*, is niet onberispelijk; ten minste is zij dubbelzinnig, daar *liever* hier als de comparatief van *gaarne* kan worden opgevat: wil men dus den comparatief van *lief*, praedicatief gebruikt, uitdrukken, dan zegge men: *ik heb hem meer lief*.

4. *Deelwoorden* kunnen slechts dan de vormen der comparatie aannemen, wanneer hun niet meer de beteekenis eener handeling, welke binnen eene bepaalde tijdruimte afloopt, eigen is, maar die eener blijvende hoedanigheid eigen is geworden. Dus kan men wel zeggen: *een treffender bericht*, *het treffendst bericht*, *een innemender voorkomen*, *het geliefdste kind*; maar niet: *eene verdedigder stad*, waarvoor men met behulp van bijwoorden zeggen moet: *eene beter*, *de best verdedigde stad*, gelijk ook: *de best gelukte arbeid*, *de meest beduidende bewoordingen*.

Wanneer een deelwoord niet alleen eene blijvende hoedanigheid beteekent, maar geheel gelijkbeduidend met eenig adjektief is geworden, mag men zelfs de vergelijkingsvormen niet door omschrijving uitdrukken. *Treffend* nu is zoo veel als *aandoenlijk*, *innemend* zoo veel als *bevallig*; alzoo is het beter te zeggen: *een treffender bericht*, dan *een meer treffend bericht*; *het innemendste voorkomen*, dan *het meest innemend voorkomen*. Daarentegen laat *meer* of *meest geliefd* zich zeer wel zeggen, even als *meer* en *meest bemind*.

V. De adjektieven, die, van bijwoorden afgeleid, een punt in de ruimte aanduiden, zoo als: *de voorste*, *de achterste*, *de bovenste*, *onderste*, *binnenste* enz. hebben een superlatiefvorm. De reden hiervan schijnt in het relatieve van de door die adjektieven aangeduide verhoudingen gelegen te zijn, en daar het getal der voorwerpen, waarin zoodanige verhouding bestaat, als die adjektieven te kennen geven, altijd bepaald gedacht wordt, zoo nam men, overeenkomstig ons taaleigen (zie boven II. 1.), den vorm des superlatiefs, niet dien des comparatiefs, aan.

Aanm. *Uiterste* komt niet rechtstreeks van *uit*, maar van *uiter*, een vorm, die oorspronkelijk bestond nevens *uiten*, dat in *buiten* (*be-uiten*) overig is. Zoo bestond oudtijds nevens *achter* eene partikel *achten*, waarvan het oude *bachten* (d. i. *be-achten*), en nevens *neder*, (*be-neden*). — *Middelste* komt niet af van het substantief *middel*, maar door letterverwisseling (§. 19. 4.) van het bijwoord *midden*; werkelijk zegt men ook *mid-denste*.

VI. 1. De verschillende graden zijn voor *bepaling* door middel van bijwoorden vatbaar. De *positief* wordt nader bepaald door *zeer*, *heel*, *hoogst*, *uiterst*, *bijzonder*, *al te*, *tamelijk*, *vrij* enz. De *comparatief* door *nog*, *veel*, *weinig*, *eenigzins*, *verreweg*, *vrij*, *vrij wat*. De *superlatief* door *aller*, dat met den superlatief aaneengekoppeld wordt, door *verre weg*, *op verre na* enz.

Aanm. De bepaling van den comparatief door een herhalingsstal: *hij is viermaal rijker dan ik*, is als minder juist af te keuren; dit moet zijn: *hij is viermaal zoo rijk als ik*.

2. Na den comparatief gebruikt men vóór het substantief,

dat het voorwerp voorstelt, met hetwelk de vergelijking plaats heeft, het bijwoord *dan*: *hij is grooter, dan zijn broeder*. Voorheen, en nog in de spreektaal, gebruikte men achter den comparatief ook het voegwoordelijk bijwoord *als*.

Aann. *Dan* werd, blijkens het gebruik van dit woord in het Gothisch (than), oorspronkelijk mede als voegwoordelijk bijwoord gebezigd, en beteekende in dit geval hetzelfde wat *als* beteekent.

3. In zekere gemeenzame zegswijzen bezigen wij den comparatief, zonder daarbij het voorwerp, waarmede de vergelijking plaats heeft, uit te drukken. Te weten, in de uitdrukkingen: *dat is erger! dat is leelijker! nu nog mooijer!*

§. 70.

Over de vorming van den comparatief en den superlatief.

1. De *comparatief* gaat uit op *er*; de *superlatief* op *st*. Deze beide uitgangen komen onmiddellijk achter den grondvorm des adjektiefs. Slechts bij de adjektieven, wier grondvorm op *r* eindigt, wordt tusschen dezen grondvorm en den uitgang van den comparatief eene *d* ingelascht (zie §. 22. I. 2. 1.). De comparatief van *na* neemt als overgangslitter tusschen den stam en den uitgang eene *d* aan, zie ald. 1. 3). — Daar de uitgang van den superlatief in een door *t* gevolgden sisklank bestaat, zoo verbiedt doorgaans de welluidendheid, ja! de verstaanbaarheid, den superlatief van de adjektieven, die op een sisklank eindigen, te gebruiken. Zoo is er geen hoorbaar onderscheid tusschen *malste* van *mal*, en *malschte* van *malsch*, zoodat men den superlatief van dit laatste woord dient te vermijden. Evenmin is het gebruik van den superlatief van *valsch* aan te bevelen. Maar *de wijsste* is in algemeen gebruik. Bilderdijk spreekt van *wat de aarde hemelscht had*.

2. Eenige bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden zijn *er*, die, bij gemis van eigene vergelijkingstrappen, deze van zinverwante woorden ontleenen.

1). *Goed* mist de trappen van vergelijking; maar bezit daarvoor *beter* en *best* voor *betst* (zie §. 26. I. 2. 3). Aanm.), welke regelmatig afkomen van een positief *bet* of liever *bat*, die bij onze oude schrijvers als bijwoord voorkomt, doch nage-noeg altijd met de kracht van den comparatief.

Aanm. Tot den stam *bat* behoort het subst. *baat*, benevens het werkwoord *baten* en den klankverwisselenden vorm *boeten* (*goed maken*).

2). Ook *kwaad* ontleent zijne trappen van een ander woord, te weten, van *erg* of *arg*: zij luiden dus *erger* en *ergst*. *Kwaader* en *kwaadst* zijn evenwel nog niet geheel buiten gebruik, en verre van hetzelfde als *erger* en *ergst* te beteekenen: zij zien meer op het zedelijk karakter, even als *slecht*, terwijl *erger* en *ergst* het uitwendig verkeerde, verwarde en benarrende aanduiden.

3). Als graden van *veel* of *menig* dienen *meer* en *meest*, welke woorden eigenlijk *grootter* en *grootst* beteekenen. *Meer* is in onze taal onverbuigbaar en wordt dus slechts als bijwoord of als zelfstandig telwoord gebezigd; maar als adjektief verbuigbaar is de vorm *meerder* door verdubbeling van den uitgang des comparatiefs en de gewone inlassching eener euphonische *d* ontstaan.

4). Ook *weinig* kent in onze taal geene graden, maar bedient zich daarvoor van *minder*, met ingelaschte *d* voor *minner*, en *minst*, die eigenlijk *kleiner* en *kleinst* beteekenen, en van *min* afkomen, hetwelk nog als bijwoord, doch met de kracht van een comparatief overig is. *Min* als adjektief in den zin van *onbeduidend*, ook wel van *laaghartig*, schijnt op geen genoegzaam gezag te steunen.

Aanm. De trappen van *weinig* zijn niet geheel buiten gebruik; zoo zegt v. d. Palm: *Schoon iedere menschenleeftijd weinige groote Dichters ziet geboren worden, nog weiniger groote Redenaars mag zij aanschouwen.*

5). *Eerder* geldt als comparatief van *vroeg*; doch met den superlatief *eerst* behoort het bij *eer* (Goth. *air*, *vroeg*), dat, even als *eerder*, slechts als bijwoord gebruikt wordt, en niet meer voor positief geldt, maar steeds in de beteekenis van den

comparatief voorkomt. *Eerst* geldt voor een rangschikkend telwoord.

6). Het bijwoord *gaarne* heeft thans geene eigene trappen van vergelijking: zij worden vervangen door *liever*, *het liefst*. In de gemeenzame taal zegt men ook *grager*, *graagst* van *graag*.

Anm. *Graag* schijnt door klankomzetting (§. 29. 1.) van *(be-)geren*, voorheen *(be-)gaeren* te komen: *grag* voor *garig*. De *n* van *gaarn* vindt men reeds in het Goth. *gairnjan*, *begeeren*.

7). *Wel*, dat als bijwoord het begrip uitdrukt van het adjektief *goed*, heeft, even als dit woord, tot trappen van vergelijking de vormen *beter* en *best*.

8). *Zeer* kent nog een superlatief: *op het zeerst*; voorheen ook een comparatief *seerre* (*zerrer*).

3. Adjektieven of adverbien met bijwoorden of bijvoegelijke naamwoorden *zamengesteld* nemen natuurlijk de uitgangen der graden achter het laatste lid der samenstelling, als: *vrijmoediger* (niet: *vrijermoedig*), *boosaardigst*, *volkomener*, *veelvuldigst* enz. Dus ook *goedkoop* van het adjektief *goedkoop*: *beter koop* is de comparatief van de bijwoordelijke uitdrukking *goe koop* (vergel. §. 43. III. 2. 2.). — Met bijwoorden zamengestelde adjektieven, die van oorsprong *deelwoorden* zijn, kunnen (volgens §. 69. IV. 4.) slechts dan achter het laatste lid de uitgangen der comparatie erlangen, wanneer zij volstrekt tot de beteekenis van een bijvoegelijk naamwoord zijn overgegaan. Dus *hoogdravender* (dat is *gezwollener van stijl*), *welluidendst*, *welbespraakter* (zoo veel als *welsprekender*), *welgemaaktst*; maar: *hooger geplaatst*, niet: *hooggeplaatster*. — Om het begrip van den comparatief des zamengestelden bijwoords *dikwijls* uit te drukken, bedient men zich van *meermalen*, en voor den superlatief van *het meest*. — Het interjectionale bijwoord *welkom*, eindelijk, maakt, als adjektief gebruikt, den comparatief *welkomer*, maar in den superlatief *meest welkom*,

VIERDE HOOFDSTUK,

OVER DE CONCRETIE OF ZAMENVOEGING DER BIJVOEGELIJKE MET DE ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§. 71.

1. Zoodra een attributief adjektief met een substantief vereenigd wordt, komt het, in de meeste gevallen, reeds in den nominatief, niet in den grondvorm voor, maar neemt in dien naamval eene *e* aan: *een groote man, de groote man, de grootere vrouw, het grootste kind, goede vader.*

1) Bij de toevoeging dezer *e* en der andere verbuigingsuitgangen (*en, er*) blijft de gesloten vokaal des adjektiefs gesloten, hetgeen door verdubbeling der konzont vóór die uitgangen in het schrift wordt te kennen gegeven: *glad, gladde; fel, felge; los, losse.* Alleen *bros* maakt *broze*; *grof, grove* (zie §. 8. 1. 2.). Achter de open vokaal gaat vóór de vokaal van den uitgang de oorspronkelijk zachte sisklank en spirant, slechts op het eind des woords met *s* en *f* geschreven, weder in *z* en *v* over: *grijs, grijze; doof, doove.*

2) Sommige bijvoegelijke naamwoorden eindigen reeds in den grondvorm op *e*, bepaaldelijk zulke, die vóór deze *e* van den grondvorm eene *d*, voorafgegaan van eene open vokaal, bezitten: *spade, moede, blode, blijde.* Worden zulke adjektieven geapokopeerd (zie §. 28. 2.), dan zijn zij ongeschikt om de *e* der zamenvoeging (*concretie*) met het substantief aan te nemen; bij gevolg kunnen zij in dezen geapokopeerden vorm slechts in die gevallen gebruikt worden waarin ook bij andere adjektieven deze *e* mag wegblijven; dus niet: *de moë wandelaar*, maar wel: *een moë wandelaar*; wel: *een blij bericht*, maar niet: *eene blij tijding.*

2. In sommige gevallen mist het adjektief elken zamenvoegingsuitgang. Alsdan staat het adjektief in den nominatief van den *sterken vorm*; terwijl het adjektief, wanneer het bij zijne attributieve verbinding met het substantief de *e* aanneemt, door den *zwakken vorm* is gekenmerkt. Aldus heeft in: *een groot man, het moedig paard, een lief kind*, het adjektief den sterken; in: *een groote man, het moedige paard*, den zwakken vorm. In het vrouwelijk geslacht bestaat er geen verschil meer tusschen den zwakken en den sterken vorm, aangezien beide thans op eene toonlooze *e* uitgaan.

Oorspronkelijk komt de sterke vorm des adjektiefs daar te pas, waar de hoedanigheid eerst uitdrukkelijk aan het voorwerp wordt toegekend; maar de zwakke vorm daar, waar het bezit der hoedanigheid als eene bekende zaak van het voorwerp vermeld wordt. Met dezen grondregel is het tegenwoordig gebruik nog in overeenstemming.

1). Achter het lidwoord *de* en de adjektieve voornaamwoorden *deze, die, gene* enz., wordt de hoedanigheid doorgaans in het voorwerp begrepen, zonder dat zij daaraan eerst uitdrukkelijk wordt toegekend, daar die woordjes vooronderstellen, dat er van een in zijnen aard en hoedanigheden bekend, van een vroeger genoemd voorwerp sprake is. Deswegens wordt in *het mannelijk geslacht* achter *de, deze* enz. altijd de *zwakke* vorm des adjektiefs aangewend: *de groote man* (nooit: *de groot man*), *deze goede herder, die sterke soldaat, gene goede vader*. Doch in *het onzijdig geslacht* kan achter het lidwoord (*het*) en die andere woorden nog zoowel de sterke als de zwakke vorm worden gebezigd: *het moedig paard*, en *het moedige paard*. Dit laatste ziet op een te voren genoemd of anderszins bekend paard; het eerste schrijft uitdrukkelijk de hoedanigheid *moed* aan een enkel paard of aan het gansche geslacht *paard* toe. Hetzelfde verschil van beteekenis ligt ten grondslag aan andere uitdrukkingen, waarin het adjektief vóór een onzijdig zelfstandig naamwoord beurtelings in den zwakken en den sterken vorm voorkomt. Bij voor-

beeld, zeg ik: *het lief kind, mijn lief kind*, zoo valt de nadruk noodwendig op *lief*, omdat ik alsdan de hoedanigheid eerst uitdrukkelijk aan het kind toeschrijf; niet desgelijks in: *het lieve kind* of *mijn lieve kind*. *Het Hollandsche volk* beteekent de Hollandsche natie in tegenoverstelling van andere volken; *het Hollandsch volk* doet aan die klassen der natie denken, waarin het Hollandsche volkskarakter zich duidelijk vertoont, vermits men in dezen sterken vorm het attriboot *Hollandsch* als eene zedelijk kenmerkende hoedanigheid aan het begrip *volk* uitdrukkelijk toekent. Spreek ik van *uw oud huis*, zoo noem ik uw huis oud, maar van *uw oude huis*, zoo gewaag ik van uw *voormalige* huis in tegenoverstelling van het nieuwe.

2). Bij de aanwending van het zoogenaamde lidwoord *een* en van de aanwijzende woorden *menig, zeker, eenig, elk*, enz., die evenzeer onbepaald laten, welk individu bedoeld wordt, heeft het geval plaats, dat het voorwerp nog niet bekend was en bij gevolg zijne hoedanigheden evenmin bekend waren: alzoo worden deze hoedanigheden alsdan aan het voorwerp eerst uitdrukkelijk toegekend. Dit is de reden, dat men voor het *onzijdig geslacht* tot regel heeft aangenomen, wanneer die woordjes of geenerlei bepalend woord voor het adjektief komt, alleen den sterken vorm te bezigen: *een goed kind* (nooit: *een goede kind*), *menig sterk paard, zeker gunstig bericht, eenig gereed geld, goed water*. Maar in het *mannelijk geslacht* vermag men in bepaalde gevallen achter dezelfde woordjes zoowel den zwakken als den sterken vorm te bezigen.

a. Vóór *qualitatieve* of *qualitatief* gebruikte *substantieven* (zie §. 48. 1. 2. 1.) staat het adjektief achter die onbepaald aanwijzende woorden in den sterken vorm, in geval dit adjektief den persoon kenmerkt in zijne door het substantief uitgedrukte hoedanigheid; doch in den zwakken, indien de eigenschap den persoon in het algemeen en niet bepaaldelijk in die hoedanigheid betreft. Dus is *een goed koning, een man, die als koning goed is*; doch *een goede koning, een koning, die*

goed van aard is: een groot man, een die als man (wegens zijn karakter en daden) groot is; een groote man, een man, die groot van gestalte is; een sterk looper, iemand, die als looper sterk is, die sterk loopt; een sterke looper, een looper, die sterk is: een goed vriend, iemand, die ons een goed vriend is; een goede vriend, een goede man, die onze vriend is: een eenvoudig burger, iemand, die niets meer is, dan een burger; een eenvoudige burger, een burger, die eenvoudig van zeden is: een onwillig overtreder, een die tegen zijnen wil overtreedt; een onwillige boosdoener, een boosdoener, die onwillig is: een eerwaardig grijzaard, een wiens grijsheid eerbied inboezemt; een eerwaardige grijzaard, een grijzaard, die eerwaardig is: een waardig zoon van zulk een vader, een, die wegens zijne deugden of ondeugden zijnen vader waardig is; een waardige zoon, een zoon, die zedelijke waarde heeft.

Krijgt een substantief een adjektief vóór zich, hetwelk wel den persoon in zijne bepaalde hoedanigheid kenschetst, maar eene hoedanigheid te kennen geeft, die aan den persoon niet uitdrukkelijk behoefde toegekend te worden, omdat zij in hem van zelve voorondersteld wordt, dan kan dit adjektief alleen in den zwakken vorm voorkomen; dus: *een kwade schelm* (nooit: *een kwaad schelm*), *een erge dief, een wreede Nero, een lastige zot.*

b. De adjektieven op *sch*, die een landaard aanduiden, kunnen achter *een* enz. ook in den sterken vorm voorkomen, aangezien de bijzonderheid, dat iemand tot deze of gene natie behoort, eene bloote toevalligheid is, die nimmer in den persoon begrepen kan worden. Alzoo: *een Fransch geleerde, een Vlaamsch schilder*, zoowel als *een Fransche geleerde, een Vlaamsche schilder*. Echter zegt men nimmer *een Vlaamsch boer, een Turksch slaaf*, waar het gebruik, wellicht door een begrip van welluidendheid geleid, de weglating der *e* verbiedt.

c. Van de woorden *'man, mensch* en de persoonsnamen op

ling kan men achter *een* enz. den sterken vorm bezigen, al worden zij volstrekt niet kwalitatief gebruikt. Dus: *een blind man*, *een edel jongeling*, *een bevallig vreemdeling*. In *een blinde man* is *man* een bloot toevoegsel: *een blinde* zou volstaan; en het adjektief heeft aldus zelf de waarde van een kwalitatief substantief (zie beneden 4). *Een blind man*, daarentegen, is een man, aan wien de hoedanigheid *blind* eerst uitdrukkelijk wordt toegekend. *Een luije jongeling* is desgelijks zoo veel als *een jonge luijaart*. *Een edel jongeling* is een jongeling, aan wien de eigenschap *edel* toegekend wordt; *een edele jongeling* is zooveel gezegd als *een edelaardige (mensch)*, van wien de bijzonderheid, dat hij nog jong is, mede vermeld wordt.

3). Bij het *aanspreken* van personen (in den *vocatief*) gebruikt men het adjektief doorgaans in den zwakken vorm: hier toch ontbreekt het bepalend woord om geene andere reden, dan omdat de tegenwoordigheid van den aangesproken persoon hem bepaald genoeg aanwijst: *edele vriend*, *weledele Heer*, *blinde man*. Ook wanneer een mannelijke stofnaam door een adjektief zonder artikel wordt voorafgegaan, heeft dit adjektief den zwakken vorm: *goede wijn*, daar ook hier het bepalend artikel slechts deswegens ontbreekt, omdat, gelijk van zelve spreekt, niet zekere soort of hoeveelheid van goeden wijn, maar bepaaldelijk alle goede wijn bedoeld wordt. In *vrij wijn* duidt het adjektief niet de hoedanigheid van den wijn aan, maar de voorwaarde, waarop hij te krijgen is; alzoo is in deze uitdrukking het woord *vrij* bijwoordelijk of praedicatief op te vatten.

4). *Bijvoegelijke naamwoorden*, als kwalitatieve substantieven gebruikt, bezitten altijd den zwakken vorm (verg. §. 59. 1. 1.): hier toch wordt de hoedanigheid niet eerst uitdrukkelijk aan het voorwerp toegekend, na daarvan aanvankelijk afgescheiden gedacht te zijn, maar maakt zij deszelfs wezen zelve uit. Dus: *een geleerde*, *een arme*, *een doode*, *een verstandige*, *een wijze*, *het goede*, *het kwade*. Evenwel zegt men: *een zot*, *een dwaas*, *een gek*: dit toch zijn niet zoo zeer tot

substantieven verheven adjektieven, als veeleer woorden, die, hoezeer oorspronkelijk adjektieven, in den sterken vorm tot werkelijke substantieven geworden zijn. Zoo zijn *mensch, heer, nar*, oorspronkelijk mede adjektieven, maar thans niet te min uitsluitend substantieven. Eveneens zijn *het wit (de witte kleur)* enz., *het schoon (de schoonheid)*, *het goed en kwaad* (het afgetrokken begrip dezer hoedanigheden) substantieven, maar *het witte, het schoone en goede (dat wat wit, wat schoon en goed is)* zelfstandig gebruikte adjektieven.

5). *De tegenwoordige deelwoorden* komen nagenoeg altijd in den zwakken vorm voor. Terwijl de adjektieven, wanneer zij praedicatief gebruikt worden, altijd in den sterken vorm staan, en zelfs het vrouwelijke adjektief, zoo gebezigd, zijnen uitgang (*e*) verliest, zoodat het adjektief, als het praedicatief optreedt, met recht gezegd kan worden onverbogen te blijven (zie §. 65. II. 1.), behouden, daarentegen, die deelwoorden veelal de *e*, wanneer zij praedicatief voorkomen: telt een werkwoord in den infinitief slechts ééne lettergreep, dan mag zelfs deze *e* niet weggelaten worden; bij voorbeeld: *hij is beterende; mijn doel bereikt hebbende, verlang ik niets meer; gelukkig zijnde* (nimmer: *zijnd*), *verlang ik niet nog gelukkiger te worden; nog half slapende, trad hij binnen*. Slechts wanneer zulk een deelwoord werkelijk tot adjektief is geworden, verliest het, praedicatief gebruikt, den zwakken uitgang: *het kind is zeer innemend; deze tijding is bijzonder treffend*. Attributief gebruikt volgt het tegenwoordig deelwoord thans de regelen, die er omtrent het gebruik van den sterken of den zwakken vorm voor de adjektieven bestaan. Slechts valt hier op te merken, dat het tegenwoordig deelwoord, wanneer men het de *e* des zwakken vorms laat behouden, beter den aard en de kracht eens deelwoords bewaart. Vandaar dat men aan een tegenwoordig deelwoord, waar het deze *e* ontbeert en als adjektief kan opgevat worden, de kracht eens adjektiefs toekent. Bij voorbeeld: *het leerend kind* schrijft aan het kind de daad van *leeren* toe als een doorgaand bedrijf;

het leerende kind schrijft eene in een bepaalden tijd vallende daad aan het kind toe, en beteekent *het kind*, dat nu leert of toen leerde.

6). De rangschikkende telwoorden staan altijd, zelfs in het onzijdig geslacht, in den zwakken vorm: *elke tiende man*, *het twintigste boek*. Ook zijn deze telwoorden eigenlijk superlatieven, en bij deze, als noodwendig door het bepalend lidwoord of zoodanige voornaamwoorden, die een bekend voorwerp aanwijzen, voorafgegaan, heerscht de zwakke vorm. Alleen *eerste*, dat meer de natuur van een kwalitatief adjektief heeft, daar het niet van een grondgetal afkomt, maar de superlatief is van het adjektief *eer*, zie §. 70. 2. 5), kan in het onzijdig geslacht de *e* ontberen: *mijn eerst gevoel*.

VIJFDE HOOFDSTUK,

OVER DE VERBUIGING DER BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

§. 72.

1. De naamvalsverbuiging der adjektieven is of *sterk* of *zwak*.

1). Tot voorbeeld der *sterke verbuiging* kiezen wij het bijvoegelijk bezittelijk voornaamwoord *mijn*:

	Enkelvoud,		Meervoud,	
	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Onzijdig.	In alle geslachten.
Nomin.	mijn,	mijne,	mijn,	mijne,
Genit.	mijns,	mijner,	mijns,	mijner,
Datief,	mijnen,	mijner,	mijnen,	mijnen,
Accus.	mijnen.	mijne.	mijn.	mijne.

2). Tot voorbeeld der *zwakke verbuiging*, het adjektief *goed*, met het lidwoord en een substantief vereenigd, aangezien de adjektieven volledig slechts in vereeniging met een door het artikel bepaald substantief dus verbogen worden:

Enkelvoud,

	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Onzijdig.
Nomin.	De goede man,	De goede vrouw,	Het goede kind,
Genit.	Des goeden mans,	Der goede vrouw,	Des goeden kinds,
Datief,	Den goeden man (voor: manne),	Der goede vrouw,	Den goeden kinde (veronderd),
Accus.	Den goeden man.	De goede vrouw.	Het goede kind.

Meervoud (in alle geslachten gelijk),

Nomin.	De goede mannen,
Genit.	Der goede mannen,
Datief,	Den goeden mannen,
Accus.	De goede mannen.

Aanm. Blijkens dit voorbeeld is de *n*, het kenmerk der zwakke verbuiging, in den genitief, datief en accusatief vrouwelijk enkelvoud, alsmede in den nominatief, genitief en accusatief meervoud afgesleten.

De datief meervoud vrouwelijk, die eigenlijk gelijk is aan den vorm van dezen naamval in het mannelijk en onzijdig geslacht, bij voorbeeld: *Wee den bevruchten en zoogenden vrouwen. Den bloemen 't leven schenkt, nog in heur' knop verborgen* (Bilderlijk), wordt meestal door omschrijving uitgedrukt, als: *kinderen zijn aan goede moeders eerbied en liefde schuldig*. Veelal laat men dan het voorzetsel weg, zonder daarom den vorm van den accusatief, door het voorzetsel gevorderd, in den vorm des datiefs te veranderen: *kinderen zijn goede moeders eerbied en liefde schuldig*.

Aanm. Tot voorbeeld der sterke verbuiging hebben wij een bijvoegelijk voornaamwoord moeten kiezen, omdat de kwalitatieve adjektieven niet meer sterk verbogen worden. Komt zoodanig adjektief met een verbogen bepalend woord vóór het zelfstandig naamwoord, zoo wordt het thans altijd zwak verbogen; wordt het met zijn substantief door geenerlei bepalend woord voorafgegaan, zoo worden de genitief en de datief enkelvoud door voorzetsels, die dan den accusatief regeren, omschreven, en men zegt *van goeden wijn, aan goeden wijn*, in plaats van *goedens wijns, goeden wijne*; desgelijks in het meervoud *van goede menschen* voor: *goeder menschen*; maar de datief meervoud is ook zonder omschrijving in gebruik: *geef dapperen mannen de eer, die hun toekomst*. Slechts in enkele uitdrukkingen komt de genitief van een attributief adjektief, door geen determinatief bepaald, zonder omschrijving voor; doch dan eindigt deze naamval op de zwakke *n*, niet op *s*: *vol zoeten wijns*. Bijwoordelijke uitdrukkingen alleen bewaren de voorbeelden van sterk verbogen adjektieven: in den genitief en-

kelvoud mannelijk en onzijdig: *goedsmoeds*, *blootshoofds*, en in den genitief enkelvoud vrouwelijk: *onverrichterzake*, *gelukkigerwijze*; in den datief enkelvoud onzijdig: *van goeden huize*, *van koninklijken bloede*, en in den datief enkelvoud vrouwelijk: *van goeder hand*, *ter goeder ure*.

2. Wanneer een adjektief zonder substantief in de rede voorkomt, dan wordt of het adjektief zelfstandig gebruikt, of bij het adjektief moet een vroeger genoemd substantief in de gedachte ingevuld worden. In dit laatste geval heeft de weglating van het substantief geenerlei invloed op de verbuiging.

1). *a.* Wordt het adjektief als een zelfstandig naamwoord van het mannelijk geslacht gebruikt, dan neemt het de verbuiging van zulk een substantief aan, met den zwakken genitief in het enkelvoud. Alzoo verbuige men dan:

Enkelvoud,

Nomin.	De blinde,
Genit.	Des blinden,
Datief,	Den blinde,
Accus.	Den blinde.

Het meervoud heeft in alle naamvallen de *n*.

De bijvoegelijke telwoorden *vele*, *sommige*, *alle*, *beide* enz. laten ook dan, wanneer zij zelfstandig gebruikt worden, den sterken genitief meervoud toe: deze genitief staat alsdan bij voorkeur vóór het naamwoord, van hetwelk hij afhangt: *veler gevoelen*, *sommiger meening*, *aller vreugd*, *beider geluk*.

b. Een bijvoegelijk naamwoord, als zelfstandig naamwoord van het vrouwelijk geslacht gebruikt, heeft in het enkelvoud, even als elk zelfstandig naamwoord van dit geslacht (met uitzondering der persoonsnamen) geene verbuiging. In het meervoud eindigt het op *en*: enkelvoud: *de*, *der*, *der*, *de schoone*; meervoud: *de*, *der*, *den*, *de schoonen*.

c. Een bijvoegelijk naamwoord, als zelfstandig naamwoord van het onzijdig geslacht gebruikt, heeft in den nominatief en den accusatief den zwakken vorm (zie §. 71. 2. 4.): *het schoone en goede*. Zulk een onzijdig zelfstandig gebruikt bij-

voegelijk naamwoord mist den genitief en den datief, welke naamvallen dus door omschrijving worden uitgedrukt: *van het schoone en goede, aan het schoone en goede*. Alleen achter *iets, niets, wat* en *hetgeen*, en in enkele zegswijzen achter *iemand* en *niemand* kan een onzijdig adjektief, zelfstandig gebruikt, in den onomschreven genitief staan, die dan het naamwoord mist en den sterken vorm heeft: *iets lekkers, niets goeds, wat groots, hetgeen hij edels gedaan heeft, iemand anders, niemand vreemds*. Eindigt het adjektief op een sisklank, zoo verwaarloost men den uitgang des genitiefs: *iets frisch, iets heidensch, niets dagelijksch*. Zulke zelfstandig gebruikte adjektieven missen het meervoud, daar zij een abstrakt begrip te kennen geven.

2). Slechts dan wanneer het begrip des voorwerps in het adjektief zelve vervat is, kan men het bijvoegelijk naamwoord zelfstandig gebruikt achten. Alleen dan derhalve, wanneer een mannelijk of vrouwelijk adjektief de waarde heeft van een kwalitatieven soortnaam, heeft zulk een adjektief de verbuiging van een substantief, met den uitgang der zwakke verbuiging slechts in den genitief, en de *n*, het kenmerk van het meervoud bij de substantieven, in dit getal. Zoo zegge men dan: *Hij bewees den edelen zijne hulde; hij zag den edelen met eerbied aan*, bijaldien men een te voren genoemden bepaalden persoon op het oog heeft; maar: *zulk een einde voegt den edele (den edelman); God beschermt den vrome*. En in het meervoud: *de edelen, de grooten des lands*; maar: *hier hebt gij schoenen van verschillende maat; ik geef de voorkeur aan de groote*, waarbij men *schoenen* denkt; even zoo: *zie daar verschillend gekleurde handschoenen, verkiest gij de groene of de zwarte? Groenen*, daarentegen, zijn personen, die in eenig gilde nog niet zijn ingewijd, en *zwarten* betekent *negers*. Bijvoegelijke telwoorden en voornaamwoorden worden als zelfstandig gebruikt aangemerkt en nemen dus (met uitzondering van *die*, dat eene eigenaardige verbuiging heeft) de *n* in het meervoud aan, wanneer zij het begrip *personen*

of *lieden* stilzwijgend in zich bevatten, of op een genoemden persoon dus verwijzen, dat zij alle met den persoonsnaam bedoelde personen zonder onderscheid insluiten. Bij voorbeeld: *Dezen zijn van dit, genen van een ander gevoelen; hij bemint de zijnen; sommigen zijn van oordeel; velen hebben de gewoonte enz. Maar: sommige der edelen. In deze streek houden zich de vreemdelingen bij voorkeur op; ik zag er reeds vele. Daarentegen in een Zusammenhang als deze: De Grieken, zoowel als de Romeinen, hebben eene groote rol in de geschiedenis gespeeld; de eersten enz., zegge men de eersten, omdat dit woord op alle bedoelde Grieken zonder onderscheid ziet; zeide men hier de eerste, zoo zouden de substantieven Grieken en Romeinen er in de gedachte bij herhaald moeten worden, en men zou bepaaldelijk de eerste Grieken en Romeinen tegen de laatste schijnen over te stellen.*

3. *Onverbogen* blijft het adjektief:

1). Als het lidwoord *een* tusschen het adjektief en het substantief te staan komt, hetgeen achter de bijwoorden *hoe, zoo, even* en *te* mag geschieden: *zoo eerlijk eene vrouw, even zwaar een last, te moeilijk eene taak.*

2). In den accusatief van het mannelijk geslacht, wanneer in de boven vermelde gevallen (§. 71. 2. 2.) ook in den nominatief de sterke vorm moet gebezigd worden. Dus: *ik heb daar een bekwaam schilder leeren kennen; men kan niet anders van zulk een goed vorst verwachten, enz.*

3). Welluidendheidshalve *mogen* onverbogen blijven de *comparatieven*, alsmede de *adjektieven* en *deelwoorden* op *en*: aldus: *zijne nagelaten gedichten, open brieven, nog groo-ter roem behalen, een verhevener bestemming.* Om dezelfde reden mag men het woordje *een* in die vormen, waar de verbuiging de toevoeging van *en* zou vorderen of zelfs dan, wanneer de uitgang in eene enkele *e* zou bestaan, onverbogen laten.

4). *Onverbuigbaar* zijn:

1). De *stoffelijke adjektieven* op *en*: *gouden uurwerken, een zilveren lepel, eene hoornen huid.*

2). De *landsmansnamen* op *er*, als adjektieven gebruikt. Inderdaad is het bijvoegelijk gebruik van zulke naamwoorden slechts schijnbaar: zij behouden hunne natuur van substantieven en vormen eene zamenkoppeling met het volgende substantief. Bij voorbeeld: *Amsterdammer schippers, den Harlinger beurtman, Nürnburger waren*.

3). Ook de adjektieven *rechter* en *linker* vormen eenigermate eene zamenkoppeling met het volgende substantief en blijven daarom thans onverbogen: *hij heeft zijn rechtervoet verstuikt; de linker hand*.

4). De telwoorden op *lei* en *hande* zijn onverbuigbaar, omdat zij, hoezeer als adjektieven behandeld, eigenlijk bijwoordelijke uitdrukkingen zijn, bestaande uit een telwoord en het substantief *lei* of *hande* in den genitief vrouwelijk enkelvoud (zie §. 36. 4.).

DERDE AFDEELING,

OVER HET VOORNAAMWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK,

OVER DE SOORTEN DES VOORNAAMWOORDS IN HET ALGEMEEN.

§. 73.

I. Voornaamwoorden zijn woorden, die voorwerpen aanwijzen met onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen (zie §. 46. 3.).

II. 1. Men onderscheidt de volgende soorten van voornaamwoorden:

1). *Persoonlijke*. De voornaamwoorden, die dezen naam dragen, worden in drie ondersoorten verdeeld: a. zij wijzen

het voorwerp aan, dat zich in het middelpunt der ruimte bevindt, mitsdien den denkenden of sprekenden persoon zelven: *het voornaamwoord van den eersten persoon enkelvoud*; b. of zij wijzen één of meer voorwerpen aan, die zich in één of meer punten buiten het middelpunt bevinden: *het voornaamwoord van den derden persoon*; c. of zij vooronderstellen eene verbinding van den spreker met een of meer personen buiten hem, en wel a) deels dus, dat de spreker een of meer personen buiten hem tegen zich overstelt: *het voornaamwoord van den tweeden persoon*, b) deels dus, dat hij één of meer personen, als het ware, met zich in het middelpunt begrijpt: *het voornaamw. van den eersten pers. meervoud*.

2). *Bezittelijke*. Dit zijn voornaamwoorden, die aanduiden, of eenig ding aan den eersten, aan den tweeden, of aan den derden persoon toekomt.

3). *Aanwijzende*. Dit zijn voornaamwoorden, die door verschillende vormen te kennen geven, of de voorwerpen zich al of niet in de nabijheid van den spreker bevinden.

4). *Bepalende*. Dit zijn vnw., die op een nevensgaanden of in de gedachte aan te vullen afhankelijkken zin verwijzen.

5). *Onbepaalde*. Dit zijn woorden, die een persoon of zaak aanduiden, zonder ze te noemen.

6). *Vragende*. Dit zijn voornaamwoorden, welke te kennen geven, dat eenige persoon of zaak, of wel deze of gene bijzonderheid betreffende eenigen persoon of zaak den spreker onbekend is, en hij dienaangaande opheldering verlangt.

7). *Betrekkelijke*. Dit zijn vnw., welke dienen om een bepalenden zin met een substantief te verbinden (zie §. 46. 8.).

2. Voorts worden de voornaamwoorden onderscheiden in *zelfstandige* en *bijvoegelijke voornaamwoorden* (§. 46. 3. §. 65. I.). Alleen de persoonl. voornw., de onbepaalde vnw., van de bepalende voornw. *degene*, en van de vragende *wie* en *wat* zijn uitsluitend zelfstandig. De overige worden alle bijvoegelijk bij zelfstandige naamwoorden gebezigd.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE SOORTEN DES VOORNAAMWOORDS IN HET BIJZONDER
EN OVER DE VERBUIGING DER VOORNAAMWOORDEN.

§. 74.

Over de persoonlijke voornaamwoorden.

1. Deze voornaamwoorden worden dus verbogen :

	1e Persoon.	2e Pers.	3e Persoon.
	Enkelvoud :		
		mannel.	vrouwel. onzijd.
Nomin.	ik,	hij,	zij of ze, het ,
Genit.	mijner of mijns,	zijner of zijns,	harer of haars,
Datief,	mij of me,	hem,	haar ,
Accus.	mij of me.	hem.	haar of ze. het.
	Meervoud :		
Nom.	wij of we, gij of ge,	zij of ze,	zij of ze, zij of ze,
Gen.	onzer of ons, uwer of uws,	hunner of huns,	harer of haars,
Dat.	ons, u,	hun ,	haar ,
Acc.	ons. u.	hen of ze.	haar of ze. ze.

De datief en de accusatief van het persoonlijk voornaamwoord van den derden persoon bezitten bovendien gezamenlijk den *terugwerkenden* vorm *zich*, die dan gebruikt wordt, wanneer het onderwerp der rede zelf, hetzij als in de handeling betrokken, hetzij als het voorwerp der handeling wordt voorgesteld. Deze vorm *zich* dient zoowel voor het mannelijk als voor het vrouwelijk geslacht, en tevens zoowel voor het enkel- als voor het meervoud.

1). De persoonlijke voornaamwoorden van den eersten en den tweeden, dat is, den sprekenden en den aangesproken per-

soon, hebben geene verschillende vormen voor de geslachten. De zinnelijke tegenwoordigheid toch van den spreker, zoowel als van den aangesprokene, maakt het geslacht des persoons genoegzaam kenbaar.

2). De genitieven van al deze voornaamwoorden in het enkel- en meervoud bezitten den vorm van bezittelijke voornaamwoorden in den genitief vrouwelijk. Daarnevens bestaan de mannelijke vormen: *mijns*, *ons* (voor *onzes*), *uws*, *zijns*, *haars*, *huns*, die nog slechts voorkomen in zamenkoppeling met *gelijke* (als *mijnsgelijke*, *zijnsgelijke*), of met het voorzetsel *om* — *wil*, gevolgd door den genitief *zelfs*, in terugwerkenden zin, bij voorbeeld: *om mijns zelfs wil*, *om ons zelfs wil*, onderscheiden van *om mijnent*, *om onzentwil*, dat niet terugwerkend is. Buitendien treft men enkele dier vormen nog in uitdrukkingen aan, uit vroeger tijdperk bewaard, bij voorb.: *mijns* of *zijns niet waardig*, *uws zelfs zaligheid*, voor *uw eigen zaligheid*.

3). Het persoonl. voornaamwoord van den tweeden persoon enkelvoud, dat sedert de eerste helft der zeventiende eeuw geheel in onbruik is geraakt, luidde: *du*, genit. *dijns* of *diner* (*dijner*), dat. en accus. *di* of *dij*. De reden van het verdwijnen van dit voornaamwoord is daarin te zoeken, dat men de aanwending van den meervoudsvorm van den tweeden persoon bij het aanspreken van een enkel persoon door de beleefdheid gevorderd achtte. — Nevens *gij* bestaat de vorm *jij* of *je*, in den dat. en accus. *jou* of *je*. Deze vormen (*jij* en *jou*) worden alleen in de gemeenzame taal en wel uitsluitend bij het aanspreken van een enkel persoon gebezigd: alzoo vervangen zij thans het verloren *du* en *dij*. In het meervoud gebruikt men in de gemeenzame rede *juilî* door klankomzetting ontstaan uit *jijlui*, dat is, *gijlieden*; in den genit. *ulieder* (voor *uwerlieden*), welke genitief alleen vóór het woord gebruikt wordt, waarvan hij afhangt; in den datief en accus. *ulieden*. Dit *gijlieden* is benevens de gemeene vormen *wijlui*, *zijlui* en *haarlui* (zie beneden Aanm. 1.) in gebruik gebleven, terwijl de toe-

voeging van het substantief *lieden* achter de overige meervoudvormen der persoonlijke voornaamw. in onbruik is geraakt. — *Gij* is in het Hollandsch in de spreektaal geheel buitengesloten. In beschaafde kringen, wanneer men het woord richt tot iemand, met wien men niet op vertrouwelijken voet verkeert, of in het algemeen tot iemand van meer leeftijd, bezigt men *u*, dat het werkw. in den 3^{den} pers. enkelv. vordert: *u is*, *u heeft* enz. Dit *u* toch staat voor *uwe*, namelijk *edelheid* (nog hoort men soms *UE*). Strikt genomen, moet men dan ook zeggen: *geev' u zich de moeite niet!* Hoe het zij, tot meer personen laat zich dit *u* in den nominatief niet gebruiken: wanneer men tot meer personen in de dagelijksche zamenleving het woord voert, dient men hen in den derden persoon met den titel *de Heeren*, *de Dames* of dergel. aan te spreken.

4). In plaats van *haar* (datief en accus. van het persoonlijk voornaamwoord van den derden persoon vrouwelijk) gebruiken dichters en redenaars den vorm *heur*, waar zij een veelvuldig voorkomen van den klank *a* willen vermijden.

5). De genitief en de datief van het persoonl. voornaamw. in het onzijdig geslacht ontbreken: *zijner* (*zijns*), *hem*, *hunner* en *hun* toch worden uitsluitend van eigenlijke personen, of soms van dieren van het mannelijk geslacht gebezigd. In plaats van die ontbrekende naamvallen gebruikt men de zamengekoppelde bijwoorden *daarvan* (*er van*), *daaraan* (*er aan*). In de gemeenzame taal bezigt men, van zaken, die door een onzijdig naamwoord zijn uitgedrukt., in den datief veelal *het* in het enkel-, en *ze* in het meervoud, bij welke accusatiefvormen men dan het voorzetsel *aan* verstaat; bij voorbeeld van een of meer boeken sprekend: *ik heb het* of *ik heb ze een andere plaats in mijn kast gegeven*. Zoo gebruikt men ook *ze* voor den datief vrouwelijk enkelvoud, en voor den datief mannelijk of vrouwelijk meervoud.

Aann. 1 Het gebruik van den vorm *'em* (*hem*) in den datief en accusatief enkelvoud, waar van dingen sprake is, die door een vrouwelijk naamwoord worden uitgedrukt, bewijst, hoezeer men in onze spreektaal het

onderscheid tusschen het mannel. en vrouwel. geslacht verwaarloost. Zoo zegt men veelal, bij voorb. van eene lamp sprekend: *ik heb 'em nog niet aangestoken*; dit behoorde eigenlijk te zijn: *ik heb ze* enz. Eene andere reden ligt ten grondslag aan het gebruik van 'er (*haar*) voor den datief meerv. mannelijk, als in: *ik heb het 'er al gezegd*, voor: *ik heb het hun al gezegd*: dit *haar* of *haarlui* toch is een oude geslachtlooze genitief meervoud, die ook voor den datief en soms zelfs, gelijk voorheen, voor den accusatief meervoud geldt zonder onderscheid van geslacht.

Aanm. 2. In het spreken verbindt men sommige persoonl. voornaamwoorden zoo naauw met het werkwoord, dat of dit laatste of het voornaamwoord daardoor eene wijziging in zijnen vorm ondergaat. Zoo zeggen wij: *hebje*, *doejij* (voor *hebt ge*, *doet gij*), *isse* (voor *is zij*), *heefti* (voor *heeft hij*), *heeftem* (voor *heeft hem*), *heeftse* (voor *heeft zij* of *heeft ze*), *heeftter* (voor *heeft haar*). Ook hoort men veelal *benje*, *wasje*, voor *zijt gij*, *waart gij*: daar, namelijk, *zijt* en *waart* de *t* van hunnen uitgang niet wel missen kunnen, die zij toch bij zulk eene naauwe verbinding met *je* en *jij* zouden moeten verliezen, zoo verkoos men de niet geheel ongebruikelijke, hoezeer onwettige vormen (*gij*) *bent*, (*gij*) *wast*.

2. Aan de persoonlijke voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden wordt ter sterkere uitdrukking van het begrip der persoonlijkheid of eigenwezenheid (identiteit), het bepalend voornaamwoord *zelve* toegevoegd. Dit woord wordt in het enkelvoud zwak verbogen: *hij zelve*, *zij zelve*, *de koning zelve*, *het kind zelve*; genit. *des konings zelven*, *der vrouw zelve*, datief en accus. *hem zelven*, *haar zelve*, *den koning zelven*. Zegt men *hij zelf*, *het kind zelf*, zoo is de zwakke uitgang door eene apokope (§. 28.) weggelaten. In het meervoud eindigt het op *n*, daar het geen bijvoegelijk naamwoord is, maar veeleer als een zelfstandig voornaamwoord moet beschouwd worden, dat bij wijze van *attributieve toevoeging* (zie Syntaxis §. 131.) met de persoonl. voornaamwoorden en de zelfstandige naamwoorden wordt verbonden; dus: *zij zelven*, *hun zelven*, *hen zelven*, *de koningen zelven*, *de vrouwen zelven*, en in den genitief: *der koningen zelven*. De genitief der persoonlijke voornaamwoorden in verbinding met dit woord wordt door het voorzetsel *van* omschreven: *van hem zelven*, *van haar zelve* (enkelv.), *van ons zelven*, *van hen zelven*, *van haar zelven* (meervoud); maar doorgaans kan men den

genitief van *zelve* door het bijvoegelijk naamwoord *eigen* vervangen, op deze wijze: *mijn eigen huis*, d. i. *het huis van mij zelve*.

Aanm. 1. De verouderde genitief *zelfs* (zie 1. 2.) komt voor zonder onderscheid van geslacht of getal: ongetwijfeld werd deze vorm slechts gebezigd om overeenstemming met den uitgang van den genitief der persoonlijke voornaamwoorden (*mijns*, *zijns* enz.) en tegelijk een vloeienden overgang tot het volgende substantief, van hetwelk zulk een genitief afhing, te bewerken.

Aanm. 2. Het gebruik van het woordje *zelve* is vooral gepast, wanneer het verbogen persoonlijke voornaamw. op het onderwerp terugwijst bij zulke werkwoorden, die doorgaans een persoon, onderscheiden van het subjekt, tot onderwerp hebben; bij voorbeeld: *ik laak mij zelve*, *gij prijst u zelve*, *hij bemint zich zelve*, *hij wijt het zich zelve*; niet: *hij bemint zich*, enz.; maar: *hij schaamt zich*, niet: *hij schaamt zich zelve*.

3. Wanneer men wil uitdrukken, dat de handeling *wederkeurig* is, dat is, dat verschillende personen elkander onderling tot het voorwerp hunner handeling maken, bezigt men, in plaats van het verbogen persoonlijk voornaamwoord, de woordkoppeling *elkander* of *malkander* (ook wel *elkaâr*, *malkaâr*. §. 26. I. 1. 3.); bij voorbeeld: *wij beminnen elkander*, *zij zien malkander*, niet: *wij beminnen ons*, *zij zien zich*, hetwelk slechts van eene op het subjekt *terugwerkende* handeling kan begrepen worden, hoezeer zelfs Bilderdijk ergens zegt: *zij zien zich xwijgend aan*. *Elkander* is op te lossen in *elk den ander*, dat is, *de eene persoon den anderen*; *van elkander* is dus *elk* (of *de een*) *van den ander*, zoo als *bij één*, *uit één* enz. staat voor *de een bij den ander*, *de een uit den ander*. *Malkander* is eene zamentrekking uit *manlijk*, dat is *elk*, en *ander* (zie §. 26. I. 2. 3.). De genitief *elkanders*, *malkanders*, zonder onderscheid van geslacht, komt slechts voor staande vóór een zelfstandig naamwoord, waarvan die genitief afhangt: *elkanders welzijn*. In den datief en accusatief kan men zoowel *elkanderen* als *elkander* zeggen: die uitgang *en* is dan de uitgang van die naamvallen in het enkelvoud; bij voorbeeld: *zij scheuren het van elkanderen* (*elk deel van d n anderen deele*).

§. 75.

Over de bezittelijke voornaamwoorden.

1. De bezittelijke voornaamwoorden zijn de volgende en worden aldus onderscheiden:

1e persoon.	2e persoon.	3e persoon.
Enkelvoud.		
	mann. en onz.	vrouwel.
mijn.	zijn.	haar.
Meervoud.		
onze.	uw.	hun. haar.

Alzoo drukken de bezittelijke voornaamwoorden in hun vorm het *getal*, en die van den derden persoon bovendien het *geslacht* uit des persoons, waaraan het voorwerp toekomt, dat door het substantief wordt te kennen gegeven, bij hetwelk zij als adjektieven gevoegd worden. Zoo is, bij voorbeeld, *hun* van het meervoudig getal en het mannelijk geslacht; doch verbind ik *hun* met *moeder*: *hunne moeder*, dan is niettemin *hunne*, als adjektief, met zijn substantief in overeenstemming, van het enkelvoudig getal en het vrouwelijk geslacht. Het getal en geslacht nu, dat een bezittelijk voornaamwoord met zijn substantief gemeen heeft, noemt men zijn *objektief* getal en geslacht; het getal en geslacht van den bezittenden persoon, in den vorm des bezittelijken voornaamwoords uitgedrukt, heet zijn *subjektief* getal en geslacht.

Aanm. 1. Het bezittelijk voornaamw. van den tweeden persoon enkelvoud is te gelijk met het persoonl. voornaamw. van den 2den pers. enkelv. verloren gegaan (zie §. 74. 1. 3.): het luidde *dijn*. Nog slechts in de uitdrukking *het mijn en dijn* is het om des rijms wille behouden.

Aanm. 2. Wanneer men in de gemeenzame spreektaal het pers. voorn. *jij* (*je*) gebruikt, dienen de vormen *je* of *jou* en *de jouwe* tot bezitt. voornaamwoord. — In de spreektaal gebruikt men *haar* of verkort *'er* menigmaal voor het bezitt. vuw. van den 3en pers. meerv. mannel., waarover men zie §. 74. 1. 5), Aanm. 1.

Aanm. 3. Aangezien *u*, bij het aanspreken eens persoons als subjezt gebezigd, eene verkorting is van *uwe edelheid* (§. 74. 1. 3.), zoo zou, strikt genomen, het bezittelijk voornaamwoord *haar* daarop terug dienen te wijzen, en zou men bij. v. moeten zeggen: *U ziet haren wensch vervuld*; doch hier verkiest men eene constructie naar de bedoeling, al strijdt zij ook met de taalkundige juistheid, en zegt: *U ziet uwen wensch vervuld*.

Aanm. 4. Dichters en redenaars gebruiken ook voor het bezittel. voornaamwoord *haar* den vorm *heur*, waar de meermalen voorkomende klank *a* dit voor de welluidendheid raadzaam maakt.

2. Hoe de bezittelijke voornaamwoorden verbogen worden, hebben wij boven §. 72. 1. 1). gezien. Van het aldaar opgegeven voorbeeld wijkt alleen het bezitt. voornw. van den 1sten pers. meerv. af, daar dit ook in den nominat. van het enkelv. mannel. op eene *e* uitgaat: *onze vader*. Deze *e* is geenszins het kenmerk der zwakke verbuiging, maar behoort tot den grondvorm des woords, en is in het onzijdig geslacht afgesleten, gelijk mede het geval is geweest met de *e*, waarop ook *uw* in het mannel. en onzijd. geslacht oorspronkelijk uitging.

Wordt bij het bezittelijk voornw. het substantief niet uitgedrukt, maar begrepen, zoo krijgt het, als ieder adjektief, dat zelfstandig gebruikt wordt, het lidwoord voor zich, en wordt in het enkelvoud zwak verbogen: *de mijne, het mijne; des mijnen, der mijne* enz. In het meervoud krijgen de nominatief, genitief en accusatief slechts dan de *n*, wanneer in het bezittelijk voornaamwoord het begrip *personen, vrienden, betrekkingen* besloten is; bij voorbeeld *de liefde tot de zijnen*. De datief meervoud heeft ook buitendien de *n* (vergel. §. 72. 1. 2).).

3. Praedicatief zonder lidwoord komen de bezittelijke voornaamwoorden in hooger en stijl voor: *Zijne is de zee. Mijne is de wraak*. In den gemeenzamen stijl worden zij, vooral dat van den 1sten pers., nog slechts in eene zeer bijzondere beteekenis zoodanig gebruikt, te weten, wanneer men iets prijs verklaart, bij voorbeeld: *dit boek is mijn*. Anders heeft het bezittelijk voornaamwoord praedicatief gebruikt het lidwoord voor zich, of wordt door het pers. vnw. met het voorzetsel *van*

vervangen , als : *deze hoed is de mijne* , en *deze hoed is van mij* , welke uitdrukkingen echter niet hetzelfde beteekenen : de eerste wendt men aan , wanneer er verscheidene hoeden zijn , maar het onzeker was , welke de mijne is ; de tweede , wanneer er verscheidene personen zijn , maar het onzeker was , wien hunner de hoed toekomt .

Aanm. In het gemeene leven bestaat het gebruik om vóór het bezittel. voornw. *zijn* of *haar* (zoo wel het vrouw. enkelvoud als het geslachtlooze meervoudige *haar*) den persoon te noemen , die de eigenaar des voorwerps is : *mijn vader zijn huis* (hetgeen hetzelfde is als *mijns vaders huis*) , *Mietje haar pop* , *de menschen haar* (verkort 'er, of wel , met inlashing eener *d, der*) *gewoonte*. Dit gebruik vindt men soms in de schriften van goede schrijvers , ook buiten de taal des gemeenen levens : *Thans gaan we in 't open veld Natuur haar schat doorzoeken* (Bilderd). Bij deze wijze van uitdrukking wordt in het bezittel. voornaamwoord de eigenaar als bekend begrepen , maar deze tevens , om misverstand te voorkomen , buiten den grammatischen samenhang der rede , genoemd . Deze uitdrukking laat zich vergelijken met de volgende : *zij waren met hun* (of *haar*) *vijven broeders* , waar *broeders* in het voornaamw. *hun* vervat is , maar niettemin , als in parenthesi , uitdrukkelijk genoemd wordt .

§. 76.

Over de aanwijzende voornaamwoorden.

1. De aanwijzende voornaamwoorden zijn : *die* , *deze* en *gene*. *Die* en *gene* worden voor veraf zijnde , *deze* voor nabij zijnde voorwerpen gebruikt .

2. *Die* en *deze* worden dus verbogen :

	Enkelvoud :			Meervoud :
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle geslachten :
Nom.	die,	die,	dat,	die,
Gen.	diens,	dier,	diens,	dier,
Dat.	dien,	dier,	dien,	dien,
Acc.	dien.	die.	dat.	die.

	Enkelvoud :			Meervoud :
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle geslachten :
Nom.	deze,	deze,	dit,	deze,
Gen.	dezes,	dezer,	dezes,	dezer,
Dat.	dezen,	dezer,	dezen,	dezen,
Acc.	dezen.	deze.	dit.	deze.

Deze heeft in den nominatief en accusatief meerv. *dezen*, wanneer er *personen* onder begrepen en het bij gevolg zelfstandig gebruikt wordt.

Gene wordt zelden als adjektief gebruikt, behalve in de bijwoordelijke zegswijzen: *aan gene zijde*, *aan genen kant*. Daarentegen komt het in tegenoverstelling van *dese* veelvuldig zelfstandig voor, doch alleen in den nominatief of, door voorzetsels al of niet voorafgegaan, in den accusatief, enkel- en meervoud: *dese en gene*, *dezen en genen*.

Aanm. 1. *Die*, *dat*, is oorspronkelijk één en hetzelfde woord met het lidwoord *de*, *het*. Nog wordt de genitief *des* als aanwz. voornw. gebruikt in zegswijzen als *des verheuge ik mij*; en in de bijwoorden *deswegens*, *desnietteenstaande*, *derhalve*, *derwijze*, *desgelijks* enz. zijn *des* en *der* mede voornaamwoorden. De genitief *diens* kreeg eerst in later tijd de versterkende *n* vóór den naamvalsuitgang: voorheen zeide men *dies*, dat nog als bijwoord gebruikt wordt. De *t* in *dat* en *dit* is het oorspronkelijke kenmerk van het onzijdig geslacht naar de sterke verbuiging: *dese t* is bij de adjektieven afgesleten, maar nog bij andere voornaamwoorden bewaard, te weten: *het* en *wat*; oudtijds had ook *gene* in het onzijdig *geent*, *gont* of *gunt*.

Aanm. 2. De *e* van *dese* en *gene* in het mannel. geslacht enkelv. is geenszins het kenmerk van den zwakken vorm. Deze voornaamwoorden zijn aan de Oudduitsche *desér* en *gener* ontleend, in welke men den uitgang van den sterken vorm, gelijk in *unser* (*onze*), als tot den grondvorm behoorend aangemerkt en door onze *e* zal hebben vervangen. Het onzijd. *dit* beantwoordt ook ten volle aan het Oudduitsche *diz* (zamengetrokken uit *desaz*), door verandering van de Hoogduitsche *z* in *t* vernederduitscht.

§. 77.

Over de bepalende voornaamwoorden.

1. De bepalende voornaamwoorden zijn: *degene*, *hetgene*; *diegene*, *datgene*; *dezelfde*, *hetzelfde*; *zulk*; *zoodanig* en *dusdanig*, en *dergelijk*. De bepalende zin, dien *dese* voornaamwoorden als het ware aankondigen, kan bij *dezelfde*, als mede bij *zulk*, *zoodanig* en *dusdanig* onuitgedrukt en in de gedachte opgesloten blijven; bij voorbeeld, wanneer ik zeg: *hij is nog*

dezelfde gebleven, voor: *dezelfde*, die hij altijd geweest is; *zulk een man is strafwaardig*, voor: *zulk een man*, als deze is. Maar bij *degene* of *diegene* ontbreekt de bepalende zin nimmer.

2. Ook het persoonlijk voornaamwoord *hij*, *zij*, mag als bepalend voornw. gebruikt worden; *hij*, die zijn plicht doet, is lofwaardig. Alsmede *die*, *dat*; doch alsdan begint de afhankelijke zin, ten minste wanneer die onmiddellijk op het bepalend gebruikte *die* of *dat* volgt, met *welke*, *wat*, om eene onaangename herhaling te voorkomen: *die*, *welke* (niet: *die*, *die*) *mijn gevoelen deelt*, *volg mij*; *dat*, *wat ik beleefd heb*, enz. Achter *die* blijft somtijds even als steeds achter *hetgeen* (*hetgene*), het betrekkelijk voornw. vóór den afhankelijken zin achterwege; zoo zegt men dan: *die ik het gegeven heb*, *geve het mij weder*, voor: *die*, *aan wien* enz., even als: *hetgeen ik u te zeggen heb*, voor: *hetgeen*, *dat* enz. Omgekeerd kunnen de voornaamwoorden *die*, *wie* en *wat*, betrekkelijk gebruikt, het bepalende voornaamw. onnoodig maken, bij voorb.: *die mij lief heeft bemin ik weder*, voor: *hem* of *dengenen*, *die mij lief heeft*, enz.; *wie mijn gevoelen deelt*, *volg mij*; *wat ik u te zeggen heb*, *komt hierop neder*,

Aanm. 1. *Wie* en *wat* mogen alleen dan betrekkelijk gebruikt worden, wanneer het bepalend voornaamw. er voor verzwegen wordt. Zeg ik: *al wie hem kent*, *vereert hem*. *Al wat hij onderneemt*, *gelukt hem*, zoo wordt het bepalend woord insgelijks verzwegen en *al* is slechts de bepaling van dit verzwegen bepalend voornaamwoord, op deze wijze: *wie hem kent*, *al die* (d. i. *die allen*) *vereert* (of *vereeren hem*). *Wat hij onderneemt*, *dat al* (of *alles*) *gelukt hem*. Alleenlijk zegt men, gelijk hoven is aangemerkt: *dat wat ik beleefd heb*, waar *wat* in plaats van *dat* staat om de herhaling van *dat*, eerst als bepalend, en dan als betrekkelijk voornaamw., te verhoeden.

Aanm. 2. In uitdrukkingen als *de tuin van mijnen oom* en *die van mijnen grootvader*. *Het paard van den generaal* en *dat van den majoor*, is *die*, *dat*, voor een bepalend voornaamwoord te houden, daar bij hetzelfde de bepalende zin gedacht wordt, *welken* of *hetwelk ik daar noem*; aldus: *de tuin van mijnen oom* en *die*, *welken ik daar noem* (te weten, *de tuin*), *van mijnen grootvader*.

3. *Degene* of *diegene* is eene zamenstelling uit het lidw.

(dat oudtijds ook *die*, *dat* luidde) en het aanwijzend voornw. *gene*. Zoo zeide men oudtijds ook *de deze*, en nog tegenwoordig in bijwoordelijke uitdrukkingen. *ten dezen aanzien*, dat is, *te den dezen aanzien*, *ter dezer ure*, dat is, *te der dezer ure*. *Dezelfde* is de superlatief van *zelve*, en staat dus voor *dezelfste* (zie §. 17. I. 3. Aanm.). Oorspronkelijk van dezelfde beteekenis met *dezelfde* was *dezelve*, hetwelk thans de waarde heeft van een persoonlijk voornw. van den 3^{den} persoon en in plaats daarvan wordt aangewend om dubbelzinnigheid te vermijden: *hij* en *zij* toch schijnen licht op het subjekt eens volzins terug te wijzen; moet derhalve een voornaamwoord op een ander substantief in den volzin terugwijzen, zoo gebruiken sommigen *dezelve*. In den genitief heeft *dezelve* natuurlijk de waarde van een bezittelijk voornaamwoord van den 3^{den} persoon. Daar evenwel het gebruik van *dezelve* iets slepends aan de voordracht geeft, zoo doet men wel, het zoo veel mogelijk te vermijden. — Over den oorsprong van *zulk* en *zoodanig* zie men §. 26. II. 2. en §. 67. 5. 4.); over *dergelijk* §. 36. 6. 2. 3).

4. Bij de verbuiging van *degene* (*diegene*) wordt het lidw. afzonderlijk verbogen en het voornaamwoord geheel overeenkomstig de zwakke verbuiging der adjektieven (zie §. 72. 1. 2.), op deze wijze:

	Enkelvoud :			Meervoud :
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle geslachten :
Nom.	degene (bij apokope: degeen),	degene,	hetgene (bij apokope: hetgeen),	degenen,
Gen.	desgenen,	dergene,	desgenen,	dergenen,
Dat.	dengenen,	dergene,	dengenen,	dengenen,
Acc.	dengenen.	degene.	hetgene of hetgeen.	degenen.

Dezelfde en *dezelve* worden eveneens verbogen: alleen moet opgemerkt worden, dat, daar *degene* altijd zelfstandig gebruikt wordt, en *dezelfde* en *dezelve* doorgaans bijvoegelijk voorkomen, deze beide laatste voornaamwoorden doorgaans in den nomin. genit. en accus. meervoud de *n* missen, welke zij slechts dan verkrijgen, wanneer zij de waarde hebben van

zelfst. naamwoorden en het begrip *personen* in zich sluiten. Voorts heeft *dezelve* nevens den zwakken genitief *deszelven* (mannel. en onzijd. enkelv.) en *derzelve* (vrouwel. enkelv. en meerv. in alle geslacht.) ook een genitief naar den sterken vorm *deszelfs* en *derzelve* (even als vroeger ook *dergener*). *Deszelfs* en *derzelve* gebruikt men, wanneer de genitief van dit voornaamwoord vóór het zelfstandig naamwoord staat, waarvan hij afhangt: *deszelfs ouders*, *derzelve moeder*; *deszelven* en *derzelve*, wanneer de genitief volgt op het substantief, waarvan hij afhangt, of als adjektief aan een substantief in den genitief wordt toegevoegd: *de ouders deszelven*, *de moeder derzelve*; *de zoon deszelven vaders*, *derzelve moeder*.

Zulk wordt in het enkelvoud doorgaans gevolgd door *een*, gelijk ook *zoodanig*: beide blijven alsdan onverbogen. Zij worden slechts met substantieven in het meervoud, met stofnamen of als zoodanig gebruikte verzamelwoorden, en met infinitieven zonder tusschenkomst van *een* verbonden: *zulke* of *zoodanige menschen*, *zulk goud*, *zoodanige boter*, *zulk volk*, *zulk eten*. Is *zulk* met meervoudige substantieven verbonden, dan heeft het in den genitief *zulkèr*, in den datief *zulken*. Worden *zulk* en *zoodanig* door het bepalend lidw. voorafgegaan, zoo staan zij zelfstandig, en worden als zwakke zelfstandige naamwoorden (§. 72. 2.) verbogen. Dit heeft bij *zulk* alleen in het meervoud plaats. *Dergelyk* wordt als een kwalitatief adjektief verbogen. In het enkelvoud komt het meestal voor met het lidwoord *een*.

§. 78.

Over de onbepaalde voornaamwoorden.

1. De onbepaalde voornaamwoorden zijn: *iemand*, *niemand*, *men*, *iets*, *niets*. — *Iemand* is ontstaan uit *ie*, Hoogd. *je*, dat *ooit* beteekent, en *man*, vermeerderd met de paragogische *d* (zie §. 24. 2. 1.); *niemand* is hetzelfde woord, slechts voorzien van de ontkenkende *n*, of liever de ontkenkende partikel *ne*, *ni*. — *Men* is oorspronkelijk niet onder-

scheiden van het substantief *man*, hetwelk in deze onbepaalde beteekenis toonloos werd uitgesproken en dus, in plaats der *a*, de toonlooze *e* ontving: thans echter geeft men het doorgaans den klemtoon en spreekt de *e* scherp uit. — *Iets* is, blijkens den Oudduitschen vorm dezes woords, samengetrokken uit *ie-wicht*, hetwelk bestaat uit het zoo even vermelde *ie* en *wicht*, dat eigenlijk *ding* beteekent. De *s*, die thans altijd achter het woord komt (voorheen zeide men *iet* en nog altijd *te niet* d. i. *tot niets*), schijnt het aanwijzend voornaamwoord *die* in den genit. (*des*, 's): alzoo is *iets* zoo veel als *iet des*, *iets daarvan*.

2. *Iemand* is, even als *niemand*, een gelijkslachtig zelfstandig naamwoord, en wordt als zoodanig door toevoeging eener *s* in den genitief verbogen. Deze woorden zijn wegens hunne onbepaalde beteekenis onvatbaar om een kwalitatief adjektief vóór zich te nemen; doch in de gemeenzame taal verbindt men met hen het adjektief *vreemd* en het telwoord *ander*, door deze in den genitief onzijdig enkelv. daarachter te plaatsen: *iemand vreemds*, *niemand anders*.

Men kan alleen als onderwerp der rede optreden en blijft dus altijd onverbogen. — *Iets* en *niets* zijn wegens hunne ineen-smelting met het woordje *des* onverbuigbaar. Voor *te niet* zegt men nog tegenwoordig wel eens *te niete*; in dezen vorm is de *e* de uitgang van den datief.

Anm. Het woordje *een* moet in sommige gevallen als een onbepaald voornaamw. worden aangemerkt (zie §. 81.).

§. 79.

Over de vragende voornaamwoorden.

1. Het kenmerk der vragende voornaamwoorden is de letter *w* (uit Gothische *hw*, zie §. 25. 3.), gelijk de *d* het kenmerk der aanwijzende *die*, *deze*, is. Zij zijn de volgende: *wie*, hetwelk een zelfstandig, *welke*, dat een bijvoegelijk voornaamwoord is en bestaat uit een vragend bijwoord *we* (Goth. *hva*), d. i. *hoe*, en *lijk*. Bovendien worden als vragende bijvoeg. naamwoorden gebruikt *hoedanig*, dat is, *hoe gedaan*, en de

woordverbinding *wat voor* of *wat voor een*, b. v.: *wat voor menschen*, welke uitdrukking schijnt verklaard te kunnen worden door *wat* of *welke van die wezens*, *welke voor menschen gelden*.

2. 1). *Wie* heeft in het onzijdige geslacht *wat*: het eerste vraagt naar personen, het andere naar zaken.

Wie (wat) wordt dus verbogen:

	Enkelvoud,			Meervoud,
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	Mannel. en Vrouwel.
Nomin.	wie,	wie,	wat,	wie,
Genit.	wiens,			
Datief,	wien,			wien,
Accus.	wien.	wie.	wat.	wie.

De oude genitief had den vorm *wes* (nog overig in het betrekkelijke *weshalve*) of *wies*. In plaats van den genitief vrouwelijk enkelv. en van den genitief meervoud zegt men *van wie*. In de gemeenzame taal zegt men ook dikwijls: *wie'r boeken zijn dit?*, d. i. *wie haar boeken zijn dit?* (vergel. §. 75. Aanm.). De accusatief vrouwelijk enkelv. komt ook in de betrekking van den ontbrekenden datief voor: *wie van deze vrouwen mag ik het geven?* Daar *wat* ook eene verzameling van voorwerpen aanduidt, zoo heeft het geen meervoud; evenmin kent het een genitief en datief, in plaats van welke naamvallen de zamengekoppelde, doch soms door tusschenkomende woorden vanéengescheiden bijwoorden *waarvan* en *waaraan* in gebruik zijn,

2). *Welke* wordt dus verbogen:

	Enkelvoud,			Meervoud,
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle geslachten.
Nomin.	welke,	welke,	welk,	welke,
Datief,	welken,		welken,	welken,
Accus.	welken.	welke.	welk.	welke.

Welke heeft in den mannelijken nominatief den sterken vorm (*welk*), wanneer dit woord vóór. kwalitatieve substantieven staat, en de vraag of de uitroep de hoedanigheid van den persoon,

niet den persoon, afgescheiden van zijne hoedanigheid, betreft: dus is *welk vorst?*! kennelijk onderscheiden van *welke vorst?* hetwelk alleenlijk vraagt, wie van een bepaald aantal vorsten bedoeld wordt. In den uitroep echter neemt *welk* doorgaans het woordje *een* achter zich en blijft dan onverbogen: *welk eenen vorst bezitten wij!* *Welke* komt als vragend voornw. niet in den genitief voor; maar deze naamval wordt bij dit woord omschreven: *van welken vorst? van welke vrouw? van welk boek? van welke vorsten?* De vrouwelijk accusat. enkelv. *welke* wordt mede in de betrekking van den datief gebruikt: *welke vrouw zijt gij grooter achting verschuldigd?*

3). Aangezien de woorden *wat voor* in eene uitdrukking als *wat voor een man, wat voor menschen*, tot een adjektief zijn vereenigd, zoo verloor *voor* de kracht om het volgende naamwoord te beheerschen. Zoo zegt men dus *wat voor een man* (niet: *eenen man*) *is hij?* en *wat voor menschen komen daar?*, als of *menschen* het grammatisch subjeet was, en niet: *komt daar*. Dikwijls laat men het woordje *voor* weg, zoodat alleen *wat* overblijft, hetwelk alsdan, als bijvoegel. voornw., met woorden van elk geslacht en getal zamengevoegd wordt, bij voorbeeld: *wat mensch, wat vrouw is dat!*? ook wel: *wat een mensch!* (doch dit alleen in den uitroep); *wat menschen zijn dat!*? — Men vermag het woordje *voor* van *wat* af te scheiden en, in plaats van *wat voor een dier is dat?* te zeggen: *wat is dat voor een dier?* Hoezeer dit soms dubbelzinnigheid kan opleveren, bij voorbeeld in: *wat wilt gij voor geld ontvangen?*, waar *voor geld* ook in *ruiling voor geld* kan beteekenen.

§. 80.

Over de betrekkelijke voornaamwoorden.

1. Geen voornaamwoord is van nature betrekkelijk. Een voornaamwoord *wordt* betrekkelijk; zoo het tot verbinding van zinnen wordt aangewend. Betrekkelijk derhalve worden gebruikt deels de vragende voornaamwoorden *welke* of, met het lidwoord,

dewelke, en *hoedanig*, benevens eenige verbogen vormen van het vragend voornw. *wie*; deels het aanwijzend vnw. *die*.

2. Voor *personen* worden gebruikt in de verschillende geslachten, getallen en naamvallen de volgende vormen:

	Enkelvoud,		Meervoud,
	Mannelijk.	Vrouwel.	Mannel. en Vrouwel.
Nomin.	die of welke,	die of welke,	die of welke,
Genit.	wiens of welks,	wier of welker,	wier of welker,
Datief,	wien of welken,		wien of welken,
Accus.	dien of welken, <i>en achter voorzetsels</i> <i>ook wien.</i>	die of welke, <i>en</i> <i>vooral achter voorzetsels</i> <i>ook wie.</i>	die of welke, <i>en</i> <i>vooral achter voorzetsels</i> <i>ook wie.</i>

Voor *zaken*, de navolgende vormen:

	Enkelvoud,			Meervoud,
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle gesl.
Nomin.	die of welke,	die of welke,	hetwelk of dat,	die of welke,
Genit.	welks of wiens,	welker of wier,	welks of wiens,	welker of wier,
Datief,				welken,
Accus.	dien of welken.	die of welke.	hetwelk of dat.	die of welke.

De zamenkoppeling *dewelke* bezigt men zelden (de genitief zou dan zwak: *deswelken* en *derwelke* moeten luiden); maar in den nominatief en accus. onzijdig is *hetwelk* in algemeen gebruik. In welke gevallen *wie* (in den nominatief) en *wat* betrekkelijk gebruikt kunnen worden, is boven §. 77. 2. Aanm. 1. vermeld. — Waar in de verbuiging de datief ontbreekt, wordt de accusatief ook in de betrekking van den datief gebruikt. — De verbogen vormen van *die* (*dien*, *die*; *dat*) worden achter voorzetsels niet betrekkelijk gebruikt. — Het spreekt van zelve, dat de onzijdige vormen (*dat*, *hetwelk*) ook van personen gebruikt worden, bijaldien de persoonsnaam onzijdig is: *het kind*, *dat*; *het wijf*, *hetwelk* enz. (zie Syntaxis §. 132. II.). *Wiens* komt zelden in het onzijdig geslacht en in het algemeen van *zaken* voor; Bilderdijk evenwel zegt: *In een oord Wiens rust geen wapenkreet, geen krijgsallarm verstoort*. En: *Waartoe dat prikkend levensvuur Wiens aandrift rust*

vergunst noch duur? — Van het gebruik van *hoedanig* als betrekkelijk voornw. strekke tot voorbeeld: *Het is eene betoovering, hoedanige wij ook in den Vader der Grieksche poëzij bewonderen* (v. d. Palm). Volgt in den zin een pers. vnw., zoo blijft *hoedanig* onverbogen: *Monsters van onmenscheiykheid, hoedanig de Dichter hen niet heeft willen afschilderen* (dezelfde). Zie Syntaxis §. 145. II.

3. Het bijwoord *waar*, soms ook nog wel *daar*, gevolgd door een der woordjes *af, van, mede, toe, door* enz. vervangt vaak het betrekkelijk voornaamwoord ook dan, wanneer de afhankelijke zin tot bepaling van een enkel substantief in den hoofdzin strekt, hoezeer zulk eene verbinding van *waar* (*daar*) met een zoodanig woordje eigenlijk eene bepaling van den geheelen hoofdzin, dat is, van het praedikaat, inhoudt. Zeg ik: *ik heb een paard gekocht, waarop ik uitgereden ben*, zoo beteekent dit eigenlijk: *en op het koopen van dit paard ben ik uitgereden*; evenwel geldt het veelal voor: *en op dit paard ben ik uitgereden*.

4. Moet de relatieve zin tot bepaling van een *persoonlijk* voornaamwoord of van een onbepaald voornaamwoord of onbepaald telwoord strekken (als: *hij, die zijn plicht doet*), zoo kan men het voornaamwoord *welke* met zijne verbogen vormen niet als betrekkelijk voornaamwoord gebruiken, aangezien *welke* oorspronkelijk op de hoedanigheid van het begrip van het voorgaande substantief ziet, en de persoonlijke voornaamwoorden alsmede die onbepaalde telwoorden den persoon als zoodanig zonder eenig begrip van hoedanigheid aanwijzen. — Wijst het betrekkelijk voornaamwoord terug op een persoonlijk voornaamwoord van den 1sten of den 2^{den} persoon, en is het dan het onderwerp van den zin, aan welks hoofd het staat, zoo wordt het door den 1sten of den 2^{den} persoon des werkwoords gevolgd: *ik, die ben; gij, die zijt*.

VIERDE AFDEELING,
OVER HET LIDWOORD.

§. 81.

Bepaling en verbuiging van het lidwoord.

I. 1. Het lidwoord is een woordje, hetwelk vóór het zelfst. naamw. geplaatst wordt om aan te duiden, dat het begrip, door dit zelfstandig naamw. uitgedrukt, als in een bepaald voorwerp verwezenlijkt voorgesteld wordt. Zeg ik, bij voorb., *mensch*, zoo heb ik de algemeene voorstelling van het begrip; maar zeg ik: *de mensch* of *een mensch*, zoo denk ik aan een enkel wesen, op hetwelk dit begrip toepasselijk is.

Aanm. Het lidwoord *de* is van nature een aanwijzend of wel een bepalend voornaamwoord (zie §. 73. II. 1. 4.) en §. 77. 1.), gelijk het van oorsprong één is met het mede bepalend gebruikte aanwijzend voornaamwoord *die*, *dat* (§. 76. 2. Aanm. 1.). Even als bij de bepalende voornaamwoorden altijd een afhankelijke zin uitgedrukt of gedacht wordt, aldus ook veelal bij een substantief door het lidwoord *de* voorafgegaan. Zeg ik, bij voorbeeld: *ik heb u den man aangewezen*, zoo denk ik bij *man* noodwendig: *dien gij kent, waarvan gij weet*, of een dergelijken afhankelijken zin. — Bij een substantief, door het bepalend lidwoord voorafgegaan, wordt echter niet noodwendig een bepalende zin gedacht: met name dan niet, wanneer het vóór substantieven staat, die, hetzij in het enkel- hetzij in het meervoud, het begrip in zijn ganschen omvang of al de voorwerpen eener soort gezamenlijk aanduiden; noch ook veelal, wanneer het vóór zulke woorden staat, die van nature geene substantieven zijnde, tot substantieven zijn verheven. — Hoe het zij, ofschoon het bepalend lidwoord *de* oorspronkelijk een aanwijzend of bepalend voornaamwoord is, onderscheidt het zich hierin voornamelijk van de andere voornaamwoorden dier beide soorten, dat het alle zelfstandigheid in zijne beteekenis heeft opgegeven, om eenig en alleen de bepaaldheid eens voorwerps aan te duiden; dat het, bij gevolg, zonder begeleidend zelfstandig naamwoord niet denkbaar, en naar de uitspraak in de meeste gevallen toonloos is (§. 41. 1.): dit is

dan ook de grond, waarom het lidwoord als eene afzonderlijke woordsoort wordt aangemerkt. — De naam *lidwoord* is eene vertaling van het Latijnsche articulus, en dit weder van het Grieksche ἄρθρον, hetwelk *gelid*, *gewricht*, beteekent. Het woordje heet dus, omdat het, als het ware, een gewricht ter verbinding van een substantief met den daarbij behoorenden bepalenden zin uitmaakt. De naam *lidwoord* is dus niet toepasselijk op het woordje *een*. Dit woordje toch, in oorsprong of een telwoord, of een onbepaald voornaamwoord (zie §. 78. 2. Aanm.), vooronderstelt nimmer een bepalenden zin bij zich. Niettemin wordt het mede *lidwoord* genoemd, zoodra het, nagenoeg toonloos uitgesproken, slechts dient om aan te duiden, dat met het volgend substantief een enkel voorwerp zonder nadere aanwijzing wordt te kennen gegeven.

2. Het woordje *de* heet *bepalend lidwoord*; het woordje *een*, *onbepaald lidwoord*, met welke benaming men te kennen wil geven, dat het een enkel voorwerp aanduidt zonder aanwijzing, welk enkel voorwerp bedoeld wordt. — Als het woordje *een* niet onmiddellijk door een zelfstandig naamwoord gevoigd wordt, gelijk wanneer ik zeg: *een mijner vrienden*; *daar is er een*, dan moet het, bijaldien het uitdrukkelijk *één* in tegenoverstelling van meerderen te kennen geeft, als telwoord; bijaldien dit het geval niet is, als een onbepaald voornaamwoord worden aangemerkt.

II. De verbuiging van het lidwoord *de* is opgegeven §. 72. 1. 2). Die van *een* is gelijk aan de verbuiging van het woordje *mijn*, zie ald. 1. 1). De beteekenis van het woordje *een* sluit het meervoud uit. Aan het enkelvoudige *een man* beantwoordt het meervoudige *mannen*, zoodat hier het gemis van het lidwoord dezelfde kracht heeft, als in het enkelvoud de aanwending van het woordje *een*. Soms staat ten gevolge van eene uitlating *een* voor een meervoudig zelfstandig naamwoord, bij voorbeeld: *wat een menschen!* dat is, *wat eene menigte menschen!* *een veertien dagen*, dat is, *een veertiental dagen*. En even zoo vóór kollektieven: *wat is er een vee op de markt en een volk in de stad!* Staat *een* in het meervoud (te weten, wanneer *de eenen* in de beteekenis van *sommigen* tegenover *de anderen* gesteld wordt), dan moet het als een onbepaald telwoord beschouwd worden. Soms heeft een substantief met *een* de kracht

van het meerv. , te weten , in uitdrukkingen als: *een perzik of zes* , dat is , *een perzik vijf of zes* , dus , *ongeveer zes* ; *een dag of acht* , dat is , *eenige dagen* , *omstreeks acht in getal* ; *een appel of wat* , dat is , *eenige appelen* ; *een stuk of drie* enz.

§. 82.

Bijzonderheden omtrent het gebruik der lidwoorden.

Het uitdrukken of weglaten van het lidwoord vóór het zelfstandig naamwoord hangt af deels van *logische* , dat is , in het begrip der zaak gegronde , deels van bloot *toevallige* redenen.

I. *Logische redenen.*1. *Eigennamen.*

1). *De eigennamen van personen* , als zoodanig gebruikt , drukken van zelve een niet anders dan als afzonderlijk wezen denkbaren persoon uit , en hebben dus het lidwoord niet noodig. Wordt , daarentegen , zulk een eigennaam *als gemeene naam* gebezigd , alsdan kan hij het artikel niet ontberen ; bij voorbeeld : *de Cicero onzer eeuw* , dat is , *de redenaar bij uitnemendheid van onze eeuw* ; *een Homerus* voor *een dichter als Homerus*. De eigennaam eens persoons heeft voorts het lidwoord *een* , wanneer men wel den genoemden persoon zelven bedoelt , maar op de hoedanigheid en het karakter van dien persoon opmerkzaam wil maken , als : *een Plato predikte reeds die leer* , dat is , *een man als Plato* , of *Plato* , *die zulk een groot wijsgeer was* , enz. Vóór een eigennaam , die aan meer dan één persoon van hetzelfde geslacht gemeen is , en dus in zoo verre , gelijk alle *volksnamen* , als eene gemeene naam beschouwd moet worden , moet men het lidwoord bezigen: *een Bourbon* , *de Scipio's*.

2). Om dezelfde reden , als de eigennamen van personen , missen ook de *eigennamen van landen* , *steden* en *dorpen* het artikel , ten ware zij , oorspronkelijk gemeene namen zijnde , als zoodanig beschouwd bleven: *het Gooi* , *de Betuw* , *den Haag* , enz. Daarentegen denkt men zich bij de

eigennamen van *rivieren*, *meren*, *bergen* en *bosschen*, even als bij die van *schepen*, steeds het gemeene naamwoord, of drukt dit daarbij uit, als: *de Rijn*, *het Diemermeer*, *de Harz* of *het Harzgebergte*, *het Schwarzwald*, *de Jason*. De *collectieve eigennamen* (zie §. 48. I. 2.) hebben natuurlijk het lidwoord: *de Hebriden*, en als men één eiland van deze groep bedoelt: *een der Hebriden*.

3). Voor het overige verkrijgen alle eigennamen noodwendig het lidwoord, zoodra zij door een bijvoegelijk naamwoord worden voorafgegaan, bij voorb.: *de groote Frederik*, *de goede Willem*, *het prachtige Venetie*. Bij zulk eene verbinding, namelijk, moeten wij ons bepaaldelijk een qualitatieven gemeenen naam onder den eigennaam denken, als *de groote koning Frederik*, *de goede jongen Willem*, *de prachtige stad Venetie*. — Met de namen van landen kunnen bijvoegelijke naamwoorden tot één eigennaam, als het ware, zamengekoppeld worden, om een bijzonder deel van het land aan te duiden, en dan vervalt natuurlijk het lidwoord, als: *Wit Rusland*, *Steenachtig Arabie*.

2. Bij de verschillende soorten der overige naamwoorden wordt het lidwoord slechts in bepaalde gevallen weggelaten:

1). De soortnamen komen zonder het lidwoord voor in de *aanspraak* (den zoogenaamden *vocatief*), alsmede wanneer zij als *opschrift*, bij voorbeeld, als titel van een boekwerk gebruikt worden. In deze beide gevallen toch is de persoon of zaak bepaald genoeg aangewezen, in het eerste geval door de tegenwoordigheid van den aangesproken persoon; in het tweede door die van het voorwerp, waarop het opschrift betrekking heeft.

2). Wanneer een soortnaam als bloote titel vóór een eigennaam komt, mist hij mede het artikel, bij voorbeeld: *Koning Willem*, *Keizer Karel*, *Professor B.*, *Vrouw L.*, *Mijnheer P.* Maar de namen, die als ambtsnamen beschouwd blijven, vorderen het lidwoord ook dan wanneer zij staan vóór den eigennaam: *de stadhouder Maurits*, *de advokaat P.* Zoo-

danige titelnamen, die doorgaans bij het aanspreken van den persoon gebruikt worden, kunnen ook dan het artikel missen, wanneer zij niet door den eigennaam gevolgd worden, b. voorb.: *professor heeft het gezegd; meester is uit; Mijnheer is teruggekomen; is domine t' huis?*

Aanm. Eveneens laten wij vóór zulke verwantschapsnamen, welke wij bij het aanspreken gebruiken, het bezittelijk voornw. achterwege: *vader heeft het mij gezegd; mama zal het u wel geven; oom zou komen.* Maar: *mijn broeder is te huis gekomen:* broeder en zuster toch spreekt men doorgaans niet bij dezen verwantschapsnaam, maar bij den voornaam aan. Is broeder of zuster de titel van het medelid van een geestelijk genootschap, dan missen deze woorden weder het lidwoord ten minste vóór den eigennaam: *broeder A., zuster B. is van meening.*

3). Een *qualitatief substantief* komt zonder artikel voor, als het de hoedanigheid uitdrukt zonder den persoon, dien zij kenmerkt, daaronder te begrijpen, bij voorb.: *hij was herder en werd koning; eens koning altijd koning*, dat is, *hij, die eens koning is geweest enz.; hij gedraagt zich als vorst; tot voorzitter verkiezen; tot veldheer aanstellen.* Soms moet men het naamwoord door het lidwoord *een* laten voorafgaan: *hij was een herder; hij gedraagt zich als een vorst.* De aanwending van het lidwoord is hier niet van beteekenis ontbloot: om te kennen te geven tot welk eene klasse van menschen iemand behoort, zegt men: *hij is een schilder, hij is een beroemd schilder*, even als men zegt: *het is een huis, het is een schoon huis*, om te kennen te geven tot welk eene soort dit voorwerp behoort en hoedanig het is in zijne soort. *Hij is schilder*, daarentegen, doet aan geene klasse van menschen denken, maar schrijft den man de bekwaamheid toe, die er toe vereischt is om dien naam te mogen dragen. Vandaar dat bij persoonsnamen, die geen eervol karakter beteekenen, de aanwending zonder het lidwoord *een* niet te pas komt, en men altijd zal zeggen: *hij is een luijaard; hij is een dief geworden.*

4). De *stofnamen* en zulke verzamelwoorden, die den aard van stofnamen hebben aangenomen, staan zonder artikel, wan-

neer zij eene onbepaalde hoeveelheid der stof te kennen geven, als: *hij drinkt wijn; hij heeft vee geslacht; met bosch begroeiide bergen. Soortnamen in het meervoud hebben eenigermate het karakter van stofnamen, wanneer zij eene onbepaalde hoeveelheid van voorwerpen aanduiden, en missen dan mede het lidwoord, als: kinderen zijn speelziek; leeuwen zijn sterke dieren. Desgelijks de abstrakte naamwoorden, wanneer zij eene onbepaalde mate des begrips beteekenen: heb geduld; hij biedt hem hulp; ik lijd honger; hij heeft rust noodig; hij leert met vlijt. Denkt men zich echter eene bijzondere soort van die stof; of schrijft men een onderscheiden aard aan het afgetrokken begrip toe, zonder evenwel aan te wijzen, welke zoodanige stof of welk zoodanig begrip men bedoelt, dan hebben zulke zelfstandige naamwoorden het lidwoord een; bij voorbeeld: dit is een gezonde kost, een kostbare wijn; ik heb een onverzadelijken honger; eene zalige rust; een' vrijen adem halen (Bilderdijk). Maar denkt men zich weder zekere stof in haren ganschen omvang; besluit een meervoudige soortnaam alle tot die soort behoorende voorwerpen in zich, of drukt een begripsnaam het begrip in het algemeen uit, alsdan hebben al zulke substantieven het lidwoord de, bij voorbeeld: het goud verleidt vaak den zwakken mensch; de wijn verhit het bloed; de menschen hebben oneindig veel boven de dieren vooruit; de rijkdom brengt velen ten val; de luiheid is des duivels oorkussen; de slaap werkt weldadig. Ten aanzien van de stofnamen valt nog op te merken, dat zij het bepalend lidwoord vóór zich nemen, wanneer men van eene stof gewaagt, als geneesmiddel in bepaalde hoeveelheid op gezette tijden gebruikt, als: dit kind gebruikt de levertraan; hem is de hertshoorn voorgeschreven. — Het spreekt van zelve, dat zoowel stofnamen als abstrakte naamwoorden, zoodra wordt aangewezen, welke hoeveelheid stof, of welke bepaalde verschijning des begrips bedoeld wordt, het lidw. de voor zich krijgen; b. v.: de wijn, dien ik gekocht heb; het vee van den landman; de ruste des grafs.*

Aanm. Zekere persoonsnamen, in collectieven zin genomen, komen in het enkelvoud zonder lidwoord voor, te weten, *matroos* en *vijand*; bij voorbeeld: *toen stuift matroos op* (Hooft). *Waar langs men vijand binnen brengen kon* (dezelfde). *Verbeelt ge u, dat matroos — voor uw behoud zal strijden?* (Bilderdijk). *Eer ze iets vermoedt of vijand kan verwachten* (dezelfde). — Waar wij zouden zeggen: *zoo wit als sneeuw*, zeiden de Ouden: *zoo wit als een sneeuw* (zie Prof. M. de Vries, *Woordenl. op d. L. Sp. op h. w. sljic*), terwijl zij te recht niet zoozeer aan de stof in het afgetrokkene, maar aan een sneeuwkleed over de velden verspreid, dus aan eene begrensde hoeveelheid der stof dachten. — Voor *adem halen* zegt Vondel *zijn adem halen*, en voor *moed vatten* vindt men bij vroegere Schrijvers *eenen moed vatten*.

II. *Toevallige redenen* zijn met betrekking tot het gebruik van het artikel in het spel in de volgende gevallen:

1. In korte bijwoordelijke uitdrukkingen, uit een zelfstandig naamwoord met een voorzetsel bestaande, ontbreekt het lidw., als: *te voet, te paard, te land, te bed, aan huis, aan tafel, van meening, van zins, bij nacht, van harte*. Doch hier valt op te merken, dat men het voorzetsel *te* gaarne met den datief des lidwoords tot *ten* en *ter* zamenkoppelt, en deze vormen dikwijls zelfs daar aanwendt, waar het artikel overtollig zou kunnen schijnen, als in *ter naauwer nood, ter zee* nevens *te land, ten eenen male, ten dezen aanzien, dien ten gevolge* enz. Dat *zonder* zelfs een soortnaam zonder het bepaalde of onbepaalde lidwoord achter zich kan hebben (als *zonder hoed*), ligt aan de volstreekte onbepaaldheid van het begrip des substantieels, door dit ontkennend woordje voorafgegaan.

Aanm. Ook achter ontkennende bijwoorden ontbrak bij de Ouden het lidwoord *een* vóór het substant.: *noit volc en was so blide* (Walew. 10920); *en was wijff* (d. i. *er was geene vrouw*) *die hare bet ghelaten conste* (ib. 10912). Dus ook: *Nimmer wanklank in hun reien* (Bilderdijk). — Nog andere bijwoordelijke uitdrukkingen missen het artikel, als *in schuduw*. Bij Vondel leest men: *En stack zijn zwaert in schee. Onder wicht van rotsen*; en bij Hooft: *naa stadt, tot aan stadt toe*.

2. Wanneer twee of meer zelfstandige naamwoorden, die verwante of tegen elkander overgestelde voorwerpen of begrippen uitdrukken, vereenigd worden, laat men de artikels weg, bij voorbeeld: *zon en maan; kerk en staat; man en paard;*

mensch en dier; jeugd, kracht en schoonheid; vreugd noch smart; vreugde of smart; volk bij volk. Vondel zegt zelfs, waar elk der substantieven een verschillend voorzetsel bij zich heeft: *in veltslag en voor vest.*

3. Ook in verscheidene spreekwoordelijke gezegden blijft het lidwoord weg, hetgeen geheel overeenkomt met den aard van zulke gezegden, als die vluchtig worden uitgesproken, daar zij niet door de inspanning der gedachte van den spreker geboren worden, maar als gemeen goed een ieder zonder eigen nadenken ten dienste staan. Zoodanige spreekwoorden zijn: *schijn bedriegt; nood breekt wet; hoogmoed komt voor den val.*

4. Het lidwoord wordt mede weggelaten vóór een substantief, bepaald door een ander in den genitief, wanneer deze genitief vóór het substantief, tot welks bepaling hij strekt, vooruitgaat, als: *des menschen lust*, dat is, *de lust des menschen; des konings zoon*, enz. Uitgenomen, waar het lidwoord met *te* is zamengekoppeld, *ten wiens huize, ten 's menschen dienste.*

5. In geval er verscheidene substantieven van gelijk geslacht en getal in de betrekking der nevenschikking op elkander volgen, drukt men alleen vóór het eerste het lidwoord uit, om eene onaangename herhaling van dit woordje te voorkomen, als: *de vrienden en geburen; de krijgslieden, geestelijken en landbouwers.* Zelfs bij verschil van geslacht kan men de herhaling des lidwoords achterwege laten, mits er slechts geen verschil besta in den vorm des artikels voor de verschillende geslachten, bij voorbeeld: *de personen en zaken; de landhuizen en fabrieken.* Het artikel herhaalt men opzettelijk, wanneer men de veelvuldigheid en de verscheidenheid der opgenoemde voorwerpen verlangt te doen uitkomen, als: *de toren, de schouwburg en de stadsherberg werden eene prooi der vlammen; de oom en de neef hebben mij bezocht; de heer en de knecht kwamen te gelijk.* De herhaling van het lidwoord mag niet verzuimd worden, wanneer twee of meer kwalitatieve woorden (hetzij substantieven, hetzij adjektieven) op elkander volgen, van welke elk op een verschillenden persoon of zaak van toepassing

is, bij voorbeeld: *de koning en de keizer; de burgemeester en de notaris; de oude en de dappere soldaat*. Zeide ik *de koning en keizer, de oude en dappere soldaat*, zoo is een en dezelfde persoon tegelijk *koning* en *keizer*, *oud* en *dapper*. Desgelijks laat men achter het voegwoord *of* het artikel weg, wanneer het volgende substantief slechts een andere naam is voor hetzelfde begrip, bij voorbeeld: *de tante of moei, de Hellenen of Grieken*; maar men moet achter *of* het lidwoord herhalen, bijaldien het volgend substantief een begrip inhoudt, dat tegen het voorgaande wordt overgesteld, als: *de oom of de neef; de Grieken of de Romeinen*. Verkeerdelijk zegt dus van der Palm: *de lieden van den tabberd of degen* (Zie voorts Syntax. §. 136. I. 2.).

V I J F D E A F D E E L I N G ,

OVER HET TELWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER DE SOORTEN DES TELWOORDS IN HET ALGEMEEN.

§. 83.

I. De telwoorden zijn woorden, die de hoeveelheid der dingen of de rangorde van afzonderlijke voorwerpen te kennen geven (zie §. 46. 4.).

II. Zij worden onderscheiden in:

1. *Bepaalde*, die een bepaald getal aanduiden, en:
2. *Onbepaalde* telwoorden, die het getal der voorwerpen onbepaald aanduiden, of de hoeveelheid eener stof, of, eindelijk, de mate van een ondeelbaar begrip te kennen geven.

De bepaalde telwoorden worden wederom verdeeld in :

1). *Grondgetallen* (numeralia cardinalia), die het getal der voorwerpen te kennen geven , als : *één* , *twee* , *drie* enz. , en in :

2). *Rangschikkende telwoorden* (numeralia ordinalia), die de rangorde der voorwerpen opgeven : als : *de eerste* , *de tweede* , *de derde* enz.

De grondgetallen dragen dezen naam , omdat in hen de grond of de stam der rangschikkende telwoorden te zoeken is.

3. Van de bepaalde zoowel als van de onbepaalde telwoorden worden door zamenstelling telwoordelijke bijwoorden of bijvoegelijke naamwoorden afgeleid :

1). *Herhalingstallen* (numeralia iterativa) : *eenmaal* , *tweemaal* , *menigmaal* enz.

2). *Verdubbeltallen* (numeralia multiplicativa) : *tweevoudig* , *veelvuldig* enz.

3). *Soortgetallen* (numeralia specialia) : *eenerlei* , *velerlei* , *allerhande* enz.

Aanm. 1. Deeltallen (numeralia partitiva) kent onze taal niet , uitgenomen de woorden *een half* , dat eigenlijk *zijde* beteekent , en waarvan het zelfst. naamw. *de helft* (voor *helfte*) afkomt , en *verl* voor *vierdeel* of *vierendeel*. Overigens gebruikt men in plaats van deeltallen de rangschikkende telwoorden in het onzijdig geslacht , *een derde* , *een tiende* enz. en verstaat daarbij het woord *deel*.

Aanm. 2. Voor de verdeelende telwoorden (numeralia distributiva) heeft onze taal evenmin een bijzonderen vorm. Men omschrijft het gevorderde denkbeeld door bij het grondgetal het onbepaalde telwoord *ieder* te voegen : *ieder twee* , *ieder tien* enz. , of , wanneer men aan eene volgrees denkt , door het grondgetal tweemaal uit te drukken en er het voorzetsel *aan* tusschen te plaatsen : *een aan een* , *twee aan twee* enz. Denkt men niet aan gelijk afgemeten afstanden , zoo zegt men *een voor een* in plaats van *een aan een*. Ook *telkens een* , *telkens twee* enz. kan het begrip uitdrukken. Alleen het woord *enkel* kan als een distributief telwoord worden aangemerkt.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE SOORTEN DER TELWOORDEN IN HET BIJZONDER.

§. 84.

Over de grondgetallen.

1. De grondgetallen zijn: *een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, tien, elf, twaalf, dertien, veertien, vijftien* enz., *twintig, een en twintig* enz., *dertig, veertig, vijftig, zestig, zeventig, tachtig, negentig, honderd, honderd en een of honderd een* enz., *tweehonderd* enz., *duizend, duizend en een* enz., *elfhonderd* (in plaats van *één duizend één honderd*), *twaalfhonderd* enz., *twee duizend één honderd of een en twintig honderd* enz., *een millioen, twee millioen* enz., *een billioen of duizend millioen, een trillioen of millioen van den derden rang, een quadrillioen* enz.

2. Sommige dezer telwoorden vereischen eenige aanmerkingen betreffende hun etymologischen vorm:

1). *Elf* en *twaalf* staan voor *eenlif* en *twalif* of *tweelif* (zie §. 26. II. 2.). Dit *lif* is de stam van *lijven* (vanwaar *blijven*, dat is, *belijven*); alzoo is *elf*: *er blijft een*; *twaalf*: *er blijft twee*, namelijk, *boven de tien*, of *tien en een*, *tien en twee daarboven*. Hier heeft derhalve eene gelijke woorduitlating (*ellipse*) plaats, als bij *derdehalf* enz., dat is: *twee geheelen en het derde (geheel) half*.

2). De tienheden: *twintig* tot *negentig* onderscheiden zich alle door den uitgang *tig*, hetwelk het Gothische substantief *tigus* is, dat *tiental* beteekent. Van daar dat deze telwoorden

oudtijds het artikel voor zich krijgen konden in de gedaante van de letter *t* (*t'*), die in *tachtig* nog overig is, in *tnegentig* soms gehoord wordt en de scherpte der *v* en *z* in *veertig*, *vijftig*, *zestig* en *zeventig* heeft te weeg gebracht (vergel. §. 17. I. 7. Aanm.).

3). *Millioen* is het Fransche *million*, van het Lat. mille; *billioen* enz. zijn aan dezelfde taal ontleend.

3. Omtrent de verbuiging der grondgetallen merke men het volgende op:

1). Het woordje *één* blijft onverbogen, wanneer men het gebruikt zonder eene bepaalde zaak daarbij te denken of ten minste te noemen, bij voorbeeld, bij het tellen: *een*, *twee*, *drie*; in de formule *eenmaal één*; verder in *het heeft één geslagen*; en in verbinding met andere telwoorden: *met een en twintig mannen* (niet: *met éenen en twintig*). Anderzins wordt het verbogen gelijk wanneer het als lidwoord voorkomt (zie §. 81. II.). Wordt het telwoord *een* door het bepalend lidwoord of een bijvoegelijk voornaamwoord, als *mijn*, *deze*, *die*, voorafgegaan, zoo wordt het zwak verbogen, even als een kwalitatief adjektief achter *de*, zie §. 72. 1. 2): *de eene*, *het eene*, *des eenen* enz. Wordt *één*, voorafgegaan door het bepalend lidwoord, zelfstandig gebruikt, dan laat men vaak de *e* in den nominatief van het mannelijk en onzijdig geslacht achterwege: *de een en de ander*, *het een en het ander*.

2). Er is een telwoord, dat de waarde heeft van *de twee*, daar het dan gebruikt wordt, wanneer het den hoorder bekend is, dat er van zekere voorwerpen twee voorhanden zijn; het luidt *beide* en wordt sterk verbogen: nominatief *beide*, genitief *beider*, datief *beiden*, accusatief *beide*. Wordt het voorafgegaan door het bepalende *de*, of door *deze*, *mijn* enz., dan is de verbuiging gelijk aan die der bijvoegelijke naamwoorden achter een dier woordjes, zie §. 72. 1. 2). In alle naamvallen neemt het eene *n* aan, wanneer het de waarde heeft van *de twee personen* en dus zelfstandig gebruikt wordt, bij voorb.: *beiden kwamen te laat*. *De vereeniging dier beiden*. Doch

in den genitief achter de persoonlijke voornaamwoorden zegt men: *beider*, bij voorbeeld: *ons*, *u*, *hun*, *haar beider* (voor *onzer*, *uwer*, *hunner*, *harer beider*, gelijk *ulieder* voor *uwer lieden*). Deze vorm *ons beider* enz. komt slechts voor, waar die genitief het naamwoord, bij hetwelk hij behoort, voorafgaat: *ons beider vrienden*, *u beider ouders*; bij dezelfde woordorde zegt men ook: *dezer beider* en dergelijke: *dezer beider God* (Bilderdijk). Wanneer er niet van twee voorwerpen, maar van twee handelingen, toestanden of hoedanigheden sprake is, kan *beide* ook in het enkelvoud gebezigd worden: *hij schildert en beeldhouwt*, *en beide even voortreffelijk*; *gij hebt de keus tusschen dulden en strijden*, *maar beide heeft zijne bezwaren*; *beide ziek en arm*; *beide mannen en vrouwen*. Dus gebruikt, is *beide* onverbuigbaar.

3). De telwoorden *twee* en *drie*, voorheen verbuigbaar, hebben thans slechts met de andere grondgetallen den meervoudsuitgang gemeen, die wordt aangewend, zoodra zij zelfstandig gebruikt worden, in dier voege dat het substantief er niet bij gedacht, maar in het telwoord zelve begrepen wordt, bij voorbeeld: *de elfen* (*de elf discipelen van Jezus*), *de twaalfen* (*de twaalf Apostelen*). Thans komt het meervoud der grondgetallen vooral voor in de zegswijze: *met ons vieren*, *met u achten*, *met hun tienen*, *met haar vijven*. Voor deze uitdrukking zeiden de Ouden naauwkeuriger: *wij viere*, *gij achte*, *zij tiene*. In de tegenwoordige zegswijze is *met* als een bijwoord te verstaan: *wij vieren met elkander* (zoo zeggen wij ook: *onder ons tienen*, dat is, *wij tienen onderling*), en het gebruik van den verbogen vorm *ons*, *u*, *hun*, *haar*, in plaats van *wij*, *gij*, *zij*, is te vergelijken met de aanwending van den verbogen vorm in zegswijzen, als: *'t is hem niet*, voor: *hij is het niet* of *het is hij niet*, waar de onverbogen vorm te zwak zou zijn om den klemtoon te dragen. — Verder bezigt men het meervoud dierzelfde telwoorden bij het opgeven van het uur van dag of nacht: *na vijven*, *bij zessen*: hier neemt het telwoord

den meervoudvorm aan van het uitgelaten *uren*. Voor *bij de eerste ure* zegt men: *bij ééne*. Het juiste tijdstip van het volle uur geeft men te kennen door: *te één ure, te twee uren* enz.

4). Wanneer de telwoorden het afgetrokken getalbegrip of ook de cijfer beteekenen, zijn zij werkelijk tot substantieven geworden van het vrouwelijk geslacht, en maken zij bij gevolg het meervoud op *en*: *de een; hij heeft de twee eenen, de drie tweeën geworpen; de zeven was een heilig getal*.

5). De telw. van *een* tot *negentien* laten zich niet in de beteekenis van *het eental, het tweetal* enz. als onzijd. collektieve substant. gebruiken. Wel bezit men enkele bijzondere substant., die dit gemis vergoeden, te weten: *een paar* voor *een tweetal*, *een dozain* voor *een twaalfstal* (het Fr. *douzaine*), *de trits* (een dichterlijk woord) voor *het drietal*. Maar de namen der tienheden benevens de woorden *honderd* en *duizend* worden als onzijdige verzamelwoorden gebruikt: *het twintig, het honderd*, en in het meervoud: *bij vijftigen, bij duizenden*. *Honderd* en *duizend* worden bovendien onbepaald in het meervoud gebruikt, wanneer men niet vermeldt, hoeveel honderden of duizenden voorhanden zijn: *honderden bezwaren, duizenden menschen*: alsdan zijn deze telwoorden zelfstandige naamwoorden in het meervoud en eindigen bijgevolg op *en*. Zegt men: *deze pruimen kosten 25 cents de vijftig, de honderd*, zoo blijft *vijftig, honderd* een adjektief telwoord en men denke er *pruimen* bij. — De uitdrukking *een groote veertien dagen, een kleine vijftig gulden* eischt eene nadere opheldering. Hier is *groote veertien dagen, kleine vijftig gulden*, als eene grammatische eenheid te beschouwen, die *eene tijdruimte van iets meer dan veertien dagen, eene hoeveelheid van iets minder dan vijftig gulden* beduidt, en daar alzoo een collektief begrip aanwezig is, zoo is de uitdrukking vatbaar om het woordje *een* vóór zich te nemen. — Het woord *millioen*, gelijk *billioen* enz. wordt nooit anders dan als een zelfstandig naamwoord van het onzijdig geslacht gebruikt.

4. Door zamenstelling van *al* met *een* ontstaat het woordje

alleen, dat slechts praedicatief gebruikt wordt en dus altijd onverbogen blijft: *ik ben alleen*; *ik alleen vermag dit niet*. — Van de grondgetallen worden door den uitgang *er* substantieven afgeleid, die niet alleen, overeenkomstig de kracht van dezen uitgang (zie §. 50. 5.), *personen* van het uitgedrukte aantal jaren beteekenen, bij voorbeeld: *een zestiger*, *een man van zestig jaren*; maar ook *schepen*, met het uitgedrukte aantal stukken geschut, als: *een vijfenzeventiger*, *een schip van vijf en zeventig stukken*. Ook wordt den wijn door middel van dezen uitgang, achter een telwoord gevoegd, een naam naar het jaar, waarin hij gewonnen is, gegeven: *tweeentwintiger*, dat is, *wijn van 1822*. Over *eenling*, *tweeling* (*een kind dat met een tweede kind tegelijk geboord is*) zie §. 50. 15. 1). c.

§. 85.

Over de rangschikkende telwoorden.

1. De rangschikkende telwoorden zijn: *de eerste*, *de tweede*, *de derde*, *de vierde*, *de vijfde*, *de zesde*, *de zevende*, *de achtste*, *de negende*, *de tiende*, *de elfde*, *de twaalfde*, *de dertiende* enz., *de twintigste*, *de een en twintigste* enz., *de honderdste*, *de honderd en eerste*, *de tweehonderdste*, *de duizendste* enz. Bovendien bestaan er nog eenige telwoorden van deze soort: *de andere*, oorspronkelijk zoo veel als *de tweede*, voorts de onbepaalde rangschikkende telwoorden: *de laatste*, eigenlijk superlatief van het bijvoegelijk naamw. *laat*, *de zooveelste*, en het vragende *de hoeveelste*, superlatieven van *zoo veel*, *hoe veel*.

2. Behalve *de eerste* (de superlatief van *eer*, dat is, *vroeg*, zie §. 70. 2. 5.), *de ander*, *de laatste*, *de zooveelste* en *de hoeveelste*, zijn al de rangschikkende telwoorden afgeleid van de grondgetallen door middel van den uitgang *de* of *ste*. Deze beide zijn één, daar de afwisseling van *d* met *st* niets vreemds heeft (zie §. 17. Aanm. I. 3.). In vroeger tijd kwamen alle

telwoorden, die nu op *de* eindigen, ook met den uitgang *ste* voor. In dezen vorm (op *ste*) nu is de superlatief niet te miskennen, gelijk het gebruik van dezen trap van vergelijking zich in dit geval gemakkelijk laat verklaren. Het begrip van *rang* toch is een relatief begrip, daar het slechts met betrekking tot een of meer hoogere of lagere aan een persoon of zaak kan toekomen (vergelijk het gezegde in §. 69. V.). *Ander* is een comparatief van den stam *an*, een gewijzigde vorm van *al*, dat de stam is van *elders* (*ellers*), dat is *op eene andere plaats*.

3. Over de bijzonderheid, dat de rangschikkende telwoorden in den nominatief altijd den zwakken vorm hebben, zie §. 71. 2. 6). Voor het overige worden zij als de kwalitatieve adjectieven verbogen (§. 72. 1. 2.) en zoowel zelfstandig als bijvoegelijk gebruikt. Alleen *ander* vereischt eenige nadere opmerkingen. Dit woord kan, zoowel voorafgegaan van *de* als van *een*, de *e* van den zwakken vorm missen: *de ander* en *de andere*, *een ander* en *een andere*. Met het lidwoord *de* kan echter de sterke vorm alleen dan aangewend worden, wanneer het woord zelfstandig genomen wordt; dus nimmer: *de ander man*, noch *het ander boek*. Zelfstandig gebruikt met *een*, is het een gelijkslachtig woord, en wordt het geheel als een substantief verbogen: nominatief *een ander*, genitief *eens anders*, datief en accusatief *een' ander*; meervoud nominatief en accusatief *anderen* (dat is, *andere personen*), genitief *anderer*, datief *anderen*. Bijvoegelijk gebruikt met *een*, en zoowel bijvoegelijk als zelfstandig met *de*, wordt het als een kwalitatief adjectief verbogen.

4. De met de rangschikkende telwoorden zamengestelde woorden *anderhalf*, *derdehalf*, *achtdalf* (dat is *achtde* of *achtste half*) enz. zijn reeds boven (§. 84. 2. 1.) verklaard. Uit hunnen aard volgt, dat zij eigenlijk als eene buiten den zamenhang der rede ingelaschte bepaling achter het substantief zouden behooren te staan en het laatste lid onverbogen moest blijven, op deze wijze: *ik heb vijf stuivers ontvangen, den zesden (stui-*

ver) *half*; doch dezen oorsprong dier woorden niet langer in-dachtig, is men ze attributief beginnen te gebruiken, en heeft men hun de attributieve verbuiging gegeven: *ik heb zesdehalven stuiver ontvangen.*

§. 86.

Over de onbepaalde telwoorden.

1. De onbepaalde telwoorden drukken eene onbepaalde hoeveelheid uit, en wel aldus, dat zij deels alle eenheden of de gansche hoeveelheid omvatten, als: *al, gezamenlijk, geheel, gansch, ieder, iegelijk, elk*, en het ontkennende *geen*; deels een grooter of kleiner gedeelte der voorwerpen of der hoeveelheid, als: *eenig, ettelijke, sommige, menig, veel, weinig, genoeg, wat, half*. Verder drukken een *getal* van eenheden uit: *gezamenlijk, ieder, iegelijk, elk, ettelijke, sommige, menig*; de *hoeveelheid* eener massa of stof, of de *mate* van iets ondeelbaars: *wat, geheel, gansch, half*; eindelijk zijn er, die geschikt zijn om zoowel dan gebezigd te worden, wanneer een *getal* van voorwerpen, als wanneer de hoeveelheid eener stof of de mate van een ondeelbaar begrip wordt aangeduid, te weten: *al, geen, enig, veel, weinig, genoeg*; bij voorbeeld: *alle menschen* en *al de wijn, alle voorspoed*; *geene boeken* en *geen bier*; *eenige menschen* en *eenig brood, enig genoeg*; *vele dieren* en *veel boter, veel geluk*; *wenige boomen* en *wenig melk*; *genoeg guldens* en *genoeg geld*.

2. 1). *Al*, dat oorspronkelijk *geheel* beteekent en nog heden ten dage in deze beteekenis kan voorkomen, als men zegt: *al de aarde* enz., wordt in vereeniging met een volgend substantief op verschillende wijzen behandeld. Wordt het door het lidwoord of enig ander bijvoegelijk woord van het substantief gescheiden, zoo blijft *al* veelal onverbogen: *al de wijn, al mijne vreugde, al de menschen*. Wordt het substantief niet door een determinatief woord voorafgegaan, zoo wordt dit

telwoord in het enkelvoud, in de meeste gevallen; in het meervoud altijd verbogen. De nominatief van het enkelvoud heeft steeds den zwakken vorm: *alle roem*, *alle geluk*; de sterke genitief mannelijk en onzijdig is niet in gebruik (Bilderdijk schrijft: *de voorboō allen lijdens*); wel die van het vrouwelijk: *aller schuld*; de datief mannelijk en onzijdig is *allen*, even als de accusatief mannelijk: *ten allen tyde*; *in allen gevalle*; *allen roem*. De datief vrouwelijk is gelijk aan den genitief van dit geslacht. De accusatief vrouwelijk en onzijdig is *alle*. In het meervoud wordt het sterk verbogen: *alle*, *aller*, *allen*, *alle menschen*.

Zonder substantief kan het woord in het enkelvoud, zoowel als in het meervoud, gebruikt worden, en wel in het enkelvoud in de dubbele gedaante van *al* en *alles*. Denkt men aan de gansche schepping, die alles omvat, zoo zegt men *het al* of *het heelal*, *het geheelal*; denkt men aan alle voorwerpen of zaken binnen een bepaalden kring, zoo bezigt men den vorm *alles*, eene zamenkoppeling uit *al des*, dat is, *al wat daarvan is*. *Alles* is bijgevolg onverbuigbaar. Een lidwoord duldt het niet voor zich (zeg ik: *ik heb het alles gezien*, zoo is *het* een persoonlijk voornaamwoord); wel eenig ander bepalend adjektief: *mijn alles*, *dit* of *dat alles*. Over *al* voor *wie* en *wat* zie men §. 77. 2. Aanm. 1. *Al* staat voor *alles* in: *het is niet al goud wat er blinkt*, en het komt bijwoordelijk voor in *wie niet al!* en in *geheel en al*. De naamvallen van dit woord in het meervoud zelfstandig gebruikt derwijze, dat het begrip *personen* er in ligt opgesloten, zijn: *allen*, *aller*, *allen*, *allen* (volgens §. 72. 2. 1. a.). Dus gebruikt kan het door een zelfstandig voornaamwoord of naamwoord worden voorgegaan: *wij allen*, *gij allen*, *zij allen*, in den genitief: *onzer aller*, *uwer aller*, *hunner* of *harer aller*; *die allen*, *dezer aller*, *des konings dienaren allen*. Over de schrijfwijze *ons aller*, *u aller* vergelijk men §. 84. 3. 2).

Aanm. *Alle* wordt dikwijls door een bepaald telwoord gevolgd: *alle beiden*, *alle vier*, *alle tien*, d. i. *de twee*, *de vier*, *de tien gezamenlijk*, *zonder dat er één aan ontbreekt*: hier schijnt dus *alle* bijwoordelijk te staan.

2). *Gezamenlijk* beteekent een bepaald getal voorwerpen te zamengenomen, en komt dus slechts vóór substantieven in het meervoud of vóór collectieven; ook wordt het deswegens nagevoegd altijd door het bepalend lidwoord of een ander bijvoegelijk gebruikt woord voorafgegaan: *de gezamenlijke erfgenamen, mijne gezamenlijke vrienden, de gezamenlijke inboedel*. Het wordt als een kwalitatief adjektief verbogen (zie §. 72. 1. 2).). Staat *'gezamenlijk* achter het substantief, zoo is het als een bijwoord aan te merken.

3). *Geheel, gansch, half*. Wanneer op het denkbeeld van *ongeschondenheid* gedrukt wordt, gebruikt men *geheel* (of *heel*) bij voorkeur boven *gansch*. Dus: *de heele appelen*, niet: *de gansche appelen*, en alsdan is *geheel* veeleer een kwalitatief adjektief. *Geheel* of *heel* kan ook vóór het lidwoord of voor bijvoegelijk gebruikte woorden te staan komen, en blijft dan onverbogen: *geheel de wereld, heel mijn inkomen, geheel deze aard*. Terwijl de namen van landen en plaatsen, zoo zij door een kwalitatief adjektief bepaald worden, noodwendig tevens het bepalend lidwoord vóór zich krijgen, missen zij dit, wanneer zij door *geheel* of *gansch* en door *half* bepaald worden, omdat deze woorden geene hoedanigheid uitdrukken (vergel. §. 82. I. 1. 3.); alzo ontberen de woorden *geheel, gansch* en *half*, voor landnamen komende, dan ook de *e* van den zwakken vorm, die bij onzijdige woorden slechts achter het bepalend lidwoord is toegelaten: *half Nederland, heel Engeland*. Deze onverbogen vorm blijft zelfs in den genitief: *half Frankrijks behoud, geheel Duitschlands roem*. In alle andere gevallen worden *geheel, gansch* en *half* op de wijze der kwalitatieve adjektieven verbogen (§. 72. 1. 2).).

4). *Ieder, iegelyk, elk*. *Ieder* is eene zamentrekking uit *ie* (ooit) en *weder*, dat is, *wie van beiden* (Eng. *whether*): het beteekent dus eigenlijk: *wie ook van beiden*, vervolgens: *wie ook van allen*. *Iegelyk* is zamengekoppeld uit *ie* en het adjektief *gelyk*; alzo heeft het een onbepaald voornaamwoord noodig, om het begrip *voorwerp, persoon*, daarbij uit te

drukken, weshalve het altijd door *een* wordt voorafgegaan. *Elk* is waarschijnlijk ontstaan uit *allijk*, wellicht uit *ie-lijk*; hoe het zij, *lijk* is een oud substantief, dat *vleesch*, *ligchaam*, en vervolgens *persoon* of *individu* beteekent. — Met *ieder*, *iegelijk* en *elk* duidt men alle bepaalde voorwerpen aan, doch zóó dat men elk *afzonderlijk* op het oog heeft: om deze reden kunnen zij dan ook slechts in het enkelvoud voorkomen. Als adjektief heeft *ieder* in het mannelijk de *e* van den zwakken vorm: *iedere stoel*; doch niet noodwendig, wanneer er een persoonsnaam op volgt: *ieder dichter*. De genitief van de drie geslachten wordt door omschrijving uitgedrukt, alsmede de datief vrouwelijk; de datief mannelijk en onzijdig en de accusatief mannelijk is *iederem*. Zelfstandig gebezigd wordt *ieder*, hetzij door *een* voorafgegaan of niet, geheel als een gelijkslachtig substantief aangemerkt, en neemt dus slechts in den genitief eene *s* aan: *ieders*, *eens ieders*. Gevolgd door *een*, vormt het daarmede eene zamenkoppeling: *iedereen*, hetwelk mede een gelijkslachtig zelfstandig naamwoord is. — *Een iegelijk* is almede een gelijkslachtig zelfstandig naamwoord, wanneer het op zich zelve staat; dus in den genitivus: *eens iegelijks*, in den datief en accusatief *een' iegelijk*. Gevolgd door een substantief heeft het den zwakken vorm in de verbogen naamvallen: *eens iegelijken menschen*, *eenen iegelijken mensch*, of bij afkapping *een iegelijk mensch* (*een' iegelijk' mensch*). — *Elk* wordt, even als *ieder*, zoowel bijvoegelijk als zelfstandig gebruikt, en in deze beide gevallen even zoo als *ieder* verbogen, en mede met *een* zamengekoppeld tot *elkeen*. De genitief vrouwelijk *elker* is echter niet geheel ongebruikelijk. Staat het als adjektief vóór een determinatief woord, dat met het substantief, hetwelk bij *elk* gedacht wordt, in den genitief meervoud volgt, zoo blijft *elk* onverbogen, bij voorbeeld: *elk dezer zaken* (niet *elke*), *aan elk dezer boomen*.

5). *Geen* wordt verbogen als het telwoord *een*; doch het blijft onverbogen, wanneer het vóór een substantief staat, dat, bijaldien de rede bevestigend en niet ontkennend ware, geen

lidwoord zou kunnen hebben, bij voorb.: *karigheid is geen spaarzaamheid; geen spaarzaamheid baat hier; daarentegen: geene spaarzaamheid is zoo groot als de zijne*. In de dagelijksche taal bezigt men *geen* met *een* achter zich: *geen een*, d. i. *niet een*, en plaatst het ook vóór een adjektief, in stede van het ontkenkend bijwoord: *hij heeft geen grooten lust* of *geen den minsten lust*; ja zelfs, vervangt *geen* tegelijk de ontkenning van het praedikaat en het bepalend lidwoord of bezittelijk voornaamwoord van het substantief, bij voorbeeld: *hij steekt geen hand uit*, d. i. *de* of *zijne hand niet uit*; *hij kan geen lessen leeren*, voor: *de* of *zijne lessen niet leeren*.

6). Het telwoord *eenig* (Oudd. *einic*) is wel te onderscheiden van het bijvoegelijk naamwoord *eenig* (Oudd. *einac*), dat *eenig in soort* beteekent. De verbuiging van dit telwoord is volkomen gelijk aan die van *ieder*, wanneer het als adjektief gebruikt wordt. — *Eenige*, het meervoud, duidt een gering getal voorwerpen aan, even als *sommige* en *ettelijke*, die in het enkelvoud niet meer gebruikt worden. Over den oorsprong van *sommige* zie §. 67. 5. 4). *Ettelijke* staat voor *etlijk*, en dit is eene verkorting voor *edwelke*, hetwelk bestaat uit *ed*, een woordje, dat wij in het Goth. (*ith*) terugvinden, en *indien*, *wanneer*, beteekent, en *welke*; alzoo is *ettelijke* zoo veel als *indien er welke*, dat is, *de zoodanigen zijn*. *Eenige*, *sommige*, *ettelijke* worden als alle determinatieve adjektieven in het meervoud verbogen, en zoo wel zelfstandig als adjektief gebruikt. Als adjektief gebezigd beduidt *sommige* zoo veel als *van zekere soort*: voorts wordt dit woord, bij voorkeur boven *eenige* en *ettelijke*, zelfstandig zonder terugwijzing op reeds genoemde personen aangewend. Ook *verscheidene*, *onderscheidene*, *verschillende*, worden dikwijls, met verlies hunner kwalitatieve beteekenis, als onbepaalde telwoorden in de beteekenis van *eenige* of *sommige* of liever *vele* gebruikt; desgelijks het adjektief *zeker*, dat in het enkelvoud de waarde van *eenig*, in het meervoud die van *sommige* heeft,

doch nimmer, evenmin als *verschillende*, zelfstandig gebruikt wordt.

7). *Menig* drukt in het enkelv. het begrip van een meerv. uit en wordt juist daarom niet in het meerv. gebruikt. De onomschreven genitief komt alleen in het vrouwelijk (*meniger*) voor. — Ook *menig* kan met het onbepaalde voornaamw. *een* tot een gelijkslachtig substantief vereenigd worden (*menigeeen*), even als *ieder* en *elk*.

8). *Veel* en *weinig* nemen in den nominatief enkelvoud mannelijk en vrouwel. den uitgang *e*, in den accusatief enkelv. mannel. *en* aan, wanneer zij een *getalbegrip* te kennen geven, bij voorb.: *vele wijn heeft dit gebrek*, dat is, *vele soorten van wijn*; *weinige boter kan lang bewaard worden*. Duiden zij een *maatbegrip* aan, zoo blijven zij volstrekt onverbogen: *veel wijn te gebruiken is schadelijk*; *veel menschen behoeven te zamen meer spijs, dan weinig menschen*. Dan toch zijn deze woorden als zelfstandige naamwoorden aan te merken, die het substantief in de betrekking en soms met den vorm van den genitief achter zich hebben: *veel geld* of *veel gelds*, *weinig wijn* of *een weinig wijns*. Om dubbelzinnigheid te vermijden worden dan ook *veel* en *weinig*, wanneer zij praedicatief voorkomen, verbogen: *mijne moeiten zijn vele*; *de arbeiders zijn weinige*; in dit geval toch duiden zij een *getalbegrip* aan. Ook in het meervoud worden zij natuurlijk niet van eene mate, maar van een *getal* gebruikt, en als de overige bijvoegelijk gebruikte woorden verbogen: *vele menschen gaan aan dit euvel mank*; *veler genoeg*; *ik vertrouw slechts weinigen mijn geheim*; en zelfstandig: *velen waren er tegenwoordig*; *weinigen waren toegelaten*. — *Meer* is altijd onverbogen, daar het altijd een *maatbegrip* inhoudt (vergel. § 70. 2. 3.). *Minder* is in hetzelfde geval, ten ware het zoo veel als *geringer* beduidt en dus niet als telwoord, maar als kwalitatief adjektief opgevat worden. — Voorafgegaan door het bepalend lidwoord of eenig bijvoegelijk gebruikt woord, worden *veel* en *weinig* als kwalitatieve adjektieven verbogen,

en hebben zij in den nominatief, zoo mannelijk als onzijdig, steeds den zwakken vorm: *de vele wijn, des velen wijns; de weinige lust; zijn vele geld; zijne weinige vrienden.*

9). *Genoeg*, oorspronkelijk een adjektief, wordt thans of als bijwoord of als zelfstandig naamwoord aangemerkt, weshalve het nooit verbogen voorkomt: *genoeg vrienden, genoeg wijns*. Staat het achter het subst.: *vrienden genoeg*, zoo kan het niet anders dan als bijwoord (*in genoegzame mate*) verklaard worden.

10). Het telwoord *wat* is onverbuigbaar: het beteekent hetzelfde als *een weinig, eene geringe mate*. Het is eene verkorting van den volledigen vorm *etwat*, bestaande uit dezelfde conjunctie *ed*, die wij ook in *ettelijk* aantreffen, en het vragend voornw. *wat*. Het kan in sommige gevallen door het onbepaald voornaamwoord *iets* vervangen worden, b. v.: *het is wat te groot*, waarvoor men ook *het is iets te groot*, kan zeggen; doch de oorspronkelijke beteekenis van *wat* is *eene zekere hoeveelheid*, die van *iets* is *een zeker ding*.

§. 87.

Over de herhalingstallen.

1. Deze worden gevormd door zamenstelling met *maal*, hetwelk een zelfstandig naamw. is, dat *tijd, wijle*, beteekent. Dit woord *maal* staat in het meerv., zoo het tot een herhalingstal met *eenige* verbonden wordt: *eenige malen*; zoo zegt men ook *vele malen* zoowel als *veelmaal*. Met *veel* en *dik* (d. i. *veelvuldig*) vormt het, blijkens de bijwoordelijke *s*, bijwoorden van tijd: *veelmaals, dikmaals*, die echter evenmin voor herhalingstallen te houden zijn, als *toenmaals, voormaals, hiernaamaals, nogmaals, meermalen* en *telkenmale* (d. i. *te elken male*). Ook de werkelijke herhalingstallen laten zich als bijwoorden van tijd aanwenden: zoo is *tienmaal* zulk een bijwoord, als ik zeg: *hij is tienmaal gekomen*, wanneer het *op tien verschillende tijden* beteekent; slechts vóór adjektieven

met *zoo* (bij voorbeeld *tienmaal zoo groot*) en vóór bepaalde telwoorden (*tienmaal twintig*) zijn zij werkelijk herhalingstal-
len. *Geenmaal* komt niet voor, dan in het spreekwoordelijk rijmpje: *eenmaal is geenmaal*. Voor het bijwoord van tijd *eenmaal* is ook de vorm *eens* in gebruik, gelijk vroeger voor *tweemaal*, *twees*.

2. In plaats van *maal* kunnen wij ook het stamwoord *werf*, dat zooveel als *gang* beteekent, met de telwoorden vereeni-
gen: *tweewerf*, *driewerf*, *menigwerf*, en dus ook in het bijwoord van tijd *dikwerf*.

Aann. Met de rangschikkende telwoorden vormt *maal* de bijwoordelijke uitdrukkingen, die een tijd te kennen geven: *ten tweeden male*, *voor de eerste*, *tweede*, *derde maal*, of *voor de eerste*, *tweede*, *derde reize*, of ook wel *voor den eersten*, *tweeden keer*; alleen *ander* vormt met *maal* een *zamengesteld* bijwoord van tijd: *andermaal*. *Altemaal* (d. i. *al-
len in een maal*, vervolgens: *te zamen*), ook wel *allemaal* uitgesproken, is een bijwoord van omstandigheid.

§. 88.

Over de verdubbeltallen.

1. Deze worden gevormd door aanvoeging van *voud*, *voudig* of *vuldig* achter de telwoorden. De stam van deze uitgangen is *vouwen* voor *volden* of *valden* (Goth. *faldan*). Zelfstandig en bijwoordelijk gebruikt; missen zij den attributieven uitgang *ig*; die op *vuldig* missen dezen uitgang (*ig*) nooit: *het enkelvoud*, *het veelvoud*; *honderdvoud werd hem vergolden*. *Eenvoudig* wordt in de overdrachtige beteekenis *onversierd* ge-
bezigd.

2. In plaats van *voudig* wordt wel eens *dubbel* achter de grondgetallen gevoegd: *driedubbel*, *tiendubbel* enz.; doch ten onrechte. *Dubbel* (het Fr. *double*, Lat. *duplus*) wordt als ad-
jektief gebruikt, waar tweemaal hetzelfde of een gelijk voor-
werp gezegd wordt voor te komen, en als bijwoord, met de beteekenis van het herhalingstal *tweemaal*, vóór adjektieven met *zoo*: *dubbel zoo groot*.

§. 89.

Over de soortgetallen.

1. Over de vorming dezer woorden zie men §. 36. 4. Het verouderde *lei*, met hetwelk zij zijn zamengesteld beteekent *soort*, en *hande* beteekent *aard*: oudtijds toch sprak men ook van *kwaderhande menschen*, voor *menschen van een kwaden aard*. *Hande* komt zelden achter bepaalde telwoorden: achter deze verkiest men *lei*.

Aanm. Gelijk men thans zegt *allerhande*, *menigerhande*, en niet meer *goederhande*, *kwaderhande*; zoo zegt men thans omgekeerd nog wel *goedertieren* (*van een goeden aard*), maar niet meer *allertiere*, *menigertiere*.

2. De telwoorden *een*, *twee* en *drie* nemen bij hunne zamenkoppeling met *lei* den uitgang *er* onmiddellijk achter zich: *eenerlei* (of *eenerhande*), *tweeërlei*, *drieërlei*; maar van *vier* afgerekend hebben dezelfde getallen, die ter vorming der rangschikkende telwoorden den uitgang *de* en niet *ste* aannemen, bij hunne verbinding met *lei*, eene *d* voor den uitgang *er*: *vierderlei*, *vijfderlei*, *zesderlei*, *zevenderlei*, *negenderlei*, *tienderlei*, *elfderlei*, *twaalfderlei*; de overige hebben wederom *er* onmiddellijk achter zich; *achterlei*, *twintigerlei* enz.

3. De aard dezer woorden, als uitmakende eene bijwoordelijke bepaling, bestaande uit een substantief en een adjektief in verbogen vorm, verklaart genoegzaam, dat zij onverbuigbaar zijn moeten. Niettemin worden zij attributief gebruikt: *allerlei menschen*; *hij neemt velerlei arbeid op zich*; niet: *allerleie menschen*, *velerleien arbeid*.

Aanm. Daar *lei*, *hande*, zooveel als *soort*, *slag* (b. v. *van menschen*) beteekenen, zoo bevat *allerlei soort van menschen*, *allerlei slag van volk*, eigenlijk eene *tautologie* of onnoodige herhaling van hetzelfde begrip.

~~~~~

ZESDE AFDEELING.

OVER HET WERKWOORD.

—◆—

EERSTE HOOFDSTUK,

OVER HET WERKWOORD EN ZIJNE SOORTEN.

§. 90.

A. Het werkwoord is het woord, hetwelk datgene uitdrukt, wat de spreker aangaande eenig voorwerp denkt (vergel. §. 46. 1.).

Aanm. Van alle werkwoorden ontstaan door verbuiging twee vormen, in welke de werkwoordelijke stam de eigenlijke natuur des werkwoords niet bezit, daar de eene de werking als eene in het voorwerp aanwezige *hoedanigheid*, de andere haar als een *zelfstandig voorwerp* voorstelt. De eerste dezer vormen heet *deelwoord*; de tweede is de *infinitief* of zoogenaamde *onbepaalde wijze* (zie §. 47. 4. 7.).

B. Uit verschillende oogpunten worden de werkwoorden verschillend verdeeld: vooreerst, naar gelang zij of het begrip eener werking tot inhoud hebben of slechts aan de uitdrukking van de eene of andere grammatische betrekking dienstbaar zijn; ten tweede, naar gelang zij al of niet een grammatisch objekt hebben; en, ten derde, naar gelang zij al of niet een persoonsnaam tot grammatisch subjekt hebben. Dus worden de werkwoorden verdeeld:

I. In *formeele* en in *concrete* werkwoorden. Alle werkwoorden zijn concrete werkwoorden, dat is zij hebben het begrip eener werking tot inhoud, behalve:

1. Het *abstrakte* of *substantieve* werkwoord *zijn* of *wezen*. Dit werkwoord, namelijk, draagt dezen naam, wanneer

het dus gebruikt wordt, dat het eerst met eenig woord, dat eene hoedanigheid uitdrukt, vereenigd, een volledig gezegde uitmaakt, bij voorbeeld: *God is rechtvaardig*. Hier toch dient het om het bijvoegelijk naamwoord (*rechtvaardig*) met het onderwerp (*God*) in verband te brengen. Wegens zulk eene verbinding van het praedikaatsnaamwoord met het onderwerp heet het werkwoord *zijn* of *wezen*, dus gebezigd, ook *koppelwoord* (copula). In tegenoverstelling van het substantieve werkwoord *zijn* of *wezen* heeten de overige werkwoorden *adjektieve werkwoorden*. Behalve *zijn* of *wezen* zijn er echter nog andere werkwoorden, die dus gebruikt kunnen worden, dat zij eerst met een woord, hetwelk eene hoedanigheid uitdrukt, vereenigd, een volledig gezegde vormen, en die derhalve in zoo verre min of meer als *afgetrokken* werkwoorden moeten beschouwd worden: het zijn de werkwoorden *worden*, *schijnen*, *blijven*, *heeten* (*genoemd worden*), en in sommige uitdrukkingen *staan*, *gaan* enz., zie §. 65. II. 3. 2).

2. De *hulpwerkwoorden*. Deze zijn:

1). *Hulpwerkwoorden van den tijd*: *hebben*, *zijn* en *zullen*. Bij voorbeeld: *Ik heb gelezen*. *Ik ben gekomen*. *Ik zal lezen*. Ook de werkwoorden *gaan* en *blijven* zijn als hulpwerkwoorden van den tijd aan te merken, wanneer zij gebruikt worden in uitdrukkingen als *ik ga lezen*, *ik blijf lezen*. Alzoo gebezigd, drukken *hebben* en *zijn* den *volmaakten*; *zullen*, den *toekomenden tijd* uit; *gaan* geeft eene *beginnende*; *blijven*, eene *voortdurende handeling* te kennen.

2). *Hulpwerkwoorden van de wijze* (*modale hulpwerkwoorden*): *mogen*, *zullen*, gebruikt als in de volgende voorbeelden: *Wanneer het gebeuren mocht*, waar men ook in den onvolmaakten verleden tijd van de aanvoegende wijze zou kunnen zeggen: *wanneer het gebeurde*. *Maar gij wilt niet, dat ik allen zal noemen*, en *gij wilt ook niet, dat ik sommigen voorbijga* (v. d. Palm): hier drukt de vorm *ik zal noemen* hetzelfde uit, wat straks door den subjunctief (*voorbijga*) wordt te kennen gegeven. *Laten* wordt gebruikt als hulp-

werkwoord van den imperatief, als in: *Laat ik hooren.*

3). *Worden*, eindelijk, is een *hulpwerkwoord van het geslacht*, omdat hetzelfde *het lijdende geslacht* der overgankelijke werkwoorden uitdrukt; bij voorbeeld: *ik word bemind*: lijdende vorm van het transitieve *beminnen*.

II. In *subjektieve* en in *objektieve werkwoorden*.

1. *Subjektieve* werkwoorden zijn dezulke, die eene werking uitdrukken, welke tot het onderwerp (*subjekt*) der rede alleen bepaald blijft, als *loopen*, *slapen*, *gaan*.

2. *Objektieve* werkwoorden zijn dezulke, die eene werking uitdrukken, welke tevens een voorwerp (*objekt*) buiten het onderwerp der rede betreft.

De objektieve werkwoorden worden weder verdeeld in *intransitieve* (*onovergankelijke*) en in *transitieve* (*overgankelijke*) werkwoorden.

1). *Intransitieve* werkwoorden zijn dezulke, wier voorwerp slechts den grond of de strekking der werking aanduidt. Zij hebben dus den naam van het voorwerp bij zich in den genitief, als *gedenken* (b. v. *gedenk mijner*), of in den datief, als *toeschijnen*, *betamen*. — Daar de subjektieve werkwoorden niet alleen geen objekt in engeren zin, maar in het geheel geen objekt bij zich hebben, zoo heeten zij mede *intransitieve werkwoorden*.

2). *Transitieve* zijn dezulke, die eene werking te kennen geven, welke het voorwerp als het ware omvat houdt, als *bezitten*, *eten*, *dooden*, *geven*. De naam van het voorwerp staat bij hen in den accusatief. Daar nu bepaaldelijk de accusatief *objekt* genoemd wordt, zoo heeten de transitieve werkwoorden ook *objektieve* werkwoorden in engeren zin.

Aanm. 1. De intransitieve (subjektieve) beteekenis is bij de werkwoorden de oorspronkelijke: transitief wordt een werkwoord eerst door de toepassing van het begrip op een objekt. Nog laten zich transitieve werkwoorden subjektief gebruiken, bij voorbeeld als ik zeg: *de jongen geniet*; *wij eten doorgaans te vier uren*; *het geweer draagt ver*; *hij zwaait met de speer*; *zij torschen aan dien last*; *mijn hart sluit toe*; *de grond is hard*, *hij geeft niet meê*; *hij laat niet los*. Andere transitieve werkwoorden komen

in eene bepaalde opvatting intransitief voor; bij voorbeeld: *hij slaat uit het venster; de wond draagt; het schip legt aan; de vrouw verlost van een kind; hij zet stevig door* (d. i. *hij spoedt snel voort*); *hij haalt met het rijtuig uit*. Verscheidene werkwoorden komen beurtelings intransitief, beurtelings transitief voor, als: *vergaderen, breken, veranderen, schieten, koken, kraken, eindigen, heeten, bewegen, vermeederen, verminderen, smelten, buigen, verarmen, bederven, drijven, rijden*, enz.

Aanm. 2. Volstrekt intransitieve werkwoorden kunnen ten gevolge van zekere syntaktische spraakwending een objekt verkrijgen. Vooreerst: wanneer men zich de door een intransitief werkw. uitgedrukte werking als een zelfstandig begrip denkt; dit door een abstrakt substantief uitdrukt, en dan dit substantief als bepaling aan het intransitieve werkwoord toevoegt, bij voorb.: *zijnen gang gaan, den loop loopen, den dood sterven, den laatsten slaap slapen, den strijd strijden*; of wanneer men het substantief, dat het produkt eener subjektieve werking te kennen geeft, aan het intransit. werkw. toevoegt, in uitdrukkingen, als: *tranen schrijven, ijs vriezen, een' daeu en frisschen geur ademen* (Vondel), en in overdrachtigen zin: *weldaden regenen*; of wanneer een substantief, dat de strekking eener subjektieve handeling uitdrukt, als objekt bij een intransitief werkwoord gevoegd wordt, als in: *wraak ademen, woede snuiven*. Ten tweede: wanneer een intransitief of intransitief gebruikt werkwoord de betcekenis krijgt van door *uitoefening der handeling te weeg brengen*, als: *hij wandelt zich moede; hij staat zich de beenen moe; hij werkt zich dood; hij ziet zijne oogen blind; hij valt zich een breuk; hij lacht zich een ongeluk. Indien ik toen — De rozen op de wangen zong, De minnevlam in de oogen* (Bilderdijk).

a. Zekere soort van transitieve werkwoorden draagt den naam van *causatieve* of *facitieve* werkwoorden. Het zijn dezulke, die *een doen plaats hebben* of *doen uitvoeren* der handeling te kennen geven, zoo als: *voeren (doen varen), leiden (doen lijden, d. i. doen gaan), wekken (doen waken)*, verder: *drenken, zetten, leggen, zoogen* enz.

b. Wordt het subjekt zelf als het objekt der handeling voorgesteld, zoo heet het, dat het transitieve werkwoord *terugwerkend (reflexief)* gebruikt wordt; bij voorbeeld: *ik bemin mij zelven; gij wast u; hij verbetert zich*. Bij zulke reflexieve werkwoorden staat het objekt, dat op het subjekt terugwijst, in den accusatief, als in: *zich schamen, zich verheugen*; of in den datief, als in: *zich inbeelden, zich moeite geven, zich veroorlooven*. De meeste werkwoorden zijn slechts

toevallig reflexief, dat is, zij hebben veelal een ander voorwerp, en niet het subjekt zelf, tot objekt; maar sommige zijn *eigenlijk* of *noodwendig reflexief*, dat is, zij kunnen geen ander voorwerp, dan het subjekt zelf, tot objekt hebben, omdat zij, in den vorm van een transitief werkwoord, eene subjektieve handeling aanduiden; zoodanige zijn: *zich schamen*, *zich bezinnen*, *zich vergissen*, *zich ontfermen*, *zich inbeelden*, *zich aanmatigen*, en in eene bepaalde beteekenis: *zich toeleggen*, *zich onthouden*. — Zekere andere transitieve werkwoorden, welke eene handeling uitdrukken, die mede op een ander voorwerp buiten het subjekt kan overgaan, verkrijgen echter, zoodra zij het subjekt zelf tot objekt hebben, de beteekenis van *eigenlijk reflexieve* werkwoorden, daar zij alsdan eene bloot subjektieve werking te kennen geven, als: *zich ontzien*, *zich ergeren*, *zich verblijden*, *zich bedriegen*, *zich nederzetten*. Hier, namelijk, scheidt men in de voorstelling geenszins het subjekt als handelend van het subjekt als lijdend, gelijk het geval is in *zich wasschen*, *zich beminnen*, *zich dooden*, *zich wonden*. *Zich ontzien* toch is zoo veel als *vreezen*; *zich ergeren*, zoo veel als *boos zijn*; *zich verblijden*, *blij zijn*; *zich bedriegen*, *het mis hebben*; *zich nederzetten*, *gaan zitten*.

Aann. 1. In onze taal zijn er slechts weinige werkwoorden, die zich met een onbezield voorwerp als subjekt in reflexieven vorm laten gebruiken. Wij kunnen den Franschman niet nazeggen: *wetenschap verkrijgt zich door oefening*; noch zelfs den Duitscher: *de sleutel heeft zich gevonden*; maar drukken ons uit: *wordt verkregen*, *is gevonden*. Verkeerdelijk zegt dus Bilderdijk: *de grond herbouwde zich*. *Niets verliest zich*. Doch *zich bewegen*, *zich ontwikkelen*, *zich uitbreiden*, *zich beperken*, *zich bepalen*, *zich herhalen*, *zich opdoen*, *zich bevinden*, *zich kenmerken*, *zich laten gebruiken*, *zich laten hooren*, *zich laten opmaken* enz. mogen allezins met een onbezield voorwerp als subjekt gebezigd worden. Eene eigenheid onzer taal, daarentegen, is het gebruik van een actief (hetzij transitief, hetzij intransitief) werkwoord met passieve of, naar de Hoogduitsche wijze, reflexieve kracht, als: *deze stoel zit gemakkelijk*; *het danst hier aangenaam*; *die last draagt licht*. In de volgende voorbeelden staat het terugwerkend voornaamwoord ten onrechte, daar de intransitieve werkwoorden, die het vergezelt reeds zonder hetzelfde datgene te kennen geven, wat de schrij-

vers bedoelen: *In 't midden van de Helden stuk 't Prinslijk hoofd zich uit* (Bilderdijk). *Wat heldre vocht kristallen*, *In 't zuivre waterblauw zich hangende aan de rots* (dezelfde). *De ijzel kleeft zich aan hun lompen* (Tollens). *Zondaren, wier schuld zich dagteekent, van het eerste oogenblik hunner zedelijke ontwikkeling* (Borger).

Aanm. 2. Ter aanduiding, dat verschillende subjekten zich onderling tot het voorwerp der handeling maken, met andere woorden, tot vorming van *wederkeerige* (*reciproke*) uitdrukkingen, hebben wij het *wederkeurig* voor-naamwoord *elkander* (zie §. 74. 3.).

c. Wordt de uitdrukking zoo ingericht, dat het voorwerp, hetwelk de werking *ondergaat* of *lijdt*, als het subjeet der rede optreedt, dan heet de uitdrukking *lijdend* (*passief*). Tot zulk eene uitdrukking behoeven wij het hulpwerkwoord *worden*, en dit *worden* met een zoogenaamd verleden deelwoord vereenigd, maakt wat men *het lijdend werkwoord*, of liever den *lijdenden vorm* des werkwoords noemt. In tegenoverstelling van dezen vorm wordt dan de gewone vorm, bij welchen het logisch voorwerp der werking tevens het grammatisch voorwerp der rede is, het *bedrijvende* (*actieve*) *werkwoord*, de *actieve vorm* des werkwoords genoemd. Deze verschillende vorm des werkwoords draagt mede den naam van *geslacht*; zoo spreekt men van het *bedrijvend* of *lijdend geslacht* eens werkwoords. Daar de intransitieve werkwoorden geen objekt hebben, zoo kan zulk een werkwoord niet in den passieven vorm voorkomen. Wel kan de door een intransitief werkwoord uitgedrukte werking als een zelfstandig begrip gedacht en dit, door een voor-naamwoord aangeduid, als het subjeet, dat de handeling ondergaat, worden voorgesteld, aldus: *het wordt geloopt*, waarvoor wij echter: *er (daar) wordt geloopt*, zeggen; zoo ook: *er wordt gestreden*; *er wordt geslapen*, enz.

Aanm. De benaming *onzijdige* (d. i. *noch bedrijvende, noch lijdende*) werkwoorden voor intransitieve, berust op eene dwaling. Men hield het actief en het passief voor bijzondere klassen of soorten van werkwoorden, en stelde de werkwoorden, die niet passief gebruikt kunnen worden als eene derde soort daartegenover. Intusschen zijn het actief en het passief niet, anders dan verschillende vormen van één en hetzelfde transitieve werkwoord.

III. In *persoonlijke* en in *onpersoonlijke* werkwoorden.

Onpersoonlijk zijn zulke werkwoorden, die eene werking te kennen geven, als welker oorzaak geen bepaald subjekt, veelmin een persoon, gedacht wordt, en die dus slechts in den derden persoon enkelvoud met het voornaamwoord *het* als subjekt kunnen voorkomen.

1. Zij worden, vooreerst, onderscheiden in *echte* en in *onechte onpersoonlijke werkwoorden*.

1). *Echte* onpersoonlijke werkwoorden zijn dezulke, bij welke men zich, ten minste in hunne eigenlijke beteekenis, werkelijk geen bepaald subjekt denkt. Hiertoe behooren de werkwoorden, die natuurverschijnselen uitdrukken, als: *het regent, hagelt, dondert, vriest*. In de overdrachtige beteekenis, wanneer, bij voorbeeld, *regenen* zoo veel als *gelijk regen doen nederdalen*, of *als regen nedervallen* moet be- duiden, kunnen zulke werkwoorden persoonlijk voorkomen, als: *hij regent weldaden om zich heen; de pijlen hagelden op den vijand neder*. Ook de uitdrukkingen *het is warm, koud, licht* enz., wanneer dat *het* geen bepaald voorwerp, dat warm, koud of licht is, aanduidt, zijn echte onpersoonlijke uitdrukkingen.

2). *Onechte* onpersoonlijke werkwoorden zijn dezulke, bij welke het als subjekt gedacht begrip uit den samenhang kan worden opgemaakt, als in: *het ontbreekt hem aan moed*, waarvoor men ook kan zeggen: *moed ontbreekt hem; het scheelt hem aan het hoofd*, dat is, *hetgeen (de kwaal, die) hem scheelt, is aan zijn hoofd; het gaat hun wel*, dat is, *dat, wat zij doen (hun toestand) gaat wel*.

2. Ten tweede, moeten deze werkwoorden onderscheiden worden in *subjektieve* en *objektieve onpersoonlijke werkwoorden*.

1). De *subjektieve* hebben geene grammatische bepaling bij zich; bij voorbeeld: *het regent, het is warm*.

2). De *objektieve* zijn die, bij welke het subjekt, dat in den aangeduiden toestand verkeert, in den vorm van een naam- of

voornaamwoord in een afhankelijken naamval staat. Zoodanige zijn de onpersoonlijke uitdrukkingen: *mij dorst*, *hem hongert*, voor welke thans veelal de uitdrukkingen: *ik heb dorst*, *hij heeft honger*, gebruikt worden. Ook kunnen deze werkwoorden, in eene overdrachtige beteekenis, mede persoonlijk gebezigd worden: *ik dorst naar wraak*; *hij hongert naar de gerechtigheid*.

Aanm. 1. Van de *wezenlijke* zijn de slechts *schijnbaar onpersoonlijke* werkwoorden te onderscheiden, bij welke het voornaamwoord *het* op een vroeger genoemd of in den vorm van een infinitief of van een subjektieven afhankelijken zin uitgedrukt logisch subjekt verwijst. Wanneer ik, bij voorbeeld, zeg: *het smart hem*, *het verwondert*, *berouwt*, *verdriet*, *bedroeft*, *bevreemdt mij*; *het belijft*, *het lust*, *het betaamt u*, enz., moet eene bepaalde zaak, die hem smart, mij verwondert, u belijft enz., genoemd zijn; en wanneer ik zeg: *mij droomde*, *dat ik koning was*, dan is de afhankelijke zin het subjekt van het praedikaat *droomde*; zoo ook in: *het heugt mij* of *mij heugt*, *dat dit zoo was*; *mij docht*, *dat het dus moest zijn*; *het geschiedde*, *dat hij ziek was*; *het heet* (d. i. *er wordt gezegd*), *dat hij rijk is*. — De werkwoorden *lusten* (voor *gaarne eten*) en *believen* worden ook persoonlijk gebruikt, als: *ik lust die spijs niet*, *ik belieft het niet te hebben*.

Aanm. 2. Slechts waar bij zulke schijnbaar onpersoonlijke werkwoorden het subjekt een infinitief of afhankelijke zin is, bezigen wij het voornw. *het* als grammatisch subjekt vóór het werkwoord; is het logisch subjekt van zulk een werkwoord een substantief of onbepaald voornw., dat achter het werkwoord volgt, zoo plaatsen wij het bijwoord *er* (*daar*) vóór het werkwoord: *er heugt mij een geval*, *er verwondert mij iets*, *er gebeurt niets*. Dit *er* vervangt ook het voornw. *het* in de passieve vormen van intransitieve werkwoorden: *er wordt geloopt* enz. (zie boven B. II. 2. 2. c.), en over het algemeen overal waar in den hoofdzin het substantief zonder lidwoord of met het onbepaalde lidwoord achter het praedikaat staat, zonder dat de zin met eene logische bepaling begint, als: *er is roem te behalen*, *er komt een man*, *er valt een kind*; is het substantief meervoudig, zoo staat het praedikaat in het meerv.: *er komen menschen*, *er vielen slagen*, voor: *het komt menschen*, *het viel slagen*: alleen de uitdrukking *het is tien jaren geleden*, voor: *er zijn tien jaren geleden*, hebben wij uit vroeger tijd overgehouden. — In *het zijn menschen* (onderscheiden van *er zijn menschen*) is *menschen* geenszins het subjekt maar het naamwoord van het praedikaat, en *het* is het subjekt; niettemin staat het werkwoord niet in het getal van het subjekt *het*, maar in het meerv., vermits dat subjekt eene bloote grammatische uitdrukking is voor een aantal wezens, aan welke men het praedikaat *mensch* toekent. Evencens zeggen wij ook:

wat voor menschen komen daar, waar het enkelv. *wat* om dezelfde reden door het meervoudige praedikaat *komen* gevolgd wordt. — In *er zijn er* beteekent het tweede *er* niet *daar*, maar *daarvan*; zoo zeggen wij ook: *de oovjevaars zijn er al*; *hebt gij er* (d. i. *daarvan*) *al gezien?* Dit *er* is de genitief van een oud persoonl. voornw. zie §. 75. 1. 5). Aanm. 1.

Aanm. 3. Niet alleen waar geen bepaald voorwerp als *subjekt* gedacht wordt, gebruiken wij het onpersoonlijke *het*; maar ook waar geen bepaald voorwerp als *objekt* gedacht wordt. Te weten in de volgende uitdrukkingen: *ik maak het goed*; *ik heb het goed*; *hij maakt het lang*; *de stad houdt het nog*; *hij kan het wel stellen*; *zij zijn het eens*; *hij houdt het met den vijand*; *hij legt het verstandig aan*; *hij brengt het ver*; *hij geeft het op*; *zij hebben het mis*.

TWEDE HOOFDSTUK,

OVER DE FORMING DES WERKWOODS.

§. 91.

Ten aanzien van hunnen vorm zijn de werkwoorden te onderscheiden: in *stamwoorden*, in *onmiddellijk afgeleide werkwoorden*, in *onechte stamwerkwoorden*, in *door achtervoegsels afgeleide*, in *door voorvoegsels afgeleide* en in *zamengestelde werkwoorden*. Het gemis van een afleidingsuitgang of voorvoegsel is een onzeker middel om de stamwoorden onder de werkwoorden te erkennen, want er zijn ook werkwoorden, die zich door geen dezer beide afleidingsmiddelen kenmerken en niettemin afgeleid zijn. Veeleer erkent men de stamwoorden deels aan de verbuiging, deels aan de beteekenis. Is een werkwoord ongelijkvloeiend, of is de beteekenis niet kennelijk van een voorbestaand woord afgeleid, dan moet men het voor een stamwoord houden. — In dit Hoofdstuk handelen wij over de verschillende soorten van afgeleide werkwoorden en over een punt, dat ons na het gesprokene over den aard der zamengestelde werkwoorden (§. 33. 2., en §. 36. 3. 2.) nog te behandelen overblijft, te weten, over de werkwoorden, die

met zekere partikels nu eens eene scheidbare dan weder eene onscheidbare verbinding vormen.

§. 92.

Over de onmiddellijk afgeleide werkwoorden.

Wat onmiddellijke afleiding is, hebben wij boven (§. 34.) verklaard. De onmiddellijk afgeleide werkwoorden komen voor het grootste gedeelte van naamwoorden af: in dit geval heeten zij *denominatieve* werkwoorden. Al zulke werkwoorden zijn gelijkvloeiend.

Werkwoorden van dezen aard komen af:

1. Van *zaaknamen*. Alsdan hebben zij het begrip van zulk een substantief in dier voege tot inhoud, dat dit het voorwerp, het werktuig, de wijze of de plaats der werking te kennen geeft. Bij voorbeeld: *reizen* (eene reis doen), *krijgen* (krijg voeren), *visschen*, *vinken*, *grazen*, *banen*, *dagen*, *hagelen*, *voederen*, *wapenen*, *kruimelen*, *oordeelen*, *oorlogen*, *zegepralen*; *verwen* (met verw bestrijken), *kruiden* (met kruid smakelijk maken), *ploegen* (met den ploeg arbeiden), *vijlen*, *eggen*, *spitten*, *hengelen*, *beitelen*, *ketenen*; *draven* (op een draf rijden), *stappen*; *weiden* (op de weide zijn), *huizen* (in een huis wonen) enz. Tot deze soort behoort een zeker aantal werkwoorden, die men *privatieve werkwoorden* kan heeten, daar zij een berooven te kennen geven van dat voorwerp, hetwelk door het substantief wordt uitgedrukt, waarvan zij afkomen, als: *villen* (van het vel berooven), *pellen*, *schillen*, *stoffen*, *schuimen*, *spenen*, *kelen* (de keel afsnijden), *koppen*, *toppen*, *doppen*, *schubben*, *pluizen*, *ragen* (van rag zuiveren), *noppen*, *nekken*, *wieden*. Zulke werkwoorden beteekenen eigenlijk *zich met datgene bezighouden*, wat de stam aanwijst.

2. Van *bijvoegelijke naamwoorden* of *qualitatieve substantieven*. Die van adjektieven beteekenen of een *teweegbrengen* van het stambegrip, en zijn *transitief*, bij voorbeeld: *sterken*, *witten*, *weeken*, *warmen*, *heelen*, *smalen*, *kla-*

ren, ruimen, veelen (van *veil*, eigenlijk *vrij*, dus *vrij laten*, *toelaten, dulden*), *pletten, temmen, reppen, krenken, netten, letten* (zie over deze laatste §. 6. 2.), *effenen, openen, louteren, heiligen, matigen, rechtvaardigen, mijnen*, dat afkomt van het bijvoegelijk bezittelijk voornaamwoord *mijn*; of *een overgaan* of *overgegaan zijn tot de* door den stam uitgedrukte *hoedanigheid*, en zijn *intransitief*, als: *groenen* (*groen worden*), *weeken* (dat ook transitief gebruikt wordt), *grijzen, blaauwen, rijpen, vlotten, dartelen*. Die van kwalitatieve substantieven beteekenen een *zich gedragen overeenkomstig* de aangeduide hoedanigheid, als: *slaven, schipperen, schoolmeesteren, beunhazen, kwakzalveren*.

3. Van *bijwoorden* komen: *uiten, innen, mengen* (van het oude *mank, te midden van*), *opperen* (van *opper* en dit van *op*), *bejegenen* (van het oude *bejegen*, d. i. *tegen*).

4. Van *verbale stammen*, veelal van ongelijkvloeiende werkwoorden en alsdan gekenmerkt door de vokaal van derzelve imperfect, komen af *factitieve* werkwoorden, als: *leggen, zetten, kwellen, drenken, zoogen* (van *zuigen*), *voeren* (van *varen*), *leiden, wekken, stellen, dekken, tellen, vellen* (vergel. §. 6. 2. en §. 90. B. II. 2. 2). a.).

§. 93.

Over de onechte stamwerkwoorden.

Hiertoe brengen wij:

1. Werkwoorden, die door verdubbeling der slotkonzont van den stam, en, bijaldien deze konzont eene weke stomme konzont is, door verharding derzelve, van oorspronkelijke werkwoorden gevormd zijn. Zoo komt *zwikken, knikken, slippen, blikken*, van *zwijken, knijpen, slijpen, blijken* (zie §. 7. 3.); *krakken, smakken* of *smekken*, van *kraken, smaken*; *stikken, spillen*, van *steken* en *spelen* (zie §. 6. 1. 1). a. Aanm. 4.); *wikken, trekken, bukken, nikken, hikken*, van *wegen, dragen, buigen, nijgen, hijgen* (zie §. 17. I.

1. Aanm., en 5. Aanm. 2.). Zoodanige werkwoorden zijn, ten aanzien hunner beteekenis, *intensieve* werkwoorden, daar in hen het begrip, door den stam uitgedrukt, zich *versterkt* voordoet.

2. De werkwoorden, die zich door eene *t* achter den stam en door verscherping van de slotkonzonant diens stams vóór deze *t* onderscheiden, en opgenoemd en verklaard zijn in §. 17. I. 5. Aanm. 1., en 6. Aanm. 1., te weten, *dichten*, *trachten*, enz. van *dijgen* en *dragen*, *zwichten* en *smachten* van *zwijken* en *smaken*, enz.

§. 94.

Over de werkwoorden, door achtervoegsels afgeleid.

Tot vorming van afgeleide werkwoorden dienen de achtervoegsels *el*, *er* en *ig*, die vóór de werkwoordelijke verbuigingsuitgangen komen.

1. *el* is dezelfde vormsyllabe, die tot vorming van *verkleinende* substantieven dient (§. 50. 2. 2.). Dus zijn de werkwoorden op *elen*, wanneer *el* niet reeds tot het oorspronkelijk woord behoort (als in *spiegelen*, *beitelen*), eigenlijk *diminutieve* werkwoorden. Past men het begrip van verkleining op het begrip eens werkwoords toe, zoo verkrijgt men dat van *gedurige herhaling*, en alzoo zijn en heeten zulke werkwoorden *iteratieve* of *frequentatieve* werkwoorden. Zoodanige zijn: *bedelen* (van *bidden*), *preutelen* (van *praten*, §. 12. 1. Aanm.), *hakkelen*, *trappelen* en *trippelen*, *nestelen*, *tokkelen*, *schuifelen*, *strompelen*, *struikelen*, *spartelen*, *kakelen*, *tuimelen*, *drentelen* (van *drant* of *trant*), *knutselen*, *prevelen*. Soms bespeurt men bij deze werkwoorden konzonantverdubbeling en een enkele maal tevens klankverschuiving (§. 17. I.) aan het slot van den stam, als in *huppelen*, *dribbelen*, *stribbelen*, *kibbelen*, *grabbelen* (zie §. 17. I. 1. Aanm.),

waggelen en *wiggelen* (van *wegen*), *babbelen*, *krabbelen*, *knabbelen*, *pruttelen* (van *praten*, §. 13. 2. Aanm. 2.), *schuifelen* (van *schuiven*), *snuffelen* (van *snuiven*).

2. Het verbale achtervoegsel *er* schijnt door verwisseling van *l* en *r* (§. 19. 2.) uit *el* ontstaan. Alzoo zijn de werkwoorden op *eren* mede *iteratieve* of *frequentatieve* werkwoorden. Ook hier bespeurt men meest konzontanverdubbeling en soms klankverschuiving. Voorbeelden van zulke werkwoorden zijn: *bibberen* en *zwabberen* (zie §. 17. I. 1. Aanm.), *klapperen*, *wapperen* (verwant met *wuiven*), *blakeren*, *blikkeren*, *glibberen* (van *glippen*), *stijgeren*, *jakkeren* (van *jagen*), *flikkeren*, *slobberen*, *stotteren* (van *stooten*), *huiveren*, *daveren* (van *daven*, Hoogd. *toben*), *klaveren* of *klauteren* (van *kleven*, oudt *klimmen*), *schateren*, *leuteren*, *slenteren*, *folteren* (van *foolen*). In *lasteren* en andere, behoort de *er* tot den stam *laster*.

3. Naar de analogie der werkwoorden, onmiddellijk van adjectieven op *ig* afgeleid (als *heiligen*, *matigen*, *rechtvaardigen*), zijn er andere op *igen* van stamwoorden gevormd, waarvan geen afgeleid adjektief op *ig* bestaat of bestaan kon, als: *reinigen*, *verkondigen*, *vestigen*, *kruisigen*, *steenigen*, *beëedigen*, *begiftigen*, *behartigen*, *bekostigen*, *beschadigen*, *bezoldigen*. In deze werkwoorden is de vormsyllabe *ig* eene voor de beteekenis onverschillige inlassching, weshalve sommige eenen vorm nevens zich hebben, in welken deze syllabe gemist wordt, als: *verkonden*, *kruisen*, *vesten*.

4. De onduitsche uitgang *éren*, ontstaan uit de Latijnsche *are*, *ere*, *ire*, of Fransche *er*, *oir*, *ir*, is wel eens aan Duitische stammen toegevoegd, als: *halvéren*, *gastereren*, *waardereren*, *trotseren*, *hoereren*, *boeleren*, *stoffereren*.

§. 95.

Over de werkwoorden, door middel van voorvoegsels afgeleid.

De voorvoegsels, die ter vorming van afgeleide werkwoorden strekken, zijn (volgens §. 33. 1.) de volgende: *ge*, *be*, *er*, *her*, *ont*, *ver* en *wan*.

1. Over het voorvoegsel *ge* is reeds gesproken in §. 52. 3.

1). Het brengt in vele werkwoorden geene kenbare wijziging aan het begrip toe (vergel. §. 52. 3. Aanm. 1. en §. 68. 2. 1.). Bij de Ouden waren dan ook eene menigte werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien, die thans, zonder wijziging in hunne beteekenis ondergaan te hebben, daarvan zijn verstoken; andere werkwoorden misten bij de Ouden dit voorvoegsel, zonder iets anders te beduiden, dan hetgeen zij thans, daarvan voorzien, beteekenen. Nog gebruikt men zonder merkbaar of belangrijk verschil in de beteekenis: *verzellen* en *vergezellen*, *lijken* en *gelijken*, *naken* en *genaken*, *lusten* en *gelusten*, *winnen* en *gewinnen*, *lukken* en *gelukken*. — Niet zelden echter bespeurt men, waar nevens werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien de naakte stammen in gebruik zijn, een merkbaar verschil in de beteekenis. Men vergelijk slechts *gebieden* met *bieden*, *geraken* met *raken*, *gebeuren* met *beuren*, *gedragen* met *dragen*. Doch hier schijnt dit verschil niet zoo zeer aan de kracht van het voorvoegsel, als aan eene ook buitendien mogelijke verschillende opvatting en toepassing der grondbeteekenis te wijten.

2). In eenige werkwoorden schijnt dit voorvoegsel iets in nigs uit te drukken, dat niet noodwendig in den stam zonder dit voorvoegsel ligt; vergelijk: *gevoelen* met *voelen*, *gedenken* met *denken*, *zich getroosten* met *troosten*, *zich laten gezeggen* met *zeggen*, en *laten geworden* met *worden*. Hier handhaaft *ge* zijne oorspronkelijke beteekenis (*zamen*, zie §. 52. 3.),

die bepaaldelijk aangetroffen wordt in *geleiden*, *gelieven*, *gevallen*, welke beide laatste zoo veel als *overeenkomen met mijnen lust* of *smaak* beteekenen.

2. Het voorvoegsel *be* vindt zijn oorsprong in het voorzetsel *bij* (vergel. §. 61. 1.).

1). In sommige werkwoorden heeft het zuiver de kracht van het voorzetsel *bij*; aldus in: *berusten*, *bederven* (eigenlijk *bij iets van het noodige te kort komen*), *behoeven*, *besterven*, *beroepen* (b. v. *een predikant*, d. i. *tot zich roepen*), (*goed* of *slecht*) *bekomen* (het Fr. *convenir*), *behooren*, *bevallen* en *believen* (in welke *be* hetzelfde beduidt, als *ge* in *gevallen* en *gelieven*), *bevriezen* en *bezinken* (d. i. *bijeenvriezen*, *bijeenzinken*), *bestaan* (eigenl. *zamenstaan*), *bezwijken* en *bezwijmen* (*in één zinken*).

2). Andere werkwoorden, door middel van *be* afgeleid, beduiden een *verkrijgen* of *bereiken*, als het ware een *bij komen*, door middel van hetgeen de stam aanduidt; bij voorbeeld: *beleven*, *beërven*, *beloopen*, *behalen*, *bekomen* (*verkrijgen*), *beroepen* (*met de stem bereiken*), *bereiken*, *besparen*, *bekooopen* enz.

3). Verreweg de meeste geven te kennen, dat het handelend subjeet eenig wezen of ding *tot het voorwerp maakt* der handeling, door het oorspronkelijk werkwoord aangeduid. *Bij* beteekent *nabijheid*, en nabijheid van twee voorwerpen veronderstelt werking van het eene voorwerp op het andere. Alzoo laat zich de kracht van het voorvoegsel *be* in zulke werkwoorden mede uit de oorspronkelijke beteekenis afleiden. De werkwoorden nu, in welke *be* deze kracht bezit, zijn deels van *werkw.*, deels van *naamw.* afgeleid:

a. Alzoo ontstaan van intransitieve werkwoorden door dit voorvoegsel transitieve, als: *begaan*, *bedrijven* (eigenl. synoniem met *begaan*), *beweenen*, *bestijgen*, *betrekken*, *bewaken*, *bekijven*, *bepeinzen*, *bestrijden*, *bewonen* enz. — Is het oorspronkelijk werkwoord zelf reeds transitief, zoo duidt het afgeleide werkwoord de toepassing van de werking aan op een an-

der objekt, dan dat, hetwelk gewoonlijk bij het oorspronkelijk werkwoord begrepen wordt, en geeft het tevens te kennen, dat de werking zich over het geheele voorwerp uitstrekt, zoo *plant* men *boomen*, maar *beplant een stuk gronds* aldus, dat het *over zijne geheele uitgestrektheid* met boomen bezet wordt. Van dezen aard zijn: *bebouwen*, *berooven*, *bevragen*, *bezingen*, *bezetten*, *beschermen* (d. i. *bedeelen*), *begieten* enz. — Andere werkw., door middel van dit voorvoegsel van transitieve werkwoorden afgeleid, vooronderstellen wel geen ander objekt, dan dat, hetwelk bij het oorspronkelijk werkwoord gevorderd wordt, maar voegen het denkbeeld, dat de werking zich van alle kanten over het voorwerp uitbreidt, bij de kracht van het oorspronkelijk werkwoord, bij voorb.: *bekleeden*, *begrijpen*, *bedekken*, *besnoeijen*, *beslaan*, *bekijken*, *bewasschen*, *besturen*, *bedenken*, *besluiten* (te weten, *binnen iets*) enz. Vandaar heeft *be* bij eenige werkwoorden slechts *versterkende* kracht, *bevinden*, *begeleiden*, *bekeeren*, *betuingen*, *begeven* (*vrij geven*, *los laten*, *verlaten*), *bekennen* (eigenl. *inzien*), *belijden* (van het oude *liën*), *benemen*, *beteekenen*, *beduiden*, *beramen*, *beloven* (van *loven* in de beteekenis van *uitloven*), *beslissen*, *begeren*, *bedriegen*, *beletten*, *beleiden*, *bescheiden* (eigenl. *bepalen*, Fr. *appointer*, van *scheiden* in den zin van *tusschen twee beslissen*), *besluiten* (*een besluit trekken* of *nemen*).

Aann. Waar nevens een werkwoord, van dit voorvoegsel voorzien, het stamwoord, als werkwoord, in onbruik is geraakt, valt het soms moeilijk de juiste kracht van dit voorvoegsel aan te wijzen, bij voorbeeld in: *behagen*, *bevelen*, *beseffen*, *belijven* (steeds samengetrokken tot *blijven*), *beginnen*, *bedaren*, *betalen* enz.

b. Die van *naamwoorden* geven weder te kennen, dat iets of iemand *tot het voorwerp* van datgene *gemaakt wordt*, wat de stam aanwijst, en beteekenen dus veelal, bepaaldelijk als zij van adjektieven afkomen, een *voorzien van* of *bedeelen met het stambegrip*. Zoo komen van *zelfstandige naamwoorden*: *beoorlogen*, *bemannen*, *bedijken*, *bewegen* (van *weg*: dit werkwoord behoorde, ten minste in de beteekenis van *op den*

weg of aan den gang brengen, als denominatief, eigenlijk gelijkvloeiend te zijn), *bekroonen*, *belagen*, *beloonen*, *beminnen*, *benadeelen*, *bepalen*, *besteden* (eene stede of plaats aan iets geven), *begraven*, *bevruchten*, *bedwelmen* (van *dwalm*), *beschamen* (van een oud subst. *schaam*, d. i. *schaamte*), *beschermen* enz. Van bijvoegelijke naamwoorden: *benaauwen*, *bedroeven*, *bereiden* (d. i. *reed*, *gereed maken*), *begrooten* (eigenl. *groot maken*), *bezwaren*, *bevrijden* (voor *bevrijen*), *beveiligen* enz. Zeer dikwijls wordt, naar hetgeen wij §. 94. 3. zagen, de syllabe *ig* ingeslacht: *begunstigen*, *beschuldigen*, *beangstigen*, *bekrachtigen*, *bevredeigen*, *bezadigen* (van *zad*, d. i. *voldaan*). *Bekoelen* kan ook intransitief gebruikt worden. Ook *bevroeden* schijnt eigenlijk *vroed worden* te zijn, zoodat *iets bevroeden*, eigenlijk *vroed van of aangaande iets worden* zou wezen. Zoo is *bemachtigen*, *machtig worden*, *bezichtigen*, *zichtig worden* (te zien krijgen), *bewilligen*, *willig worden*. — Verscheidene der door middel van dit voorvoegsel van naamwoorden afkomende werkwoorden zijn noodwendig terugwerkend, als: *zich behelpen* (van *help*, d. i. *hulp*), *zich beijveren*, *zich bekommeren*, *zich beraden*, *zich beroemen*, *zich bezinnen*, *bezondigen*, *bevljtigen*, *benaarstigen* en *zich bemoeijen* (van *moeije*, d. i. *moeite*).

3. Het voorvoegsel *er*, waarover men zie §. 52. 6. komt schaars voor in onze taal. De eenige woorden, die er van voorzien zijn, zijn de volgende: *erkennen*, *erbarmen*, *ervaren* en *erlangen*. In *erkennen* en *erbarmen* (*barmen* is *bearmen*, Gothisch *arman*, *medelijden met iets hebben*) wijst dit voorvoegsel op den oorsprong der werking; in *ervaren* en *erlangen* wijst het aan, dat degeen, die de handeling uitoefent, het op iets gemunt heeft (op iets *uit* is), en alzoo iets door die handeling verkrijgt: *ervaren* toch is zoo veel als *beloopen*; *erlangen*, zoo veel als *bereiken* (zie bov. 2. 2.).

Aanm. Vele werkwoorden, die thans het voorvoegsel *ver* hebben, bezaten vroeger het voorvoegsel *er*, als *erklaren*, *erdichten* (vergelijk beneden: 6. Aanm. 2.).

4. Het voorvoegsel *her* schijnt ontstaan uit *er* (zie §. 21. 2. 1). *b*). Voorheen zeide men *erinneren* en *erkaauwen* voor *herinneren* en *herkaauwen*. Dit *er* evenwel, waartoe wij *her* terugbrengen, is geenszins hetzelfde *er*, dat in *erkennen* enz. (zie boven: 3.) voorkomt, maar door synkope (§. 26. I. 1. 1.) ontstaan uit *eder* (vroeger toch zeide men zoowel *edercawen* als *ercauwen*), hetwelk een comparatiefvorm is van eene partikel *ed* (Goth. *id*), die *weder*, *op nieuw*, beteekent en in *etgroen* en *etmaal* bewaard is. Dit is dan ook de beteekenis van *her* in al de werkwoorden, waarin het voorkomt, als: *herdenken*, *herkennen*, *hernieuwen*, *herstellen* enz.

5. Het voorvoegsel *ont* is het Goth. *and*, dat *tegen* en *terug* beduidt.

1). Deze oorspronkelijke kracht heeft het in nog slechts weinige woorden behouden, als in: *ontmoeten*, *ontvangen*, *onthalen*, *ontzien* (eigenl. *tegenzien*, en als *naar de oogen zien*), *onthouden* (*in het geheugen terughouden*) en *zich onthouden* (*zich terughouden*).

2). Doorgaans wordt de beteekenis van *terug* in de werkwoorden, die van het voorvoegsel *ont* voorzien zijn, zoo aangewend, dat zij *de ontheffing van eene bestaande belemmering* (*een terugbrengen of herstellen van de vrije werking*) beteekenen. De stam, waarvan het werkwoord, dat van *ont* voorzien is, afkomt, duidt of *het middel aan*, waardoor de bestaande belemmering wordt opgeheven, of *de zaak*, die de belemmering uitmaakte, of, eindelijk, de *werking*, die van de belemmering ontheven wordt.

a. De stam duidt het *middel* aan, waardoor de belemmering wordt opgeheven, in de volgende intransitieve werkwoorden: *ontloopen* (*zich door loopen redden*), *ontslippen*, *ontgaan*, *ontkomen*, *ontspringen*, *ontsnappen*, in het oude *ontstaan*, dat is *ontkomen* en bij gevolg *gemist worden* en vanwaar *ontstentenis*, enz.; alsmede in de volgende transitieve werkwoorden: *onttarnen* (*door tarnen losmaken*), *onttrekken*, *ontrukken*, *ontheffen*, *ontzetten* (bij voorbeeld eene belegerde stad),

ontdoen, *ontslaan* (in deze laatste drie werkwoorden heeft het stamwerkwoord eene zeer onbepaalde beteekenis, zie *Syntax.*, §. 125. A. I. 1. 1.). Men moet in aanmerking nemen, dat, wanneer bij zulk een werkwoord voorondersteld wordt, dat de macht, die over eenig voorwerp beschikte, wettig is, de beteekenis ongunstig is, en op die van een *verduisteren* van eenig voorwerp *door middel* van datgene, wat de stam aanwijst, neêrkomt; *ontvoeren*, *ontrooven*, *onthouden* (*iets aan iemand*), *ontnemen*, *ontzetten* (*iets aan iemand*), *ontzeggen*, *onttraden*, *ontveinzen*, *ontkennen*, *ontberen* (van *beren*, *dragen*, eigenlijk *doen achterblijven*, *nalaten*, vervolgens in *gebreeke blijven*, *missen*). *Ontweldigen* komt met dezelfde beteekenis van het substantief *geweld*.

b. De stam duidt de *zaak* aan, die de belemmering, welke opgeheven wordt, uitmaakte, in de volgende werkwoorden, die deels van *werkwoorden* afkomen, deels van *naamwoorden*. Van *werkwoorden*: *ontdekken* (dat is *het bedeksel wegdoen*), *ontladen*, *ontbinden*, *ontvouwen*, *ontwikkelen*, *ontsluiten*. Heeft de stam eene gunstige beteekenis, alsdan geeft het werkwoord de opheffing van een heilzamen toestand te kennen, als: *ontstellen*, *ontwijden*. Van *naamwoorden*, en wel vooreerst *zelfstandige*: *ontzegelen*, *ontcijferen*, *ontbolsteren*, *ontboezemen*, *ontzondigen*, *ontschuldigen* en *onteedigen* (in deze drie woorden is de syllabe *ig* ingelascht). Duidt wederom de stam iets gunstigs aan, zoo beteekent het werkwoord zoo veel als *berooven* van dat, wat de stam aanwijst, dus in: *ontbladeren*, *ontzielen*, *ontlijven*, *ontadelen*, *onteeren*, *onttronen*, *onthoofden*, *ontzenuwen*, *ontwortelen*, *ontrusten*. Die van *adjektieven* afkomen, geven in het algemeen de opheffing van een, hetzij gunstige, hetzij ongunstige hoedanigheid te kennen, als: *ontheiligen*, *onteigenen*, *ontreinigen*, *ontledigen* (in de beteekenis van *bezig doen zijn*), *ontgroenen*, *ontnuchteren*.

c. De stam duidt de *werking* aan, die van belemmering ontheven wordt. Is het werkwoord transitief, dan beteekent het, bij gevolg, *in een toestand brengen*; is het intransitief, dan

beduidt het *in een toestand geraken*. Transitief zijn: *ontroeren*, *onthutsen*, *ontsteken* (dat is *aan den gang maken: steken* beduidt hier in het algemeen *maken*, zie Synt. §. 125. A. I. 1. 1.), die van werkwoorden; en *ontvreemden* (*vreemd maken*), *ontruimen*, *ontblooten*, die van bijvoeg. naamwoorden afkomen. Intransitief: *ontdooijen*, *ontbijten*, *ontvlammen*, *ontbranden*, *ontslapen*, *ontwaken*, *ontstaan*, *ontspringen* (van eene bron), *ontspruiten*, *ontvonken*. Het ligt in den aard der zaak, dat het voorvoegsel hier soms weinig of niets tot de beteekenis afdoet: dus in *ontbreken* (vroeger *gebreken*: *breken* is hier *afbreken*, *haperen*, en alzo *gemist worden*), *ontwaren* (*gewaar worden*), en *ontlaten* (*aflaten*, *los laten*); *ontfermen* (voor *ontbarmen*, zie boven: 3.).

Aann. In een enkel woord schijnt *ont* uit *aan*, met *t* versterkt, ontstaan te zijn, te weten, in *ontbieden* (eigenl. *een gebod doen toekomen, aanzeggen*), dat in het Goth. *anabiudan* luidt. Zoo veel is zeker, dat in het oude *onttwee* en *ontstukken*, voor *aan twee* en *aan stukken*, *ont* ontegenzeggelijk één is met *aan*.

6. Het voorvoegsel *ver* is in het Goth. *faír*, *faúr*, *fra*, en de oorspronkelijke beteekenis gelijk aan die van het bijwoord *weg*. Deze grondbeteekenis wordt in de werkwoorden, die van dit voorvoegsel voorzien zijn, verschillend toegepast. De beteekenis *weg* bespeuren wij duidelijk:

1). In die werkwoorden, in welke het voorvoegsel *ver* de kracht heeft om *eene beweging in eene richting van het punt*, dat als uitgangspunt wordt aangenomen, *verwijderd*, aan te duiden. Dus in: *verbannen*, *verdrijven*, *verstooten*, *verspreiden*, *verlaten*, *verweren*; *verdeelen*, *vergunnen*, *vergelden*, *vermaken* (*bij testament*), *verstrekken*, *verruilen*, *verwisselen*; *verpanden* (van *pand*), *verwijderen* (van den comparativus van *wijd*), *verleeren* (*afleeren*), *vergaan*, *vergeten* (eigenlijk *verloren gaan*), *verscheiden* (dat is, *sterven*); *verloopen*.

2). In zulke werkwoorden, die te kennen geven, dat het voorwerp der werking geheel *verloren* gaat, of ten minste in een ongunstigen toestand geraakt, als. *verbranden*, *verbrijzelen*, *verbruiken*, *verwijzen* (*veroordeelen*), *verdelgen*, *ver-*

*drinken, verhangen, verdragen (zoo dragen, dat het leed als niet meer bestaat), verduwen, verdoen, vergeven, vergieten, verleiden, verliezen, vermoorden, verhelen, verzwijgen, verzeggen, verzuimen, en in de volgende, die deels van zelfstandige, deels van bijvoegelijke naamwoorden afkomen: verhongeren, vertwijfelen, verjaren, verkrachten, verongelukken, veronachtzamen, verwaarloozen. Duidt de stam niet, als in de vermelde werkwoorden, het middel aan, waardoor iets verloren gaat of in een ongunstigen staat geraakt; maar geeft hij de handeling, die zelve verloren gaat of kwalijk uitgevoerd wordt, te kennen; dan beteekent *ver* zoo veel als *verkeerd, valsch*, als in: *verrekenen, vermeten, vergrijpen, vergissen, verzinnen, verdichten, verwennen, verdenken (ongunstig omtrent iemand denken), verachten.**

3). In die werkwoorden, in welke *ver* eene *verwisseling van de eene plaats met de andere* beduidt, gelijk in: *verhuizen, verbedden, verplaatsen, verdagen*, die van substantieven, en *verhangen, verroeren, vertrekken, verplanten, verdragen (van de éene plaats naar de andere), verkruipen, verkeeren*, enz., die van werkwoorden afkomen. Dit schijnt ook de kracht van *ver* in *verstaan*, eigenlijk, *van de eene plaats op de andere gaan staan*, en alzoo met de voeten eene zekere ruimte *begrijpen*, eindelijk *begrijpen* in overdrachtigen zin.

4). Naauw zamenhangend met de laatstgemelde beteekenis is die van zulke werkwoorden, welke *eene verwisseling in het algemeen, eene herhaling derzelfde handeling op eene andere wijze* te kennen geven, als in: *verkleeden, veraarden, vervellen, verharen, vertalen*, die van substantieven, en *vermaken, verkomen, verdoopen, vernoemen, verschikken, verzetten, verhalen*, eigenlijk *ophalen (op nieuw voor den dag brengen), vervangen* enz., die van werkwoorden afstammen.

5). Eene *verwisseling* van den eenen staat met den anderen geven zulke werkwoorden te kennen, die zoo zij van concrete zelfstandige naamwoorden afkomen, *een overgaan in de*

aangeduide *stof* of *zaak*; zoo zij van adjektieven en qualitatieve of abstrakte substantieven en van werkwoorden afkomen, een *ontstaan* of *teweegbrengen van de* uitgedrukte *hoedanigheid*, *toestand* of *zaak* te kennen geven. Van *concrete substantieven* komen: *versteenen*, *vereelten*, *veretteren*, *verstokken* enz.; van *adjektieven*: *veraangenamen*, *veredelen*, *verbitteren*, *verbleeken*, *vervelen* (eigenlijk *veel worden*, bij Kiliaen *crebrescere*), *verwittigen* (van het oude adjektief *wittig*, dat is, *kundig*), *veranderen*, *verblijden*, *verbreeden* en *verbreiden*, *verkoelen*, *vernederen*, *verdiepen*, *vereenigen*, *vergelijken*, *verklaren*, *verlossen*, *vervullen*, *verledigen*, *verluiden* (*luide maken*), *vertragen*, *verwelkomen*, *vorheugen* (van *in hoge*, dat is *verblijd*); van *qualitatieve substantieven*: *verbasteren*, *verbroederen*, *vergasten*, *vergezellen*, *vergoden*, *verketteren*, *vermannen*, *vermeesteren*, *vertolken*; van *abstrakte substantieven* komen: *verlustigen* (van *lust*), *verkundigen* (van *konde*), *vermaagschappen*, *verongelijken*, *veroorzaken*, *vervaren* (van *vaar*, *vrees*), *vereeren*, *vertroosten*, *vertoornen*, *verzoenen*, *verminken* (van *minke*, dat is, *leemte*); van *werkwoorden*: *verschrikken*, *verbazen* (van *bazen*, *raaskallen*, vanwaar *bazelen*), *verlieven*, dat, even als *vergapen*, eigenlijk terugwerkend is.

6). De oorspronkelijke beteekenis van *ver* is evenmin te miskennen in zulke werkwoorden, die te kennen geven, dat een voorwerp *afgesloten* en daartegen een beletsel opgeworpen wordt door middel van dat, wat de stam aanwijst, als in: *verbinden* (eene wonde, door middel van een *band*), *verhakken*, *versperren*, *verhinderen*, *verschansen*, *vernagelen*, *verstoppen*, *verzanden*, en de overdrachtige *verbieden*, *verbidden*.

7). Noch ook in die, waarin *ver* zoo veel als *zamen* beteekent: deze toch geven zulk een *verbinden* van twee voorwerpen te kennen, dat het eene in het andere als het ware verloren gaat: *verbinden*, *verhechten*, *zich verdragen*, *verknopen* (vanwaar *verknocht*), *vermengen*, *vervatten*, *verstrikken*, en *vernemen*, eigenlijk *vervatten* of *bevatten*.

8). Eindelijk is de beteekenis dezer laatstgemelde werkwoorden ten naauwste verwant met die van zulke, welke een *verbergen* of *overdekken* van een voorwerp door een ander, zoodat het daaronder geheel voor het oog verdwijnt, beteekenen, als in: *verglazen*, *vergommen*, *verbloemen*, *vergulden*, *verzilveren*.

Aanm. 1. In verscheidene werkwoorden doet het voorvoegsel *ver* niets tot de beteekenis, omdat het werkwoord, daarvan ontdaan, reeds de beteekenis heeft, die *ver* er aan kan geven. Dus in: *verontreinigen*, *verontschuldigen*, (*graan*) *verbouwen*, *verhopen*, *vermeenen*, *vermissen*, *verblijven*, *verwijzen* (*naar iets*), *vertrouwen*.

Aanm. 2. In andere heeft *ver* de waarde van *er* en schijnt alzoo daarvoor in plaats gesteld te zijn (zie boven: 3. *Aanm.*), te weten, in *verkiezen* (*uitkiezen*), *verrijzen*, *verheffen*, *verwekken*, *verschijnen*, *vertoonen*, *verhooren*, *verkennen*, *verlangen*, *vereischen*, *vervolgen*, *verkrijgen*, *verzoeken* (mits het niet in de beteekenis van *beproeven* voorkomt, dan toch behoort het onder 2.), *veroveren*, *verdienen*.

Aanm. 3. Soms is *ver* uit *over* ontstaan, als in *vernachten*, *verwinteren*, *verbluffen*, *verrasschen*, *verschalken*, *verheeren*. Dus staat *vermits* voor *overmits*.

Aanm. 4. Ook uit *voor* is door klankverzwakking *ver* ontstaan, in *verzien*, *verschieten* (*geld*), gelijk men *verbij* voor *voorbij* zegt.

Aanm. 5. De verscheidenheid der toepassing van de beteekenis des voorvoegsels *ver* brengt te weeg, dat eenige werkwoorden, daarvan voorzien, in meer dan ééne opvatting gebruikt worden. Aldus is *verdoen*, *anders doen* en *te gronde te doen gaan*; *verdartelen*, *dartel maken* en *door dartelheid verspillen*; *verbouwen*, *anders bouwen* en *door bouwen versperren*; *verdragen*, *van de eene plaats naar de andere dragen*, *verduren* en *zamendragen*; *verhangen*, *op eene andere plaats* en *ten doode toe hangen*.

Aanm. 6. In het Hoogd. is een voorvoegsel in gebruik, waarvoor wij meestal *ver* in de plaats hebben gesteld, te weten, het voorvoegsel *zer*. Zoo zeggen wij voor *zerbrechen*, *zertheilen*, *zerstreuen* enz. *verbreken*, *verdeelen*, *verstrooijen*. In vroeger tijd was dit voorvoegsel onzer taal niet vreemd en kwam het voor onder de gedaante *te*; zoo zeiden de Ouden *te storen* (*zerstören*), *te gaen* (*zergeln*), *te blouwen* (*verslaan*). Nog hoort men in Gelderland: *te broken* (*zerbrochen*) en *te borsten*, en onze bijwoordelijke uitdrukkingen *te barsten*, *te pletteren*, *te morzelen* hebben voorzeker hun bestaan aan werkwoorden van het voorvoegsel *te* voorzien, te danken. De beteekenis van dit *te* is *uiteen*, *in stukken*, en het is één met het voorzetsel *te* of bijwoord *toe*: alzoo beteekent het *nog daartoe*: heb ik iets gebroken, en breek ik het *nog daartoe*, dan breek ik het in verscheidene stukken.

7. *Wan* (zie §. 52. 6.) heeft eene *ontkennende* kracht in de weinige werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien, welke alsnog in gebruik zijn: *wanhopen* en *wantrouwen*.

Aanm. Vroeger bestonden ook de werkwoorden: *wanhagen*, *wanheugen*, *wanklagen*, *wanweten* (zie Kiliaen). Waren deze woorden niet kennelijk van oorsprong werkwoorden, met het voorvoegsel *wan* verbonden, men zou geneigd zijn *wantrouwen* en *wanhopen* als afgeleid van de zelfstandige naamwoorden *wantrouw* (of *wantrouwen*) en *wanhoop* te beschouwen (vergel. §. 42. 2.), te meer daar ook de verleden deelwoorden dezer werkwoorden (*gewantrouwd*, *gewanhoopt*), even als der van zelfstandige naamwoorden afgeleide werkwoorden *oordeelen*, *oorlogen* (*geoordeeld*, *geoorloofd*), het voorvoegsel *ge* vóór het voorvoegsel *wan* bekomen (zie §. 97. IV. 1. 2. a.). *Wanschapen* (niet *gewanschept*) is nog een onverbasterde vorm van *wanscheppen*.

§. 96.

Over de werkwoorden met partikels nu eens scheidbaar, dan onscheidbaar verbonden.

1. De oneigenlijke zamenstelling eens werkwoords met eene partikel wordt in de woordschikking door den hoofdzin gevorderd weder opgeheven (zie §. 36. 3. 2.). Bovendien wordt het eerste lid van een aldus zamengesteld werkwoord in het lijdend deelwoord door het voorvoegsel *ge*, in den infinitief door het voorzetsel *te* (waar dit vereischt wordt) van het werkwoord gescheiden, bij voorbeeld: *ik zie hem aan*, *ik heb hem aangezien*, *ik verlang hem niet aan te spreken*. Deswegens noemt men zulk eene zamenstelling *scheidbaar*. *Onscheidbaar*, daarentegen, is de verbinding van een werkwoord met een bijwoord, zoodra dit min of meer den aard van een voorvoegsel heeft aangenomen (zie §. 32. 2.); bij voorbeeld: *ik overnacht*, *ik heb overnacht*, *ik denk aldaar te overnachten*.

2. De partikels, met welke een werkwoord nu eens scheidbaar, dan weder onscheidbaar wordt verbonden, zijn: *mis*, *door*, *om*, *onder* en *over*.

Aanm. 1. Het woordje *vol* is steeds onscheidbaar met zijn werkwoord verbonden, bij voorbeeld: *volmaken*, *voltrèkken*, *voleindigen*. Wel zegt men in een anderen zin *vol maken*, doch hier bestaat in het geheel geene, zelfs geene scheidbare verbinding, evenmin als in *leëg drinken*. Alleen

volhouden vormt eene oneigenlijke zamenstelling: zoo het schijnt, ten onrechte: de analogie zou hier eene onscheidbare verbinding vereischen.

Aanm. 2. Met de partikels *aan*, *achter* en *voor* zijn slechts enkele werkwoorden onscheidbaar verbonden, te weten, met *aan*: *aanschouwen* en *aanbidden*, en zelfs is de scheidbare verbinding hier niet geheel ongebruikelijk. Bilderdijk ten minste zegt: *Hoe zelden schouwt gij 't aan*, en: *zich aan laat bidden*. Algemeen in gebruik is *aangebeden*, dat bij *aanbidden* behoort. Met *achter*: *achterhalen* (d. i. *door sneller loopen bereiken*), en *achternvolgen* (*doen opvolgen*). Met *voor*: *voorzien* (*verzorgen* of *voorzien*), *voorkómen* (*verhoeden*, welk begrip ook door het scheidbare *voórkomen* kan worden uitgedrukt), en *voorzeggen* en *voorspellen* (*het toekomstige melden*, en dus onderscheiden van *voórzeggen* en *voórspellen*, die *zeggen* en *spellen ten einde een ander het nadoe* beteekenen.) — *Weder* is altijd onscheidbaar, wanneer het de beteekenis heeft van *tegen*, als in *wederléggen*, *wederspreken*, *wederstaán*, *wederváren*. Beteekent *weder* op nieuw of *terug*, dan is het steeds scheidbaar, uitgenomen in *wederróepen*, waar dit bijwoord gelijkgesteld is met het voorvoegsel *her*. In *weergálmen*, *weerklinken* en *weerkáátsen* kan men aan *weder* zoowel de waarde van *tegen*, als van *terug* hechten.

1). Is *mis* (in het Gothisch een substantief, dat *kwaad* beteekent)

a. scheidbaar met zijn werkw. verbonden, dan beteekent het zoo veel als *niet raak*, *het voorwerp* of *doel niet treffend*, of *verkeerd in physieken zin*, bij voorh.: *misgooijen*, *misloopen*, *missteken*, *misverstaan*.

b. Het onscheidbare *mis* heeft de kracht om aan te duiden, dat iets *kwalijk* geschiedt of *ongunstig* uitvalt. Dus in: *misbrúiken*, *misdeélen*, *misdoén*, *misdrágen*, *misgáan*, *mis-handelen*, *misleiden*, *mismáken*, *misgéliden*, *misrékenen*, *misvórmén*.

Aanm. Ten bewijze, dat de kracht van *mis*, wanneer het onscheidbaar met het werkwoord vereenigd is, minder physiek-eigenlijk, meer moreel-overdrachtig, of ook meer inwendig en subjektief is, kan de vergelijking strekken tusschen *misraden* (*de oplossing van een raadsel niet treffen*) en *misraden* (*verkeerden raad geven*), *misrekenen* en *zich misrekenen*, *misspreken* en *zich misspreken*.

2). Wanneer *door*

a. scheidbaar met zijn werkwoord is verbonden, beteekent het *bij voortdoring*, als in *dóórweven*, *dóórwerken*; of *in stukken*, als in: *hij snijdt het brood door*; *hij breekt den*

tak door; of *doorheen*, als in *dóórlaten*, *dóórbrengen*, *dóórdringen*, *dóórdrijven*, *dóórhalen*.

b. Wanneer *door* met zijn werkwoord *onscheidbaar* is verbonden, beteekent deze partikel mede *doorheen*, doch is het begrip der werking geheel van dat der partikel *door* als het ware *doordrongen*, zoodat het substantief, dat het voorwerp, door hetwelk de werking heengaat, te kennen geeft, niet afhangt van de partikel *door*, als voorzetsel gebruikt, maar door het zamengestelde werkwoord beheerscht wordt. Dus in *doorwáden*, *doorknágen*, *doorbláderen*, *doorwáken*, *doorlézen*, *doorsnijden*, *doorstéken* enz. Zulke met *door* onscheidbaar vereenigde werkwoorden beteekenen dikwijls een *doorheengaan*, niet slechts in ééne richting, maar *in alle richtingen*, als: *doorwééken*, *doorwéven*, *doorzóeken*, *doordringen*, *doorwónden*. — *Doornágelén* levert een voorbeeld van een met *door* onscheidbaar verbonden werkwoord, van een substantief afgeleid: het beteekent *met nagelen doorboren*.

3). a. Bij de scheidbare verbinding van een werkwoord met de partikel *om*, beteekent zij, ten eerste, *omver*, bij voorbeeld in *ómsmijten*, *ómhalén*, *ómkeeren*, *ómliggen*, *ómrijden*, *ómtrekken*; ten tweede, *om een keerpunt heen*, als in *ómbuigen*, *ómvoeren*, *ómkijken*, *ómpraten*, *ómkoopen*, (*een hoek*) *ómrijden*, (*den grond*) *ómzetten*, *ómhangen*, *ómwoelen*; ten derde, beteekent het alsdan zoo veel als *rond*, als in: *ómdeelen*, *ómdwalen*, *ómleiden*, *ómroepen*.

b. Is *om* onscheidbaar, zoo geeft het werkwoord eene werking te kennen, die *van alle kanten* plaats heeft en een gegeven punt geheel insluit; dus in *ómschijnen*, *ómgéven*, *ómsluiten*, *ómvátten*, *ómgórden*, *ómspánnen*, *ómhangen*, *ómwóelen*, *ómhélzen*, *ómschrijven* (eigenlijk *door het trekken van lijnen van alle kanten bepalen*) enz. Komt het werkwoord van een substantief af, dan beteekent het een insluiten met het door dat substantief aangewezen voorwerp, als: *ómármén*, *ómschánsén*, *ómsingelen*, *ómswáchtelen*, *ómringen*, *ómhei-*

nen, omwólken, omzóómen, omgrénzen, omstúijerén, omkránsen enz.

Aaun. In *ómbrengen, ónkomen*, voor *om het leven brengen, om het leven komen*, schijnt *om* het oude bijwoord *an, ane*, Hoogd. *ohne*, dat is, *zonder*. Oudtijds zeide men ook *om iets zijn* voor *missen* en *om iets worden* voor *kwijt raken*, welke uitdrukkingen met *ane zijn* en *ane werden* verwisseld worden. *Ombrengen* zou *alzo om iets maken*, dat is, *teweegbrengen, dat iemand iets kwijt raakt*, beteekenen.

4). De partikel *onder* heeft:

a. Bij de scheidbare verbinding de beteekenis van *beneden* of *naar beneden*, als in: *óndergaan, (te) ónderbrengen, ónderdoen*.

b. Komt zij *onscheidbaar* met het werkwoord verbonden voor, dan heeft zij dezelfde kracht, doch het begrip der partikel smelt, als het ware, zamen met dat des werkwoords, in dier voege, dat het voorwerp, *waaronder* de werking plaats heeft, onmiddellijk afhangt van het geheele werkwoord, en niet uitsluitend van het woordje *onder*; bij voorbeeld in *ónderbinden, óndertéékenen, óndergráven*. Zoo is dan ook de beteekenis veelal overdrachtig: *ónderkrúipen, óndernémen, óndergáán, ónderstáán*. Is het werkwoord van een substantief afgeleid, dan beteekent dit substantief het voorwerp, hetwelk *onder* iets wordt aangebracht, als: *óndermijnen, ónderstrépen, ónderschrágen*. — Voorts beteekent *onder*, *onscheidbaar* met een werkwoord verbonden, *tusschen twee* of meer *verschillende*, bij voorbeeld: *ónderschéiden, ónderzóéken, óndervinden* (dat is, *leeren ónderscheiden*), *ónderkénnen*, of wel *ónder elkander, ónderling, de een den ander*, als: *ónderhándelen, óndervrágen, ónderwíjzen, ónderríchten, ónderhóuden*.

5). *Over* komt,

a. *afscheidbaar* zamengesteld, in drie beteekenissen voor, te weten, in die van *overig*, als in *óverblijven, óvergaren, óverwinnen, óverhebben, óverhouden, óverleggen, óverschie-ten*; van *op nieuw*, als in *óverwerken, óverleeren, óverzien, óvermeten, óverschrijven, óverwegen, óverzeggen*,

en van *overheen*, bij voorb. in *óverbrengen*, *óverzetten*, *óvergaan* (hetwelk ook *voorbygaan* beteekent, als men bij voorbeeld van *pijn* spreekt), *óverhalen*, *óverloopen*, *óvermaken*, *óververtellen*. De volgende werkwoorden hebben de beide laatste beteekenissen vereenigd; *óverdoen*, *óvergieten* enz.

b. Is *over onscheidbaar*, zoo beteekent het uitsluitend *overheen*, doch in dier voege, dat het substantief, hetwelk het voorwerp, *waarover* de werking plaats heeft, te kennen geeft, van het zamengestelde werkwoord afhangt, en niet van *over* op zich zelve. Bij voorb.: *overblázen*, *overdékken*, *overtrékken*, *overrijden*, *overléven*, *overschréuwen*, *overblúffen*, *overwinnen*, *overschrijden*, *overzien*. Soms, en wel bepaaldelijk bij terugwerkende werkwoorden, gaat deze beteekenis in die van *overmatig over*: *zich overwérken*, *overháasten*, *overijlen*, *overéten*. Bij de onscheidbaarheid der partikel is de beteekenis des werkwoords vaak overdrachtig, als in *overléggen*, *overtréffen*, *overtréden*, *overwégen*, (*zijne bekenden*) *overlóópen*, en komt het werkwoord niet zelden van een substantief of adjektief: *overméésteren*, *overwinteren*, *overnáchten*, *overréden*, *overscháduwen*, *overzilveren*, *overhándigen*, *overhééren*, *overdwárschen*. — Geen werkwoord, met *over* onafscheidbaar verbonden, kan intransitief zijn, ten ware het van een substantief afkome: de eenige uitzondering op dezen regel maken *overlijden* (eigenlijk *overgaan*) en *overkomen*: deze nu zijn wegens de overdrachtige beteekenis onafscheidbaar *geworden*: *overkomen* kan nog afscheidbaar gebruikt worden, daar men zoo wel *het komt mij over*, als *het overkomt mij* (*mij* is hier datief) zegt.

Aann. Staat er bij ééne der partikels *door*, *om*, *onder* en *over* een substantief of voornaamwoord, dat van haar afhangt, dan zijn die partikels voorzetsels geworden, en vormen zij geenerlei zamenstelling met het werkwoord, bij voorbeeld: *hij dringt door den muur*; *hij kijkt om den hoek*; *hij blijft onder de zijnen*; *hij springt over den muur*.

EERSTE HOOFDSTUK,

OVER DE VERBUIGING (CONJUGATIE) DES WERKWOORDS.

§. 97.

Over de vormen, waardoor de begrippen, die aan de verbuiging der werkwoorden ten grondslag liggen, uitgedrukt worden.

Door verbuiging drukt het werkwoord de drie volgende grammatische betrekkingen uit: den *persoon* in het *enkel-* en in het *meervoud*, den *tijd* en de *wijze* (zie §. 47. 4. 5). 6). 7.); voorts bezit het de twee verbuigingsvormen: *deelwoord* en *infinitief* (zie §. 47. 4. 7)., en §. 90. A. Aanm.).

I. De verbuigingsuitgangen tot uitdrukking van den grammatischen *persoon* zijn:

	Enkelvoud,	Aanvoeg. wijze:	Meervoud,	Beide wijzen:
Aantoon. wijze:				
1e pers. (-e) —		-e,		-en,
2e pers. —		—		-t (-et),
3e pers. -t, —		-e,		-en.

1. De uitgang van den eersten persoon enkelvoud van den tegenwoordigen tijd aantoonende wijze wordt in de spreektaal altijd verwaarloosd: slechts in den redenaarsstijl kan men hem aanwenden: *ik hebbe*, *ik herzegge*, *ik neme* enz. (§. 28. 1. 1.). Dezelfde persoon van den onvolmaakten verledenen tijd der aantoonende wijze, bij de ongelijkvloeiende of sterke werkwoorden, eindigt op de stamkonzonant, als: *ik las*, *ik bond*; bij de gelijkvloeiende of zwakke, op de *e* des uitgangs *de* of *te*, als: *ik hoorde*, *ik strafte*.

2. De tweede persoon enkelvoud is, behalve in den impera-

tief, spoorloos verloren, tegelijk met het persoonlijk voornaamwoord van den tweeden persoon enkelvoud, zie §. 74. 1. 3).

3. De derde persoon enkelvoud eindigt slechts in den tegenwoordigen tijd van de aantoonende wijze op *t*: *hij geeft*, *hij hoort*. Deze *t* wordt ook dan achter den stam gevoegd, als hij op eene *d* eindigt: *hij bindt*, *hij aardt*; doch als de stam op *t* eindigt, smelt de *t* van den stam met deze *t* zamen: *hij acht*, *hij vecht*, *hij vergeet*, voor *hij achtet*, *vechtet*, *vergetet*. Aldus zegt men ook in den tweeden persoon, *gij bindt*, *gij bondt*, *gij aardt*, maar: *gij acht* (voor *achtet*), *gij vergeet* (voor *vergetet*), *gij vergaat* (voor *vergatet*) zie §. 26. II. 3. Aanm. 1. In den tegenwoordigen tijd van de aanvoegende wijze en in den onvolmaakten verledenen tijd is de derde persoon enkelvoud gelijk aan den eersten persoon enkelvoud: *hij leze*, *hij las*, *hij bond*; *hij hoorde*, *hij strafte*; *hij laze*.

4. Eindigt de stamvorm eens werkwoords op eene vokaal, als: *doe*, *sta*, zoo smelt de vokaal van den uitgang des eersten en des derden persoons meervoud (*en*) daarmede zamen: *wij doen*, *zij staan*, even als de toonlooze *e* van den tegenwoordigen tijd enkelvoud der aanvoegende wijze: *ik doe*, *hij sla* (voor *ik doeë*, *slaë*).

5. Bij de versmelting van de *t* van den uitgang des tweeden persoons meervoud met de *t* van den stam hoort men de open *a* van het imperf. plur. der sterke werkwoorden in de uitspraak niet zelden gesloten: *gij vergat*, *gij zat*. De aanvoegende wijze dient de toonlooze *e*, die haren uitgang kenmerkt, vóór den persoonsuitgang *t* te behouden, zal het kenmerkende dier wijze niet verloren gaan: *gij gevet*, *gij hooret*, *gij lazet*, *gij vergatet*; evenzoo de onvolm. verleden tijd der zwakke werkwoorden: *gij hoordet*, *gij straftet*. Bij de zwakke werkw. wordt de *t* van den uitgang des 2^{den} persoons van den onvolm. tijd somtijds, vooral door dichters, verwaarloosd: *gij sneefde*.

Aanm. Welke wijzigingen de persoonsuitgangen sedert den loop der tijden ondergaan hebben, blijkt uit vergelijking met het Gothisch. Zie §. 28. 1. 1). §. 19. 3. §. 28. 1. 2).

II. 1. Op grond van het gezegde in §. 47. 4. 6). zijn de tijden dus onderscheiden :

Tegenwoordige tijd.

Onvolmaakte tegenw. tijd:	Volmaakte tegenw. tijd:
<i>ik lees.</i>	<i>ik heb gelezen.</i>

Verledene tijd ,

Onvolmaakte verled. tijd:	Volmaakte verled. tijd:
<i>ik las.</i>	<i>ik had gelezen.</i>

Toekomende tijd ,

Onvolmaakte toekom. tijd:	Volmaakte toekom. tijd:
<i>ik zal lezen.</i>	<i>ik zal gelezen hebben.</i>

Aann. De tijden, die wij *onvolmaakten tegenw.* en *onvolmaakten toekom. tijd* noemen, heeten gewoonlijk eenvoudig *tegenwoordige* en *toekomende tijd*. De tijd, dien wij *volmaakten tegenw. tijd* heeten, draagt doorgaans verkeerdelijk den naam van *volmaakt verled. tijd*: dezen naam kennen wij toe aan dien tijd, welke gewoonlijk *meer dan volmaakt verleden tijd* genoemd wordt.

2. Met betrekking tot den spreker is de werking of tegenwoordig of verleden of toekomstig. Dit tijderschil heet het *subjektieve*, en elk werkw. drukt noodwendig een dier drietijdmomenten uit. Met betrekking tot een gegeven tijdpunt is eene werking volmaakt of onvolmaakt, d. i. voltooid of onvoltooid. Dit tijderschil heet het *objektieve*. Wordt nu eene werking niet met betrekking tot een gegeven tijdstip als voltooid of onvoltooid voorgesteld, dan is de tijd zuiver *subjektief* of *onbepaald (aorist)*. Den tegenwoordigen tijd gebruik ik onbepaald, als ik, bij voorbeeld, zeg: *God regeert*, welk gezegde iets inhoudt, dat, hoezeer tegenwoordig, door geen vast punt in den tegenwoordigtijd wordt aangeroerd; den verleden tijd gebruik ik op dezelfde wijze, als ik verhalenderwijze zeg: *David regeerde veertig jaar*; de toekomstige tijd komt onbepaald voor in: *wij zullen allen sterven*. *Bepaald*, daarentegen, gebruik ik die tijden, zoodra ik mij een zeker tijdstip of tijdperk denk, met betrekking tot hetwelk de handeling tegenwoordig is, tegenwoordig was en tegenwoordig zal zijn.

3. Buiten de zes opgegevene tijdvormen bezit onze taal nog een *verleden tijd* zoo van den *onvolmaakten* als van den *volmaakten toekomstigen tijd*: *ik zou beminnen, ik zou bemind hebben*. Deze vormen duiden eigenlijk eene handeling aan, die in een verleden tijd toekomstig was: bij voorbeeld, zeg ik van iemand: *hij zeide mij, dat hij komen zou*, alsdan heeft die persoon in een verleden tijd gezegd: *ik zal komen*; zeg ik: *heden zou hij aangekomen zijn*, dan heb ik vóór den dag van heden van hem kunnen zeggen: *morgen zal hij aangekomen zijn*. Hoe het zij, de gemelde vormen dienen doorgaans om eene *voorwaardelijke handeling* aan te duiden en behooren alzoo tot het gebied van de aanvoegende wijs: alsdan heeten zij de *onvolmaakte voorwaardelijke tijd* (*ik zou beminnen*) en de *volmaakte voorwaardelijke tijd* (*ik zou bemind hebben*).

4. Eindelijk bestaat er nog een, evenwel slechts zeldzaam voorkomende tijd, die de handeling voorstelt als in een verleden tijd voltooid tegenwoordig, dien wij alzoo *verleden volmaakt tegenwoordigen tijd* moeten noemen; bij voorbeeld: *ik heb verloren gehad*. Tot opheldering van het gebruik van dezen tijd diene het volgende voorbeeld. Van iemand, die eenmaal zijne eer kwijt is geweest, maar thans in zijne eer hersteld is, kan men niet zonder dubbelzinnigheid zeggen: *hij heeft zijne eer verloren*: van den zoodanigen moet men den zoo even vermelden tijd bezigen: *hij heeft zijne eer verloren gehad*. — Plaatst men in den spreekvorm *ik heb verloren gehad*, het werkwoord in den onvolmaakten verleden tijd: *ik had verloren gehad*, zoo verkrijgt men de uitdrukking van eene voorwaardelijke handeling in den verledenen tijd, die zich alzoo ook in de aanvoegende wijze laat gebruiken of door *zoude* laat omschrijven: *ik hadde verloren gehad, ik zou verloren gehad hebben*. Dezen tijdvorm kan men *voorwaardelijken volmaakten verledenen tijd* heeten.

5. De Duitse, bij gevolg ook onze taal, is zeer arm in *eenvoudige* verbuigingsvormen voor de verschillende tijden:

slechts voor den onvolmaakten tegenwoordigen en onvolmaakten verledenen tijd heeft zij dezulke. Al de overige tijden worden omschrijvend door middel van hulpwerkwoorden uitgedrukt. De volmaakte tijden worden uitgedrukt met behulp van het werkwoord *hebben*, en bij intransitieve werkwoorden ook van *wezen* of *zijn*. De toekomstige tijden worden gevormd door middel van het hulpwerkwoord *zullen*.

1). Het gebruik om het werkwoord *hebben* ter uitdrukking eener voleindigde handeling met het deelwoord eens werkwoords te verbinden, schijnt ontstaan te zijn uit zegswijzen, waarin aan het werkwoord *hebben* een objekt, en aan dit objekt een deelwoord als bepaling was toegevoegd. Zoo zou *ik heb geschreven*, *ik heb gewandeld*, aanvankelijk in verband met een objekt, bij voorbeeld *den brief*, *den weg*, gebezigd zijn geworden, en eigenlijk beteekenen, *ik heb den brief*, *die geschreven is*, *den geschrevenen brief*; *ik heb den gewandelden weg*. — Bij intransitieve werkwoorden dient ook het werkwoord *zijn* of *wezen* om, met het deelwoord verbonden, de tijden der voleindigde handeling of werking te vormen; bij voorb. *ik ben ontwaakt*, *ik was ontwaakt*, *ik zal ontwaakt zijn*, *ik zou ontwaakt zijn*, *ik ware ontwaakt geweest*. Evenwel drukken zulke omschrijvende vormen met *zijn* of *wezen* minder eene voltooide *handeling*, dan den op eene handeling of werking gevolgden *toestand* uit. — *Zullen*, dat als hulpwerkwoord van den toekomstigen tijd gebruikt wordt, blijft in deze aanwending zijne oorspronkelijke beteekenis van *moeten* getrouw: immers van hetgeen geschieden *moet*, mag men veronderstellen, dat het in een toekomstig tijdstip geschieden *zal*. Evenzeer is het duidelijk, hoe *ik zou lezen* eene voorwaardelijke kracht kan bezitten. Eigenlijk beduidt het: *ik moest lezen*, dat is, *in dien verleden tijd moest ik lezen*, vervolgens: *als die tijd daar was*, *als zich dat in dien tijd toedroeg*, *moest ik lezen*. Zoo gebruiken wij het voegwoord *indien*, dat eigenlijk *in dien tijd* beteekent, voorwaardelijk met de kracht van *in geval dat*, terwijl wij ons den tijd niet in het afgetrokkene,

maar met zijnen inhoud, dat is, met hetgeen in den tijd plaats heeft, verbonden, ja, eindelijk dit laatste alleen denken.

2). Soms vormt een intransitief werkwoord de tijden der voleindigde handeling (*de volmaakte tijden*) met het hulpwerkwoord *hebben*; soms met *wezen* of *zijn*. Doch groot is het verschil tusschen de beteekenis van het perfekt eens intransitieven werkwoords met *hebben*, en die van het perfekt eens intransitieven werkwoords met *zijn*. *Ik heb geloopt*, bij voorb., geeft rekenschap van eene tegenwoordig voleindigde handeling, op de vraag: *wat hebt gij gedaan?*; *ik ben geloopt* stelt een tegenwoordigen toestand voor, op de handeling gevolgd, en meldt dus, dat men zich, na geloopt te hebben *ergens* (ik ben *hierheen* geloopt) of *in zekeren toestand* (ik ben *moe* geloopt) bevindt. Maar sommige intransitieve werkwoorden zijn er, wier beteekenis van dien aard is, dat zij bij voorkeur met een der beide gezegde hulpwerkwoorden gebruikt worden. Een intransitief werkwoord wordt bij voorkeur, soms uitsluitend, met het hulpwerkwoord *zijn* zamengevoegd, wanneer het eene werking te kennen geeft, die vooral wegens den daarop gevolgden toestand als vroeger geschied vermeld wordt. Van dien aard zijn: *komen, weggaan, ontloopen, wijken, vluchten, landen, smelten, veranderen, verouderen, groeijen, worden, bersten, breken, verstijven, gelukken, geschieden, in het oog loopen, te gemoet gaan*; alsmede *sterven, vallen, neerzigen, ontwaken*, die eene werking aanduiden, die nauwelijks in haar verloop kan beschouwd worden, daar zij in een punt des tijds voorvalt. — Andere, daarentegen, die eene handeling aanduiden, welke, zoo zij als geschied vermeld wordt, bepaaldelijk wegens de werking zelve, niet wegens den daarop gevolgden toestand vermeld wordt, nemen in hunne volmaakte tijden bij voorkeur of uitsluitend *hebben* bij het deelwoord, bij voorbeeld: *staan, arbeiden, streven, lagchen, weenen, sneeuwen, regenen, mistasten, beven, leven, waken, heerschen, vechten, dorsten, slapen, rusten, zwijgen, bloeijen, spoeden, bloeden* enz., alsmede *kunnen, mogen, willen*. Bij

het werkwoord *wezen (zijn)* moest zoowel *hebben* als *zijn* de volmaakte tijden kunnen vormen en diende de voorkeur, aan het eene of het andere gegeven, af te hangen van den inhoud, dien men aan dat abstrakte werkwoord leent. Doch het gebruik heeft gewild, dat men thans uitsluitend zegt: *ik ben geweest* enz.

Aann. 1. *Liggen* en *zitten* behooren met *staan* en *rusten* tot die werkwoorden, welke het hulpwerkwoord *hebben* vorderen, en evenwel zegt men mede: *ik ben gelegen*, *ik ben gezeten*. Tot verklaring kan strekken, dat *gelegen* en *gezeten*, verbonden met *zijn*, den aard bezitten van adjektieven, die een voorzien zijn met het begrip, door den stam uitgedrukt, beteekenen (§. 68. 2. 2.): *gelegen*, *gezeten zijn* zijn dus omschrijvende uitdrukkingen voor *liggen*, *zitten*; zoo staat op oude grafsteenen: *hier is gerust*, voor: *hier rust*.

Aann. 2. Dat de werkwoorden *vergeten*, *volgen*, *beginnen* en verscheidene andere, terwijl zij een objekt bij zich hebben, niettemin zoo wel met *hebben* als met *zijn* worden zamengevoegd: *ik heb mijn lesboek* en *ik ben mijne les vergeten*, *ik heb* en *ik ben hem gevolgd*, *ik ben* en *ik heb mijn werk begonnen*, is een bewijs, dat deze werkwoorden eigenlijk intransitief zijn en het objekt alzoo oorspronkelijk niet in den accusatief bij zich hadden (zie Syntaxis §. 125. D.).

III. 1. De persoonsuitgangen, die den *subjunctief* in onderscheiding van den *indicatief* kenmerken, zijn onder I. opgegeven. Bij de ongelijkvloeiende werkwoorden van de eerste en de derde klasse (zie volg. §.) verschilt het enkelvoud des onvolmaakten verledenen tijds in den subjunctief van het enkelvoud diens tijds in den indicatief, behalve door de persoonsuitgangen, ook daarin, dat het enkelvoud des subjunctiefs even als het meervoud des indicatifs de open *a* bezit, bij voorb.: onvolmaakte verleden tijd enkelvoud aantoonende wijze: *ik sprak*, *hij sprak*; *ik las*, *hij las*; aanvoegende wijze: *ik sprake*, *hij sprake*; *ik laxe*, *hij laxe*.

2. Alleen in den *imperatief* is de tweede persoon enkelvoud overgebleven, die altijd bij het aanspreken van éénen persoon gebruikt wordt, al is het ook, dat daarbij het voornaamwoord *gij*, dat eigenlijk meervoud is, wordt uitgedrukt, bij voorb.: *ga gij*, *uw broeder blijve!* Deze tweede persoon enkelvoud, die het werkwoord in zijn kortsten vorm, den stamvorm, ver-

toont, is de eenige kenmerkende vorm van den imperatief. De eerste en de tweede persoon meervoud zijn gelijk aan deze personen in den tegenwoordigen tijd aantoonende wijze: *komt, zingen wij*. De derde persoon enkel- en meervoud wordt door den conjunctief praesens in dezelfde personen vervangen. Veelal worden de eerste en de derde persoon met behulp van het werkwoord *laten* gevormd: *laat mij, laat ons, laat hem of hen (voor hun) zingen*, dat zoo veel is als *laat mij enz. toe te zingen*; of *laat ik of hij, laten wij of zij zingen*, in welke uitdrukkingen *laten* de waarde heeft van *doen*, zoodat *laat hij zingen* hetzelfde is als *doe hij zingen* of *zinge hij*.

IV. Het *deelwoord* en de *infinitief* zijn naamwoordelijke vormen des werkwoords. Zij geven slechts den stoffelijken inhoud des werkwoords, dat is, de werking of den toestand door het werkwoord aangeduid, weder: *het deelwoord* stelt die werking of toestand als eene aan een voorwerp toe te schrijven *hoedanigheid*; de *infinitief*, als eene afgetrokkene *zelfstandigheid* voor (§. 90. A. Aanm.). Terwijl zij alzoo datgene missen, wat het werkwoord tot werkwoord maakt, namelijk de geschiktheid om zich, als het woord, dat de gedachte des sprekers inhoudt, met het onderwerp der rede te verbinden, hebben zij dit met het werkwoord gemeen, dat zij het onderscheid van *actief* en *passief*, alsmede de beteekenis van *tijd* vermogen uit te drukken. Alleenlijk echter drukken zij het objektief tijdsverschil (den *volmaakten* en den *onvolmaakten* tijd), uit, dat is, zij geven alleen te kennen, of de werking in een gegeven tijdstip voltooid is of voortduurt. De uitdrukking toch van den subjektieven (den tegenwoordigen, den verledenen en den toekomstenden) tijd is alleen aan het werkwoord gegeven, daar alleen het werkwoord den spreker zelve als maatstaf van den tijd doet kennen, dat is, den tijd der werking met betrekking tot den spreker uitdrukt (zie boven: II. 2). Bij gevolg zijn er twee deelwoorden: een *deelwoord van den onvolmaakten tijd*, dat eene *bedrijvende*, en een *deelwoord van den volmaakten tijd*, dat, van transitieve werkw. gevormd, eene *lydende* beteekenis

heeft ; alsmede twee *infiniteven* , een van den *onvolmaakten* en een van den *volmaakten tijd* , in het *actief* , en wederom twee *infiniteven* , een van den *onvolmaakten* en een van den *volmaakten tijd* , in het *passief* .

Aann. Doorgaans vermeldt men nog een deelwoord , alsmede een infinitief van den toekomenden tijd : volgens het bovenstaande is dit onjuist . Voor het deelwoord van den toekom. tijd geeft men uit eenen vorm als : *zullende gaan* ; doch wie , die zijne taal behoorlijk spreekt of schrijft , zal die uitdrukking bezigen , en niet veeleer zeggen : *voornemens of van zins zijnde te gaan* ? In deze zegswijze nu ligt de uitdrukking van het toekomstige niet in eenigen werkwoordelijken verbuigingsvorm , maar in de begrippen *voornemen* of *zin* . Wel is een vorm als *te zullen geven* in gebruik , bij voorbeeld : *ik beloof u te zullen geven* , *ik hoop u te zullen zien* , *ik denk hem er te zullen aantreffen* ; doch ook hier ligt de uitdrukking van het toekomstige in de begrippen *beloven* , *hopen* , *denken* , waarvan ten blijke strekt , dat men even goed met weglating van *zullen* kan zeggen : *ik beloof u te geven* , *ik hoop u te zien* , *ik denk* (dat is *ik verwacht*) *hem er aan te treffen* .

1. 1). Het *deelwoord van den onvolmaakten tijd* , gewoonlijk , hoezeer verkeerdelijk , *tegenwoordig deelwoord* genoemd , heeft bedrijvende beteekenis , weshalve het ook *bedrijvend deelwoord* mag heeten . Het ontstaat van den infinitief door toevoeging van den uitgang *d* : *hoorend* , *lopend* .

2). a. Het *deelwoord van den volmaakten tijd* , gewoonlijk *verleden deelwoord* , heeft , ten minste zoo het van een transitief werkwoord gevormd is , lijdende beteekenis , weshalve het ook *lydend deelwoord* kan genoemd worden . De vorm van dit deelwoord verschilt naar gelang het werkwoord sterk of zwak verbogen wordt : in het eerste geval eindigt het op *en* : *gelezen* ; in het tweede , op *d* , welke letter in sommige gevallen tot *t* verhard wordt (zie §. 99. 1.) : *gehoord* ; *gemaakt* , *gestraft* . Bovendien heeft dit deelwoord bij de sterke werkwoorden veelal eene vokaal van die des tegenwoordigen tijds van het werkwoord onderscheiden : *gebroken* van *breken* , *gebonden* van *binden* , *geleden* van *lijden* , *gekozen* van *kiezen* . Het deelwoordelijk voorvoegsel *ge* ontbreekt alleen vóór de lijdende deelwoorden van die werkwoorden , welke van

voorvoegsels voorzien of onscheidbaar met partikels verbonden zijn, bij voorb.: *verheugd, bedorven, ontwoekerd, geschied, verleden, doordrongen, aanschouwd, wederstreefd, mishandeld, ommuurd, ondermijnd, achtervolgd*: alleen de met *wan* verbonden werkwoorden hebben *ge* vóór dit voorvoegsel: *gewantrouwd, gewanhoopt*. Het is hetzelfde *ge*, dat wij als voorvoegsel bij naam- en werkwoorden hebben leeren kennen, en heeft oorspronkelijk dezelfde kracht als in de naamwoorden §. 68. 2. 2) vermeld.

b. Dit deelwoord maakt, vereenigd met het werkwoord *worden*, in alle zoo enkelvoudige als omschrijvende tijdvormen in onze taal *het passief* uit. In die tijden van het passief, tot welke een omschrijvende tijdvorm van het hulpwerkwoord *worden* benoodigd zou zijn, wordt het lijdend deelwoord van dit hulpwerkwoord echter doorgaans weggelaten, zoodat alsdan het werkwoord *zijn* alleen met het deelwoord verbonden den volmaakten tegenwoordigen, den volmaakten verledenen en den volmaakten toekomstenden tijd uitdrukt. De tijden van het passieve werkwoord zijn alzoo: onvolmaakte tegenwoordige tijd: *ik word vereerd*; volmaakte tegenwoordige tijd: *ik ben vereerd* of *vereerd geworden*; onvolmaakte verleden tijd: *ik werd vereerd*; volmaakte verleden tijd: *ik was vereerd* of *vereerd geworden*; onvolmaakte toekomstende tijd: *ik zal vereerd worden*; volmaakte toekomstende tijd: *ik zal vereerd zijn* of *vereerd geworden zijn*; onvolmaakte voorwaardelijke tijd: *ik zou vereerd worden*; volmaakte voorwaardelijke tijd: *ik zou vereerd zijn* of *vereerd geworden zijn*; verleden volmaakte tegenwoordige tijd: *ik ben vereerd geweest*; voorwaardelijke volmaakte verledene tijd: *ik was (ware) vereerd geweest*.

Aanm. De lijdende kracht van *ik word vereerd* ligt niet in het werkwoord *worden*, doch alleen in het deelwoord *vereerd*. *Worden* dient hier slechts om het nog niet geeindigd bestaan van den lijdenden toestand uit te drukken. Ook drukt het werkwoord uit zich zelve de betrekking van *bedrijvend* of *lijdend* niet uit: de Grieksche en Latijnsche passiva zijn in den grond reflexiva. Het naamwoord, daarentegen, vermag die betrekking uit te drukken: zoo heeft *gelach* eene actieve, *gebraad* eene passieve; *erkentelijk* eene actieve, *geloofelijk* eene passieve beteekenis.

c. Het deelwoord des volmaakten tijds van een werkwoord laat zich met het deelwoord des volmaakten tijds van het werkwoord *hebben* (*hebbende*) vereenigen en vormt dan een deelwoord van den volmaakten tijd met *actieve* beteekenis: *gezegd hebbende*, *geslagen hebbende*. De intransitieve werkwoorden, die hunne volmaakte tijden met behulp van *wezen* of *zijn* vormen, voegen het deelwoord *zijnde* bij hun deelwoord van den volmaakten tijd, en verkrijgen alzoo mede een deelwoord van dezen tijd met actieve beteekenis: *gegaan zijnde*, *gekomen zijnde*.

Aann. Een deelwoord van den onvolmaakten tijd in het passief met behulp van *wordende* gevormd, als: *bemind wordende*, verdient, waar het voorkomt, verworpen te worden. Attributief laat het zich niet gebruiken, wie toch zal van een *gelezen wordend boek* spreken?, en praedicatief gebezigd, kan het deelwoord ook zonder *wordend* een onvolmaakten tijd te kennen geven: *dit boek, vlijtig gelezen* (d. i. zoo *het vlijtig door u gelezen wordt*), *zal uwe kennis vermeerderen*. De lijdende deelwoorden van de werkwoorden, die eene handeling te kennen geven, die binnen geene bepaalde tijdsruimte afloopt, als *beminnen*, *achten* enz. drukken zelfs, attributief gebezigd, een onvolmaakten tijd uit: *de beminde vrouw is de vrouw, die bemind wordt; een vereerde vriend: een vriend, die vereerd wordt*.

2. De *infinitief van den onvolmaakten tijd* in het *actief* wordt gevormd van den stamvorm van het praesens des werkwoords met den uitgang *en* vermeerderd: *hooren*, *lezen*. De overige infinitieven worden door omschrijving gevormd. Die *van den volmaakten tijd* in het *actief* bestaat uit het deelwoord van den volmaakten tijd met den infinitief *hebben*, en bij intransitieve ook met den infinitief *zijn*: *gelezen (te) hebben*, *gelagchen (te) hebben*, *ontwaakt (te) zijn*; die van den *onvolmaakten tijd* in het *passief*, uit hetzelfde deelwoord met den infinitief *worden*: *gelezen (te) worden*; die van den *volmaakten tijd* in het *passief*, eindelijk, uit hetzelfde deelwoord met den infinitief *wezen* of *zijn* of *geworden zijn*: *gehoord (te) wezen*, *gelezen (te) zijn*, *bemind geworden (te) zijn*.

Aann. De infinitief is verbuigbaar. Men zegt met den infinitief in den genitief: *zingens tijd*. Voorheen had ook de datief een eigen vorm, bij voorbeeld: *te lezene*. Vandaar nog: *tot wederziens*; *op beziens*, *tot*

walgens toe, tot wederopzeggens toe. De *s* toch schijnt hier de ongewoon geworden en slepend voorkomende *e* van den datief te vervangen en alzoo *tot weerziens* voor *tot weerziene* te staan.

§. 98.

Sterke verbuiging.

A. Door *sterke* of *ongelijkvloeiende* werkwoorden verstaat men de zoodanige, die in den onvolmaakten verledenen tijd, of in het lijdend deelwoord (deelw. van den volmaakten tijd), of in beide vormen te gelijk, eene andere vokaal dan in den tegenwoordigen tijd vertoonen. Vergelijk voorts het gezegde in §. 97. I., en III. 1., en IV. 1. 2). Met de verdeeling der sterke werkwoorden in klassen is men reeds voorloopig in §. 31. 2. bekend gemaakt. Er zijn in het geheel tien klassen te onderscheiden, die hier achtereenvolgens beschouwd worden.

I. *Eerste Klasse.*

1. De kenmerkende vokalen dezer klasse zijn:

Tegenw. tijd, gebied. wijze en infinitief: zachte open of gesloten *e* (uit Goth. korte *i*, zie §. 6. 1.).

Onvolm. verled. tijd, enkelv.: gesloten *a* (reeds in het Gothisch, §. 5. 1.); meerv. en subjunctief: open *a* (uit Goth. *ǣ*, zie §. 5. 2.).

Deelw. van den volmaakten tijd: zachte open of gesloten *o* (uit Goth. korte *u*, zie §. 8. 1.).

2. 1). Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>bevelen</i> ,	<i>beval</i> ,	<i>bevolen</i> ;
<i>breken</i> ,	<i>brak</i> ,	<i>gebroken</i> ;
<i>nemen</i> ,	<i>nam</i> ,	<i>genomen</i> ;
<i>spreken</i> ,	<i>sprak</i> ,	<i>gesproken</i> ;
<i>steken</i> ;	<i>stak</i> ,	<i>gestoken</i> ;
<i>stelen</i> ,	<i>stal</i> ,	<i>gestolen</i> .

Aanm. Van *steken* komt niet zelden *gesteken*: dit moet als een verloop van deze tot de derde klasse beschouwd worden.

2). Buiten deze werkwoorden zijn er eenige, die voorheen dezelfde vokaalverwisseling vertoonden, gelijk zij dan ook oor-

spronkelijk tot dezelfde klasse behooren; thans hebben zij in den onvolm. verled. tijd eene *o* aangenomen (zie §. 8. 3.). Het zijn de volgende:

<i>scheren,</i>	<i>schoor,</i>	<i>geschoren;</i>
<i>treffen,</i>	<i>trof,</i>	<i>getroffen;</i>
<i>trekken,</i>	<i>trok,</i>	<i>getrokken;</i>
<i>vechten,</i>	<i>vocht,</i>	<i>gevochten;</i>
<i>vlechten,</i>	<i>vlocht,</i>	<i>gevlochten;</i>
<i>zweren,</i>	<i>zwoor,</i>	<i>gezworen.</i>

Aanm. 1. Ook *bevelen* heeft niet zelden *bevolen* in den onvolm. verled. t. meerv. Over *treffen* en *trekken* zie §. 6. 2. *Aanm. 2.*

Aanm. 2. Zoo *zweren* (*etteren*) in den onvolm. verl. t. soms *zwoer* maakt, schijnt dit aan verwarring van dit werkwoord met *zweren* (*een eed afleggen*), dat tot de vierde klasse behoort, te wijten.

Aanm. 3. *Scheren* (*maken, spelen, in gekscheren, eigenl. den gek scheren*) is zwak, alsmede in *zich wegscheren* (*zich weg maken*).

3. 1). Nu volgen nog eenige aanmerkingen omtrent werkwoorden, die mede tot deze klasse behooren, maar eene aanmerkelijke afwijking vertoonen.

a. *Bersten* (*barsten*, zie §. 5. 3.), dat nog in het deelwoord *geborsten* (of verkeerdelijk *gebarsten* en *gebersten*) heeft, is thans in den onvolmaaktten verledenen tijd zwak: *berstte* of *barstte*. De vorm *borst* (voor *barst*) is evenwel nog niet geheel buiten gebruik.

b. *Komen* staat voor *kwemen*, zie §. 8. 5.; *kwam* heeft den oorspronkelijken vorm behouden; *gekomen* staat voor *gekwomen*. In den eersten en derden persoon enkelvoud en in den tweeden persoon van den tegenwoordigen tijd, aantoonende wijze, (*ik kom*, —, *hij komt*; *gij komt*) heeft dit werkwoord eene gesloten *o*.

c. *Schrikken* is het eenige werkwoord van deze klasse, dat de *i* in den tegenw. tijd enz. behouden heeft. Het heeft in den onvolm. verledenen tijd nog veelal *schrok*, doch deze tijd wordt ook wel zwak verbogen gebruikt; het deelw. luidt *geschrokken*, soms *geschrikt*: het afgeleide intransitieve *verschrikken* heeft in het deelwoord *verschrokken*, vanwaar *onverschrokken*; het transitieve *verschrikken* heeft *verschrikt*.

d. Wreken, dat in het deelw. *gewroken* heeft, is thans gemeenlijk gelijkvloeiend in den onvolm. verled. tijd; vroeger luidde deze tijd doorgaans *wrook*, terwijl het substantief *wraak* nog de *a* bewaart, die aan het oudste imperf. toekwam.

2). *Helen*, oorspronkelijk regelmatig van deze klasse, is geheel gelijkvloeiend geworden: alleen bewaren *halm*; *hol*, *hullen* en *verholen* nog de sporen, dat *helen* eigenlijk sterk en van deze klasse is. — *Geboren* is een deelwoord van den volmaaktten tijd, alleen overgebleven van het werkwoord *beren*, *bar* (meervoud *baren*), *geboren* (*dragen*), waarvan nog *ontberen* bestaat, dat evenwel thans gelijkvloeiend is.

II. Tweede klasse.

1. De kenmerkende vokalen dezer klasse zijn:

Tegenw. tijd enz.: *i* of gesloten *e* (uit Gothisch *i*, zie §. 6.

1. en vergel. §. 7. 1.).

Onvolm. verled. tijd, enkelv.: gesloten *o* uit Goth. *a*, zie §. 8. 3.); meervoud en subjunct.: mede gesloten *o* (uit Goth. *u*, zie §. 8. 1.).

Deelw. van den volmaaktten tijd: gesloten *o* (Goth. *u*).

2. 1). Infinitief:	Onvolm. verl. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>binden</i> ,	<i>bond</i> ,	<i>gebonden</i> ;
<i>blinken</i> ,	<i>blonk</i> ,	<i>geblonken</i> ;
<i>dingen</i> ,	<i>dong</i> ,	<i>gedongen</i> ;
<i>dringen</i> ,	<i>drong</i> ,	<i>gedrongen</i> ;
<i>drinken</i> ,	<i>dronk</i> ,	<i>gedronken</i> ;
<i>dwingen</i> ,	<i>dwong</i> ,	<i>gedwongen</i> ;
<i>(be-)ginnen</i> ,	<i>(be-)gon</i> ,	<i>(be-)gonnen</i> ;
<i>glimmen</i> ,	<i>glom</i> ,	<i>geglimmen</i> ;
<i>klimmen</i> ,	<i>klom</i> ,	<i>geklommen</i> ;
<i>klinken</i> ,	<i>klonk</i> ,	<i>geklonken</i> ;
<i>krimpen</i> ,	<i>kromp</i> ,	<i>gekrompen</i> ;
<i>onderwinden</i> ,	<i>onderwond</i> ,	<i>onderwonden</i> ;
<i>(ver-)slinden</i> ,	<i>(ver-)slond</i> ,	<i>(ver-)slonden</i> ;
<i>slinken</i> ,	<i>slonk</i> ,	<i>geslonken</i> ;
<i>spinnen</i> ,	<i>spon</i> ,	<i>gesponnen</i> ;
<i>springen</i> ,	<i>sprong</i> ,	<i>gesprongen</i> ;

Infinitief:	Onvolm. verl. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>stinken</i> ,	<i>stonk</i> ,	<i>gestonken</i> ;
<i>vinden</i> ,	<i>vond</i> ,	<i>gevonden</i> ;
<i>winden</i> ,	<i>wond</i> ,	<i>gewonden</i> ;
<i>winnen</i> ,	<i>won</i> ,	<i>gewonnen</i> ;
<i>wringen</i> ,	<i>wrong</i> ,	<i>gewrongen</i> ;
<i>zingen</i> ,	<i>zong</i> ,	<i>gezongen</i> ;
<i>zinken</i> ,	<i>zonk</i> ,	<i>gezonken</i> ;
<i>(be-)zinnen</i> ,	<i>(be-)zon</i> ,	<i>(be-)zommen</i> ;
<i>(ver-)zwinden</i> ,	<i>(ver-)zwond</i> ,	<i>(ver-)zwonden</i> .

<i>bergen</i> ,	<i>borg</i> ,	<i>geborgen</i> ;
<i>delven</i> ,	<i>dolf</i> ,	<i>gedolven</i> ;
<i>gelden</i> ,	<i>gold</i> ,	<i>gegolden</i> ;
<i>kerven</i> ,	<i>korf</i> ,	<i>gekorven</i> ;
<i>melken</i> ,	<i>molk</i> ,	<i>gemolken</i> ;
<i>schelden</i> ,	<i>schold</i> ,	<i>gescholden</i> ;
<i>schenden</i> ,	<i>schond</i> ,	<i>geschonden</i> ;
<i>schenken</i> ,	<i>schonk</i> ,	<i>geschonken</i> ;
<i>smelten</i> ,	<i>smolt</i> ,	<i>gesmolten</i> ;
<i>zenden</i> ,	<i>zond</i> ,	<i>gezonden</i> ;
<i>zwellen</i> ,	<i>zwolg</i> ,	<i>gezwolgen</i> ;
<i>zwellen</i> ,	<i>zwol</i> ,	<i>gezwollen</i> ;
<i>zwenmen</i> ,	<i>zwom</i> ,	<i>gezwommen</i> .

Aanm. 1. Bij onze oude schrijvers vindt men ook zwakke vormen van het werkwoord *dingen*: evenwel schijnt *onbedingd* navolging van het Hoogd-unbedingt.

Aanm. 2. Over *zenden*, *schenden* en *schenken* zie men §. 6. 2. *Aanm. 2.* Zij werden vroeger geheel zwak verbogen. Het substantief *gezant* is niets anders dan het zwakke lijdend deelw. (voor *gezended*) van *zenden*, waarin de *a*, na de synkope van de vokaal des uitgangs en de versmelting van de *d* des uitgangs met die des stams, wederom voor den dag is gekomen, terwijl zij in *zenden* tot *e* was gewijzigd: even zoo staat *verwant* tot *wenden* en *genant* tot het oude *nennen* (*noemen*). Ook *onderwinden*, afgeleid van *wenden* (zie §. 7. 5.), is ten onrechte sterk. *Wenken* en *erven* hebben hunne oorspronkelijke zwakke verbuiging gehandhaafd, hozeer men wel eens *wonk*, *gewonken*; *orf* en *georven* hoort. *Gestollen* of zelfs wel *gestolten* is een ten onrechte sterke vorm des lijdenden deelwoords van het zwakke *stollen*, dat *gestold* behoort te hebben.

2). Eenige werkwoorden van deze klasse hebben thans in hun

onvolm. verled. tijd, in plaats der gesloten *o* (uit *a*), de vokaal *ie* aangenomen (zie §. 7. 6. Aanm.):

(be-)derven,	bedierf,	bedorven;
helpen,	hielp,	geholpen;
sterven,	stierf,	gestorven;
werpen,	wierp,	geworpen;
werven,	wierf,	geworven;
zwerfen,	zwierf,	gezworven.

3. 1). *Worden* behoorde oorspronkelijk regelmatig tot deze klasse, daar het in de drie vormen: *werden*, *ward*, *gewor-den* luidde. Het ontstaan der *o* vóór de *r* (in het praes.) heeft niets vreemds, zie §. 8. 4. Het thans gebruikelijke imperfect *werd* is door *Umlaut* (§. 6. 2.) ontstaan uit *ward*, en *wierd* heeft de vokaal met *bedierf*, *hielp* enz. gemeen.

2). Ook in *gorden* is de oorspronkelijke vokaal *e* (uit Goth. *ai=i*) in *o* verkeerd; doch dit werkwoord is dien ten gevolge zwak geworden; de oorspronkelijk sterke verbuiging blijkt echter nog uit de substantieven *gard* en *gaarde* (zie §. 31. 2. IIe klasse). — *Rennen*, thans gelijkvloeiend, was vroeger sterk: nog komt het deelwoord *geronnen* voor in de beteekenis van *snel geloopen*, en in *geronnen bloed* van het oude *gerinnen*, d. i. *zamenloopen*, *zamenvloeijen*. Ook *belgen* was oudtijds sterk, blijkens het deelw. *verbolgen*.

III. Derde klasse.

1. Tegenw. tijd enz.: *i* of zachte open *e* (uit Goth. *i*, zie §. 6. 1. en vergel. §. 7. 1.).

Onvolm. verled. tijd, enkelv.: gesloten *a* (als in het Goth.); meerv. en subjunctief: open *a* (uit Goth. *ē*, §. 5. 2.).

Deelw. van den volm. tijd: zachte open *e* (Goth. *i*).

2. Infinitief:	Onvolm. verl. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>bidden</i> ,	<i>bad</i> ,	<i>gebeden</i> ;
<i>liggen</i> ,	<i>lag</i> ,	<i>gelegen</i> ;
<i>zitten</i> ,	<i>zat</i> ,	<i>gezetten</i> ;
<i>eten</i> ,	<i>at</i> ,	<i>gegeten</i> ;
<i>genezen</i> ,	<i>genas</i> ,	<i>genezen</i> ;

Infinitief :	Onvolm. verled. tijd :	Deelw. v. d. volm. tijd :
(ver-)geten,	(ver-)gat,	(ver-)geten ;
geven,	gaf,	gegeven ;
lezen,	las,	gelezen ;
meten,	mat,	gemeten ;
treden,	trad,	getreden ;
vreten,	vrat,	gevreten.

Aanm. Eten heeft in het deelw. *gegeten* van het oude *geten* (voor *ge-eten*, comedere). Over het *geten*, dat den stam uitmaakt van ons *vergeten* (zie §. 95. 6. 1.).

3. 1). *a.* *Wegen* en *bewegen* hebben in den onvolm. verl. tijd en in het deelw. eene zachte open o aangenomen. Oorspronkelijk behoorden zij mede tot deze klasse. Het substantief *waag* en het werkw. *wagen* bewaren nog de vokaal van het vroegere imperf. *Bewegen* wordt bij oude schrijvers meestal zwak verbogen: ook bestond er een denominatief en bij gevolg zwak werkwoord *bewegen* van *weg*, in de beteekenis van *op weg*, *aan den gang brengen* (zie §. 95. 2. 3). *b.*

b. *Weven* bewaart thans alleen in het deelwoord *geweven* de sterke verbuiging. Het van *weven* afgeleide substantief *wafel* (naar de ruitjes of mazen dus geheeten) vertoont nog de vokaal van het oorspronkelijk imperfect.

c. Tot deze klasse behoort mede *wezen*, *was*, *gewezen*: alleenlijk komt *gewezen* niet meer als deelwoord, maar slechts als attributief adjektief voor (zie §. 65. II. 2. 2.), en voor het deelwoord dient thans de zwakke vorm *geweest* voor *geweesd*, dus tegen den regel in §. 97. IV. 1. 2). *a.* vermeld: deze afwijking heeft *geweest* met *behebt*, *gezant* en *verwant* (voor *behebd*, *gezand* en *verwand*) gemeen. *Wezen* komt voorts niet in den tegenwoordigen tijd van de aantoonende en van de aanvoegende wijze voor: in dien tijd dier beide wijzen wordt het vervangen door *ik ben*, *hij is*, en verder door vormen van *zijn*. Zie §. 100. III.

d. Verder is ook het werkwoord *zien* van dezelfde klasse. De oorspronkelijke vorm was *zeigen* of *zejen* (zie §. 7. 8.), die in het praes. en het part. in *zien* en *gezien* is overgegaan: alleen de onvolm. verl. t. bewaart den oorspronkelijken vorm. *zag*.

2). *Plegen* is geheel zwak geworden in de beteekenis van *begaan* (eene misdaad); desgelijks het afgeleide *verplegen*, en het zamengestelde *raadplegen*. Maar in de beteekenis van *gewoon zijn* is de onvolmaakte verledene tijd *plag* of, met paragogische *t* (zie §. 24. 2. 2.), *placht*.

IV. Vierde klasse.

1. Tegenwoordige tijd enz.: open *a* (Gothisch korte *a*, zie §. 5. 1.).

Onvolm. verl. tijd: *oe* (Goth. *ō*, zie §. 9. 1.).

Deelw. v. d. volm. tijd: open *a* (Goth. korte *a*).

2. 1). Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. t.:
<i>dragen</i> ,	<i>droeg</i> ,	<i>gedragen</i> ;
<i>graven</i> ,	<i>groef</i> ,	<i>gegraven</i> ;
<i>slaan</i> (voor <i>slagen</i>),	<i>sloeg</i> ,	<i>geslagen</i> ;
<i>varen</i> ,	<i>voer</i> ,	<i>gevaren</i> .

2). Eenige werkwoorden, oorspronkelijk van deze klasse, vertoonen een verloop tot de zevende klasse, daar zij in het imperf. de vokaal *ie* hebben:

<i>heffen</i> ,	<i>hief</i> ,	<i>geheven</i> ;
<i>scheppen</i> ,	<i>schiep</i> ,	<i>geschapen</i> ;
<i>wasschen</i> ,	<i>wiesch</i> ,	<i>gewasschen</i> ;
<i>wassen</i> ,	<i>wies</i> ,	<i>gewassen</i> .

Aanm. *Heffen* en *scheppen* bezitten in den tegenw. tijd den zwakken vorm (vergel. §. 6. 2. Aanm. 4.), vandaar hun dubbele konzont alleen in dien tijd: *geheven* staat voor *gehaven*.

3. 1). *a*. Sommige werkwoorden van deze soort hebben alleen in het deelw. den sterken vorm behouden:

<i>laden</i> ,	<i>laadde</i> (oudt. <i>loed</i>),	<i>geladen</i> ;
<i>malen</i> ,	<i>maalde</i> (oudt. <i>moel</i>),	<i>gemalen</i> ;
<i>lagchen</i> ,	<i>lachte</i> (oudt. <i>loech</i>),	<i>gelagchen</i> ;
<i>bakken</i> ,	<i>bakte</i> (oudt. <i>boek</i>),	<i>gebakken</i> .

Aanm. *Malen*, *schilderen* (Goth. *mēlan*, *schrijven*), is zwak, gelijk ook *malen* in de beteekenis van *met woorden* of *gebeden lastig vallen*. — *Bakken* had vroeger meermalen *biek*. Bilderdijk gebruikt nog het imperfekt *loeg* van *lagchen*, maar daarentegen het deelw. *belacht* van *belagchen*.

b. Ook *staan* (voor *standen*, zie §. 26. I. 1. 3.) is tot deze klasse te brengen. De onvolmaakte verledene tijd *stond* staat

voor *stoend* (voorheen met synkope *stoed*). De valsche vorm *stind* of *sling* is uit verloop tot de zevende klasse te verklaren, waarin men *ging* en *ving* aantreft van *gaan* (*gangen*) en *vangen*.

c. *Zweren* (een eed *afleggen*) behoorde oorspronkelijk tot deze klasse: nog luidt het imperf. *zwoer*; de *e* in den tegenw. tijd is ontstaan uit *a* (volgens §. 6. 2.), en daarna het deelw. (*gezworen*) gevormd naar het voorbeeld der werkwoorden van de eerste klasse.

2). *Waaïjen* is in het deelw. zwak: *gewaaïd*; doch het imperf. is sterk: *woei*, hozeer men ook *waaïde* zegt. Heeft de vorm *woei* recht van bestaan; dit is het geval niet met de vormen *joeg* en *vroeg* van *jagen* en *vragen*, die in het deelw. zwak zijn: *gejaagd* en *gevraagd*, en het ook in het imperfect behooren te wezen. — *Scheppen*, met *schop* of emmer ophalen, is zwak; doch oudtijds sterk: ook is het oorspronkelijk een en hetzelfde werkwoord met *scheppen*, creare, eigenlijk *bijeenhalen*: nog bewaart *schop* van *scheppen*, *ophalen*, een spoor, dat het ook in die beteekenis ongelijkvloeiend was. — *Verwaten*, thans adjektief, beteekenende *gevloekt*, is een verleden deelw. van een oud werkw. van deze klasse.

V. *Vijfde klasse.*

1. Tegenw. tijd enz.: *ij* (uit Goth. *ei*, zie §. 11. 1.).

Onvolmaakte verledene tijd, enkelvoud: harde *ee* (uit Goth. *ái*, §. 6. 4.); meervoud en subjunctief: zachte open *e* (Goth. *i*, §. 6. 1.).

Deelw. van den volmaakt. tijd: zachte open *e* (Goth. *i*).

2. Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd :
<i>bijten</i> ,	<i>beet</i> ,	<i>gebeten</i> ;
<i>blijken</i> ,	<i>bleek</i> ,	<i>gebleken</i> ;
<i>blijven</i> ,	<i>bleef</i> ,	<i>gebleven</i> ;
<i>dijgen</i> ,	<i>deeg</i> ,	<i>gedegen</i> ;
<i>drijten</i> ,	<i>dreet</i> ,	<i>gedreten</i> ;
<i>drijven</i> ,	<i>dreef</i> ,	<i>gedreven</i> ;
(<i>ver-</i>) <i>dwijnen</i> ,	(<i>ver-</i>) <i>dween</i> ,	(<i>ver-</i>) <i>dwenen</i> ;

Infinitief :	Onvolm. verled. tijd :	Deelw. v. d. volm. tijd :
<i>glijden</i> ,	<i>gleed</i> ,	<i>geleden</i> ;
<i>grijpen</i> ,	<i>greep</i> ,	<i>gegrepen</i> ;
<i>grijnen</i> ,	<i>green</i> ,	<i>gegrenen</i> ;
<i>hijgen</i> ;	<i>heeg</i> ,	<i>gehegen</i> ;
<i>hijschen</i> ,	<i>heesch</i> ,	<i>geheschen</i> ;
<i>kijken</i> ,	<i>keek</i> ,	<i>gekeken</i> ;
<i>kijven</i> ,	<i>keef</i> ,	<i>gekewen</i> ;
<i>knijpen</i> ,	<i>kneep</i> ,	<i>geknepen</i> ;
<i>krijgen</i> ,	<i>kreeg</i> ,	<i>gekregen</i> ;
<i>krijschen</i> ,	<i>kreesch</i> ,	<i>gekreschen</i> ;
<i>krijten</i> ,	<i>kreet</i> ,	<i>gekreten</i> ;
<i>kwijten</i> ,	<i>kweet</i> ,	<i>gekeweten</i> ;
<i>lijden</i> ,	<i>leed</i> ,	<i>geleden</i> ;
<i>(ge-)lijken</i> ,	<i>(ge-)leek</i> ,	<i>geleken</i> ;
<i>mijden</i> ,	<i>meed</i> ,	<i>gemeden</i> ;
<i>nijgen</i> ,	<i>neeg</i> ,	<i>genegen</i> ;
<i>nijpen</i> ,	<i>necp</i> ,	<i>genepen</i> ;
<i>pijpen</i> ,	<i>peep</i> ,	<i>gepepen</i> ;
<i>prijzen</i> ,	<i>prees</i> ,	<i>geprezen</i> ;
<i>rijden</i> ,	<i>reed</i> ,	<i>gereden</i> ;
<i>rjigen</i> ,	<i>reeg</i> ,	<i>geregen</i> ;
<i>rjiten</i> ,	<i>reet</i> ,	<i>gereten</i> ;
<i>rjven</i> ,	<i>reef</i> ,	<i>gereven</i> ;
<i>schijnen</i> ,	<i>scheen</i> ,	<i>geschenen</i> ;
<i>schijten</i> ,	<i>scheet</i> ,	<i>gescheten</i> ;
<i>schrijden</i> ,	<i>schreed</i> ,	<i>geschreden</i> ;
<i>schrijven</i> ,	<i>schreef</i> ,	<i>geschreven</i> ;
<i>slippen</i> ,	<i>sleep</i> ,	<i>geslepen</i> ;
<i>sljiten</i> ,	<i>sleet</i> ,	<i>gsleten</i> ;
<i>smjiten</i> ,	<i>smeet</i> ,	<i>gesmeten</i> ;
<i>snijden</i> ,	<i>sneed</i> ,	<i>gesneden</i> ;
<i>spjiten</i> ,	<i>speet</i> ,	<i>gespeten</i> ;
<i>spljiten</i> ,	<i>spleet</i> ,	<i>gespleten</i> ;
<i>stijgen</i> ,	<i>steeg</i> ,	<i>gestegen</i> ;
<i>stijven</i> ,	<i>steef</i> ,	<i>gesteven</i> ;
<i>strijden</i> ,	<i>streed</i> ,	<i>gestreden</i> ;
<i>strjken</i> ,	<i>streek</i> ,	<i>gestreken</i> ;
<i>tjigen</i> ,	<i>teeg</i> ,	<i>getegen</i> ;
<i>vrjien</i> ,	<i>vree</i> ,	<i>gevreën</i> ;
<i>wjken</i> .	<i>week</i> ,	<i>geweken</i> ;

Infinitief:	Onvolm. verl. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>wijten</i> ,	<i>weet</i> ,	<i>geweten</i> ;
<i>wijzen</i> ,	<i>wees</i> ,	<i>gewezen</i> ;
<i>wrijven</i> ,	<i>wreef</i> ,	<i>gewreven</i> ;
<i>zigen</i> ,	<i>zeeg</i> ,	<i>gezeggen</i> ;
<i>zwijgen</i> ,	<i>zweeg</i> ,	<i>gezwegen</i> ;
<i>(be-)zwijken</i> ,	<i>(be-)zweek</i> ,	<i>(be-)zweken</i> ;
<i>zwijmen</i> ,	<i>zweem</i> ,	<i>gezwemen</i> ;

Aanm. *Belijden* wordt thans ongelijkvloeiend gebruikt, als ware het van *lijden* afgeleid: het komt van het oude zwakke *lijen* (de *d* is epenthetisch, zie §. 22. I. 1. 3). en was dan ook vroeger zwak. — Ook *prijzen*, als afgeleid van het Fransche *prix*, behoorde eigenlijk, als vroeger, zwak te zijn. — Het werkwoord *wijzen* was almede bij de Ouden gelijkvloeiend, zoo als nog kan blijken uit het substantief *gewijzde*, dat oorspronkelijk het deelw. is van *wijzen*.

3. 1). Sommige der hier opgenoemde werkwoorden worden ook gelijkvloeiend gebruikt. Het zijn de volgende: *grijnen*, *hijgen*, *hijtschen*, *krijtschen*, *mijden* en *vermijden*, *tijgen* (*aantijgen*, wel te onderscheiden van *tijgen*, *trekken*, dat tot de zesde klasse behoort) en het van *zwijmen* afkomende *bezwijmen*. Daarenboven dient opgemerkt te worden, dat *krijgen*, in de beteekenis van *krijg voeren*, wijl het alsdan van het substantief *krijg* is afgeleid, zwak verbogen wordt; dat *pijpen*, wanneer het *op de pijp (fluit) spelen* beduidt, dat is, wanneer de beteekenis van het substantief *pijp* gedrukt wordt, en het mitsdien als van dit substantief afgeleid beschouwd moet worden, gelijkvloeiend zijn moet; doch als het *met mond of bek fluiten* beteekent, is het altijd sterk verbogen geworden; voorts, dat *stijven* in de beteekenis van (*in het kwaad*) *verharden* zwak is: *hij stijfde hem in zijn boos opzet*; doch anders sterk: *zij steef het linnen. Uw stemme steef dit loflijck Raetsbesluit* (Vondel). *Steef en beengestel en spieren* (Bilderdijk): *verstijven* is zwak, hoezeer Bilderdijk schrijft: *'t Dorrend lijf, versteven, stram*; eindelijk, dat *vrijen*, zoo het *vrij maken* beduidt, als van het adjektief *vrij* afgeleid, zwak is; desgelijks, wanneer het in de beteekenis van *beminnen*, objektief, met een uitgedrukten accusatief van het voorwerp, gebruikt wordt; doch zoo het subjektief, dat is

zonder uitgedrukten accusatief gebezigd wordt, alsdan staat de ongelijkvloeiende verbuiging van dit werkw. vast.

2). Blijkens nog in afgeleide woorden bestaande ongelijkvloeiende woordstammen waren vroeger ongelijkvloeiend: *gijpen*, van waar *gapen*; *kwijlen*, vanwaar *kwalster*; *spijen* (*spijgen*, dat is, *spuwen*), vanwaar *speeksel* voor *speekel* (§. 50. 4.). Ook *benijden* was eertijds sterk.

VI. Zesde klasse.

1. Tegenwoordige tijd enz.: *ie* (Goth. *iū*, §. 7. 6.) of *ii* (Oudd. *ū*, §. 14. 3.).

Onvolmaakte verleden tijd, enkelvoud: harde *oo* (Gothisch *áu*, §. 8. 6.); meervoud en subjonctief: zachte open *o* (Goth. *u*, §. 8. 1.).

Deelw. van den volmaakt. tijd: zachte open *o* (Goth. *u*).

2. Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>bieden</i> ,	<i>bood</i> ;	<i>geboden</i> ;
<i>(be-)driegen</i> ,	<i>(be-)droog</i> ,	<i>(be-)drogen</i> ;
<i>(ver-)drieten</i> ,	<i>(ver-)droot</i> ,	<i>(ver-)droten</i> ;
<i>gieten</i> ,	<i>goot</i> ,	<i>gegoten</i> ;
<i>kiezen</i> ,	<i>koos</i> ,	<i>gekozen</i> ;
<i>klieven</i> ,	<i>kloof</i> ,	<i>gekloven</i> ;
<i>liegen</i> ,	<i>loog</i> ,	<i>gelogen</i> ;
<i>(ver-)liezen</i> ,	<i>(ver-)loor</i> (zie §. 18. 2.),	<i>(ver-)loren</i> (verg. ald.);
<i>(ge-)nieten</i> ,	<i>(ge-)noot</i> ,	<i>genoten</i> ;
<i>rieken</i> ,	<i>rook</i> ,	<i>geroken</i> ;
<i>schieten</i> ,	<i>schoot</i> ,	<i>geschoten</i> ;
<i>vlieden</i> ,	<i>vlood</i> ,	<i>gevloden</i> ;
<i>vliegen</i> ,	<i>vloog</i> ,	<i>gevloogen</i> ;
<i>vlieten</i> ,	<i>vloot</i> ,	<i>gevloten</i> ;
<i>vriezen</i> ,	<i>vroos</i> (<i>vroor</i>);	<i>gevrozen</i> (<i>gevroren</i>);
<i>zieden</i> ,	<i>zood</i> ,	<i>gezoden</i> .

<i>buigen</i> ,	<i>boog</i> ,	<i>gebogen</i> ;
<i>druipen</i> ,	<i>droop</i> ,	<i>gedropen</i> ;
<i>duiken</i> ,	<i>dook</i> ,	<i>gedoken</i> ;
<i>fluiten</i> ,	<i>floot</i> ,	<i>gefloten</i> ;

Infinities :	Onvolm. verl. tijd :	Deelw. v. d. volm. tijd :
<i>kluiven</i> ,	<i>kloof</i> ,	<i>gekloven</i> ;
<i>kruizen</i> ,	<i>krooi</i> ,	<i>gekrooijen</i> ;
<i>kruipen</i> ,	<i>kroop</i> ,	<i>gekropen</i> ;
<i>luiken</i> ,	<i>look</i> ,	<i>geloken</i> ;
<i>pluizen</i> ,	<i>ploos</i> ,	<i>geplozen</i> ;
<i>ruiken</i> ,	<i>rook</i> ,	<i>geroken</i> ;
<i>schuilen</i> ,	<i>school</i> ,	<i>gescholen</i> ;
<i>schuiven</i> ,	<i>schoof</i> ,	<i>geschoven</i> ;
<i>sluiken</i> ,	<i>slook</i> ,	<i>gesloken</i> ;
<i>sluipen</i> ,	<i>sloop</i> ,	<i>geslopen</i> ;
<i>sluiten</i> ,	<i>sloot</i> ,	<i>gesloten</i> ;
<i>snuiven</i> ,	<i>snoof</i> ,	<i>gesnoven</i> ;
<i>snuiten</i> ,	<i>snoot</i> ,	<i>gesnoten</i> ;
<i>spruiten</i> ,	<i>sprout</i> ,	<i>gesproten</i> ;
<i>sputten</i> ,	<i>spoot</i> ,	<i>gespoten</i> ;
<i>stuiven</i> ,	<i>stoof</i> ,	<i>gestoven</i> ;
<i>zuigen</i> ,	<i>zoog</i> ,	<i>gezogen</i> ;
<i>zuipen</i> ,	<i>zoop</i> ,	<i>gezopen</i> .

Aanm. Het zij men *fluiten* als afgeleid van het Fransche *flûte*, het zij als een klanknabootsend woord beschouwt, altijd is het vreemd, dat dit werkwoord ongelijkvloeiend is: in de beteekenis van *op de fluit spelen* wordt het beter zwak verbogen, vergelijk het boven (V. 3. 1.) gezegde over *pijpen*. — Bilderdijk bezigt ten onrechte *doorgloor* (voor *doorgloorde*), als ware dit een imperfect van deze klasse.

3. 1). Van de opgesomde werkwoorden komen mede gelijkvloeiend voor: *klieven*. Niettemin zijn *kloof*, *gekloven*, niet alleen verbogen vormen van *kluiven*, maar ook van *klieven*: van het imperf. van dit *klieven* komen dan ook *klaauw* (een klankverwisselende stam) en *klooven*. Verder worden mede zwak gebezigd: *kruizen* en *schuilen*, alsmede, wat het imperfect aangaat, *zieden*.

2). Tot deze zesde klasse behoort ook *tijgen*, *toog*, *getogen* (zie §. 11. 2. *Aanm.* 3.), alsmede *spugen* (*spuigen*) en *spoegen*: *spoog*, *gespogen*; *spuwen* heeft de zwakke vormen: *spuwde*, *gespuwd*. — *Ontploken* (nog bij Bilderdijk: *met de wicken blij ontploken*) behoort bij het verouderde sterke *ontpluiken* (*ontsluiten*).

VII. *Zevende klasse.*

1. Tegenw. tijd enz.: gesloten *a* (Goth. *a*):

Onvolm. verled. tijd: *ie* (meest overgegaan in korte *i*: Oudd. *ia*: in het Goth. zijn de praeterita van deze en de drie volgende soorten geredupliceerd).

Deelw. van den volmsakten tijd: gesloten *a* (Goth. *a*).

2. Infinitief:	Onvolm. verl. t.	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>gaan</i> (voor <i>gangen</i>),	<i>ging</i> ,	<i>gegaan</i> (voor <i>gëgangen</i>);
<i>hangen</i> ,	<i>hing</i> ,	<i>gehangen</i> ;
<i>vallen</i> ,	<i>viel</i> ,	<i>gefallen</i> ;
<i>vongen</i> ,	<i>ving</i> ,	<i>gevangen</i> ;
<i>houden</i> (voor <i>halden</i>),	<i>hield</i> ,	<i>gehouden</i> (voor <i>gehalden</i>).

Aann. De vorm *hong* voor *hing*, bij Bilderdijk en Borger veelvuldig, is af te keuren. Het werkwoord *hangen* toch behoort tot deze, niet tot de vierde klasse.

3. Sommige werkwoorden van deze klasse hebben alleen in het deelwoord den sterken vorm behouden:

<i>bannen</i> ,	<i>bande</i> (oudt. <i>bien</i>),	<i>gebannen</i> ;
<i>spannen</i> ,	<i>spande</i> (oudt. <i>spien</i>),	<i>gespannen</i> ;
<i>spouwen</i> (voor <i>spalden</i>),	<i>spouwde</i> ,	<i>gespouwen</i> ;
<i>vouwen</i> (voor <i>valden</i>),	<i>vouwde</i> ,	<i>gevouwen</i> ;
<i>zouten</i> (voor <i>zalten</i>),	<i>zoutte</i> ,	<i>gezouten</i> .

VIII. *Achtste klasse.*

1. Tegenw. tijd enz.: open *a* (Goth. *ē*, zie §. 5. 2.).

Onvolm. verled. tijd: *ie* (Oudd. *ia*).

Deelw. van den volmaakten tijd: open *a* (Goth. *ē*).

2. Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>blazen</i> ,	<i>blies</i> ,	<i>geblazen</i> ;
<i>laten</i> ,	<i>liet</i> ,	<i>gelaten</i> ;
<i>raden</i> ,	<i>ried</i> ,	<i>geraden</i> ;
<i>slapen</i> ,	<i>sliep</i> ,	<i>geslapen</i> .

3. *Braden*, dat nog in de 17de eeuw *bried* vormde, is thans alleen in het deelw. (*gebraden*) sterk. — *Raden* wordt thans vaak in het imperfect zwak verbogen gebezigd, doch ten onrechte. Daarentegen geven wij aan het werkwoord *zich gelaten* in het imperfect *geliel*: ten onrechte, daar dit woord afkomt van het substantief *gelaat*.

IX. *Negende klasse.*

1. Tegenwoordige tijd enz.: harde open *oo* (Gothisch, *áu*, §. 8. 6.).

Onvolm. verled. tijd: *ie* (Oudd. *ia*).

Deelw. van den volm. tijd: harde open *oo* (Goth. *áu*).

2. Infinitief:	Onvolm. verl. t.	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>loopen</i> ,	<i>liep</i> ,	<i>geloopen</i> ;
<i>stooten</i> ,	<i>stiet</i> ,	<i>gestooten</i> ;
<i>houwen</i> (voor <i>hooven</i>),	<i>hieuw</i> ,	<i>gehouden</i> (voor <i>gehooven</i>).

3. Tot deze klasse behooren mede *brouwen*, *brouwde*, *gebrouwen*, dat echter in het imperf. en soms in het deelwoord (*gebrouwd*) zwak geworden is, en *roepen*, *riep*, *geroepen*.

Aann. Over den samenhang van de vokaal *oe* met de harde *oo* (Goth. *áu*) zie §. 9. 2., en ald. de *Aann.* Reeds in het Goth. ging *áu* soms in *ô* over, blijkens *fullatôjis* (*volmaakt*) en *ubiltôjis* (*euveldoende*), die kenmerklijk van *tánjan*, *doen*, afkomen.

X. *Tiende klasse.*

1. Tegenw. tijd enz.: harde open *ee* of *ei* (Goth. *ái*, §. 6. 4. en 10. 1.).

Onvolm. verled. tijd: *ie* (Oudd. *ia*): thans is deze tijd gelijkvloeiend.

Deelw. van den volmaakten tijd: *ee* of *ei* (Goth. *ái*).

2. Infinitief:	Onvolm. verled. tijd:	Deelw. v. d. volm. tijd:
<i>heeten</i> ,	<i>heette</i> (voor <i>hiet</i>),	<i>geheeten</i> ;
<i>scheiden</i> ,	<i>scheidde</i> (voor <i>schied</i>),	<i>gescheiden</i> .

Aann. Aan het werkwoord *zweeten* wordt veelal het deelw. *gezweeten* toegekend. Beschouwt men het als afgeleid van het zelfstandig naamwoord *zweet*, dan dient het gelijkvloeiend te zijn; maar dit naamwoord kan ook een stamvorm van *zweeten* zijn. — *Gebreeën* voor *gebreed* (van *breijen*) komt van een ouder *brijden*, nog in het Friesch aanwezig.

B. De door voorvoegsels afgeleide, alsmede de met partikels verbondene werkwoorden volgen in de verbuiging hunne stamwerkwoorden. Dus wordt *verbinden* als *binden*, *omsluiten* als *sluiten* verbogen. Desgelijks de oneigenlijk zamengestelde *vrijlaten*, *grootspreken* enz. als *laten* en *spreken*, *spelevaren* als

varen. *Beraadslagen, glimlagchen, herbergen, verwalkomen*, zijn zwak, daar zij niet met *slagen* (*slaan*), *lagchen*, *bergen* en *komen* zijn zamengesteld, maar van *raadslag*, *glimlach*, *herberg* en *welkom* zijn afgeleid: *verwelkomen* heeft de gesloten *o* in den eersten en den 3den pers. enkel, en in den 2den persoon (*ik verwelkom, hij verwelkomt, gij verwelkomt*); in den onvolmaakten verledene tijd (*ik verwelkomde*) en in het lijdend deelwoord (*verwelkomd*). — Ten onrechte zegt Bilderdijk *wat gij raadsloegt over mij, Zij aan u-alleen verbleven*. — Over *beeldhouwen, pluimstrijken, dwarsdrijven*, vergelijkte men §. 39. II. 3. en ald. Aanm. 1. Het zamengestelde *paalmzingen* schijnt noch in het imperfect noch in het lijdend deelwoord voor te komen.

§. 99.

Zwakke verbuiging.

1. De onvolmaakte verledene tijd der gelijkvloeiende of zwakke werkwoorden is gekenmerkt door den uitgang *de*, die in *te* overgaat, wanneer de slotkonzont des stams hard is (*p, t, k*) of scherp (*f, s, ch*), bij voorbeeld: *stroopte, haatte, maakte, strafte, pochte, braste*. Over het algemeen gesproken gaat in dezelfde gevallen de uitgang *d* des deelwoords van den volmaakten tijd in *t* over, bij voorb.: *gestroopt, gemaakt, gestraft, gepocht, gebrast*. Doch de uitgang des deelwoords smelt weg in de slotkonzont des stams, indien zij eene *t* is, bij voorb.: *geacht* voor *geached*. Hij smelt met de slotkonzont des stams zamen, zoo zij eene *d* is, bij voorb.: *gebaad* voor *gebaded* (zie §. 26. II. 3. Aanm. 1). De *s* achter eene toonlooze *i* is geenszins voor eene volkomen scherpe *s* te houden, al wordt zij ook dubbel geschreven (verg. §. 64. II. 6.); van daar dat men zegt: *vonnisde*, en *gevonnisde misdadigers*.

2. De vokaal, die zich oorspronkelijk tusschen den stam en den uitgang van het imperfect bevond (zie §. 26. II. 3.) blijft

slechts in het imperfekt der werkwoorden, wier stam eene *t* met voorafgaands gesloten vokaal op het eind heeft, vooral in het meervoud, in de gedaante eener toonlooze *e*, niet zelden aanwezig; als: *wij* of *zij* *zettel*den. In den vorm *wij* of *zij* *zetten*, namelijk, is alle verschil tusschen het praesens en het imperf. opgeheven. Voor den tweeden persoon *zettel*det kan ook *zettet* volstaan, aangezien in den tegenw. tijd *gij* *zet* gezegd wordt, met incensmelting van de *t* des verbuigingsuitgangs met die des stams (zie §. 97. I. 3.).

3. Over de apokope van den uitgang van de zwakke imperf. *zeide*, *leide*, *woude*, *zoude* en *konde*, van *zeggen*, *leggen*, *willen*, *zullen* en *kunnen*, zie §. 28. 2. Deze apokope kon hier plaats vinden, omdat deze vormen, in weêrwil van het gemis diens uitgangs, toch, wegens het verschil der vokaal, van het praesens onderscheiden zijn. Over de werkwoorden *willen*, *zullen* en *kunnen*, waartoe deze drie laatste imperfekten behooren, wordt beneden (§. 100. II. 1. en V. 1.) gehandeld. Het imperf. van *leggen* en *zeggen* behoudt in het meerv. ook bij de versmelting van *eg* tot *ei* (zie §. 10. 2.) den volkomen vorm: *wij* *leiden*, *gij* *leidet*, *zij* *zeiden*. Evenmin is de onderdrukking van de syll. *de* gebruikelijk in het meervoud van *ik* *zou* en *ik* *kon*; deze imperfekten echter verliezen in den 2^{den} pers. de *e* des uitgangs: *gij* *zoudt*, *gij* *kondt*. *Wou* heeft in den eersten en den tweeden pers. meerv. *wij*, *zij* *wilden*. In den tweeden pers. *gij* *woudt* of *wildet*. De versmelting van *eg* tot *ei* vertoonen ook de lijdende deelwoorden, alsmede de 3de pers. enkelv. en de 2de pers. tegenw. tijd, aant. wijs, van *leggen* en *zeggen*: *geleid*, *gezeid*; *hij*, *gij* *leit*, *zeit*, welke vormen echter de regelmatige *gelegd*, *gezegd*, *legt*, *zegt*, niet uitsluiten, evenmin als *legde*, *zegde*, door *leide* of *lei*, *zeide* of *zei*, worden uitgesloten.

§. 100.

Verbuiging der onregelmatige werkwoorden.

A. De onregelmatige werkwoorden zijn te onderscheiden, ten eerste, in dezulke, wier onregelmatigheid haren grond heeft in eene overoude synkope van de verbindingsvokaal tusschen den stam en de uitgangen van den onvolm. verled. tijd en van het deelw. van den volm. tijd; ten tweede, in zoodanige werkwoorden, die in den tegenw. tijd den vorm van een ongelijkvloeienden onvolm. verled. tijd bezitten; eene derde soort van onregelmatigheid vertoont het werkwoord *zijn*, hierin bestaande, dat het zijne vormen van verschillende stammen ontleent; eene vierde, het werkwoord *doen*, hetwelk eene zonderlinge verwarring van vormen aanbiedt, terwijl eindelijk, ten vijfde, een paar werkwoorden, *willen* en *hebben*, slechts schijnbaar onregelmatig zijn.

I. De synkope van de oorspronkelijke verbindingsvokaal tusschen den stam en de uitgangen van den onvolm. verled. tijd en van het deelw. van den volmaakten tijd bij de gelijkvloeiende werkwoorden, is algemeen, zie §. 26. II. 3. Doch bij enkele werkwoorden is deze synkope overoud en bracht zij eene verscherping van den slotkonzonant van den stam in haar gevolg mede. Deze werkwoorden zijn:

1. *Brengen, denken* en *dunken*. Deze hebben in hunne onvolm. verled. tijden en in hunne lijdende deelwoorden: *bracht, gebracht; dacht, gedacht; docht, gedocht*. *Brengen* en *denken* bezitten eene *e* uit *a* ontstaan (zie §. 6. 2. Aanm. 2.): hun regelmatig imperfect en deelwoord zou dus zijn *brangede, gebrangede; dankede, gedanked*; doch de overoude synkope der verbindingsvokaal tusschen stam en uitgang veroorzaakte de scherpe aanblazing der *g* van *brengen* en der *k* van *denken* tot *ch*, waarbij de *d* des uitgangs in *t* moest overgaan, en tevens

de neusklank (*n*) van den stam verdween; alzoo ontstond *brachte*, *gebracht*, en *dachte*, *gedacht*. De eerst later ingevoerde apokope der *e* van den uitgang *de* (*te*) des imperfekts hebben *bracht* en *dacht* (voor *brachte*, *dachte*) met al de onregelmatige werkwoorden van deze soort gemeen. — Gelijk *denken* (voor *danken*), *dacht* en *gedacht*, zoo heeft *dunken*, *docht* en *gedocht*.

Aanm. 1. In het Grieksch ziet men op gelijke wijze door synkope der verbuigingsvokaal aspiratie ontstaan in *νεγκραθε* voor *νεγκράγαις*.

Aanm. 2. Het behoud van de oorspronkelijke *a*, die in de overige vormen gewijzigd is tot *e*, bespeurt men behalve in *bracht*, *dacht*, *gebracht* en *gedacht*, ook in *gezant* van *zenden*, *verwant* van *wenden*, en *gestalte* van *stellen* (zie §. 98. A. II. 2. 1). *Aanm. 2.*)

Aanm. 3. Gelijk het onbehoorlijk is *brocht* en *gebracht*, *docht* en *gedocht* voor *bracht* en *gebracht*, *dacht* en *gedacht*, uit te spreken; zoo is het insgelijks onverdedigbaar aan het terugwerkend onpersoonlijk werkwoord *dunken* de vormen *dacht* en *gedacht* toe te voegen: men behoort te zeggen: *mij docht*, *ons heeft goed gedocht*.

2. *Zoeken*, *werken* en *koopen*. *Zoeken* heeft in den onvolm. verled. tijd *zocht* voor *zoekede*, en in het deelw. *gezocht* voor *gezoeked*, waarbij, na hetgeen tot verklaring van de vormen *bracht* enz. gezegd is, niets op te merken valt, dan dat de open vokaal van den grondvorm na de scherpe aanblazing van de slotkonzonant in de gesloten *o* overgegaan is. *Werken* staat voor *worcken* (zie §. 6. 3.): de gesynkopeerde vormen *wrocht* en *gewrocht* vertoonen, behalve hetgeen zij met al de werkwoorden van deze soort gemeen hebben, eene metathesis der *r* (zie §. 29. 1.). Voor het overige heeft dit werkwoord van den vorm *werken* de regelmatige vormen *werkte* en *gewerkt* ontwikkeld, die als de gewone verbuigingsvormen van *werken* worden gebruikt, terwijl *wrocht* en *gewrocht* tot den hoogerem stijl behooren en in de beteekenis van *uitwerken* (operari) worden genomen. *Koopen* biedt in de vormen *kocht* en *gekocht* een nieuw voorbeeld der verandering van de open vokaal in de geslotene na de scherpe aanblazing van den slotklank des stams, en vertoont voorts de klankverspringing van de geaspireerde lipletter (*f*) in de geaspireerde verhemelteletter (*ch*), zie §. 17.

II. 4: *kocht* en *gekocht* staan dus voor *koft* en *gekoft*.

Aanm. Van (*ver-*)*knopen* is een deelw. *verknocht* overgebleven, hetwelk op dezelfde wijze gevormd is als *gekocht* van *koopen*. Gelijk *verknocht* staat tot *knopen*, en *gekocht* tot *koopen*, staat, eindelijk, het adjekt. *berucht* en het subst. *gerucht* tot *roepen*.

3. *Weten*, *moeten* en *durven*. *Weten* heeft in het imperfect *wist*. Regelmatig zou deze tijd *wetede* luiden; doch uit de samenstooting van de *t* en *d*, na de overoude synkope der verbindingsvokaal, ontstond de klank *st*, en hierna werd de stamklank *e* tot de oorspronkelijke *i* teruggebracht (zie §. 6. 1. 1). *a.* *Aanm.* 4). Het deelwoord van den volm. tijd luidt *geweten*, een ten onrechte sterke vorm: een spoor van den oorspronkelijk zwakken vorm bezitten wij in het adjektief *bewust* voor *bewist* (zie §. 13. 2.). — Het imperf. *moest* van *moeten* is op dezelfde wijze uit *moetede* ontstaan, als *wist* uit *wetede*. Ook *moeten* heeft in het deelw. den sterken vorm *gemoeten* gekregen voor *gemoest*. — *Durven* heeft in den onvolm. verled. tijd, behalve *durfde*, ook den vorm *dorst*. Dit *dorst* is eigenlijk een imperfect van het verloren *dorren*, welks beteekenis (*wagen*) op *durven*, dat eigenlijk *behoeven* (*derven*) beteekent, is overgegaan. De vorm *dorst*, voor *dorrede*, schijnt een vorm *dordede* (zie beneden II, 1. *Aanm.*) te vooronderstellen: eerst uit de samenstooting toch der dubbele *d*, na synkope der verbindingsvokaal, kon de klank *st* ontstaan. Het deelw. is regelmatig: *gedurfd*.

Aanm. 1. Gelijk de *st* van den uitgang dezer imperfecten uit de samenstooting van *t* en *d* ontstond, zoo is in het Latijnsche *est* voor *edit* en *estis* voor *editis*, de *st*, na de synkope der *i*, uit de samenstooting der *d* en *t* ontstaan. In het Goth. gaat ook de *t* des uitgangs van den 2den persoon enkelv. van den verled. tijd, waar zij achter eene *d*, *t* of *th* van den stam des werkwoords te staan komt, met deze in *st* over: *báust* voor *báudt* (van *biudan*, *bieden*); *bigast* voor *bigat't* (van *bigitan*, Eng. *to beget*); *quast* voor *quatht* (van *quithan*, Eng. *quoth*, Oudnederd. *queden*).

Aanm. 2. De werkwoorden *weten* en *durven* (*dorren*) behooren, blijkens hun oorspronkelijken praesensvorm, te gelijker tijd tot de tweede soort der onregelmatige werkwoorden. Zie beneden: II. 2. *Aanm.*

II. De werkwoorden, die nu volgen, hebben in hun tegenw.

tijd den vorm van een ongelijkvloeienden onvolm. verled. tijd.

1. *Kunnen* en *zullen*. *Kunnen* heeft in het praes. *ik kan*, —, *hij kan*, *wij kunnen*, *gij kunt*, *zij kunnen*. Dit nu is een regelmatig imperfect naar de tweede klasse der ongelijkvl. werkwoorden: vandaar het ontbreken der *t* in den 3^{en} pers. enkelv., en het vokaalverschil tusschen enkel- en meerv. zie §. 98. A. II. 1: *kunnen* staat voor *konnen* (zie §. 13. 1.). Zoodra *ik kan* de beteekenis van het imperfect verloren en die van een praesens aangenomen had, ontwikkelde zich een nieuw en wel zwak imperfect met de vokaal van het meervoud des voormaligen imperfects: *ik konde*, of met afwerping van den uitgang *de*: *ik kon* (zie §. 99. 3.). Het deelw. van den volm. tijd is *gekond* of *gekund*, waarvoor men echter veelal, met ten onrechte sterken vorm, *gekonnen* hoort bezigen. — *Ik zal*, meerv. *wij zullen* (voor *zollen*), is desgelijks een regelmatig imperfect naar dezelfde klasse der sterke werkwoorden, en even als *ik konde* staat tot *ik kan*, staat *ik zoude* (d. i. *ik zolde*, zie §. 16. 3.) of *ik zou* tot *ik zal*. Een deelw. van den volm. tijd is bij *zullen* niet in gebruik.

Aanm. Nog niet geheel verouderd is van *kunnen* de onvolm. verled. tijd *ik kost*, welke, als *dorst* uit *dordede*, uit een vorm *kondede* ontstaan moet zijn. *Kondede* en *dordede* zijn vormen met verdubbelden uitgang, alsof ook *konde* en *dorde*, even als *kan* en *dar*, de beteekenis van een praesens aangenomen gehad hadden. Ook *beginnen* heeft, buiten het gewone imperfect *begon*, mede *begonde* en *begost*, welke vormen bewijzen, dat ook *begon* (ja zelfs *begonde*), even als *ik kan* en *ik zal*, eenmaal als praesens moet aangemerkt worden zijn: hoe toch zou zich anders uit *begon* een nieuw zwak imperfect hebben kunnen ontwikkelen?

2. *Mogen* heeft insgelijks in het praesens: *ik mag*, —, *hij mag*, *wij mogen*, *gij moogt*, *zij mogen*, de verbuiging van een sterk imperfect. De *o* evenwel, dit dit werkwoord overal behalve in het enkelv. van den tegenw. tijd vertoont, is aan dialectverschil toe te schrijven: de vormen toch met *o* zijn aan het Oudduitsche *magan* ontleend: in het Gothisch behield *ik mag* in het meerv. en in al de overige verbuigingsvormen de *a*, die ook ons substantief *macht* behouden heeft. — De vorm des imperfects *ik mocht* (voor *mogede*) is van denzelfden aard als die

der imperfekten van de eerste soort der onregelmatige werkwoorden (zie boven I. 1.). De subjunctief van den tegenw. tijd is *ik moge*, en het deelw. *gemocht*: van *vermogen* is een deelwoord *vermogen* voor *vermocht* in gebruik.

Aanm. *Durven* en *weten* hebben oorspronkelijk mede een praesens met den vorm van een ongelijkvloeiend praeteritum. Het praesens van *durven* luidde voorheen: *ik darf*, —, *hij darf*, *wij durven* enz. (zoo had *dorren*: *ik dar*, —, *hij dar*, *wij durren*, *gij durt*, *zij durren*); dat van *weten* heeft in het enkelvoud eene harde *e*, in het meervoud eene zachte, en is dus een praeteritum naar de vijfde klasse der sterke werkwoorden (zie §. 98. V. 1.): het luidde in het Goth.: *váit*, *váist* (voor *váit't*, zie deze §. I. 3. Aanm. 1.), *vait*, *vitum*, *vituth*, *vitun*; en luidt nog in het Hoogd., *ich weifs*, *du weifst*, *er weifs*, *wir wissen*, *ihr wisset*, *sie wissen*, alzoo met duidelijk vokaalverschil tusschen enkel- en meervoud en zonder *t* in den 3en persoon enkelvoud.

III. Het werkwoord *zijn* ontleent van ouds zijne vormen van verschillende stammen. Het praes. van de aantoon. wijze is: *ik ben*, —, *hij is*, *wij zijn*, *gij zijt*, *zij zijn*; dat van de aanvoegende wijze: *ik zij*, *hij zij*, *wij zijn* enz. De infinitief *zijn* is van de meervoudvormen des indicatiefs ontleend. De onvolm. verled. tijd *was* behoort tot het boven onder de sterke werkwoorden der derde klasse (§. 98. A. III. 3. 1). *c.*) vermelde *wezen*, dat eigenlijk *wonen*, *blijven*, beteekent. Het meerv. *wij*, *zij waren*, *gij waart*, en de subjunct. *ik ware* vertoonen den gewonen overgang van *s* in *r* (§. 18. 2.).

Aanm. *Ik ben* staat voor *ik bem*, welke vorm den oorspronkelijken persoonsuitgang van den 1en persoon enkelv. (*m*) bezit achter den wortel *be*, die wij in het Sanskr. *bhu*, het Grieksche *φν*-, en het Lat. *fu-* (*fui*, *futurus*) terugvinden. De oude tweede pers. enkelv. van het praes. *du best* of *bist*, en het gemeene *benje*, zijn van denzelfden wortel. *Hij is* (voor *ist*) behoort met *wij zijn*, enz. *ik zij* enz., tot een wortel, die in het Sanskr. *as*, in het Gr. en Lat. *es* luidde (Gr. *ἐσμι* = *ἔσμι*). Even als in het Lat. *sum* en *sim* (voor *esum*, *esim*), is in *wij zijn*, *ik zij* enz. de vokaal van den wortel vóór de *z* verloren gegaan (vergel. §. 25. 1.).

IV. *Doen*. De tegenw. tijd van dit werk. luidt: *ik doe*, —, *hij doet*, *wij doen*, *gij doet*, *zij doen*; de onvolm. verled. tijd: *ik deed* (voor *dede*), —, *hij deed*, *wij deden*, *gij deedt*, *zij deden*; het deelw. van den volm. tijd *gedaan* (voor *gedaden*); het deelw. van den onvolm. tijd is *doende*; maar

het zamengestelde *voldoen* heeft *voldoend*, met epenthet. *n* (zie §. 50. 5. 3). Aanm.), een vorm, die in zwang is gekomen, dewijl het eigenl. deelwoord *voldoende* den aard eens adjektiefs verkregen had.

Aanm. Het is hier de plaats niet eene proeve te leveren ter verklaring der zonderlinge vormen van dit werkwoord, hetwelk vele zwaarigheden aanbiedt, die niet volkomen op te lossen zijn, omdat wij het in de Goth. bronnen niet terugvinden. Ik verwijs deswegens naar mijne grootere Spraakleer, bl. 614 en 615.

V. 1. *Willen* is geheel regelmatig, behalve in den 3^{en} pers. enkelv. van den tegenw. tijd, waar het gemis der *t* valt op te merken. Dit is daaraan te wijten, dat dit werkwoord van ouds de vormen van de aantoon. wijze ontbeert, voor welke de aanvoegende wijze in de plaats treedt: alzoo is *hij wil* gelijk *hij wille*. Nevens *wilde* bestaat een ander imperf. *wou*, voor *woude* (verg. §. 99. 3.) en dit voor *wolde* (zie §. 16. 3.), dat tot *wollen* moet gebracht worden, een vorm, van onds bestaande nevens *willen*, en welks vokaal (*o*) aan de werking der *w* schijnt toe te schrijven (vergel. §. 8. 5.).

2. *Hebben* is oorspronkelijk een regelmatig zwak verbogen werkwoord. *Hebben* staat met door verdubbeling gehandhaafde *b* (zie §. 17. I. 1. Aanm.) en met gewone verandering der vokaal (§. 6. 2.) voor *haben* (Goth. *haban*). Tot dezen vorm *hebben* behooren: *ik heb* (en subjunct.: *ik hebbe*, *hij hebbe*), *wij hebben*, *gij hebt* (*gij hebbet*), *zij hebben*; daarentegen is *hij heeft* (voor *hevet*, d. i. *havet*) verbogen van *haben*. Het imperf. *ik had* enz. staat bij apokope (§. 28. 2.) voor *hadde* en dit bij synkope (§. 26. I. 2. 3). Aanm.) voor *hav'de* of liever *haafde*, insgelijks van *haben*, waartoe ook *gehad* voor *gehav'd* of *gehaafd* behoort. Dit deelwoord *gehad* komt nimmer bijvoegelijk voor, noch ook in verbinding met *worden*: daartoe is het te zeer tot den aard van een vormwoord (of hulpwerkwoord) overgegaan. Het adjektief *behebt* (voor *behebd*) is verbogen van *hebben*.

B. De met partikels verbonden onregelmatige werkwoorden worden even zoo als de eenvoudige onregelmatige werkwoorden verbogen, dus *bedenken* als *denken*, *toebrenge* als *brenge*,

verzoeken als *zoeken*, *verkoopen* als *koopen*, *toedoen* als *doen*; doch de van *werken* afgeleide *bewerken* (zoo veel als *veroorzaken*) en *verwerken* (zoo veel als *door bearbeiding verdoen*) worden regelmatig zwak verbogen, ten ware het eerste zoo veel als *tot het voorwerp van zijn arbeid maken*; het tweede *anders werken* zou moeten beteekenen.

§. 101.

*Over het gebruik der verschillende verbuigingsvormen
des werkwoords.*

A. Opmerkingen aangaande den *grammatischen persoon*:

1. Daar de grammatische persoon des werkwoords in onze taal niet door de persoonsuitgangen des werkwoords alleen kan uitgedrukt worden, zoo moet het subjekt bij elk praedikaat door een substantief of een persoonlijk voornaamwoord worden aangewezen. Onder de op dezen regel bestaande uitzonderingen (zie Syntaxis §. 117. 1. a.) behoort mede het geval, dat het praedikaat bestaat in eenen *imperatief*, bij voorbeeld: *heb de goedheid*; *eert uwen vader en uwe moeder*. Bij den imperatief, namelijk, wordt het persoonlijk voornaamwoord van den 2^{den} persoon slechts dan uitgedrukt, wanneer de persoon in tegenstelling van een of meer anderen met nadruk moet vermeld worden; bij voorbeeld: *gij, blijf*; *zij kunnen vertrekken*; zoo ook: *komt gij hier*; *zij mogen heengaan*. Blijkens dit laatste voorbeeld plaatst men dan het persoonl. voornaamwoord even goed achter als vóór den imperatief, hetwelk reeds genoegzaam bewijst, dat het, eigenlijk overtollig, slecht nadruks-halve, bij wijze van vocatief, aan het werkwoord in dezen vorm wordt toegevoegd.

2. Dat de *persoon* en het *getal* des werkwoords met die des subjekts overeenkomen moeten, leert de Synt. (§. 130. A.). Hier vermelden wij slechts eenige gevallen, waar de aard en beteekenis der grammatische vormen des subjekts bij de aanwending des getals of des persoons in aanmerking komen.

1). *a.* Wanneer vóór een meervoudig substantief een kollektief woord in het enkelvoud staat, welks beteekenis in die mate verzwakt is, dat het zoo veel beduidt, als een bijvoegelijk telwoord *veel* of *weinig* enz., alsdan kan het werkwoord in het meervoud staan; bij voorbeeld: *daar komen een menigte, een boel, heel wat menschen aan; er zijn nog maar een beetje appelen in.*

b. Desgelijks komt in een zin, welke de vragende uitdrukking *wat voor* met een meervoudig substantief tot subjekt heeft, het getal des praedikaats met dit substantief, niet met het eigenlijk grammatisch subjekt *wat* overeen: *wat voor menschen komen daar?* dat eigenlijk zijn moest: *wat voor menschen komt daar?* (zie §. 90. B. III. 2. 2). Aanm. 2.).

2). *a.* Zulke uitdrukkingen, die uit een paar, op de §. 82. II. 2. vermelde wijze, naauw verbonden substantieven bestaan, hebben haar werkwoord in het enkelvoud bij zich, bij voorbeeld: *geld en goed is verteerd; tier en leven is er uit; man en paard verdronk.*

b. Volgen verscheidene subjekten op elkander, maar worden deze ten slotte in een enkel kollektief zamengevat, alsdan staat het praedikaat in het enkelvoud, bij voorb.: *eer, plicht, belang, alles moet u daartoe doen besluiten.*

c. Zoo twee of meer subjekten door zoodanige voegwoorden verbonden worden, die de aandacht bij elk afzonderlijk bepalen, heeft de getalsovereenkomst alleen met het naastblijvende onderwerp plaats: bij voorb.: *noch hij, noch zijn broeder heeft mij bezocht; hij of zijn vriend zou mij bericht zenden; zoolwel de vader als de moeder trok zich de zaak aan.*

3). Wanneer twee of drie subjekten van verschillende grammatische personen bij één werkwoord behooren, staat dit in het meervoud van den persoon, welke den voorrang heeft. De eerste persoon nu heeft den voorrang boven den tweeden en den derden, en de tweede boven den derden persoon: *ik en gij hebben*, of: *ik en gij, wij hebben; ik en gij zijn; gij en hij zijt. Ik en gij, ik en hij of zij*, kunnen in *wij za-*

mengevat worden; doch *gij en hij* of *zij* kunnen niet in één voornaamwoord worden zamengevat, vermits, bij gemis van een onderscheiden vorm van het persoonlijk voornaamwoord van den 2^{den} persoon enkelvoud, dit slechts eene onaangename herhaling van hetzelfde *gij* zou medebrengen. — Staat eene ontkennende copulatieve of eene disjunctieve conjunctie tusschen de voornaamwoorden van verschillenden persoon, zoo richt zich het werkwoord in persoon en getal naar de naastbijzijnde voornaamwoorden: *ik noch gij kunt; hij of ik heb; ik of hij is bereid*. Evenwel laat men in de taal des gemeenen levens in dit geval doorgaans het praedikaat in persoon met het eerstgenoemde persoonl. voornw. overeenkomen, terwijl men het tweede persoonl. voornaamw. als een buiten de constructie ingelascht zinlid aanmerkt: *hij of ik heeft het gedaan; gij noch ik kunt komen*, mits de tegenstelling tusschen de persoonlijke voornaamwoorden niet door herhaling der conjunctie of op eenige andere wijze sterk uitkome: *noch gij noch ik kan komen; of ik of gij zult gaan; niet alleen hij, maar ook gij zijt overtuigd*.

B. Opmerkingen aangaande de tijden:

1. De *tegenwoordige tijd* dient soms om verledene of toekomstige gebeurtenissen te vermelden, te weten, wanneer de spreker zich het verledene of toekomstige als tegenwoordig voor den geest haalt. Bij voorbeeld: *'t Was schriklijk ruw en koud: de scherpe hagels vlogen; De losgewaaide sneeuw stuift rondom hun in de oogen* (Tollens). *Wanneer ik hen zal gegaan zijn, en u plaats zal bereid hebben, zoo kome ik weder, en zal u tot mij nemen* (Joh. 14: 3.). *Morgen gaan wij op reis. Binnen tien dagen ben ik bij u*.

2. De *onvolmaakte verledene tijd* gebruikt men, wanneer men een verleden feit vermeldt zonder het in betrekking tot den tegenwoordigen toestand te beschouwen; den *volmaakten tegenwoordigen tijd* (doorgaans *volmaakt verleden tijd* genoemd), daarentegen, wanneer men van eene handeling gewaagt, die een tegenwoordigen toestand bewerkt heeft.

Evenwel kan het noodig zijn, den volmaakten tegenwoordigen (volm. verled.) tijd aan te wenden, al gewaagt men juist niet van eene handeling, die den tegenwoordigen toestand als haar resultaat heeft achtergelaten:

1). Wanneer men een verleden feit als een voorwerp, een gewonnen resultaat zijner tegenwoordige wetenschap vermeldt; bij voorbeeld: *allereerst hebben er koningen te Rome geregeerd.*

2). Wanneer men van gebeurtenissen des dagelijkschen levens, die mitsdien niet tot de geschiedenis behooren, verslag doet zonder zelf daarbij tegenwoordig geweest te zijn. Zoo zal men zeggen: *er is gisteren een groot ongeluk gebeurd; de bliksem is zoo even in den kerktoren geslagen.* Bezigde men hier den verhalenden verleden tijd: *er gebeurde gisteren enz.; zoo even sloeg de bliksem enz.*, alsdan zou de schijn bestaan, als of de spreker daarbij tegenwoordig was geweest.

Aann. De historische voordracht toch (in den onbepaalden verled. tijd) berust op de fictie, dat de verhaler zelve bij het gebeurde tegenwoordig is geweest: bij werkelijk historische feiten nu zal niemand zich ten dezen aanzien vergissen en wat slechts tot den vorm behoort voor werkelijk houden; maar bij kortelings gebeurde alledaagsche zaken, die nog geen voorwerp van geschiedkundigen aard zijn geworden, zou de vergissing mogelijk, ja, noodzakelijk wezen, bij aldien de spreker den historischen verledenen tijd en niet den volm. tegenw. tijd aanwendde. Deze laatste tijd toch heeft het vermogen om het feit als van den spreker verwijderd voor te stellen, in zoo verre hij te kennen geeft, dat de spreker zich dit feit slechts in zijne gevolgen voorstelt.

3. Gelijk men niet zelden den tegenw. tijd in plaats van den toekomenden bezigt (zie boven: B. 1.), zoo gebruikt men niet minder dikwijls den volmaakten tegenwoordigen tijd in plaats van den *volmaakten toekomenden*. Dit kan zonder gevaar van misverstand geschieden, daar de nevensgaande toekomende tijd genoegzaam de kracht van zulk een volmaakten tegenwoordigen tijd, in plaats van den volmaakten toekomenden gebezigt, aanwijst. Dus in: *ik zal komen, zoodra als ik gegeten heb* (voor *gegeten zal hebben*). In geval aldus de volmaakte tegenwoordige tijd de plaats van den volmaakten toekom. tijd be-

kleedt, is het niet raadzaam tevens den tegenw. tijd in de plaats van den toekom. tijd te bezigen. In den volgenden zamengestelden zin: *als ik gegeten heb, kom ik*, zou, namelijk, de tegenw. tijd *kom ik*, opgevat kunnen worden als een onbepaald tegenw. tijd, in welk geval het beteekenen zou: *ik kom telkens, ik kom gewoonlijk, als ik gegeten heb.*

4. De *opeenvolging der tijden* in het verband der rede hangt eenig en alleen van den aard des onderwerps en de voorstelling des sprekers af. De loop der gedachte kan, bij voorbeeld, den overgang van den volm. tegenw. tot den onvolm. verled. tijd natuurlijk medebrengen. Aldus in het volgend voorbeeld: *al zijne zonen zijn omgekomen: de een werd bij een uitval der vijanden door een kanonskogel getroffen, de ander sneuvelde bij het bestormen der vesting.* Hier gaat de verhaler van het *vermelden* van het tegenwoordig bestaande (*zijn omgekomen*) tot het *verhalen* van het gebeurde (*werd getroffen — sneuvelde*) over.

C. Opmerkingen aangaande den *subjunctief* en den *imperatief*.

I. Men bezigt den *subjunctief*:

1. Wanneer de handeling of de toestand vermeld wordt als bestaande in de *bedoeling* of den *wensch* des subjekts.

1). In dit geval bevat de hoofdzin een der werkwoorden *wil- len, begeren, verlangen, hopen, verzoeken, bidden, smee- ken, waken, zorgen, op zijne hoede zijn* en dergelijke. Bij voorb.: *hij wil, dat men hem groete; ik hoop, dat hij tijdig kome; hij wenscht, dat er eendracht tusschen ons heersche; hij bidt, dat hij hem niet wegzende; hij waakt, tracht te verhoeden, dat de stad niet bij verrassching ingenomen worde; zij zorgen, dat het geschiede.*

Aann. Volgt in den objektieven zin achter *willen* een indicatief, zoo heeft dit werkwoord de beteekenis van *beweren*, bij voorb.: *hij wil, dat de be- klaagde onschuldig is.* Volgt een indicatief na *hopen*, zoo beteekent het *er voor houden, vooronderstellen*: *ik hoop, dat hij wijs genoeg is.* Na *zorgen* en *waken* kan ook eene stellige uitspraak volgen, bij voorb.: *hij zorgt, dat de stad niet ingenomen wordt, d. i. de stad wordt niet inge- nomen, en hij is degeen, die daarvoor zorgt.*

2). Bevat de hoofdzin geen werkwoord van *wenschen* enz. , dan moet de conjunctie of het conjunctieve woord , dat aan het hoofd van den afhankelijkten zin staat , te kennen geven , dat de handeling of de toestand slechts in den wil, het verlangen of de behoefte des subjekts bestaat, bij voorb.: *hij leert, opdat hij wijs worde; hij zegt het, opdat zijn zoon eenmaal beseffe; hij behoeft een vriend, die hem de oogen opene* (d. i. *daartoe, dat deze hem de oogen opene*); *zij maken eene overeenkomst, dat geen hunner voortaan de rechten zijns nabuurs schende, d. i. daartoe strekkende, dat geen hunner enz.*

Aann. 1. In zoodanige zinnen kan ten overvloede het hulpwerkwoord *mogen* in den subjunctief aangewend worden, bij voorb.: *hij wenscht, dat hij tijdig komen moge; hij leert, opdat hij wijs worden moge.*

Aann. 2. Vooral in de taal des gemeenzamen levens omschrijft men den subjunctief achter de (onder 1.) opgegeven werkwoorden veelal door het hulpwerkwoord *zullen*: *hij wil, dat men hem groeten zal; ik hoop dat hij tijdig genoeg komen zal* (vergel. §. 90. B. I. 2. 2.), en wordt de afhankelijke zin met *opdat* of een dergelijk conjunctief woord, vervangen door een infinitief met het voorzetsel *om*: *hij leert om wijs te worden; een vriend om hem de oogen te openen* (zie Syntax. §. 146. A. III. 3.). Ja! bij de meeste der meergenoemde werkwoorden kan een infinitief het objekt der bedoeling inhouden, wanneer het subjeet van het praedikaat de bedoelde handeling zelf kan uitvoeren, bij voorb.: *ik wensch te komen; ik hoop het eenmaal te zien gebeuren.* Bij de werkwoorden *raden, vermanen, heeten* (bevelen) enz. bezigt men bij voorkeur den infinitief, om den zin niet slepend te maken: *hij raadt hem niet achter te blijven; hij vermaant hem tijdig gereed te wezen* (zie Syntax. §. 146. A. II.).

3). Eindelijk kan ook de wensch in een zelfstandigen volzin zonder voegwoord of voorgaanden hoofdzin door een werkwoord in den subjunctief, die dan de waarde van een optatief heeft, worden uitgedrukt: *'Sterf' wie strijden kan, en vatbaar is voor beven* (Bilderdijk). *Legg' geen list die onschuld lagen* (Tollens). *God zij met u en zegene u! Geve God! Moge hij wijs worden!* Hier is het evenwel mogelijk, het voegwoord *dat* vóór den zin te plaatsen: *dat God met u zij!* enz., waaruit blijkt, dat bij zulk eene spreekwijze een hoofdzin als *ik wensch* ten grondslag ligt.

2. Voorts wordt de subjunctief gebezigt in *hypothetische zinnen*, als men de handeling of den toestand, bij wijze van *vooronderstelling*, als bestaande aanneemt, terwijl men in het midden laat, of het vermelde werkelijk bestaat, ja, in de meeste gevallen, overtuigd is, dat het tegendeel van het vooronderstelde waar is. Bij voorb.: *hij zij rijk of moge rijk zijn of arm, toch rust op hem de verplichting; hoe hij zich ook aanstelle of aanstellen moge; welke schatten hij ook bezitte of bezitten moge; als of hij geleerd ware; mits hij mij hierin niet te leur stelle; al ware hij nog geleerder; indien hij vroeger gekomen ware; wanneer dit ongeluk niet geschied ware; als (zoo) hij indachtig geweest ware. Met hoeveel ophef het worde aangekondigd* (v. d. Palm). *Ieder Christen, waar en wanneer hij leve* (Borger). De conjuncties *ten zij, ten ware*, maken een negatieven vooronderstellenden zin uit: *tenzij is het en zij of het zij niet; ten ware, het en ware of het ware niet*; dat is: *voorondersteld dat het niet zij of ware, dat enz.* Achter *ten zij, ten ware*, volgt het werkwoord mede in den subjunctief: *ten zij of ten ware (dat) hij zelf kome.*

Aanm. Vermeldt men in hypothetischen vorm iets, waarvan men aanneemt, dat het werkelijk bestaat, bestaan heeft of bestaan zal, in dier voege, dat men bij den hypothet. zin: *indien dit zoo is*, denkt: *en werkelijk is het zoo*, alsdan bezigt men in den hypothet. zin den indicatief, bij voorb.: *hij is arm geworden, hoezeer of ofschoon hij rijk was; hij zal niet betalen, alhoewel of hoewel hij rijk is; indien hij komen mag, enz. Hoezeer geen Engel uit den hemel kwan* (v. d. Palm). *Al heeft men geen bloed te wreken* (dezelfde). *Hoe fel ook 't harte dringt* (Bilderd.).

3. In de derde plaats bezigt men den subjunctief in *voorwaardelijke (conditionale) zinnen*. In zulke zinnen staat het werkwoord steeds in het imperfect dezer wijze, of wendt men een omschrijvenden vorm met het imperfect van *zullen* aan (zie §. 97. II. 3.). De voorwaardelijke zin gaat altijd met een hypothetischen (vooronderstellenden) zin gepaard, op deze wijze: *ware hij inschikkelijker geweest, zoo ware ik niet weigerachtig gebleven* of *zoo zoude ik niet weigerachtig ge-*

bleven zijn; indien hij het vermogen gehad hadde, zou hij betaald hebben.

Aann. 1. Wordt vóór eenen vooronderstellenden zin met een werkwoord in het imperfect geene conjunctie uitgedrukt, zoo moet, zal de zin hypothetisch blijven, een voorwaardelijke zin volgen: anders wordt de zin *optatief*, bij voorb.: *ware hij rijk! gebruikte hij zijnen tijd beter!* Dat zulke zinnen, hoezeer naar de beteekenis optatief, werkelijk hypothetisch zijn, blijkt daaruit, dat zij veelal *of, och of*, vóór zich nemen: dit *of* toch beduidt niets anders, dan *indien*. Alzoo is *ware hij rijk! of hij rijk ware!* eigenlijk: *indien hij rijk ware*, namelijk, *zoo zou mijn wensch vervuld zijn*. Ook de *modale zinnen*, die met *als, alsof, of*, beginnen zijn eigenlijk hypothetisch: *of dit niet genoeg ware*.

Aann. 2. Wordt de hypothetische zin zonder voorwaardelijken zin in het gestelde geval optatief; een voorwaardelijke zin, daarentegen, bij welken de hypothetische zin wordt verzwegen, wordt *potential*, dat is, duidt aan, wat in zeker geval mogelijk geschieden zou; bij voorb.: *het ware te wenschen; ik zou wel lust hebben; ik weet wel, wat ik in uwe plaats deed* (voor *dede*) of *zou doen; dat zou mij zeer goed vlijen*. — De *subjunct.* van den tegenw. tijd heeft potentiale kracht in het volgende voorb.: *Maar kan de volghende eeuw gelooven, Dat uitgedreven en verschoven, De moeder der Monarchen dwael? En zwerf, te water en te lande?* (Vondel): dat is: *zou dwalen en zwerven*.

4. Voorts vindt men door goede Schrijvers de aanvoegende wijze niet zelden aangewend in andere gevallen, als:

1). In zoogenaamde *indirekte vragen*, dat is, in afhankelijke zinnen, wier inhoud eene vraag is. Bij voorbeeld: *om aen te zien hoe Mars mijn' bruitschat rijt, Verscheure, en schenne, en dompele in ellende* (Vondel). *Vraagt eerst, wat leven zij en sterven* (Bilderdijk). *Dan eerst kunnen wij met volkomene gerustheid beoordeelen, wie zijn huis op eene rots en wie het op eenen zandgrond gebouwd hebbe* (Borger). *Dan ziet men wat er te denken zij* (Van der Palm). *Wie deze misdadiger zij, hoe misdadig hij te voren geweest zij, verschilt niet* (Beets). Door dien *subjunctief* drukt de schrijver uit, dat hij de beantwoording der vraag als *twijfelachtig* wil beschouwd hebben. Kan de beantwoording niet *twijfelachtig* zijn, alsdan komt deze wijze niet te pas, en Borger zegt, bij voorbeeld, *verkeerdelijk*: *Hoe moeilijk het ware — dit kan de inhoud van de boeken des Nieuwen Testaments getuigen*.

2). Achter *eer* en *tot* (*dat*), wanneer de op een dezer voegwoorden volgende zin de vermelding van eene onzekere toekomst inhoudt: *Eer hij neervall' voor de voeten Van de trots gekroonde Min* (Vondel). *Eer 't water ziede en luidt beginn' te bruischen* (dezelfde). *Tot dat de dag verkoele en 't bloed verfrisch'* (Bilderdijk). *Tot eens een Heer herleev', die muiters temmen kan* (dezelfde). Doch ziet de afhankelijke zin achter eene dier conjuncties niet op eene onzekere toekomst, dan ware de subjunctief misplaatst: *Alexanders sabel rust, Eer de werelt is gewonnen, Eer de helt zich zelf verwint* (Vondel). *Hij rust niet, totdat hij hem onverhoeds overvalt* (v. d. Palm). *Hij stoot den sterksten reus — eer nog zijn arm kan treffen* (Bilderdijk).

3). In *modale* zinnen (zie Syntaxis §. 145. III. 5.), die eene gedachte inhouden, wier verwezenlijking niet te verwachten of te hopen is; bij voorbeeld: *Waar vindt uw kunstmin één' Homeer, Wiens zang zijn' eernaam niet onteer'? Of waar uw hart een Pylades, Die niet verbleek' voor 't offermes?* (Bilderdijk), dat is: *waar vindt uw kunstmin éenen zoodanigen Homerus, dat hij zijnen eernaam niet onteeren zal. — En duld er indruk in noch naam, Waar over zich uw rechtheid schaam!* (dezelfde), dat is: *van dien aard, dat uwe rechtheid zich daarover zou moeten schamen.*

4). In zelfstandige afhankelijke zinnen, die behooren bij eenen hoofdzin, welke een schijnbaar onpersoonlijke uitdrukking inhoudt, wanneer men den inhoud van dien afhankelijken zin, slechts als gewenscht of mogelijk, niet als werkelijk aanwezig wil doen voorkomen. Bij voorbeeld: *Het is nullig, dat hij kleine onaangenaamheden ondervinde. Licht dat m' er ook van mij niet beter zij te vreden* (Bilderdijk). Zoo had Bilderdijk geschreven: *Den Christen voegt het, dat hij lijde,* voor *lijdt*, indien hij zich den Christen niet als reeds werkelijk lijdend had gedacht.

Aann. Hezeer de bestaande conjunctiefvormen, uit een etymologisch oogpunt beschouwd, aan de gelijknamige *tijden* van den indicatief beantwoor-

den (zoo staat *ik hebbe* nevens *ik heb*, *ik ware* nevens *ik was*), strekken echter de tijdvormen in den subjunctief *geenszins* ter uitdrukking van een zuiver tijdsbegrip. Deze wijze geeft te kennen, dat het gezegde slechts in de gedachte en niet in de werkelijkheid bestaat. Wat nu niet werkelijk bestaat, bestaat ook niet in dien vorm des bestaans, welken wij *tijd* noemen. De praesensvorm van den subjunctief wordt aangewend, wanneer de handeling of de toestand in de bedoeling of den wensch des sprekers bestaat, en vormt dus eene wijze van voorstelling, welken men den *spectativus* of *expectativus* zou kunnen noemen; het imperfect van den subjunctief, daarentegen, heeft *voorwaardelijke* kracht; terwijl beide, praesens en imperfect, vatbaar zijn om in hypothetische zinnen gebruikt te worden. Evenwel gebruikte men voorheen het imperf. van den subjunctief om daar, waar van eene verledene gebeurtenis sprake was, datgene uit te drukken, wat het praesens van den subjunctief te kennen geeft bij de vermelding van tegenwoordige handelingen. Gelijk men in het praes. zegt: *hij bidt, dat hij hem niet onvoldaan wegzende*, zoo zeide men in het imperfect: *hij bad, dat hij hem niet onvoldaan wegzonde*. Dit gebruik van het imperf. subjunct. is thans verouderd: men zegt in plaats van die uitdrukking: *dat hij hem niet onvoldaan wegzenden mocht*, en bezigt alzoo het imperf. van het hulpwerk. *mogen*, hetwelk, gelijk alle zwakke werkwoorden, geen onderscheid kent tusschen den vorm van het imperf. van de aantoonende en dien van het imperf. van de aanvoeg. wijze, en door omschrijving uitdrukt, dat de handeling slechts als *gewenscht* wordt voorgesteld. Over het algemeen is de onvolm. verled. tijd van den subjunctief bijna geheel in onbruik geraakt, en zelfs daar, waar hij voor geene omschrijving vatbaar is, te weten, in den hypothet. voorzin, door een voorwaardelijken nazin gevolgd, wordt doorgaans de vorm van het imperf. van de aantoon. wijze gebruikt. Alleen de vorm *ware* van *wezen (zijn)* heeft in het gewone gebruik stand gehouden. Dus zal men wel schrijven: *ware hij tevredener, hij zou gelukkiger zijn*, maar: *las* (doorgaans niet: *laze*) *hij ijveriger, hij zou grooter vorderingen maken*, zoo dat dan alleen de woordorde de betrekking van den eenen zin tot den anderen en alzoo het hypothetische van de voorstelling verraadt.

II. De *imperatief*, hoezeer uit zijnen aard in rechtstreek-sche (onafhankelijke) zinnen optredend (zie §. 47. 4. 7).), is echter ten aanzien der beteekenis één met den subjunctief en wel, daar hij slechts een praesensvorm toelaat, met het praesens van deze wijze. Even als de tegenwoordige tijd van den subjunctief heeft hij niet alleen een optatieven, maar ook een hypothetischen zin, bij voorbeeld, in de volgende zamengestelde uitdrukking: *wees te vreden, zoo zult gij gelukkig zijn*, dat

is, *zoo gij te vreden zijt, zult gij gelukkig zijn*. De zelfstandige optatieve of hypothetische subjunctief (zie boven C. I. 1. 3), en 2.) van den derden persoon kan dus als een derde persoon van den imperatief worden aangemerkt, zoodat *de koning leve* als de derde persoon van den optatieven imperatief: *leef, o koning!* en: *hij zij te vreden, zoo zal hij gelukkig wezen*, als de derde persoon van den hypothetischen imperatief: *wees te vreden, zoo zult gij gelukkig wezen*, beschouwd wordt. Dus worden zegswijzen als de volgende: *er worde vrolijk gedronken, blijmoedig feest gevierd; moed zij gevat*, enz. met onderdrukking van het hulpwerkwoord: *vrolijk gedronken; blijmoedig feest gevierd; moed gevat*, enz. almede als imperatieven beschouwd. De eerste persoon enkelvoud van den imperatief laat zich niet anders uitdrukken dan met behulp van het werkwoord *laten*, bij voorbeeld: *laat ik* of *laat mij hooren!* Wordt *laten* hier door den nominatief gevolgd, zoo beteekent het zoo veel als *doen* en vormt aldus *laat ik hooren* eene omschrijvende uitdrukking voor *hoore ik!* Staat het voor-naamwoord achter *laten* in den verbogen vorm, zoo is deze de accusatief, en *laten* beteekent zoo veel als *maken* (*maak, dat ik hoore!*) Ook voor den eersten persoon meervoud zegt men meest: *laten wij* of *laat ons hooren!* Hier echter kan men zeggen: *hooren wij!* gelijk, omgekeerd de derde persoon door *laten* kan omschreven worden: *laat hij* of *laat hem, laten zij* of *laat hen hooren!*

D. Opmerkingen aangaande den *infinitief*.

I. De *infinitief* wordt nu eens met, dan zonder het woordje *te* gebruikt. Dit *te* is het voorzetsel, en *te spreken* beteekent alzoö eigenlijk: *wat betrekking heeft tot spreken, wat aangaat het spreken*. — *Te* wordt vóór eenen *infinitief* die met een anderen is zamengeschild, herhaald: *te zien en te hooren; te hooren en te beminnen*.

1. Als subjeet der rede aangewend, komt hij zoowel met, als zonder *te* voor, bij voorbeeld: *wandelen is goed voor de gezondheid; arbeiden is aangenamer, dan ledig loopen;*

het is zaliger te geven, dan te ontvangen; het is der kinderen plicht, hunne ouders te eeren; kwaad met goed te vergelden is edel. Uit deze voorbeelden blijkt, dat men *te* vóór den infinitief, als subjekt gebruikt, vooral dan aanwendt, wanneer hij door het praedikaat voorafgegaan wordt of ook slechts eene bepaling bij zich heeft. Mist de infinitief, door een objekt voorafgegaan, de partikel *te*, alsdan vormt dit objekt met hem eene soort van zamenkoppeling, bij voorbeeld: *water drinken is gezond* (zie Syntax. §. 125. E. 1. b.).

2. In vereeniging met een ander werkwoord wordt de infinitief zonder *te* gebezigd, ingeval hij met dat werkwoord één begrip uitmaakt. Dit heeft plaats:

1). Wanneer het werkwoord, dat vóór den infinitief staat, aan den inhoud des infinitiefs slechts eene modale bepaling geeft, met andere woorden, wanneer dit werkwoord als een *hulpwerkwoord der wijze* kan worden aangemerkt (zie §. 90. B. I. 2. 2).). Als zoodanig kunnen beschouwd worden *mogen, kunnen, moeten, willen* en *durven*. Aldus: *ik mag komen; ik kan het verstaan; ik moet gehoorzaam zijn; ik wil mij verbeteren; hij durft zeggen.*

Vele werkwoorden, wier beteekenis met die van deze hulpwerkwoorden der wijze naauw verwant is, hebben echter met der tijd meer zelfstandigheid gekregen, zoodat zij thans altijd *te* vóór den volgenden infinitief vorderen. Ik bedoel de werkwoorden *vermogen*, dat met *kunnen, behooren* dat met *moeten; behoeven*, dat met *durven* (naar de oorspronkelijke beteekenis van dit werkwoord); *trachten, pogen, zoeken*, die met *willen* min of meer overeenkomst in de beteekenis hebben. Heeft *hebben* de beteekenis van *kunnen*, zoo ontbeert de volgende infinitief het voorzetsel *te*, bij voorbeeld: *gij hebt mooi praten*; doch in de beteekenis van *moeten* vordert het *te* vóór den volgenden infinitief, bij voorbeeld: *ik heb nog veel te arbeiden.*

2). Wanneer het werkwoord, dat vóór den infinitief gaat, eene *betrekking van tijd* geacht kan worden aan den infinitief

toe te voegen (zie §. 90. B. I. 2. 1). Zoo omschrijft *zullen* een toekomenden tijd: *ik zal beminnen; blijven*, een onvoleindigen tegenwoordigen tijd: *hij blijft lezen; gaan en komen* drukken het overgaan tot de handeling uit: *ik ga lezen, ik kom hooren; komen en loopen* geven eene voortdurende beweging te kennen: *hij komt aanrijden; zij loopen wandelen*. Alzoo gebezigd kan *komen* ook het deelwoord van den volmaakten tijd bij zich hebben: *hij komt aangereden; zij komen aangeloo- pen*. *Komen* vordert echter *te* voor den infinitief, wanneer het met dezen infinitief eene handeling te kennen geeft, die zoo even heeft plaats gehad: *ik kom te hooren*, eigenlijk: *ik kom juist van het hooren vandaan*. Ook het werkwoord *zijn* of *uit zijn*, waar het de kracht heeft van *gegaan zijn, uitge- gaan zijn*, heeft den infinitief zonder *te* achter zich in de spreekwijze: *zij zijn wandelen, zij waren uit wandelen*. *Zijn* in de uitdrukking: *ik ben een brief te wachten*, geeft met den volgende infinitief een voortdurenden toestand te kennen.

Er zijn nog andere werkwoorden, die eigenlijk eene bepaling van tijd aan den infinitief toevoegen en niettemin thans den infinitief niet zonder tusschenkomst eens voorzetsels achter zich krijgen, te weten: *beginnen, aanvangen, voortgaan, voort- varen, ophouden, eindigen*, welke alle den infinitief, behalve met *te*, ook voorafgegaan van het voorzetsel *met* achter zich nemen; *eindigen* heeft zelfs doorgaans *met* voor den volgende infinitief; voorts *plegen* en *gewoon zijn*, die *te vóór* den infinitief vorderen.

3). Wanneer de infinitief eigenlijk eene bepaling van het object inhoudt. Dit heeft plaats:

a. Wanneer het werkv. een *teweegbrengen* van den toestand of de werking beteekent, en dus, met den infinitief vereenigd, een factitief werkv. (zie §. 90. II. 2. 2). *a.*) vervangt. Zulk eene kracht hebben *doen* en *laten*, alsmede *leeren* en *helpen*. Bij voorbeeld: *ik doe hem drinken; ik laat hem zitten; ik leer hem lezen; ik help hem werken*. *Leeren* in de beteekenis van *geleerd worden*, alzoo van het passief van *leeren*, *onderwij-*

zen, heeft mede den infinitief zonder *te*: *ik leer lezen*.

Heeten behoorde oorspronkelijk ook tot deze categorie, daar het *maken*, *dat iemand den naam van iets heeft*, of *dat iets tot stand komt*, beduidt: dus zegt Vondel: *Flagh en zeil te heeten strijcken*. En: *Die ten leste d'ijere poort van Mars hiet sluiten*. En nog zeggen wij: *heeten liegen* (Synt. §. 125. A. II. 4.). Nog andere werkwoorden vormen op dezelfde wijze eene eenheid met den volgenden infinitief, als: *veroorlooven*, *vergunnen*, *bidden*, *raden*, *verbieden*, dat is, door *verlof*, *verzoek*, *raad*, *gebod*, *iets bij iemand te weeg brengen*; voorts al die werkwoorden, welke doorgaans bij hun objekt een adjektief als bepaling vorderen (zie §. 65. II. 3. 3.), als: *achten*, *schatten*, *gelooven*, *wanen*, *prijzen*, *er voor houden*, *rekenen*, *veronderstellen* en *dunken*, dat eene passieve betekenis en dus het adjektief als bepaling des subjekts bij zich heeft; eindelijk *begeren*, *verlangen*, *verkiezen*, die een *trachten te weeg te brengen* beteekenen, waarbij men nog *vreezen* voegen kan, daar dit een negatief *begeren* is. Al deze werkwoorden hebben echter thans *te vóór* den volgenden infinitief.

Willen hebben, dat zoo veel als *begeren* beteekent, voegen wij zamen met een deelwoord van den volmaakten tijd: *ik wil dit boek van avond uitgelezen hebben*.

Aanm. *Helpen* verbinden wij even als *maken* en *brengen* met den tot zelfst. nw. verheven infinitief, voorafgegaan door het lidw. en het voorz. *aan*, in de volgende uitdrukkingen: *hij helpt hem aan het schrijven*, *maakt of brengt hem aan het lagchen*. Zoo kan men ook met *blijven*, *gaan* enz., den infinitief met het lidw. en het voorz. *aan* verbinden: *hij blijft aan het lezen*; *hij gaat aan het loopen*.

b. Wanneer het werkwoord een *waarnemen* van de werking of den toestand te kennen geeft, als *zien*, *hooren*, *voelen*. Dus zegt men zonder *te*: *hij zag hem liggen*; *ik hoor hem komen*; *voel hem naderen*. Duidelijk heeft hier de infinitief de kracht eens deelwoords: *hij zag hem liggend*. *Weten*, dat zoo veel als *vernomen hebben* beteekent, voegen wij ook zamen met den infinitief zonder *te*, in zegswijzen als: *ik weet hem wonen*. Alsmede *vinden*, dat is, *in het oog krijgen na ge-*

zocht te hebben, bij voorbeeld: *ik vond hem te bed liggen*, en *hebben*, in de volgende uitdrukkingen: *hebt gij het boek hier op tafel liggen? hij zoekt zijn zwaard en heeft het aan zijne zijde hangen*: hier ligt in het werkwoord *hebben* de kracht van *dus hebben*, dat het voorwerp op de aangewezen plaats te vinden is. Hoe het zij, achter *hebben*, dus gebruikt, en *vinden* heeft de infinitief kennelijk de kracht van het deelwoord van den onvolmaakten tijd; bij *vinden* kunnen wij zelfs even goed het deelwoord als den infinitief bezigen en het synonieme *treffen*, *aantreffen*, duldt zelfs alleen het deelwoord: *ik vond hem te bed liggend; ik trof hem te bed liggend aan*. — Nog een werkwoord behoort tot deze categorie, te weten, *schijnen*, dat is, *gezien worden*; hoezeer het thans steeds *te vóór* den volgenden infinitief vereischt.

Aann. Bij de werkwoorden, die met den volgenden infinitief een factief werk. vervangen, alsmede bij die, welke een *waarnemen* te kennen geven, heeft de volgende infinitief, bijaldien hij tot een transitief werk. behoort, of eene *bedrijvend* of eene *lijdende* beteekenis: denkt men bij den infinitief een ongenoemd subjekt, zoo heeft hij de lijdende beteekenis. Aldus is: *ik liet hem roepen*, of: *ik gelastte hem iets of iemand te roepen*, of: *ik gelastte een ander hem te roepen* (*ik liet hem geroepen worden*); *ik zag hem vellen*, of: *ik zag hem anderen vellend*, of: *ik zag hem door anderen geveld*. — Toen eenmaal de passieve opvatting van den infinitief achter zulke werkwoorden toegelaten was, kon ook het handelend subjekt in den vorm eener bepaling met *van* of *door* aan denzelfden toegevoegd worden, als: *hij zag hem door zijn eigen vriend ter aarde werpen*; *hij liet hem door zijn bediende roepen*. — Tot verklaring, hoe het mogelijk is, dat de infinitief in dezelfde uitdrukking zoowel eene actieve als eene passieve opvatting toelaat, kan de opmerking strekken, dat de infinitief in zijnen aard het substantief zeer nabij komt: *ik liet hem roepen* is zooveel als: *ik bewerkte het roepen van hem*; *ik zag hem vellen*, zoo veel als: *ik zag het vellen van hem*: deze genitief *van hem* nu kan hier zoo wel objektief als subjektief opgevat worden: wordt hij objektief opgevat, zoo heeft de uitdrukking eene passieve; wordt hij subjektief opgevat, zoo heeft zij eene actieve beteekenis.

3. De partikel *te*, in de meeste gevallen door het voorzetsel *om* voorafgegaan, wordt vóór den infinitief gevorderd:

1). Achter verscheidene *substantieven*, bij welke het *doel*, waarop het begrip, door hen uitgedrukt, gericht is, in de ge-

daante van een infinitief volgen moet, als: *lust, begeerte, verlangen, toeleg, voornemen, plan, vermogen, gelegenheid, tijd* enz., en achter de *adjektieven*, die het begrip dezer substantieven tot hunnen inhoud hebben, als: *begerig, geneigd, gezind, ongezind, moede, willens, onwillens, gelegen, geschikt, tijdig* enz. Bij voorbeeld: *begeerte om te spelen; tijd en gelegenheid om te arbeiden; het voornemen om te vertrekken; de gave om zijne gedachten duidelijk, levendig en krachtig voor te dragen* (v. d. Palm); *geneigd om kwaad te spreken; ongezind om te gehoorzamen; nog tijdig om te veranderen*. — Niet altijd hebben die substantieven en adjektieven den infinitief voorafgegaan door *om te* bij zich: soms den infinitief met *te* alleen: *Bij onmacht zich te wreken* (Bilderdijk); soms met *tot*, hetwelk inderdaad hetzelfde als *te* is, als: *lust tot dansen; geneigd tot spelen*; soms den genitief van den infinitief: *zingens tijd; vechtens lust; strijdens lustig; zwoegens moede*. Natuurlijk vervangt den genitief gewoonlijk het voorzetsel *van*: *het voornemen van te vertrekken; tijd van komen en gaan*.

Aann. Dit *tijd van gaan* is evenwel van *tijd om te gaan* onderscheiden: het eerste duidt eene bijzondere *soort van tijd*; het tweede de *bestemming* van een zekeren tijd aan. Ook *zwoegens moede* verschilt van *moede te zwoegen*: het eerste geeft de *oorzaak* der vermoedheid te kennen; het tweede den *onwil* om langer te zwoegen, die het *gevolg* der vermoedheid is.

2). Bij zekere *adjektieven*, waarachter de zaak, aan welke de door deze adjektieven uitgedrukte hoedanigheid toekomt, in den vorm eens infinitiefs uitgedrukt wordt. Bij voorb.: *het is gemakkelijk te zeggen*, welke uitdrukking te verklaren is door: *het te zeggen is gemakkelijk*. Behalve *gemakkelijk* behooren hiertoe de adjektieven *moeijelijk, bezwaarlijk, mogelijk, onmogelijk, hard, aangenaam, goed, slecht*, enz., alsmede *waard* en *waardig*. Zonder verschil in de beduidenis hebben deze adjektieven of *te* of *om te* vóór den infinitief achter zich, bij voorb.: *moeijelijk te begrijpen*, of *om te begrijpen; wel waardig* of *waard te hooren* of *om te*

hooren. — Daar de zegswijze *het is moeilijk te begrijpen*, die oorspronkelijk uit omzetting te verklaren is, verstaan wordt als: *het is moeilijk, dat iemand het begrijpe*, en alzoo de zaak, waarvan sprake is, wordt voorgesteld als de werking ondergaande, zoo heeft de infinitief achter zulke adjektieven eene lijdende beteekenis, en diensvolgens is men ook beginnen te zeggen: *hij is moeilijk te verstaan, een boek geschikt om te lezen en waard te betrachten*, hoedanige zinnen geenszins voor omzetting vatbaar zijn.

Aanm. Voorheen voegde men het adjektief *waard* niet zelden met het lijdend deelw. zamen: *waard geprezen*, en nog zeggen wij: *dit ware beter achterwege gelaten*. Hierbij begrijpe men den infinitief *te worden*, eene ellipse, die in de dagelijksche taal ook voorkomt, als men zegt: *hij moet geholpen, er dient gearbeid. De reekning moet gesloten* (Bilderdijk).

3). Alsmede achter adjektieven door de bijwoorden *te* (*al te*) of zoo voorafgegaan; bij voorbeeld: *hij is te lui om te werken. Wees zoo goed, mij te zeggen*.

4). Bij het werkwoord *zijn* of *wezen*, wanneer de infinitief met dit werkwoord het praedikaat uitmaakt, bij voorb.: *hij is te prijzen; het is niet te lezen; het was nergens te vinden; het is niet om aan te hooren*. Hier duidt het voorzetsel *te* (*om te*) eene in den aard der zaak liggende *strekking* aan. Daar de infinitief in zulke uitdrukkingen eene handeling te kennen geeft, die den persoon of de zaak, welke het grammatisch subjekt uitmaakt, tot voorwerp heeft, zoo bezit hij eene passieve beteekenis, gelijk mede het geval is in zegswijzen als: *hij gaf mij te drinken; hij heeft of vond wat te lezen*. Zulke een infinitief met *te* kan attributief met een substantief verbonden worden; *het te lezen boek; de te verwachten betaling*. Hier hoede men zich aan dien infinitief de verbuiging der attributieve adjektieven te geven, en te zeggen: *de te lezene boeken: te lezen*, hoezeer attributief, is en blijft een infinitief en kan bij gevolg niet als een adjektief verbogen worden. De infinitieven, die slechts uit ééne syllabe bestaan, als *te doen*, laten zich welluidendheidshalve niet attributief gebruiken, daar men niet zou mogen spreken van *eene te doene keuze*. Bij het werk-

woord *staan* komt de infinitief met *te* op dergelijke wijze als bij *zijn* voor: *het staat te bezien*. Hier evenwel is de infinitief niet noodwendig passief en kan alzoo die vorm van een intransitief werkw. gebruikt worden: *het staat te gebeuren*.

4. De infinitief heeft *te vóór* zich wanneer hij, achter de voorzetsels *om, ten einde, na, met, door, zonder* en *in plaats van*, een verkorten afhankelijk zinnig uitmaakt; bij voorbeeld: *na gegeten te hebben, om te leven, door de plichten te vervullen, zonder te blozen* (zie Syntax. §. 146. A. III. 1. en 3.).

II. 1. Alle werkwoorden, die den infinitief zonder *te* achter zich vereischen (zie boven: I. 2.), hebben de eigenschap, dat zij, wanneer zij een infinitief achter zich hebben en tevens met een der hulpwerkwoorden des volmaakten tijds (*hebben* of *zijn*) verbonden zijn, in plaats van den vorm des deelwoords van den volmaakten tijd dien des infinitiefs aannemen. Bij de verschillende klassen van werkwoorden (1), 2), 3).), die den infinitief onmiddellijk achter zich aannemen, hebben wij verscheidene gelijksoortige werkwoorden vermeld, die, hoezeer zij thans het voorzetsel *te vóór* den volgenden infinitief vorderen, echter oorspronkelijk mede deze partikel *vóór* den infinitief verwierpen. De meeste nu van deze werkwoorden *kunnen* in het gestelde geval in plaats van den vorm des deelwoords, den vorm des infinitiefs aannemen, al is het, dat zij dien al niet aannemen *moeten*. Zegt men derhalve: *ik heb mogen naderen; hij heeft het kunnen verstaan; hij heeft het moeten hooren; hij heeft het willen, maar niet durven ondernemen; hij is blijven lezen, is gaan spelen en komen luisteren, heeft loopen wandelen; ik heb hem leeren lezen, het hem doen beseffen; hij heeft mij helpen klimmen; zij hebben hem niet alleen hooren, maar ook zien komen; hij heeft hem voelen naderen; even zoo kan men zeggen: Hij heeft het niet vermogen te laten, noch het weten te doen; hij had behooren te komen, maar niet lang behoeven te blijven; hij heeft hem trachten te zien, hem pogen te naderen en zoeken te overreden; wij zijn hem wezen hooren; hij is beginnen te begrijpen; zij*

heeft hem heeten te komen; zij heeft hem begeren of verlangen te zien, maar niet gelieven te hooren; hij heeft haar niet verkiezen te ontvangen; hij heeft hem vreezen te ontmoeten; zij hebben hem meenen te ontdekken; gij hebt hem denken te verstaan; hij heeft het niet schijnen te begrijpen. De werkwoorden *staan, zitten en liggen* geven met een infinitief verbonden, even als *blijven*, een onvoleindigden tegenwoordigen tijd te kennen, en behooren dus tot de klasse van die werkwoorden, welke eene betrekking van tijd omschrijvend uitdrukken (I. 2. 2.); deze werkwoorden nu worden mede in den vorm des infinitiefs, en wel zonder *te*, met een anderen infinitief verbonden, en hoezeer wij zeggen: *hij staat te kijken, ligt te slapen, zit zich te vervelen*; spreken wij echter: *hij heeft staan kijken, liggen slapen, zich zitten vervelen.*

2. Van de werkwoorden, die, hoezeer *te* vóór den volgenden infinitief vorderende, echter den vorm des infinitiefs in plaats van dien des deelwoords aannemen, worden *trachten, pogen, beginnen, begeren, verkiezen, vreezen, meenen, behooren*, even goed in den vorm des deelwoords gebruikt; b. v.: *hij heeft getracht of gepoogd hem te zien, heeft begonnen te beseffen, heeft begeerd te drinken, heeft niet verkozen hem te ontvangen; zij hebben gevreesd hem te ontmoeten, hebben gemeend hem te ontdekken; hij had behoord te zeggen.* Maar onder die werkwoorden, welke *te* achter zich verwerpen, laat *leeren*, voorafgegaan door het hulpwerkw. *hebben* en gevolgd door een infinitief, den vorm des deelwoords toe, b. v.: *ik heb hem geleerd zijnen plicht beter te betrachten.* In dit geval heeft de infinitief achter *leeren* dan ook het voorz. *te*.

3. Bij sommige der modale werkwoorden is het gebruik van den infinitief in plaats van het deelwoord zoo gevestigd, dat deze laatste vorm bijna ongebruikelijk is, en dus de zin liefst dus ingericht wordt, dat er een infinitief volgt, opdat de noodzakelijkheid niet ontsta van die werkwoorden in den vorm des deelwoords aan te wenden. Zoo zal men liever zeggen: *ik heb het niet kunnen doen*, dan: *ik heb het niet gekond of*

gekund; hij heeft het niet mogen doen, dan: hij heeft het niet gemocht; hij heeft het niet moeten doen, dan: hij heeft het niet gemoeten (welke participiale vorm bovendien geenszins onberispelijk is, zie §. 100. A. I. 3.). In plaats van *ik had het zullen doen*, zegt men steeds: *ik zou het gedaan hebben*.

E. 1. 1). Wanneer een *deelwoord* van den onvolm. tijd met het abstrakte werkwoord *zijn* of *wezen* het praedikaat uitmaakt, geeft het de *voortdoring* van eene handeling of toestand te kennen, in onderscheiding van het oogenblikkelijke des tijds door het concrete werkwoord zelf uitgedrukt. Zoo is *de zieke is stervende*, onderscheiden van: *hij sterft; hij is nog altijd lijdend*, van: *hij lijdt veel; ik ben zoekende*, van: *ik zoek*.

2). Opmerkelijk is de uitdrukking: *onderhebbende* of *bijhebbende manschappen*. Hier schijnt het deelw. van den onvolm. tijd de bedrijvende beteekenis te hebben afgelegd. Misschien staat *onderhebbende* voor *onderhebde* of *ondergehebde* (dat buitendien niet te dulden scheen, omdat van *hebben* het lijdende deelw. *gehad* luidt), even als *nakend* voor *naakt* (zie §. 22. I. 3. 2). Aanm. 1.).

2. Wanneer het deelwoord van den volmaakten tijd op zich zelve staat en van geen hulpwerk. des volmaakten tijds vergezeld is, heeft het eene lijdende beteekenis (*bedreven, bereiden, afgeleefd* enz. zijn adjektieven, zie §. 68. 1. en 2. 2.). Van werkwoorden derhalve, die niet passief gebruikt kunnen worden (dat is, van terugwerkende, onovergankelijke en onpersoonlijke werkwoorden), laat zich dit deelwoord slechts als bestanddeel eens volmaakten tijds gebruiken. Men zou dus wel: *het geslapen hebbende kind*, kunnen zeggen, maar niet: *het geslapen kind*; wel: *een zich geschaamd hebbende knaap*, maar niet: *een zich geschaamde knaap*. Doch het deelwoord met *hebbende* verbonden wordt slechts als praedikaat in een verkorten afhankelijk zinnig gebruikt, bij voorbeeld: *dit gezegd hebbende, ging hij heen*: de attributieve aanwending van het deelwoord met *hebbende*: *het plaats gehad hebbende ongeluk*,

de mij bedroefd hebbende tijding, is hard en slepend. Dus is ook *het geslapen hebbende kind* enz., hoezeer grammatisch onberispelijk, wegens wanluidendheid af te keuren. Slechts van die intransitieve werkwoorden, welke ter vorming hunner volmaakte tijden het werkwoord *zijn* bezigen, mag het deelwoord attributief gebruikt worden, bij voorbeeld: *zijn overleden vriend*; *mijn gestorven grootvader*; *uw welgelegen landgoed*; *een gezonken of gestrand schip*; *de aangekomen huisvriend*; *eene ontlokene of verwelkte bloem*. Derhalve niet: *de gestane stoel*, wijl men zegt: *de stoel heeft*, niet: *is gestaan*. Van werkwoorden, die hunne volmaakte tijden zoowel met *hebben* als met *zijn* vormen, mag het deelwoord natuurlijk alleen dan attributief gebruikt worden, wanneer de beteekenis medebrengt, dat men er *zijnde* en niet *hebbende* onder verstaan moet. Dus mag men wel zeggen: *een uitgebrand huis*, maar niet: *de uitgebrande woede*, daar men niet kan zeggen: *de woede is*, maar *heeft uitgebrand*. Even zoo mag men wel zeggen: *eene gesprongen snaar*, maar niet: *een gesprongen jongen*, want hoezeer men kan zeggen: *de jongen is naar de school gesprongen*, vordert *springen*, in eigenlijken zin zonder bepaling van het einddoel des springens, het hulpwerkw. *hebben* (zie §. 97. II. 5. 2.). Ja, al voegt men bij het deelw. eens intransitieven werkwoords, dat in zijne volmaakte tijden *hebben* toelaat, zulk eene bepaling, toch bezigt men ongaarne zoodanig deelw. attributief; dus niet: *de naar school gesprongen knaap*; wel praedikatief in een verkorten afhankeijken zin: *de knaap, naar school gesprongen, zette zich dadelijk met lust aan het werk*.

3. Gelijk de deelwoorden als adjektieven gebezigd kunnen worden, evenzeer is het geoorloofd ze ter bepaling van andere adjektieven of anderzins bijwoordelijk te gebruiken, bij voorb.: *kokend heet water*; *verbazend hooge bergen*; *hij komt ontzettend spoedig terug*; *het is uitgemaakt waar*. In zekere uitdrukkingen vindt men deelwoorden gebruikt als adjektieven ter aanduiding eener hoedanigheid, die gekenmerkt is door de

handeling, uitgedrukt door het werkwoord, waartoe het deelwoord behoort. Aldus in: *eene stilzwijgende overeenkomst, een zittend leven, de vallende ziekte, ijlende koorts* (d. i. *waarin de lijder ijlt*), en dergelijke zegswijzen.

ZEVENDE AFDEELING.

OVER HET BIJWOORD.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER HET BIJWOORD EN ZIJNE SOORTEN.

§. 102.

I. 1. Wat bijwoorden zijn is boven (§. 46. 5.) verklaard. Alleenlijk dient bij die bepaling gevoegd te worden, dat een bijwoord niet alleen het werkwoord en het adjektief, maar ook een ander bijwoord kan bepalen, bij voorbeeld: *hij woont zeer nabij*. Evenwel zijn slechts de bijwoorden van intensiteit of graad daartoe bekwaam, welke §. 69. VI. 1. grootendeels zijn genoemd als strekkende om de verschillende trappen van vergelijking te bepalen. In de uitdrukking: *eene nooit genoeg geprezen daad*, bepaalt *nooit* geenszins het bijwoord *genoeg*, maar de vereenigde woorden *genoeg geprezen*, desgelijks in: *hij komt nooit genoeg*, het van het bijwoord *genoeg* vergezeld werkwoord *komen* (vergel. Syntaxis §. 134. II. 1. 3.). — Voorts kunnen eenige werkwoorden van plaats ter bepaling onmiddellijk achter een zelfstandig naamwoord gevoegd worden: *de burgemeester alhier, dat kind daar* (zie Syntaxis §. 120. A. II.

1. 4.). Ook sommige bijwoorden van tijd worden ter bepaling achter een substantief gevoegd, doch alsdan van het voorzetsel *van* voorafgegaan, waarbij zij zelven het karakter van substantieven bezitten: *de dag van heden, de maaltijd van gisteren, het genoeg van toen.*

2. Het bijwoord drukt het begrip, dat zijn inhoud uitmaakt, onbepaald en als het ware zonder aanwijzing van grenzen uit. Dus kan het nimmer een substantief in dezen of genen naamval bij zich vereischen. Is dit het geval, zoo houdt het bijwoord op, bijwoord te zijn: het is in een voorzetsel veranderd (zie §. 46. 6.). Alleen een en ander kwalitatief woord, zoo als *waardig*, vermag den naamval, dien het, als adjektief gebezigd, bij zich vordert, ook dan bij zich te hebben, wanneer het als bijwoord gebruikt wordt, bij voorb.: *hij handelt zijner waardig.* Maakt men van het woord, ook wat den vorm aangaat, een bijwoord, door toevoeging van den uitgang *lijk*, die de kracht heeft gekregen om van adjektieven bijwoorden te maken, alsdan is het dadelijk minder geschikt om den naamval bij zich te hebben: men zal toch niet licht zeggen: *hij handelt zijner waardiglijk.*

3. De bijwoorden zijn onverbuigbaar (§. 47. 3.). Alleen de bijwoorden van hoedanigheid en graad en eenige andere, die relatieve plaats- en tijdsbepalingen te kennen geven (als: *ver, nabij, laat, dikwijls*) zijn vatbaar om door vormverandering de graden van vergelijking uit te drukken. Wanneer het bijwoord den uitgang *lijk* bekomen heeft, wordt het voor de gradatie minder geschikt. Dus zal men niet zeggen: *hij voorziet nog mildelijker in zijne behoeften*, wel: *milder*; noch: *hij slaagt het gelukkiglijkst*, maar: *het gelukkigst.*

Aanm. Over de comparatie der bijwoorden is tegelijk met die der bijvoegelsnaamwoorden gehandeld in §. 69 en 70.

II. 1. Wat hunnen *oorsprong* aangaat, zijn de bijwoorden te onderscheiden:

1). In dezulke, die hun ontstaan aan klanken te danken hebben, welke eene betrekking van plaats of ruimte, niet in een

gedachtebeeld uitdrukken, maar slechts als met den vinger aanwijzen (vergelijk §. 1. 1. Aanm.). Van dezen aard zijn de *oorspronkelijke*, dat is, niet van andere rededeelen ontleende *bijwoorden*, als: *af, in, om, toe* enz.; alsmede de *voornaamwoordelijke*, dat is, van voornaamwoorden ontleende *bijwoorden*, als: *hier, dan, zoo* enz.

2). In dezulke, die ten aanzien huns oorsprongs met substantieven, adjektieven of telwoorden in verband staan (enkele van deze soort zijn van werkw. afgeleid), en aan welke alzoo een klank, die eene gedachte uitdrukt, ten grondslag ligt.

2. Wat hunne *beteekenis* betreft, worden de bijwoorden onderscheiden, 1) in: *bijwoorden van hoedanigheid*, 2) *van hoegrootheid*, 3) *van omstandigheid*, 4) *van plaats en ruimte*, 5) *van tijd*, 6) *van modaliteit* en 7) *van het zinsverband*.

1). De bijwoorden der *hoedanigheid* of *qualitatieve* bijw. laten zich weder in twee ondersoorten onderscheiden:

a. In bijwoorden van *hoedanigheid in engeren zin*, die de hoedanigheid van het voortbrengsel der handeling te kennen geven, bij voorb.: *hij schildert schoon*, dat is, hetgeen hij schildert, is schoon; *hij spreekt onderhoudend*, d. i., hetgeen hij spreekt, is onderhoudend; *hij maakt het goed*, d. i., hetgeen hij maakt, is goed.

b. In bijwoorden der *wijze*, die de wijze, waarop de handeling geschiedt, uitdrukken, bij voorbeeld: *hij draagt het fraai voor*, d. i., op eene fraaije wijze; *hij schildert vlug*; *hij antwoordt mij schriftelijk*, enz. Onder deze bijwoorden der wijze zijn er sommige *onbepaalde*, die de wijze, waarop de handeling geschiedt, slechts *aanduidend* te kennen geven, als: *hoe, zoo, dus, anders*.

Aanm. De uitdrukkingen: *hij maakt het goed*; *hij draagt het fraai voor*, kunnen ook zoo opgevat worden, dat *goed, fraai*, bijvoegelijke naamwoorden zijn; alsdan beteekent *hij maakt het goed*: *hij brengt te weeg, dat iets goed wordt*; *hij draagt het fraai voor*: *hij draagt het als fraai voor zijne voordracht maakt de zaak fraai*. Zie §. 65. II. 3. 3).

2). De bijwoorden der *hoegrootheid* of *quantitatieve* bij-

woorden laten zich weder in twee ondersoorten onderscheiden :

a). In bijwoorden van *hoegrootheid in engeren zin*, die de mate van het voortbrengsel of voorwerp der handeling aanduiden, bij voorb.: *het heeft veel geregend; hij heeft genoeg gegeten; ik ben halfgereed*. Hiertoe behooren ook de verdubbeltallen: *tienvoud, honderdvoud*, enz.

b). In bijwoorden van *intensiteit of graad*, die de mate der innerlijke sterkte bepalen, waarin de hoedanigheid voorhanden is, of waarmede de handeling plaats heeft, bij voorbeeld: *hij leefde zeer gelukkig, een zeer deugzaam man, een zeer goed geschreven boek, hij weende zeer*. Hiertoe behooren de §. 69. VI. 1. opgenoemde bijwoorden, benevens de herhalingsgetallen (§. 87.), mits zij niet als bijwoorden van tijd gebruikt worden. Ook het bijwoord *zoo* drukt den graad uit, als ik zeg: *hij is zóó groot; hij schreeuwt zoo, dat mij hooren en zien vergaat*; alsmede het bijwoord *hoe*, wanneer het niet vragenderwijze genomen wordt.

3). De bijwoorden van *omstandigheid* vermelden de eene of andere bijzonderheid, welke bij de handeling of de redenering in aanmerking komt, als: *te vergeefs, gaarne, mede, tegelijk, altemaal, te zamen, slechts, maar* (als het zoo veel als *slechts* beteekent), *minstens, eerstens, ten tweede, eensdeels, anderdeels, ten slotte, wjders, voorts*. Het bijwoord *mede*, als voorzetsel voorkomend, neemt de gedaante *met* aan.

4). De bijwoorden van *plaats en ruimte* drukken of eene *richting* in de ruimte, of eene *rust* op eene plaats uit. Eene *richting* drukken uit: *af, door, om, rond, rondom, toe, van, uit, heen, her, voort, weg, naar boven, voorwaarts, herwaarts, derwaarts, vandaar, daarheen, waarheen, bergop, bergaf, noordwaarts, huiswaarts*. Eene *rust* drukken uit: *aan, achter, bij, in, na, op, voor, heinde, naast, nevens, binnen, buiten, onder, ver, wijd, overal, ergens, hier, daar, ginds, daarboven, rechts, links, onderweg, te huis* enz. Sommige der opgenoemde bijwoorden met nog eenige andere van denzelfden aard zijn geschikt om een

substantief achter zich te bekomen, hetwelk het voorwerp te kennen geeft, naar welks *uitgebreidheid* de richting of plaats bepaald wordt. Zijn zij werkelijk door zulk een substantief gevolgd, zoo worden zij *voorzetsels* genoemd (zie §. 46. 6.); het zijn de volgende: *aan, achter, beneden, bij, binnen, boven, buiten, in, door, langs, na, naast, nabij, nevens, om, onder, op, over, rond, rondom, tegen, tusschen, uit, voor*. De vier volgende: *naar, tot, te* (voor substantieven) en *van* zijn uitsluitend voorzetsels: wanneer de begrippen, die zij aanduiden, bijwoordelijk worden uitgedrukt, zoo als vooral in de zamenstelling plaats heeft, bezigt men voor *naar, na* (behalve dat men thans *daarnaar, hiernaar* zegt), voor *tot* en *te, toe*, voor *van, af*. Zelfs in de zamenvoeging *hierna, daartoe, waaraf*, komen deze woordjes niet als voorzetsels voor, aangezien vóór dezelve een voorzetsel is uitgelaten, van hetwelk *na, toe, af*, slechts eene versterking uitmaken; zoo staat *hierna* voor *na dit na, daartoe* voor *tot dat toe, waaraf* voor *van wat af*; werkelijk zegt men nog: *tot daartoe, van waaraf*. Eveneens is het met de woordverbinding *daarmede*: ook hier is en blijft *mede* een bijwoord van omstandigheid. — *Aan* in *iemand aan kunnen* is onderscheiden van het gewone *aan*; het is een bijwoord, vroeger ook als voorzetsel gebruikt, dat *tegen* alsmede *zonder* beteekent (zie §. 96. 2. 3). *b. Aanm.*)

5). De bijwoorden van *tijd* drukken uit, vooreerst, een *punt des tijds*, en wel *onbepaald*, als: *ooit, nimmer, eens* (als het *op zekeren tijd* beteekent), *weleer, voorheen* enz., of bepaald, als: *dan, nu, heden, thans, gisteren, toen, hierna, dadelijk, juist, reeds, nog, weldra, kortlings, eindelijk, 's nachts, eerstdaags* enz. Ten tweede, eene *voortdoring van tijd*, als: *steeds, altijd, immer, sedert, voortaan, onderwijl, intusschen, van lieverlede* enz. Ten derde, eene *herhaling in den tijd*, als: *zelden, dikwijls, vaak, telkens, weder, opnieuw, somtijds, nu en dan, nu eens — dan eens, gewoonlijk, doorgaans*, benevens de herhalingstallen, wanneer

zij niet als bijwoorden van intensiteit gebezigd worden (zie §. 87. en boven II. 2. 2). *b.*).

6). De bijwoorden der *modaliteit* geven den denk- of spreekvorm te kennen, waarin de spreker de gedachte, door het praedikaat uitgedrukt, voorstelt. In sommige hunner ligt een geheele volzin besloten. Zij zijn, of *bevestigend*; *ja, wel, voorzeker, voorwaar, waarlijk, immers, stellig, degelijk, volstrekt, gewis, werkelijk, wezenlijk, waarachtig, trouwens*; of *ontkennend*: *neen, niet, geenszins*; of *wenschend* (*optatief*): *dan, toch*; of *vermoedend* (*potentiaal*): *waarschijnlijk, misschien, mogelijk, wellicht, vermoedelijk, wel* (in: *hij zal wel 't huis zijn*), *ook* (in: *zijn hier ook boeken te krijgen?*): of *vragend*: *of* (als in: *of is het niet roemwaardig, zich voor eene goede zaak op te offeren?* Borger).

7). De bijwoorden van het *zinsverband* geven de betrekking te kennen tusschen de gedachte van den volzin, waartoe zij behooren, en die van een of meer andere zinnen. Dus zijn zij *voegwoordelijke bijwoorden*, weshalve zij in de Afdeeling, waarin over het voegwoord gehandeld wordt, nader ter sprake komen. De voornaamste zijn *nu* (bij voorbeeld in: *dit nu zoo zijnde*), *evenwel, niettemin, toch, desnietteenstaande, intusschen, integendeel, daarentegen, diensvolgens, derhalve, vandaar* (redengevend gebruikt), *daarom, deswegens, bijgevolg, daardoor* enz. In zoo verre zulke partikels binnen de grenzen van den hoofdzin eenen nevensgaanden afhankelijkken zin aankondigen, heeten zij *bepalende* of *determinatieve* bijwoorden (zie §. 46. 8.). Met het voegwoord, dat aan het hoofd van den afhankelijkken zin op een bepalend bijwoord antwoordt, staan zij in een verband van zoogenaamde *correlatie* of *wederkeerige betrekking*, en het bepalend bijwoord en voegwoord zijn onderling *correlatief*. Ook het bijwoord van hoedanigheid: *zoo*; van plaats: *daar*, en van tijd: *dan*, zijn in zooverre bepalend, als zij hunne correlatieve voegwoorden: *als, waar, wanneer*, in een nevensgaanden zin vooronderstellen en als het ware aankondigen. De vragende bijwoorden: *hoe, waar,*

wanneer enz. zijn desgelijks correlatief verbonden met de *be-
palende (determinatieve)*: *zoo, daar, dan*.

Aanm. Uit het bovenstaande blijkt, dat een en hetzelfde bijwoord verschil-
lend kan aangewend worden, zoodat het nu eens tot de eene, dan weder
tot de andere soort behoort. Alzoo is *even* nu eens een bijwoord van
intensiteit, dan eens van tijd; *dan* is of een bijwoord van tijd of een mo-
daal bijwoord. Een voorbeeld van het bijwoord *wel* eerst als bijwoord van
hoedanigheid, dan als bijwoord van modaliteit aangewend, vindt men in
de volgende regels van Bilderdijk:

Puntdichten? — *Is er een in 't boekdeel, dat mij smaakt,*

Zoo zeg ik van d' Auteur: »Hij heeft het WEL gemaakt.»

Puntdichten? — *Is er een in 't boekdeel, dat mij smaakt,*

Zoo zeg ik van d' Auteur: »Heeft HIJ het wel gemaakt?»

Bovendien kan *wel* een bijwoord van het zinsverband wezen, bij voorb.
als ik zeg: *Wel heeft hij het gezegd, doch* enz.

TWEEDE HOOFDSTUK,

OVER DE VORMING DER BIJWOORDEN.

§. 103.

Over de oorspronkelijke bijwoorden.

Oorspronkelijke bijwoorden zijn:

1. Van diegene der boven (§. 102. II, 2. 4.) genoemde bij-
woorden van plaats en richting, welke doorgaans het karakter
van voorzetsels bezitten, de volgende: *aan, bij, door, in, na,*
om, op, te, voor, uit. De voorzetsels *van* en *tot* zijn door za-
menstelling van oorspronkelijke bijwoorden ontstaan; *af* en *toe*
handhaven steeds hunne bijwoordelijke natuur; *te* is mede een
bijwoord, en wel van intensiteit, wanneer het vóór adjektieven
komt, aldus; *te groot*, eigenlijk *nog daartoe groot* (zie §. 95.
6. 8). Aanm. 6.). Over al deze woordjes wordt nader behandeld
in de volgende Afdeeling.

2. Van de bijwoorden van tijd: *nu* en *nog*. *Nu*, dat voor
nuw staat (zie §. 13. 4., en §. 14. 1.) en waarvoor ook *nouw* in

gemeen gebruik is (zie §. 16. 2.), wordt ook als modaal bijwoord gebruikt met veranderden toon in zinnen als: *nu, vermoei u maar niet al te zeer! nu, begrijpt gij het al?* en als bijwoord, dat het verband tusschen de twee eerste leden eener sluitrede aanwijst. — *Nog*, dat willekeurig, ter onderscheiding van het voegwoord *noch*, met eene *g* geschreven wordt (zie §. 18. 1. 2.), duidt niet alleen eene voortduring van tijd tot op een bepaald tijdstip aan, als in: *het neemt nog toe; het was nog niet geëindigd*, maar wordt ook als bijwoord van intensiteit gebruikt om eene toenemende mate aan te duiden, als in: *nog grooter*. In *tot nog toe* beteekent het zoo veel als *heden*.

3. Van de modale bijwoorden zijn oorspronkelijk: *ja* en *neen*. *Ja*, Goth. *jai*, schijnt een natuurklank te zijn: het is dus een tusschenwerpsel en vertegenwoordigt een geheel volzin. Vraag ik: *zult gij komen?* en is het antwoord: *ja!* dan treedt dit in de plaats van den geheel zin: *ik zal komen*. Aan het hoofd van een zinlid geplaatst, kondigt het aan, dat hetgeen voorafgaat bij het volgende als gering moet beschouwd worden, en is het alzoo een tegenstellend voegwoord, bij voorbeeld: *hij heeft al zijn goed, ja! zijn leven veil*. — Het tusschenwerpsel, dat op eene vraag ontkennend antwoordt en bijgevolg het tegenovergestelde is van het woordje *ja*, is *neen*, hetwelk, daar het in het Goth. *nê* luidt, eene verdubbelde ontkenning schijnt, als ware het: *nee ne*. Het bijwoord, dat de kracht heeft om aan te duiden, dat de inhoud der gedachte ontkend wordt, was voorheen *en* (Goth. *ni*). Dit is bewaard gebleven in *tenzij* en *ten ware*, dat is, *het en zij*, *het en ware*, dat is, *het zij niet*, *het ware niet*. Van lieverlede echter sloop het gebruik in om de kracht van deze vóór het werkwoord geplaatste partikel te versterken, door het woordje *niet* achter het werkwoord te plaatsen; zoo ontstond de uitdrukking: *ik en weet niet* voor de oorspronkelijke: *ik en weet*. Eindelijk, sedert het midden der zeventiende eeuw, verdween de eigenlijke ontkennende partikel en er bleef slechts: *ik weet niet*, over. *Niet* is hetzelfde

als *niets*, waarvoor men vroeger ook *niet* zeide, en is eene verbinding van de ontkennende partikel *ne* en *iet*, over welks oorsprong men zie §. 78. 1.

4. Eindelijk de bijwoorden: *wel*, Goth. *vaila*, en *ver*, Goth. *fairra*. Over de verschillende beteekenissen van *wel* zie men §. 102. II. 2. 7). Aanm. *Ver* wordt thans ook als adjektief gebruikt, wanneer men spreekt van: *een ver vriend*, *eene verre reize*.

§. 104.

Over de door eigenaardige uitgangen gevormde bijwoorden.

1. Van sommige der in de vorige §.: 1. vermelde partikels en enige andere woorden zijn door toevoeging der uitgangen *en* of *er* afleidingen ontsproten, die of als op zich zelve staande woorden, of in nieuwe afleidingen aanwezig zijn. Zoo komt van *uit* door voorvoeging van *be* (zie §. 27. 1. 1.) en toevoeging van den uitgang *en*, *buiten*, en tevens, door toevoeging van *er*, *uiter*, in *uiterlijk* en *uiterste* overgebleven; van *in*, *binnen* en *inner*, bewaard in *innerlijk*; van een verloren stam, *boven* en *over*; van *op*, *opper*, in *opperste* en *opperen* aanwezig; van *voor*, (*te*) *voren* en *voorder* (in *bevorderen*); van een verloren stam, (*be*-)*neden* nevens *neder*, en van *mid*, *midden* en *midder* (in *midternacht*) of *middel* (*middelste*). Den uitgang *er* zonder eenen vorm op *en* daarneven, hebben: *achter* of *echter*, die beide oorspronkelijk *na* of *daarna* beteekenen; het voorzetsel *naar* (*nader*) van *na*; *onder*; *weder* (dat is *tegen* of *op nieuw*); *sedert*, dat van een ouden stam *sid*, die *laat* beteekent, afkomt, en eene paragogische *t* heeft bekomen (zie §. 24. 2. 1.), even als *voort* van *voor*: *sints* is een andere vorm van 't zelfde woord (zie §. 22. I. 3. 2.) en §. 111. 2.).

Aanm. Deze uitgang *er* is ongetwijfeld de comparatiefuitgang (vergel. §. 69. V.); de vorm op *en* is waarschijnlijk een accusatiefvorm, die hier naar het voorbeeld der pronominale bijwoorden, welke eigenlijk accusatieven van voornaamwoorden zijn (zie §. 108. 2. 3. en 4.) aangewend zal wezen. — Het verschil van den uitgang des grondwoords in *zuidzee* en *zuiden*.

wind, *noorderhalfrond* en *noordenwind* is van anderen aard: *zuider* beteekent oorspronkelijk *zuidwaarts*; *zuiden*, *uit het zuiden* (zie ald.).

2. Nog slechts zwakke sporen bestaan er van eene vroeger heerschende wet, volgens welke van adjektieven door toevoeging van eene toonlooze *e* (Oudduitsch *o*), soms door *n* gevolgd, bijwoorden gevolgd werden. Zoo komt *gaarne* van een adjektief *gaarn*, dat *begerig*, *graag*, beteekent; *dichte*, dat nog in *dichte bij* gehoord wordt, van *dicht*; *gewijze* (in *trapsgewijze* enz.) van een adjektief *gewijs*, dat tot het substantief *wijs* staat, als *gering* tot *ring* (zie §. 68. 2. 1.); *alreede* van *reed*, *gereed*, en niet zelden hoort men nog: *vreeselijke bang* enz. Doch thans is men gewoon een adjektief in zijnen grondvorm als bijwoord te gebruiken.

Aanm. Van adjektieven komen, oorspronkelijk door toevoeging der thans verloren *e*, *schier* (*bijna*), van een adjekt., dat *snel*, *schielijk* (voor *schierlijk*), beteekent; *zeer*, van een adjektief, dat *smartelijk* beduidt en verwant is met dat *zeer*, dat nog als substantief in zwang is.

3. Sedert de toonlooze *e*, die vroeger de van adjektieven afgeleide bijwoorden van de adjektieven zelven onderscheidde, was afgesleten, was er een ander onderscheidingsteeken noodig. Als zoodanig bezigde men den uitgang *lijk*, die eigenlijk een uitgang tot vorming van adjektieven is (zie §. 67. 6.), maar sedert ook ter afleiding van bijwoorden uit substantieven werd aangewend (zie ald. 3. *b.*). Daar echter deze uitgang licht iets slepends aan de rede geeft, zoo werd hij later wederom veelal achterwege gelaten, waar dit geschieden kon, te weten, waar het bijwoord op *lijk* van een adjektief afkwam en in dien afleidingsvorm op *lijk* geene eigenaardige beduidenis gekregen had. Eene eigenaardige beduidenis brengt de uitgang mede (weshalve hij niet achterwege gelaten kan worden) in *eigenlijk*, *openlijk*, *waarljk*, enz.

4. Tot vorming van bijwoorden dient ook de uitgang *ing*, thans altijd voorafgegaan van de letter *l* (vergel. §. 50. 15.) en meest gevolgd door de *s*, die, oorspronkelijk de uitgang des genitiefs, tot een kenteeken des bijwoords geworden is (zie §. 105. 1. 1). en 2). *lings* dan vormt bijwoorden der wijze van adjek-

tieven, als: *blindelings*, *kortlings*, *nieuwlings*; van substantieven, als: *ruggelings*, *zijdelings*, *plotselings* (van *plot*, *slag*), en van werkwoorden, als: *schrijdelings*, *zijdelings*, *ijlings*, *tappelings* (van *tappen* of *tappelen* en dit van *tap*, *het spongat van een vat*).

5. Ook het bijwoord *gewijze* kan zelve tot den rang eens afleidingsuitgangs afdalen, die nieuwe bijwoorden vormt van zelfstandige naamwoorden, als: *trapsgewijze* of *trapswijze*, *slangsgewijze*, of van werkwoorden, als: *steelsgewijze*.

Aanm. *Kanswijs*, of liever *kwansijs*, heeft met *gewijs* niets gemeen: het is een oud woord (het Lat. *quamsi*), dat *als wilde hij zeggen*, moet beteekenen.

6. Ook de verkleiningsuitgang *je*, met de adverbiale *s* vermeerderd (*jes*), achter adjektieven tredend, vormt bijwoorden: *zoetjes*, *zachtjes*, *stilletjes*, *warmpjes* enz.

6. *Waarts* of, zonder de *s*, *waart* vormt met bijwoorden van plaats, met zelfstandige naamwoorden of persoonlijke voornaamwoorden zamengestelde bijwoorden, die eene beweging naar de plaats, door het eerste lid aangeduid, beteekenen: het heeft eenigermate de waarde van een blooten uitgang gekregen. Op deze wijze zijn ontstaan: *opwaarts*, *nederwaarts*, *binnenwaarts*, *herwaarts*, *derwaarts*, *voorwaarts*, *hemelwaarts*, *zijwaarts*, *oostwaarts*, *huiswaarts*, (*te*) *mijwaarts*.

Aanm. *Waarts* is het Goth. adjektief *vairths*, dat *ergens heen gekeerd* be- duidt, het Lat. *versus*, dat ook in *deorsum*, *sursum*, *quorsum*, *dextrorsum*, de waarde van een blooten uitgang verkrijgt.

§. 105.

Over de bijwoorden van bijvoegelijke naamwoorden ontstaan.

1. Vele bijwoorden zijn oorspronkelijk naamvals vormen van bijvoegelijke naamwoorden of andere bijvoegelijke woorden.

1). De meeste zijn *genitieven*: *reeds*, *bereids*, *anders*, *al- lengs* (uit *al* en *lang*), *dwars* (van *dwar*, Hoogd. *quer*), *straks*, *averrechts* of *averèchts*; *steeds* (van *steed*, Hoogd. *stāt*), *ronds* (alleen in *van rondsom* bewaard), *elders* (voor *ellers*, van *el*, *ander*), *zelfs*, *eens*, *zulks* (hetwelk zoo be-

teekent), *doorgaans* (voor *doorgaands*), *vervolgens* (voor *vervolgends*), *willens en wetens* (voor *willends* enz.), *onvoorziens*, *onverhoeds*, *onverwachts*.

2). De volgende zijn *datieven*: *midden* (van *mid*, Goth. *midis*), *gisteren* (waarvoor ook *gister* in gebruik is), en met de adverbiale *s* achter den uitgang des datiefs: *overigens* (voor *ten overigen*), *meestens*, *hoogstens*, *minstens*, *eerstens*, *hoogstens*.

3). De volgende staan in den *accusatief*: *wijd* en *lang* (in zegswijzen als: *uren wijd*, *jaren lang*), *vlak*, *gansch*, *geheel*, *geheel en al*, *veel*, *weinig*, *meest*, *genoeg*, *eer*, *vroeg*.

2. Vele bijwoorden of liever bijwoordelijke uitdrukkingen bestaan uit een bijvoegelijk naamwoord met een voorzetsel verbonden. Soms komt achter den uitgang nog de adverbiale *s*, en dat wel niettegenstaande het voorzetsel geen genitief toelaat: *neven* of *nevens* (voor *in even*), *benevens* (uit *bij in even*), *tevens* (uit *te even*), *intusschen* (uit *in* en het oude *twisk* van *twee*), *insgelijks* (uit *in* en *gelijk*), *tegelijk*, *terecht* (dat is, *in orde*, onderscheiden van *te recht*, dat is *met recht*, zie §. 106. 2.), *overal*, *overeen*, *uiteen* enz., *overluid*, *voorwaar*, *voorzeker*, *van nieuws*, *op nieuw*, *te goeds*, *te midden*, *ten minste* (in dit bijwoord en de twee volgende is de *n* afgesleten), *ten laatste*, *ten beste*, *in het bijzonder*, *in (over) het algemeen*, *op het hoogst*, *voor het minst*, *voor het eerst* enz.

3. Sommige bestaan uit een bijwoordelijk gebruikt adjektief, gevolgd door eene partikel: *volop*, *rechtuit*, *kortom*, *kortaf*, *rondom*, *middenin* (vergel. §. 36. 6. 4.).

§. 106.

Over de bijwoorden van zelfstandige naamwoorden ontstaan.

1. Andere bijwoorden zijn oorspronkelijk substantieven in den een of anderen naamval.

1). Meest in den *genitief*, hetzij met of zonder bijkomend bijvoegelijk naamwoord of ander bijvoegelijk woord: *daags* of *des daags*, *'s morgens*, *'s zondags*, *des nachts*, *des winters*, *'s jaars*, *zijns weegs*, *somtijds*, *rechtstreeks*, *deels*, *grootendeels*, *veelzins* (waarschijnlijk van het Oudd. *sinth*, dat *weg* beteekent), *altoos* (voor *altoges*, van *tijgen*), *mijns bedunkens*, *vergeefs* (voor *vergevens*, mede oorspronkelijk een infinitief), *luidkeels*, *barrevoets*, *dikwijls*, *heelshuids*, *goedsmoeds*, *blootshoofds*, *onverrichter zake*, *middelerwjl*, *eenigermate*, *gelukkigerwijze*, *goedertieren* (hetwelk als adjektief gebruikt wordt). In den genitief des meervouds staat: *allerwegen*. *Des doods* komt alleen voor met het abstrakte werkwoord *zijn*; *doods* in vereeniging met het adjektief *benaauwd*. *Heelshuids* en *dikwijls*, hoezeer van de vrouwelijke substantieven *huid* en *wijle*, hebben den genitief op *s*, daar deze uitgang een adverbiaal karakter geworden was: *heelshuids* heeft zelfs achter het eerste lid eene *s* bekomen, even als *voorshands*, *ondershands*.

2). Soms in den *datief*, hetzij met of zonder adverbiale *s*: *allenthalve*, *zijnentwege*, *wijlen*, *trouwens*, *namens*, *wil lens*, *rechtens* (dat even als *wegens* voor de *s* eene *n* heeft ingelascht: *weg* en *recht* toch zijn van de sterke verbuiging), *noode* (*ter nood*), *vaak* (voor *vake*, van *vak*, verg. het Hoogd. *vielfach*), *haast*, *fluks* (zie §. 17. I. 4. Aanm.). Bij deze substantieven in den datief wordt een voorzetsel verstaan, meestal *te*. Zoo zeggen wij ook: *stuk slaan* voor *in stukken slaan*, *school*, *schuil*, *scheep gaan*, *spreek loopen*, *zoek raken*, *kroeg loopen*, *dood gaan*, waarbij overal *te* is uitgelaten, *koordedansen* (*op de koorde*), *buikspreken* (*uit of met den buik*).

Aanm. De weglating des voorzetsels is bij sommige dezer uitdrukkingen buiten den infinitief niet geoorloofd. Dus niet: *ik dans koorde*, evenmin als *ik koordedans*, maar: *ik dans op de koorde*; *ik spreek met den buik*, *ik loop in den kroeg*, niet: *ik spreek buik*, noch: *ik loop kroeg*, evenmin als *ik buikspreek*, *ik kroegloop*.

3). Substantieven in den *accusatief*, ten minste in den on-

verbogen vorm, zijn de volgende: *raak*, *mis*, *des noods* (met de adverbiale *s* voor *des nood*, dat is *wanneer des nood is*, *des nood zijnde*), *eenmaal*, *dikwerf*, *altijd*, *alledag*, *morgen*, *den ganschen dag*.

Aanm. Hiertoe behoort ook *ooit*, daar het ontstaan is uit het substantief áiv (*tijdruimte*), zie §. 8. 7., en 24. 2. 3), en bijgevolg ook *nooit*. Van dit áiv is *ie* een andere vorm, die bewaard is in *immer* en *nimmer*, voor *iemeer* en *niemeer*, alsmede in *immers* en *ergens*, eene verbastering van *iewergens*, uit *ie* en het Oudd. *wergin*, dat reeds *ergens* beteekent; eindelijk in *iewers* (d. i. *iewaarts*), een woord, dat in de wandeling voor *ergens heen* gebezigd wordt. — Hoezeer *immer* en *nimmer* reeds het bijwoord *meer* tot hun laatste bestanddeel hebben, heeft men dit zelfde woord er later nogmaals bijgevoegd, vandaar *immermeer* en *nimmermeer*. — Het bijwoord *hoe* is zamengetrokken uit hvé aiva, en bevat dus mede hetzelfde substantief (áiv).

2. Een groot aantal bijwoorden bestaat uit een zelfstandig naamwoord met een voorzetsel. Ook hier eindigt het bijwoord niet zelden op *s*, ja is soms eene *s* tusschen het voorzetsel en het zelfstandig naamwoord ingeschoven, en dit niettegenstaande het substantief vrouwelijk is en het voorzetsel geen genitief gedooft. Veelvuldig is vooral het voorzetsel *te* met een substantief tot eene bijwoordelijke uitdrukking verbonden: *ter zijde*, *ten einde*, *te vreden* (dat tot een adjektief wordt en dus het voorvoegsel *on* vóór zich kon aannemen: *ontevreden*), *terdeeg*, *terstond*, *te stade*, *te weeg*, *te recht*, *ter nood*, *tegader* en *allegader*, *altemaal*, *thans* (voor *te hand*), *ter loops*, *ter been* en *ter halver wege* (over den vrouwelijken vorm des lidwoords zie §. 55. I. 1. 1). *Aanm.*), *te huis* en *ten huize*, *ter feest*, *ter oore*, *te rade*, *te berge*, *terug*, *te gronde*, *te pas*, *te zamen*, *ter hand*, *te loor* enz. *Te* wordt ook als andere praeposities met zelfstandig gebezigde bijwoorden verbonden: *te voren*, *te boven*, *te binnen*. Uit een substantief met andere voorzetsels bestaan: *achterwege* (*achter* beteekent hier *op*, eigenlijk *bij*, *nabij*, dus is *achterwege* eigenlijk *op den weg*, *bij den weg*), *achterbaks* (*bak* is *rug*), *bij tijds*, *bijkans* (voor *bij kant*), *bijnacht*, *bij wijlen*, *bij der hand* (*bij de hand*): het voorzetsel *bij* schuilt ook in *bezijden*, *behalve*,

bevorens, *binnen*, *buiten*, *boven*; voorts: *binnenslands*, *buitenslands*, *inderdaad*, *in dezer voege*, *ingevolge*, *uitermate (uit der mate)*, *naar gelang*, *met der daad*, *met recht*, *van harte*, *van ganscher harte*, *van zins* (dat is *van zinne*), *van pas*, *van noode*, en met bijwoorden: *van achteren* en *van bovenen* (waar de uitgang die des datiefs is), *van binnen*; *op staanden voet*, *onderwijl*, *ondershands*, *onder handen*, *onderweg*, *overeind*, *voorhanden*, *voorshands*, *voorwind*; *ongeveer* staat voor *ongevaar*, dat bestaat uit *on* (gewijzigde vorm van *aan*) en *gevaar*, van *varen*, dat is, *gaan*; het is zilverwant met *omstreeks* van *streek*, dat van *strijken (gaan)* komt. Ook de pronominale bijwoorden krijgen voorzetsels vóór zich: *vandaar*, *vanhier*, *tot hier toe*, *tot zoo ver*, *in zoo verre*.

3. Uit substantieven of pronominale bijwoorden, door eene partikel gevolgd, bestaan: *jaarin—jaaruit*, *bergop*, *stroomaf*, *daarvan*, *daarmede*, *hiertoe*, *waartoe*, *daarenboven* en *daarentegen* (de syllabe *en* tusschen de beide bestanddeelen is de praepositie *in* met verzwakten klank, gelijk zij ook voorkomt in: *en zondag*, *en dinsdag*, dat is *op den volgende(n) zondag*, en in *eweg* voor *en weg*, thans kortaf *weg*). Vergel. §. 36. 6. 3).

§. 107.

Over de bijwoorden van werkwoorden ontstaan.

Deze zijn slechts weinige in getal: *misschien* en *maar*. *Misschien* staat voor *het may geschien*. *Maar*, dat veelal als voegwoord gebruikt, echter ook als bijwoord van omstandigheid voorkomt en dan *slechts* beteekent, is ontstaan uit *het en ware*, met weglating van het subjeet: *en ware*, met weglating der ontkennende partikel: *ware* of *waar*, en met verandering van *w* in *m* (§. 19. 3. Aanm. 2.): *maar*. Ook *eerlang* voor *eer het lang is* of *zijn zal*, is een bijwoord, hetwelk een ganschen zin in elliptischen vorm inhoudt.

§. 108.

Over de bijwoorden van voornaamwoorden ontstaan.

1. Tot het Gothische aanwijzende voornaamwoord *sa*, *sô*, *thata*, dat ons lidwoord heeft opgeleverd, behoort het bijwoord *zoo*. Dit woordje wordt versterkt door voorvoeging van het telwoord *al*: *alzo*, dat dus *gansch zoo* beteekent. Dit *alzo* werd eerst tot *alse* en *als*, eindelijk tot *al* verkort. In vele gevallen, namelijk, is *al* voor het bijwoord *alzo* te houden. Te weten, wanneer het *zoo* veel als *reeds* beteekent: *ik ben al aangekomen*, is: *ik ben alzo (zoo als ik hier ben) aangekomen*; *ik ga al henen*, is: *ik ga alzo henen*; verder in de zegswijze *al of niet*, dat is, *alzo of niet*, *ja of neen*; voorts vóór een comparatief: *al grooter en grooter*; eindelijk, in samenstelling met verscheidene bijwoorden: *almede*, *alhier*, *aldaar*, *alwaar*: werkelijk heeft *al* nog de gedaante *als* in *alsnu*, *alsnog*, *alsdan*, en laten zich *alhier*, *aldaar*, *alwaar*, in het dagelijksche leven door *hierzo*, *daarzo*, *waarzo* vervangen. In al deze gevallen heeft *alzo* aanwijzende kracht, waaruit zich laat verklaren, dat men wel zegt: *de burgemeester alhier*, maar niet: *deze jongen alhier*, *die man aldaar*, vermits dan het aanwijzend voornaamwoord elke andere aanwijzing onnoodig maakt: wel: *deze jongen hier*, *die man daar*.

Aanm. 1. *Al* vóór een bedrijvend deelwoord: *al lezende* (Fransch: *tout en lisant*), en vóór *te* met een adjektief: *al te groot*, is het telwoord *al*, *alle*, bijwoordelijk gebruikt. Dat men ook zegt *als te groot*, doet hier niets af: men zegt toch ook even *zoo*: *veels te groot*, en *hoe langs hoe meer*: de *s* schijnt in *als te groot* enz. de plaatsvervangster der slepende toonlooze *e*, en dus *als te groot* enz. voor *alle te groot*, *vele te groot*, *hoe lange hoe meer*, te staan: *zoo* zegt men *tot walgens toe* voor *tot walgene toe* (zie §. 97. IV. 2. Aanm.)

Aanm. 2. Tot denzelfden stam *sa*, *sô*, behoort mede *zus*, hetwelk nog slechts ten behoeve eener tegenstelling met *zoo* voorkomt, in zegswijzen als: *de een begrijpt het zus*, *de ander zoo*.

2. Tot een verloren aanwijzend voornaamwoord, dat in het

Goth., blijkens de daarvan nog overige sporen, *his*, vrouwelijk *hija*, onzijdig *hita*, *luidde*, behooren:

1). *Hier*, *her*, *henen*. *Hier* beteekent eene rust; *her* eene beweging naar eene plaats: het is nog slechts in zekere zegswijzen: *van ouds her*, *jaren her*, *herwaarts*, overgebleven; *henen*, eindelijk, beduidt eene beweging uit eene plaats. De verschillende uitgang van een en denzelfden stam geeft dus hier de vermelde wijziging der beteekenis te kennen.

2). *Heen*, dat met andere bijwoorden van plaats zamengekoppeld wordt in dier voege, dat het de waarde van het voorzetsel *naar* heeft, is een accusatief in het mannelijk geslacht van het verloren voornaamwoord *his*. Van dit *heen* komt *heinde*, dat *nabij* beteekent, en nog slechts voorkomt in de uitdrukking *heinde en ver*, alsmede, hoezeer in verkorten vorm, in *hen of omtrent* (voor *hende*, dat is *heinde of omtrent*), en van dit *heinde* komt de comparatief *hinder* (nog overig in *hinderlaag*), dat *achter* beteekent.

Aanm. Op grond van het oorspronkelijk verschil tusschen *henen* en *heen* hoede men zich deze beide bijwoorden in het gebruik te verwarren. Men zegge dus niet: *heengaan* voor *weggaan*, maar: *henengaan*; noch: *ergens henen gaan*, maar: *ergens heen gaan*.

3). Eindelijk moet het eerste bestanddeel van het bijwoord *heden* tot meergemeld voornaamwoord worden teruggebracht: het luidt in het Goth. *himma daga*, dat is (*op*) *dezen dag*; *huiden* sluit zich aan aan het Oudduitsche *hiutu*, verkort voor *hiu tagu*.

3. Tot het voornaamwoord *die* behooren:

1). *Daar*, *der* (dat slechts met *waarts* tot *derwaarts* verbonden voorkomt) en *daan* (verkort voor *danen* en steeds met *van* tot *vandaan* vereenigd), welke drie voornaamwoorden onderling in dezelfde betrekking staan, als *hier*, *her* en *henen*, vermits *daar* eene rust, *der* eene beweging naar, en (*van*) *daan* eene beweging uit eene plaats beteekent. *Daar* wordt ook als voegwoord gebezigd, in oorspronkelijk *tydelijke* en bij overdracht *causale* (*redengevende*) beteekenis.

2). *Dan*, oorspronkelijk een accusatief van *die*. Het is een bijwoord van *tijd*, doch komt ook als modaal bijwoord voor, bij voorbeeld in: *kom dan!* en mede als voegwoord met de waarde van *als* achter een comparatief, en van *echter* of *doch*, aan het hoofd van een tegenstellenden zin: *ik zou gaarne komen, dan mij ontbreekt de tijd.*

3). *Toen*, hetwelk uit *te doen*, met paragogische *n* voor *te doe*, is ontstaan. *Doe* schijnt oorspronkelijk een vrouwelijke accusatief. *Toen* wordt ook voegwoordelijk gebruikt, doch steeds met tijdelijke beteekenis; van het bijwoord van tijd *dan* verschilt het dus, dat het op eene bijzondere historische gebeurtenis ziet, terwijl *dan* het historische tijdstip, waarop de gedachte handeling voorvalt, in het midden laat (zie Synt. §. 145. III. 1. 2.). Dienovereenkomstig zegt men ook *nu en dan*, *dan en dan*.

4). *Des* of *dies* is kennelijk een genitief. Het wordt thans gebezigd in de beteekenis van *derhalve*. Met de syllabe *te* verbonden, gebruikt men *des* of *dies* vóór een comparatief: *dies te meer*, *des te meer*, dat is *zooveel te meer*. Dit *te* achter *des* is ontstaan uit *de* (de *d* werd tot *t* verhard wegens de scherpte der voorgaande *s* van *des*): dus staat *des te meer* voor *des de meer*, in welke verbinding *de* (oorspronkelijk een naamval van *die*) reeds zoo veel als *daarom* beteekent en *des* slechts ter versterking daaraan wordt toegevoegd.

5). *Doch*, hoezeer thans uitsluitend voegwoord, behoort mede tot het aanwijzend voornaamwoord *die*. *Toch*, een gewijzigde vorm van *doch*, is uit *te doch* ontstaan, als *toen* uit *te doe*, en *edoch* schijnt voor *en doch* (*in doch*) te staan, als *eweg* voor *en weg* (zie §. 106. 3.).

6). Eindelijk behoort tot hetzelfde voornaamwoord ook het bijwoord *dus*, en met *al* versterkt: *aldus*.

4. Tot het vragend voornaamwoord *wie* behooren:

1). *Waar*, dat eene rust, *wer* (in *werwaarts* overgebleven), dat eene beweging naar eene plaats beteekent; *wanen*, *waan* of *wan*, dat *vanwaar* beduidde, is thans verloren.

2). Een ander *wan*, hetwelk een accusatiefvorm vertoont, is

bewaard in *wanneer*, eene zamenkoppeling uit *wan* en *eer* (*eerder*). Dit *wan*, versterkt door eene paragogische *t*, levert de redengevende conjunctie *want*.

3). *Hoe* behoort voor een deel tot hetzelfde vragend voornaamwoord *wie*; dit toch luidt in het Goth. *hvas*: behielden alzoo de overige vormen van dit voornaamwoord de *w*, *hoe* daarentegen heeft de *w* verloren en de *h* behouden (vergel. verder §. 136. 1. 3). Aanm. en §. 25. 3. en aldaar de Aanm.).

5. Van het aanwijzend voornaamwoord *gene* komen *ginds* en *ginder*, hetwelk genitieven zijn, de een met mannelijken, de ander met vrouwelijken vorm, met ingeschoven *d* en tot *i* teruggekeerde vokaal (zie §. 22. I. 2. '1), en §. 6. 1. 1). *a*. Aanm. 4.).

ACHTSTE AFDEELING,

OVER HET VOORZETSEL.

EERSTE HOOFDSTUK,

OVER HET VOORZETSEL EN ZIJNE SOORTEN.

§. 109.

I. 1. *Voorzetsels* zijn woorden, welke dienen om de betrekking tusschen twee voorwerpen of begrippen, door zelfstandige naamwoorden of voornaamwoorden uitgedrukt, aan te duiden. Een der beide in betrekking staande voorwerpen of begrippen is het *hoofdbegrip*, en het andere dient om de betrekking, waarin het hoofdbegrip zich bevindt, te kennen geven. Het woord,

dat de betrekking des hoofdbegrijs te kennen geeft, drukt, zoo mogelijk, door vormverandering de rol uit, die het, als bloot ter bepaling dienende, in den zin vervult, en doet zich als door het voorzetsel *geregeerd* voor. (Hier vergelijk men §. 47. 5. Aanm.). Zeg ik: *de vijand is in de stad*, dan is *de vijand* het hoofdbegrip, en *de stad* het voorwerp, dat de uitgebreidheid, waarin *de vijand* besloten is, te kennen geeft, en mitsdien wordt *de stad* door het voorzetsel *in* beheerscht. Desgelijks is in: *ik zie hem in de stad*, *hem* het hoofdbegrip, en in: *ik zie hem met vreugde*, *ik* het hoofdbegrip, *vreugde* het bepalend begrip, dat de betrekking, waarin *ik* gedacht wordt, omschrijft.

2. De hier behandelde woorden heeten *voorzetsels*, vermits zij hunne plaats vinden vóór het naamwoord, dat de uitgebreidheid of betrekking, die het hoofdbegrip bepaalt, aanduidt. Een paar dezer woordjes echter moeten achter hunnen naamval staan, te weten, *halve* en *wege*, die met het door hen geregeerde woord eene soort van zamenstelling vormen (zie §. 36. 6. 2), als: *derhalve*, *mijnenthalve*, *veiligheidshalve*, *zijnentwege*, (*van*) *staatswege*. Andere voorzetsels kunnen zoowel vóór als achter het door hen beheerschte woord geplaatst worden, als: *hangende*, *gedurende*, *mij aangaande*, *mijnen broeder uitgenomen*, *de kinderen uitgezonderd*, zoowel als: *aangaande mij*, *uitgenomen mijnen broeder* enz. Deze voorzetsels evenwel zijn deelwoorden: is het een bedrijvend deelwoord van een objektief werkwoord, zoo hangt de naamval af van het woord krachtens zijne verbale natuur; is het een bedrijvend deelwoord van een subjektief werkwoord, als: *hangende*, *gedurende*, of wel een lijdend deelwoord, als: *uitgenomen*, *onverminderd*, dan voegt het eene praedikatieve bepaling (§. 65. II. 3. 1.) bij het naamwoord, hetwelk het verzelt. Dus vormen uitdrukkingen, als: *zijn leven gedurende*, *zijn zoon niet mede gerekend*, *mijn broeder uitgenomen*, eene zoogenaamde *volstrekke* (*absolute*) constructie, die in onze taal alleen in zulke zegswijzen, in welke het deelwoord de plaats eener praepositieve uitdrukking

vervangt, geduld kan worden (zie Syntax. §. 146. B. 3.). Zoo heeft: *uitgezonderd zijnen broeder*, de kracht van: *met uitzondering van zijnen broeder*, en: *gedurende zijn leven*, de waarde van: *bij den duur van zijn leven*.

3. Thans regeren alle voorzetsels een accusatief: voorheen regeerden buitendien sommige een genitief, andere een datief (zie Synt. §. 128. A. 2.). Nog slechts in zegswijzen, uit de oudheid overgehouden, bezitten wij voorzetsels, door een dezer beide naamvallen, genitief of datief, vergezeld, als: *binnenslands*, *buitensdijks*, *ter kerk*, *uit dien hoofde*, *van den lande*, *tot den bloede* enz.

II. 1. Naar hunnen *oorsprong* moeten de voorzetsels verdeeld worden in *bijwoordelijke* voorzetsels, waarover §. 102. II. 2. 4), gehandeld is, en in dezulke, die eigenlijk *bijvoegelijke* of *zelfstandige naamwoorden* of *deelwoorden* zijn, als voorzetsels gebruikt: zulke naam- of deelwoorden komen daarbij doorgaans in verbogen of afgeleiden vorm, of zelven in verbinding met eigenlijke voorzetsels voor. Zoodanige zijn: *krachtens*, *luidens*, *rondom*, *tusschen*, *gedurende*, *nopens*, *trots*, *uit hoofde van*, *van wege*, *in stede van*, enz.

2. Naar hunne *beteekenis* zijn de voorzetsels te onderscheiden in dezulke, die eene *plaatselijke betrekking*, of eene *tijdelijke betrekking*, of eene *verbinding* tusschen voorwerpen, of *verschillende onzinnelijke betrekkingen* aanduiden.

1). Die eene *plaatselijke betrekking* te kennen geven, duiden of een *zich bevinden op eene plaats*, of eene *beweging* aan:

a. *Een zich bevinden op eene plaats* of *in de nabijheid eens voorwerps* drukken uit: *aan*, *achter*, *binnen*, *bij*, *boven*, *buiten*, *in*, *naast*, *nabij*, *nevens*, *omtrent*, *onder*, *op*, *over*, *te*, *tegen*, *tusschen*, *voor*, *tegenover*, *te midden van*. Deze voorzetsels kunnen een werkwoord bij zich hebben, hetwelk aanduidt, dat de plaats nog niet bereikt is, maar het voorwerp zich eerst daarheen begeeft; bij voorbeeld: *ik ga bij u staan*; *hij plaatst zich voor mij*; *hij hangt het schilderstuk*

aan den muur ; hij gaat te kerk , enz. In dit geval kunnen eenige van die voorzetsels door bijwoorden achter het zelfstandig naamwoord vervangen worden. Alzoo kan men zeggen : *hij komt in de kamer , en : hij komt de kamer in , hij treedt de kamer binnen.* Bijgevolg zijn onderscheiden : *hij wandelt in de kamer , en : hij wandelt de kamer in ; hij wandelt op den berg , en : den berg op ; hij treedt over het grasperk , en : hij springt het grasperk over.* Staat hier , namelijk , de partikel als voorzetsel vóór het zelfstandig naamwoord , zoo geeft de uitdrukking eene beweging , binnen de grenzen eener plaats besloten ; staat zij als bijwoord er achter , zoo geeft de uitdrukking eene beweging , die zich buiten de grenzen eener plaats begeeft , te kennen. Aan andere van die voorzetsels sluiten zich bijwoorden aan , wanneer zij met werkwoorden , die eene beweging van de eene plaats naar de andere te kennen geven , verbonden worden : *hij loopt tegen het vuur in ; hij begeeft zich tusschen de muren in ; zijne genegenheid te mijwaart ; hij gaat op den man af , op het gevaar af , op den vijand los.*

b. Die eene beweging aanduiden , beteekenen , in de eerste plaats , eene beweging in eene richting uit eene plaats , als : *van , uit ;* in de tweede plaats , eene beweging in eene richting naar eene plaats , als : *naar , tot , tot aan ;* in de derde plaats , eene voortgezette beweging , en wel óf in eene rechte lijn , als : *langs , door , voorbij , óf in eene kromme , als : om , rond , rondom.* Sommige van deze partikels kunnen wederom als bijwoorden achter , of als voorzetsels vóór het substantief geplaatst worden. Zoo zegt men beide : *hij gaat de kamer uit , en uit de kamer ; langs het huis , en het huis langs ; door de kamer , en de kamer door ; voorbij de deur , en de deur voorbij ; om den hoek , en den hoek om.* Staat de partikel als bijwoord achter het zelfstandig naamwoord , zoo denkt men zich het uiteinde des voorwerps , dat de beweging bepaalt. Bij voorbeeld : *hij wandelt het bosch door , dat is , hij komt aan gene zijde van het bosch.* Terwijl *hij wandelt door het bosch ,* zoo veel beteekent als : *hij houdt zich wandelend in het bosch op.* Alleen

de woordjes *om* en *rond* (*rondom*) kunnen bij een werkwoord, dat eene rust uitdrukt, gebezigd worden, hoezeer zij eigenlijk de *beweging* van een punt in eene in zich zelve terugkeerende kromme lijn aanduiden; bij voorbeeld: *zij zitten om, rond of rondom de tafel*: bij zulk een werkwoord staat *rond* (*rondom*), blijkens dit voorbeeld, als voorzetsel vóór het zelfstandig naamwoord; doch bij een werkwoord van beweging staat het bij voorkeur als bijwoord daarachter; *zij loopen het huis rond*, dat is, *in het huis rond*. Staat *rond* (*rondom*) bij een werkwoord van beweging, doch besluit deze beweging steeds dezelfde ruimte, dan verkiest men weder *rond* (*rondom*) als voorzetsel: *zij loo- rond of rondom het huis* duidt dus aan, dat zij, die loopen, buiten het huis blijvende, het binnen een kring insluiten. In plaats van *rondom* kan men ook zeggen: *om — rond, om het huis rond*.

2). Eene *tijdelijke betrekking* kunnen beteekenen: *aan, bij, binnen, in, naar, om, omstreeks, omtrent, onder, op, over, te, tegen, tot, tusschen, van, voor*; b. v.: *aan den avond van dezen dag, bij nacht, bij vijven, bij mijn leven, binnen acht dagen, in een oogenblik, het loopt naar Paschen, om vijfuren, omstreeks den middag, omtrent de kermis, onder de predikatie, op zekeren tijd, over veertien dagen, te twee uren, te Pinkster, te Paschen, tegen den tweeden dezer maand, tot morgen, tusschen Paschen en Pinkster, van deze week, van mijn leven, voor tienem*. Door wordt achter een substantief, dat een tijd bepaalt, slechts als bijwoord aangewend: *hij werkt den geheelen dag door*. Uitsluitend temporeel zijn: *gedurende, staande, hangende, sedert, na*, dat echter als bijwoord gebezigd, zijne plaatselijke beteekenis gehandhaafd heeft, bij voorbeeld: *hij gaat of volgt hem na*, niet: *naar* (zie §. 102. II. 2. 4).).

3). Eene *verbinding*, hetzij positief, hetzij negatief, drukken uit: *met, zonder, benevens, uitgenomen, behalve*.

Aann. De voorzetsels van deze beteekenis gaan reeds buiten de grenzen van het eigenlijk gezegde voorzetsel, in welks begrip het ligt een punt of lijn

aan of in zekere uitgebreidheid aan te duiden: ook grammatisch zijn zij niet alle ten volle tot de natuur van voorzetsels overgegaan: over *uitgenomen* zie men boven I. 2.; *behalve* kan, als een waar bijwoord, den nominatief achter zich hebben: *zij komen allen, behalve ik*. Vroeger ook *zonder*, bij voorb.: *Onze ouders waaren vry Van wet, en zonder zij Hieldenze goede zeden* (Spiegel).

4). Alle voorzetsels kunnen, overdrachtig gebezigd, *onzinnelijke betrekkingen* van *oorzaak, strekking* enz. uitdrukken, bij voorbeeld: *door zijn dienaar is hij verraden; voor mij werkt hij*. Eenige zijn uitsluitend bestemd ter omschrijving van zoodanige betrekkingen, te weten: *trots, krachtens, luidens, om — wille, jegens, overeenkomstig, wegens, nopens, rakende, betreffende, niettegenstaande, aangaande, belangende, onverminderd, aangezien*. Het zijn of naamwoorden, en wel meest zelfstandige, of deelwoorden. Tot dezelfde soort moeten gebracht worden eene menigte bijwoordelijke uitdrukkingen, uit een substantief met een voorzetsel bestaande, die door middel van het voorzetsel *van* de kracht van voorzetsels verkrijgen, bij voorbeeld: *in weêrwil, in spijt, ter gunste, ter zake, ten behoeve, door middel, uit aanmerking, uit kracht, naar gelang, ten aanzien, ten opzichte, ten overstaan, door toedoen*, enz.

TWEDE HOOFDSTUK,

OVER DE FORMING DER VOORZETSELS.

§. 110.

Over de oorspronkelijke voorzetsels.

1. De oorspronkelijke voorzetsels zijn de bijwoorden van plaats §. 102. II. 2. 4). vermeld.
2. Tot verklaring van hunne meest algemeene beteekenis en

daaruit afgeleid gebruik in bepalingen, die niet van eenig regerend woord afhankelijk zijn, vereischen zij elk eene korte afzonderlijke beschouwing. In de Syntaxis (§. 128.) wordt dit een en ander uitvoeriger behandeld.

1). *Aan* geeft een zich bevinden *op de oppervlakte* eens voorwerps te kennen; bij voorbeeld: *de beeldtenis hangt aan den wand*. Vervolgens, een zich bevinden *in de nabheid* met onmiddellijke *aanraking* of *aangrenzing*, bij voorbeeld: *hij zit aan den haard*. Bij werkwoorden van beweging is dus *aan* zoo veel als *tot*. Vandaar dat het geschikt is om *de richting ergens heen* aan te duiden, en bij gevolg den datief te omschrijven, bij voorb.: *hij geeft een boek aan zijnen broeder* (zie §. 47. 4. 2.).

2). *Bij* beteekent *nabijheid* in het algemeen, bij voorb.: *hij woont bij mij*. Vervolgens, een *bijeenbehooren*, een vergezeld gaan van het eene en het andere, dus zooveel als *met*, en eindelijk *door middel van*, bij voorbeeld: *bij machte zijn, bij mij notaris, bij de wet*.

3). *Door* beteekent eene beweging, die een voorwerp of ruimte in twee deelen snijdt, dus *midden door*, bij voorb.: *hij loopt door de kamer*, en beduidt overdrachtig *door middel*, als: *het is door mij vervaardigd*.

4). *In* geeft een verblijf te kennen *binnen* zekere uitgebreidheid, bij voorbeeld: *in de stad, in de jeugd*. Voorts, daar een verkeeren *in* eene ruimte, een vereenigd zijn *met* hetgeen die ruimte bevat, veronderstelt, heeft het niet zelden de kracht van *met*, en geeft, als dit voorzetsel, de zaak, uitgedrukt door het substantief, door *in* geregeerd, als de *wijze* of het *middel* der handeling te kennen; bij voorbeeld: *in haast, in de kracht Gods*. Met een werkwoord verbonden, dat eene werking beteekent, die tot zeker doel strekt, beduidt het zoo veel als *tot*, bij voorbeeld: *wegsmelten in tranen*. — Van *in* komt *binnen* (zie §. 106. 2.), hetwelk een *verblijven in eene beslotene ruimte* beteekent.

5). *Na, naar, naast*. *Na*, dat *nabijheid* beduidt, wordt

gebruikt in de beteekenis van *achter*, te weten, een enkel maal een *plaatselijk* (b. v. *na zich slepen*), maar doorgaans een *tijdelijk achter*: *hij komt na mij binnen*. *Naar*, een comparatief van *na*, geeft eene *richting ergens heen* te kennen, bij voorbeeld: *hij gaat naar de markt; naar het noorden gericht*; vervolgens, beduidt het *volgens*, bij v. *naar wensch*. De superlatiefvorm *naast*, die mede als voorzetsel kan gebruikt worden, beteekent *meest nabij*, en wordt bepaaldelijk gezegd van twee voorwerpen, die tot eene rij van voorwerpen behooren.

6). *Om (omme)* geeft eene beweging te kennen in eene kromme lijn, derwijze, dat eene zekere uitgebreidheid geheel of gedeeltelijk *ingesloten* wordt; als: *hij loopt om den hoek; om den hals*. Men sluit eene zaak in, wanneer men met die zaak iets voor heeft: vandaar dat *om*, overdrachtig, *met het doel om te bekomen, ten behoeve van*, beteekent, bij voorb.: *hij werkt om geld; ik doe het om u of om uwentwil*; en in het opschrift op een brief: *omme den Heer N*.

Aann. Den vorm *omme* bewaren ook welluidendheidshalve de zamengestelde substantieven: *een ommezien, ommekeer*.

7). *Op* beteekent een zich bevinden *aan het toppunt* eens voorwerps; bij voorbeeld: *op den toren, op de aarde*. Voorts, een zich bevinden *aan eene plaats*, bij voorbeeld: *op het kasteel, op de kamer, of in eenen toestand: op de vlucht*. Verder een komen *onmiddellijk na*, b. v.: *op dit gezicht*.

8). *Te* geeft een zich bevinden *op of in eene plaats* te kennen. Behalve vóór de eigennamen van steden: *te Haarlem, te 's Hage*, komt het voorzetsel *te* thans vooral in adverbiale uitdrukkingen, veelal met het artikel in den datief zamengesmolten, voor, als: *ten grave, ter zee, te leen, ten tijde, ten dage*. Voorts staat *te*, veelal door *om* vergezeld, vóór den infinitief: *te zeggen, om te leven* (vergel. §. 101. D. 1.).

9). *Tot* is eene samenstelling van *toe (to)* met *te*, dus staat het voor *tote*; doch *toe* zelf staat reeds voor *te doe (do)*, daar het in het Gothisch *du* luidt: alzoo is *tot* eene zamenkoppeling

uit *te do te*. *Tot* beteekent eene beweging, die zich *tot de grens* eener uitgebreidheid uitstrekt, bij voorb.: *hij loopt tot de markt, tot den avond*. Overdrachtig beduidt *tot* het *doel*: *hij werkt tot het heil zijns vaderlands*.

10). *Uit* geeft eene beweging te kennen, die de grenzen eener uitgebreidheid verlaat, bij voorbeeld: *hij gaat uit het huis*. Overdrachtig geeft het den *oorsprong* te kennen: *een beeld uit hout; het komt uit luiheid voort; uit leerlust*. — Van *uit* komt *buiten* (zie §. 106. 2.), hetwelk een *blijven aan gene zijde der grenzen eener beslotene plaats* beteekent.

11). *Van* schijnt uit *af aan* ontstaan te zijn. Het geeft het punt te kennen, waar de beweging een aanvang neemt. Dus dient het tot omschrijving van den genitief (zie §. 47. 4. 2.). Overdrachtig geeft het de *oorzaak* te kennen: *het komt van zijne overdrevene gevoelens; hij kermt van pijn*, en het *middel*: *van den wind leven*. Voorts staat het vóór den naam der zaak, die het *onderwerp* en de *inhoud* is van eene waarneming of eene werking des geestes, als in: *van iets hooren, hij spreekt van zijne moeder. Hij zegt van ja*, geeft te kennen, dat *ja* de *inhoud* van zijn antwoord is.

12). *Voor* beteekent een zich bevinden *aan eene* naar zeker punt *toegekeerde* zijde eens voorwerps: *hij staat voor de deur*. Wat zich *voor* iets of iemand bevindt, staat daar *ter zijner beschikking*: alzo beteekent dit voorzetsel ook *ten behoeve van*; dus in: *hij werkt voor zijn vader, een middel voor de koorts*. Daar het voorzetsel *tegen* de richting beteekent *naar een voorwerp*, dat naar de beweging *toegekeerd* is, zoo valt de nauwe verwantschap der beteekenissen van *voor* en *tegen* in het oog: vandaar dat *voor* met *tegen* de beteekenis deelt van in *ruiling van*, en vervolgens *in de plaats van* kan beduiden, bij voorbeeld in: *hij komt op voor zijn broeder; iets voor geld bekomen; iemand voor een wijs man houden*.

3. Van de volgende voorzetsels zijn de stammen verloren:

1). *Achter*, dat *bij* beteekent, in *achterwege*, dat is, *bij den weg*, beduidt overigens steeds een zich bevinden in de na-

bijheid van een *afgekeerd* voorwerp: *hij staat achter het huis.*

2). *Beneden* bestaat uit *be (bij)* en denzelfden stam, waaruit ook het bijwoord *neder* voortgesproten is, dat slechts in samenstellingen en afleidingen voorkomt: *nederdalen*, *nederig*, *vernederen* (vergel. §. 104. 1.). Het beteekent een zich *lager* bevinden, dan een gegeven voorwerp.

3). *Onder* beteekent *tusschen*, *te midden van*, bij voorb.: *hij bevindt zich onder zijne vrienden*; vervolgens in dier voege *te midden van*, dat het voorwerp, hetwelk zich *te midden van* een ander bevindt, daardoor *overdekt* wordt, aldus in: *onder het dak.*

4). *Over* beteekent een zich *hooger bevinden*, in dier voege, dat het hooger gelegen voorwerp het lagere *overdekt*, en zich daarover *uitbreidt*: *het kleed ligt over de tafel*, en overdrachtig: *hij spreekt over de liefde*. Denkt men zich de beweging *over* eene uitgebreidheid ten einde gebracht, zoo beteekent *over*: *aan gene zijde*, als in: *hij woont over het water*. — Van den zelfden stam komt *boven*, dat het tegenovergestelde is van *beneden*, en dus eenvoudig een zich *hooger bevinden* beteekent.

5). *Zonder* ontkent het begrip van *wederkeerige betrekking* en dus van een *zich bijeenbevinden*, bij v.: *hij gaat zonder zijnen vriend*, d. i., *afgescheiden van zijnen vriend*. Het bewaart steeds min of meer zijne bijwoordelijke natuur, zie §. 109. II. 2. 3). Aanm.

§. 111.

*Over de voorzetsels uit bijvoegelijke naamwoorden
of deelwoorden ontstaan.*

Voorzetsels met *bijvoegelijke naamwoorden* zamenhangende zijn:

1. *Met* (als bijwoord: *mede*) hangt zamen met een adjektief, dat bewaard is in *middag*, en waarvan *midden* afkomt,

alsmede in het voegwoord *mits* (eigenlijk *met des*), dat nog als voorzetsel voorkomt in het zamengekoppeld bijwoord *mitsdien*. *Met* duidt eene *wederkeerige betrekking* aan en beteekent dus zoo veel als *in gezelschap van*, vervolgens, overdrachtig: *met behulp van*, *door middel van*.

2. *Sedert* of *sints* komt van een oud adjektief *sid*, *laat* (zie §. 104. 1.); het had voormaals nog een anderen vorm: *siden* (*sident*), die tot *seder* (*sedert*) staat als *uiter* tot *uiten* (zie ald.), en waarvan *sints* ook, door synkope der *d*, kan ontstaan zijn. Het geeft een tijdpunt te kennen, dat als aanvang eens voortdurenden tijds gedacht wordt.

3. *Eer*, eigenlijk een adjektief, *vroeg* (zie §. 70. 2. 5:), komt thans slechts als bijwoord of voegwoord voor; doch dit voegwoordelijk gebruik veronderstelt de praepositionale kracht van dit woordje; wat toch is *eer hij komt*, anders dan *eer dat hij komt*, dat is, *vóór dat*, *voor den tijd dat*.

4. *Tusschen* is een datief meerv. van een in het Oudduitsch bestaand adjektief *twisk* van *twee*. Deze datief hangt af van een uitgelaten voorzetsel *in* of *onder*. Thans wordt *tusschen* tot een bijwoord, zoodra het met *in* en *onder* wordt zamengekoppeld. Het beteekent een zich bevinden *te midden van twee* voorwerpen.

5. Van nog gebruikte adjektieven stammen de voorzetsels *langs*; *nevens* (voor *in even*) en *benevens*; *rond*, *rondom* en *om — rond*. *Langs* beteekent eene beweging ter zijde eens voorwerps; *nevens* beduidt *aan de zijde van* en *op gelijke lijn*; *benevens* geeft *bijeenzijn* te kennen zonder onderlinge betrekking; over de kracht van *rond*, *rondom* en *om — rond* is gehandeld §. 109. II. 2. 1).

6. De *participiale* voorzetsels, als *volgens* (voor *volgends*), *rakende*, *betreffende*, *belangende*, *aangaande*, *uitgenomen*, enz. verklaren zich zelve, aangezien zij met nog bestaande werkwoorden in verband staan. *Nopens* staat voor *nopens* en is een bedrijvend deelwoord (met bijwoordelijke *s*) van *nopen*, dat is, *duwen*, *aanstooten*, *aanraken*, *raken*; aldus is het

zinverwant met *rakende*, *betreffende*, *belangende*. *Omtrent* is waarschijnlijk bij synkope ontstaan uit *omtreddend*: het beteekent eigenlijk *omgaande*, dus *omstreeks*, en wordt overdrachtig gebruikt met den zin van *betreffende*.

§. 112.

*Over de voorzetsels uit zelfstandige naamwoorden
ontstaan.*

Zelfstandige naamwoorden, in verbogen vorm en zelve van eene praepositie afhankelijk, worden als voorzetsels gebezigd:

1. *Bezijden*, uit *be* (*bij*) en den zwakken datief van *zijde*, wordt nog slechts in *bezijden* (d. i. *niet overeenkomstig met*) *de waarheid*, voor *bezijden van de waarheid*; als zelfstandig voorzetsel gebruikt.

2. *Halve* treedt slechts in zamenkoppeling op: *plichtshalve*, *weshalve*, en vormt met *be*, *behalve*. Het is een oud substantief, afgeleid van *half*, en beteekent dus *helft*, *zijde*, *kant*: dus beteekent *halve*, *van de zijde van*, en *behalve*, *met terzijdestelling van*.

3. *Jegens* en *tegen* komen van een in het Oudduitsch voorkomend substantief (*gagan*, *gegen*). *Tegen* staat voor *te jegen*; met *be* vereenigd leverde *jegen*, *bejegen*, dat nog slechts in het werkwoord *bejegenen* overig is. De beteekenis van *tegen* is §. 110. 2. 12). verklaard. *Jegens*, dat eigenlijk hetzelfde be- duidt, wordt uitsluitend aangewend om *zedelijke betrekking* aan te duiden.

4. *Krachtens* is ontstaan uit *kracht* of *krachte*; de adverbiale *s* bracht de inlassching eener *n* mede. De beteekenis komt overeen met die van *uit kracht van*.

5. *Luidens* behoort tot het substantief *luid* (*geluid*). Oorspronkelijk heette het volledig *naar luide* (nog zegt men *naar luid van*); later werd de praepositie (*naar*) weggelaten; daarop de bijvoegelijke *s* aangenomen, die de inlassching der *n* mede-bracht.

6. *Omstreeks* bestaat uit *om* en *streek* en beteekent dus *om den streek van*; als bijwoord is het synoniem met *ongeveer* (zie §. 106. 2.) en *omtrent* (zie §. 111. 6.).

7. *Ondanks* is de bijwoordelijk, vervolgens ook als voorzetsel gebruikte genitief van het substantief *ondank*, dat is, *tegenzin*.

8. *Tijdens* is op dezelfde wijze als *luidens* van *luid*, ontstaan van *tijd* en beteekent dus *ten tijde van*.

9. *Trots* is, als voorzetsel gebruikt, verkort voor *ten trots van*. Zoo bezigt men ook wel *spijt* voor *ten spijt van*.

10. *Wegens* is ontstaan van *weg*, als *luidens* van *luid* en *tijdens* van *tijd*: het is dus de datief van dat woord, afhangelende van het weggelaten *van*, en alzoo eigenlijk één en hetzelfde met *van wege*, dat echter *van de zijde van* beteekent, terwijl *wegens* den *grond* van eene handeling of toestand te kennen geeft.

11. *Wille* wordt in verbinding met *om* als voorzetsel gebruikt; doch in dier voege, dat het beheerschte substantief in den genitief tusschen *om* en *wille* te staan komt: *om mijns vriends wille*. Zie verder §. 74. 1. 2).

12. *Uitwijzens* is de infinitief van *uitwijzen* met de bijwoordelijke *s*, en beteekent dus *naar uitwijzen van*: het behoort tot den stijl van de balie.

N E G E N D E   A F D E E L I N G .

O V E R   H E T   V O E G W O O R D .

E E R S T E   H O O F D S T U K ,

O V E R   H E T   V O E G W O O R D   E N   Z I J N E   S O O R T E N .

§. 113.

I. 1. Voegwoorden zijn woorden, die volzinnen verbinden met aanduiding van de betrekking, waarin deze tot elkander staan (vergel. §. 46. 8.).

1). Vaak verbinden de voegwoorden, in plaats van geheele zinnen, slechts enkele woorden met elkander; doch oorspronkelijk bestaan er ook dan twee of meer zinnen, die zamengetrokken zijn, omdat zij hetzelfde subjekt of praedikaat of eenig ander zindeel gemeen hebben. Zeg ik, bij voorbeeld: *mensch en dier verheugt zich in de lente*, zoo zijn er twee zinnen, die hetzelfde praedikaat met zijne bepaling gemeen hebben, en dus weder gescheiden kunnen worden, op deze wijze: *de mensch verheugt zich in de lente en het dier verheugt zich in de lente*. Desgelijks is de zamengestelde zin: *hij is beroemd, maar bescheiden*, op te lossen in de twee zinnen: *hij is beroemd, maar hij is bescheiden*, enz. Vergel. Syntaxis §. 120. Aanm: bl. 13.).

Aanm. In een zin als *mensch en dier verheugt zich* is alleszins zamentrekking aan te nemen; doch deze zamentrekking laat zich niet dan door ontbinding van den zin opsporen. In dit geval nu beschouwt men den zin

als *eenvoudig* met *zamengeschikte* zindeelen. Slechts dan spreekt men in de Grammatica van *zamentrekking* uit twee of meer zinnen, wanneer ook zonder ontbinding de oorspronkelijke meervuldigheid van den zin blijkt, als in: *Het bloed ontvliet de wonde, Het licht, zijn brekend oog* (vergel. Syntaxis §. 135. met §. 144.).

2). Dient een woord, dat doorgaans als voegwoord voorkomt, slechts tot versterking van een enkel zindeel, dan moet het niet als een echt voegwoord, maar als een bijwoord van het *zinsverband* worden aangemerkt; bij voorbeeld *ook* in dezen zin: *ook ik ben schilder*. Wel heeft hier eene terugwijzing op een in de gedachte aanwezigen nevensgeschikten zin plaats; doch het voegwoord, hetwelk dien nevensgeschikten zin met den uitgedrukten zin zou verbinden, is met denzelfden verzwegen. Aldus is bij dien volzin: *ook ik ben schilder*, aan te vullen: *niet alleen hij is schilder, maar ook ik ben schilder*. Deze zinnen worden derhalve door het voegwoord *maar* vereenigd, en *ook* is en blijft een bijwoord, tegen het bijwoord *alleen* van den voorgaanden zin overstaande. *Ook* is daarentegen een conjunctie in dit zinsverband: *hij heeft mij beloofd te komen, ook twijfel ik niet, of hij zal zijne belofte gestand doen*.

2. Geen woord is van nature voegwoord: andere rededeelen worden voegwoorden door hunne aanwending ter verbinding van volzinnen. Verreweg de meeste voegw. zijn oorspronkelijk bijw. of bijwoordelijke woordverbindingen; *dat* is eigenlijk een vnw., en *hetzij, ten zij, ten ware* (zie §. 101. C. I. 2.), en zelfs *maar* (zie §. 107.) zijn conjunctief gebruikte volzinnen. *Echte voegwoorden* noemt men die, welke uitsluitend voegwoordelijke kracht bezitten en niet daarbij een logisch bestanddeel van den zamengestelden zin, waartoe zij behooren, bevatten; het zijn: *en, noch, maar, doch, of, want*, de tegenstellende *nu* en *dan*, en het redengevende *toch*. Het voegwoord *dat* heeft daarom voegwoordelijke kracht, omdat het eigenlijk een betrekkelijk voornaamwoord is en met het bepalende persoonlijk voornaamwoord *het*, het zij dit uitgedrukt zij of niet, in wederkeerig verband staat. Alle voegwoorden, welke overigens aan het hoofd eens bepalenden zins staan, zijn slechts voegwoorden

krachtens het daarbij gedachte woordje *dat*, hetwelk hier duidelijk de waarde van een betrekkelijk voornaamw. bezit. Zoo is *terwijl* eigenlijk *te der wijle*, dat is, *op dien tijd dat*, of *op den tijd, op welken*. Ook *daar*, als conjunctie gebezigd, beteekent *op dien tijd*, waarbij evenzoo *dat* moet verstaan worden. Desgelijks kunnen sommige voorzetsels en zuivere bijwoorden, door er *dat* bij te verstaan, als voegwoorden optreden; bij voorbeeld: *naar het valt; nu hij gekomen is; vóór hij zal terugkeeren; eer hij het gehoord had; sedert hij te huis is*. Achter deze woordjes kan men *dat* even goed uitdrukken, als weglaten; bij voorbeeld: *naar dat het valt; voor dat hij zal terugkeeren; eer dat of eer dan hij het gehoord had*. Andere voorzetsels kunnen mede als voegwoorden gebruikt worden, doch niet zonder *dat*, zoo als *behalve, zonder, in plaats*; bij voorbeeld: *behalve dat ik het u zelf gezegd heb; zonder dat hij aan zijn plicht denkt; in plaats dat hij zijne schuld belijden zou*. — Achter woorden, die door uitsluitend gebruik conjunctief zijn, is het onnoodig en bij gevolg verwerpelijk nog het woord *dat* of *of* te voegen. Zoo is het verkeerd te zeggen: *zie nu, hoe verkeerd dat gij gehandeld hebt; ik wil u zeggen, hoe of het is gekomen*.

II. De voegwoorden zijn te onderscheiden, ten eerste, naar den verschillenden aard van de zinnen, die zij met andere zinnen verbinden; ten tweede, naar hunne beteekenis, dat is, naar de verschillende logische betrekkingen van zin tot zin, door hen uitgedrukt.

1. Uit het eerste oogpunt worden de voegwoorden verdeeld in *nevenschikkende (coördinerende)* en *onderschikkende (subordinerende)*. De eerste verbinden twee zinnen, die gelijken rang hebben, bij voorbeeld: *hij spreekt en ik gehoorzaam*; die van de tweede soort verbinden een afhankelijken zin met een hoofdzin, bij voorbeeld: *ik gehoorzaam, als hij spreekt*. Hier voegt de zin: *als hij spreekt* slechts eene bepaling toe aan den hoofdzin: *ik gehoorzaam*, en heet daarom *afhankelijke zin*. De bepalingen, door afhankelijke zinnen uitgedrukt,

zijn evenzeer verschillend, als de bepalingen binnen de grenzen van een enkelen zin. Daar nu, binnen de grenzen van een enkelen zin, eene bepaling of door een substantief, of door een adjektief, of door een bijwoord wordt uitgedrukt, zoo vervangt een afhankelijke zin of een substantief, of een adjektief, of een bijwoord, en zijn er bij gevolg drie soorten van afhankelijke zinnen: *substantieve*, *adjektieve* en *adverbiale* afhankelijke zinnen. Bij voorbeeld. In: *dat hij aangekomen is, verheugt mij*, vervangt de zin: *dat hij aangekomen is*, het subjeet van het praedikaat *verheugt*; in: *ik hoor, dat hij te huis is*, vervangt de zin: *dat hij te huis is*, het objekt van het transitieve werkwoord *hooren*; daar nu het subjeet en het objekt doorgaans door een substantief worden uitgedrukt, zoo zijn die afhankelijke zinnen substantieve zinnen. In: *de man, die zijn plicht doet, is gelukkig*, voegt de zin: *die zijn plicht doet*, eene zoodanige bepaling bij *de man*, als anders door een adjektief wordt uitgedrukt, daar hij zoo veel zegt, als: *de zijn plicht doende man*: bij gevolg maken die woorden een adjektieven afhankelijken zin uit. In: *hij kwam toen het te laat was*, eindelijk, bepalen de woorden: *toen het te laat was*, den tijd van zijn komen: zij vervangen derhalve een bijwoord van tijd en vormen een adverbialen zin.

2. Naar de *beteekenis* worden de voegwoorden onderscheiden 1) in: *aaneenschakelende* of *copulatieve*, 2) in *tegensteltende* of *adversatieve*, 3) in *plaats- en tijdbepalende*, 4) in voegwoorden *van hoedanigheid, hoeveelheid* en *graad* of *intensiteit*, 5) in *causale* voegwoorden, die *een gevolg, reden, doel*, te kennen geven, 6) in *voorwaardelijke* of *conditionale*, en *toegevende* of *concessieve*, 7) in voegwoorden *der wijze*, 8) in *grammatisch verbindende* voegwoorden. De eerste twee soorten zijn bij uitsluiting nevenschikkend; al de overige onderschikkend, en wel zijn de zinnen, door voegwoorden van de 3de, 4de, 5de, 6de en 7de soort met den hoofdzin verbonden, alle *bijwoordelijke* zinnen; die aan welker hoofd

voegwoorden staan van de laatste soort, zijn of adjektieve of substantieve zinnen.

1). Bij uitnemendheid *aaneenschakelend* zijn het koppelwoordje *en* en het daartegen overstaande negatieve *noch*. Overigens treden als copulatieve voegwoorden op, behalve *ook*, de bijwoorden: *desgelijks*, *insgelijks*, *alsmede*, *daarenboven*, *bovendien*, *zoowel — als ook*, *niet alleen* of *niet slechts — maar ook*; voorts de *ordinatieve* of *rangschikkende* en *partitieve* of *verdeelende* bijwoorden: *ten eerste*, enz., *verder*, *wijders*, *voorts*, *eindelijk*; *deels — deels*, *nu eens — dan eens*, enz.

Aanm. *Ten eerste* is zuiver bijwoord zonder inmenging van de natuur eens voegwoords, wanneer het zoo veel als *dadelijk*; *verder*, wanneer het *meer verwijderd* beteekent; *eindelijk*, wanneer het eene tijdsbepaling inhoudt.

2). De *tegenstellende* zijn: *maar*, *doch*, *edoch*, *nu*, *dan*, en de bijwoorden *toch*, *evenwel*, *nogtans*, *echter*, *niettemin*, *desniettegenstaande*, *intusschen*, *veeleer*, *alleentlijk*, *daarentegen*, *ja! ja zelfs!* *neen!* *integendeel*; alsmede de zich wederkeerig uitsluitende (*disjunctieve*) *of — of*, *hetzij — hetzij*, *hetzij — of*. Vóór het eerste der beide zindeelen behoeft *of* niet noodwendig uitgedrukt te worden; staat evenwel *of* slechts eenmaal, dan is de tegenstelling veel minder sterk, ja! dan treedt deze conjunctie zelfs wel op als een *verklarend* (*explanatief*) voegwoord, bij voorbeeld: *men noemt dit rede-deel substantief of zelfstandig naamwoord*. — Volgt achter *hetzij* een volledige zin, dan is deze ondergeschikt, vermits er de conjunctie *dat* bij gedacht of ook wel bij uitgedrukt wordt.

3). De bijwoordelijke voegwoorden, die eene *plaats* aanduiden zijn: *waar*, *alwaar*, *vanwaar*, *waarheen*, *werwaarts*; die een *tijd* beteekenen: *als*, *toen*, *wanneer*, *terwijl*, *daar*, *gedurende dat*, *zoo lang (als)*, *zoodra* of *zoo ras (als)*, *zoo vaak* of *zoo dikwijls (als)*, *nu (dat)*, *tot (dat)*, *nadat*, *sedert (sinds)*, *bevorens*, *vóór (dat)*, *eer (dan of eer dat)*.

4). De voegwoorden van *hoedanigheid* brengen twee zinnen

in verband door vergelijking van de vermelde hoedanigheid: het zijn dus *comparatieve* voegwoorden: *gelijk (als)*, *even als*, *zoo als*; achter comparatieven: *dan*; achter een adjektief voorafgegaan door *te (al te)*: *dan dat*, bij voorb.: *dit boek is te groot, dan dat het op die plank zou kunnen staan*. — Die van *hoeveelheid* geven te kennen, dat de hoedanigheid toeneemt of gewijzigd wordt in evenredigheid met die, welke in den bepaalden zin vermeld is: het zijn dus *proportionale* voegwoorden: *hoe — des te*, *hoe — hoe*, *naarmate*, *(al) naar (dat)*, *naar gelang*. — Die van *graad* of *intensiteit* dienen om den inhoud eener rede ten aanzien van den omvang of graad te beperken: zij zijn bijgevolg *restrictieve (beperkende)* voegwoorden: *in zoo verre (als)*, *voor zoo verre*.

5). Van de *causale* voegwoorden geven een *gevolg* te kennen de dusgenaamde *illatieve* of *conclusieve* voegwoorden: *zoodat*, *weshalve*, *vanhier dat*, *vandaar dat*. — Eene reden duiden aan de in engeren zin *causale* voegwoorden: *omdat*, *daar*, *dewijl*, *wijl*, *vermits*, *overmits*, *nademaal*, *naardien*, *doordien*, *aangezien*, en de meestal tijdelijke voegwoorden *sinds* en *nu*. De redengevende conjuncties *want* en *toch* maken eene uitzondering op den regel, dat de voegwoorden van deze soort door eene ondergeschikte constructie gevolgd worden (zie §. 114. I.). — Een *doel* geven te kennen de dusgenaamde *finale* voegwoorden: *opdat*, *ten einde*.

6). *Voorwaardelijke* voegwoorden, die een veelal voorwaardelijken zin met den hypothetischen zin verbinden, aan welks hoofd zij staan, zijn: *indien*, *bijaldien*, *ingeval dat*, *als*, *zoo*, *wanneer*, *tenzij*, *tenware*, *mits*. — De *concessieve* of *toegevende* ook wel *inwilligende* voegwoorden *geven* iets als werkelijk of mogelijk *toe*, dat echter door eene andere uitspraak beperkt of opgeheven wordt; vanhier dat op een concessieven zin steeds een adversatieve zin volgt. Zij zijn: *ofschoon*, *schoon*, *al*, *hoezeer*, *hoewel*, *althoewel*, *niettegenstaande*, *hoe — ook*; *welke*, *wie*, *hoedanig*, *waar* en *waars* — *ook*. *Al* heeft den zin, aan welks hoofd hij staat,

niet met de constructie des afhankelijken zins, maar met die des hoofdzins achter zich (zie §. 114. I.).

Aanm. Achter *mits*, *indien* maar *niet*, *ofschoon*, *hoewel*, *hoe* — *ook* enz. staat niet zelden een enkel adjektief, deel- of bijwoord, in plaats van een volledigen afhankelijken zin, bij voorb.: *ik verlang nog een stukje, mits niet te groot; iedereen heeft den toegang, mits betalende; ik waarschuw u, indien maar niet te vergeefs; ofschoon jong, is hij* enz.; *hoe jong ook, toch is hij voorzichtig.* Zie Synt. §. 122. B. II. 2. 2). *Aanm.*

7). De voegwoorden *der wijze* verbinden met den hoofdzin een adverbialen zin, die de *wijze* van de in den hoofdzin vermelde gebeurtenis of handeling opgeeft: *zoo — dat, alsof, als, of.* Dit *als*, met de kracht van *alsof*, heeft den zin met de constructie van den hoofdzin achter zich (zie §. 114. I.).

8). De *grammatisch verbindende* voegwoorden zijn *als, dan, dat* en *of*.

a. *Als* en *dan* staan vóór *adjektieve* zinnen. *Als* is *verklarend (explanatief)*; bij voorbeeld: *mijn vriend, als rechtschapen man, zal dit ongetwijfeld erkennen.* *Dan* is *uitzonderend (exceptief)*; bij voorbeeld: *niets, dan genoeg, heb ik van hem beleefd.* Achter deze woordjes (*als, dan*) moet men, wil men den zin volledig maken, een betrekkelijk vnw. invullen: *mijn vriend, als die een rechtschapen man is; niets, dan hetgeen genoeg is.*

b. *Dat* verbindt steeds of in de meeste gevallen *substantieve* zinnen met den hoofdzin; bij voorbeeld: *Den Christen voegt het, dat hij lijdt. De dag, dat hij aankwam, was mij een feest* (hier vervangt de zin *dat hij aankwam*, een substantief in den genitief: *zijner aankomst*). *Ik verneem, dat hij komen zal.* — *Of* wordt dan gebezigd, wanneer de inhoud van den zin als twijfelachtig gedacht wordt. Zoo zegt men: *ik weet niet, of hij ziek is; ik twijfel, of hij komen zal; hij verzoekt, of gij het doen wilt.* Zeg ik, daarentegen: *ik weet niet, dat hij ziek is*, zoo werd zijn *ziek zijn* als stellig vermeld; *ik twijfel er aan, dat hij komen zal*, zoo was zijne komst als eene stellige waarheid opgegeven. Dit *of* is hetzelfde *of*, dat *indien* beteekent en aan het hoofd van

hypothetische zinnen met *schoon* verbonden wordt. Daar nu een bloot voorondersteld bestaan geen werkelijk bestaan is, zoo kon deze conjunctie als het verbindingsmiddel gebezigd worden tusschen den hoofdzin en zulk een substantieven zin, welks inhoud iets uitmaakt, dat *niet* als werkelijk wordt aangenomen; bij voorbeeld: *het duurde niet lang, of hij kwam*, dat is, *dat hij niet kwam, duurde niet lang*. Ook negatief gedachte *adjektieve* zinnen kunnen door *of* worden ingeleid, bij voorbeeld: *er was niemand, of hij verblijdde zich*, dat is: *die zich niet verblijdde*. Zoo de hoofdzin de negatieve uitdrukkingen *naauwelijks*, *niet zoodra*, bevat, wordt de volgende tijdbepalende *adverbiale* zin door middel van *of* met dien hoofdzin verbonden: *naauwelijks zag hij het in, of hij bekende schuld*, dat is, *toen hij schuld bekende; niet zoodra was hij ingelicht, of hij gevoelde zich bevredigd*, dat is, *toen hij zich bevredigd gevoelde*.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OVER DE VORMING EN HET GEBRUIK DER VOEGWOORDEN.

§. 114.

De meeste voegwoorden zijn, wat hunne vorming aangaat, in de Afdeeling over het Bijwoord verklaard: hier schiet ons over, enkele ten dezen aanzien nog onverklaard geblevene toe te lichten en omtrent het gebruik der voegwoorden het noodige mede te deelen. Uitvoerig wordt over hun gebruik gehandeld in de Syntaxis, §. 145.

I. Algemeene opmerkingen:

De aaneenschakelende voegwoorden: *en*, *noch*, *zooewel* — *als ook*, *niet alleen* — *maar ook*, en de tegenstellende: *doch*,

edoch, *of*, *dan*, *ja*, *neen* en *maar* staan steeds vóór aan den zin zonder eenige wijziging in zijne constructie te weeg te brengen. Evenwel is *maar* oorspronkelijk eene onderschikkende conjunctie, daar het staat voor *ten ware dat* (zie §. 107.); doch de hooge toon, dien men bij het spreken doorgaans aan dit voegwoord geeft, is ongetwijfeld de oorzaak geworden, dat het uit het redeverband werd gerukt, en thans als eene echte conjunctie behandeld wordt. Dezelfde oorzaak zal hetzelfde gevolg teweeggebracht hebben ten aanzien van *want* en het anders onderschikkende *of* vóór negatief gedachte zinnen en achter *naauwelijks* en *niet zoodra* (zie §. 113. II. 2. 8.). Het tegenstellende *nu* en het redengevende *toch* staan mede buiten het zinsverband zonder invloed op de woordorde uit te oefenen, maar meestal achter het eerste woord, hetzij al of niet door eene bepaling voorafgegaan. Door deze plaatsing is het redengevende *toch* altijd duidelijk van het tegenstellende *toch* onderscheiden; men vergelijkte slechts: *hij toch was van oordeel*, met: *hij was toch van oordeel*, of *toch was hij van oordeel*. Het tegenstellende *toch* bewaart, blijkens zijn invloed op de constructie in het laatste voorbeeld, even als de overige aaneenschakelende en tegenstellende voegwoorden *desgelijks*, *bovendien*, *evenwel*, *nogtans* enz., den aard eens bijwoords: staan deze voor aan den zin, dan moet het subjekt achter het verbaal bestanddeel des praedikaats te staan komen: bij voorb.: *evenwel gelooft hij hem*. Alleen nog *integendeel* en, hoezeer niet noodwendig, *ten eerste*, *ten tweede* enz; *eensdeels* — *anderdeels* en andere ordinatieve en partitieve voegwoorden staan buiten het redeverband; doch niet alleen vooraan, ook midden in den zin. — De conjuncties van de derde en de volgende soorten vorderen de woordorde von den afhankelijken zin, hierdoor gekenmerkt, dat het werkwoord zoo veel mogelijk achteraan staat, terwijl het door het subjekt met alle bepalingen wordt voorafgegaan. Hier zijn alleen *want*, het redengevende *toch*, en *of*, in de gestelde gevallen, uitgezonderd; voorts het concessieve *al* en het modale *als* voor *alsof*. Deze beide oefenen

denzelfden invloed op de woordorde, dien bijw. daarop uitoefenen, b. v.: *al heeft hij geen lust. Als zagen zij hem*, dat is: *alsof zij hem zagen*. Ook zijn *al* en *als* werkelijk bijwoorden, waarbij het conjunctieve woord *of* begrepen wordt: *al* is het telwoord, bijwoordelijk gebruikt, en *als* is, even als in *alsof*, het bijw. *alzo* (zie §. 108. 1.). Vroeger vorderde dit *als* de woordorde van den afhankelijken zin; vandaar nog: *als het ware* nevens *als ware het*.

II. Bijzondere aanmerkingen:

1. Aaneenschakelende voegwoorden.

1). *En* is door apokope ontstaan uit *ende* (§. 28. 2.), welke vorm nog sporen heeft nagelaten in de bijwoordelijke uitdrukkingen *over entover*, dat is, *over ende over*; *uit enterna*, dat is, *uit ende daarna* (de *t* toch is uit de dubbele *d* ontstaan); *op enduit*, dat is, *op ende uit*; *heelendal*, dat is *heel ende al*.

2). *Noch* schijnt ontstaan uit eene zamenvloeiing van de ontkenkende partikel *ni* met *jah* (Oudhoogd. *joh*), hetwelk in het Goth. *ons* vervangt.

3). *Ook* is ontstaan uit het Goth. werkwoord *áukan*, *vermeerderen*.

2. Tegenstellende voegwoorden.

De beteekenis van verscheidene adversatieve voegwoordelijke bijwoorden is in den grond copulatief of augmentatief (*vermeerderend*): *echter* (hetzelfde als *achter*) beteekent *daarna*; *evenwel* is hetzelfde als *evenzeer*, vervolgens: *het voorgaande is om het even*, dat is, *moge gelden, maar toch* —; *nogtans* dat uit *nog dan* ontstaan is (zie §. 17. I. 2.) en dus *zelfs dan nog* beduidt, en *ja, ja zelfs*, zijn blijkbaar augmentatief.

1). *Niettemin* bestaat uit *niet de min*, dat is, *niet desteminder* (zie §. 103. 3. 4.). *Desniettemin* heeft den genitief van het aanwijzend voornaamwoord *dat* vóór zich en beteekent dus: *deswegens* of *daarom niet te minder*.

2). Het adversatieve (disjunctieve) *of* is oorspronkelijk onderscheiden van het oorspronkelijk conditionale (onderschikkende)

of, dat *indien* beduidt. Het eerste luidt in het Goth. aiththau (§. 17. I. 3.). Het tweede komt van een substantief (*iba*), dat *voorwaarde* beteekent. Het modale bijwoord *of* aan het hoofd van een vragenden zin is oorspronkelijk voor de disjunctieve conjunctie te houden (zie Syntax. 143. II. 1. 1.).

3. *Voegwoorden van tijd.*

Toen en *als* zijn in het tegenwoordig heerschend gebruik onderscheiden. *Toen* staat voor zinnen, die eene bijzondere historisch medegeedeelde gebeurtenis vermelden; dit is het geval niet met *als*, noch met *wanneer*, dat, als oorspronkelijk vragend bijwoord, geen bepaald tijdpunt vaststelt (zie Synt. §. 145. III. 1. 2.).

4. *Voegwoorden van hoeveelheid.*

In plaats van *hoe — des te* met herhaalden comparatief: *hoe rijker — des te milder*, gebruikt men, wanneer men een voortschrijdende mate van dezelfde hoedanigheid wil uitdrukken: *hoe langer hoe*, bij voorbeeld: *hij wordt hoe langer hoe geleerder*, ook wel: *hoe langs zoo* (over de *s* achter *lang* zie §. 108. 1. Aanm. 1.) of *zoo langs zoo*, of wel: *al* met herhaalden comparatief: *al grooter en grooter*; hier staat *al* voor *al zoo* (zie §. 108. 1.) en dient slechts tot verduidelijking, weshalve het ook zonder schade kan wegblijven.

5. *Causale voegwoorden.*

1). Voor *omdat* wordt soms *dat* gebezigd: *ik ben blijde, dat gij gekomen zijt.*

2) In de gemeenzame rede bezigt men dikwijls *omdat* met finale kracht (voor *opdat*), bij voorbeeld; *ik zeg het, omdat gij begrijpen zoudt*; alsdan wordt het *doel* der handeling als hare *oorzaak* of *grond* voorgesteld. Doch het eigenlijke finale voegwoord is (behalve *ten einde*) *opdat*, hetwelk eigenlijk *op voorwaarde dat* beteekent (Synt. §. 128. B. 23.): zoo bezigen wij de voorwaardelijke conjunctie *of (indien)* in finale zinnen: *ik doe het, of hij zijne dwaling mocht inzien.* — *Dat* voor *opdat* komt voor in zegswijzen, als: *hij doet zijn best, dat hij zijn brood verdienen moge.*

6. *Voorwaardelijke en concessieve voegwoorden.*

1). Het woordje *zoo* wordt thans slechts dan tot eene conjunctie, wanneer het in voorwaardelijken zin genomen wordt: *zoo gij komt, zal ik blijde zijn*. Aan het hoofd van den nazin geplaatst, blijft het, hoezeer voegwoordelijk gebezigd, niettemin een bijwoord, bij voorbeeld: *daar ik hiertoe alles heb voorbereid, zoo zal ik niet in gebreke blijven het te doen*. — Hypothetische zinnen kunnen geheel van voegwoorden verstoken blijven: slechts moeten zij dan, om hunne betrekking tot den nazin te doen gevoelen, de vragende woordorde aannemen, bij voorbeeld: *waart gij gekomen, zoo zou het mij aangenaam geweest zijn*.

2). *Ofschoon* bestaat uit het conditionale *of* (zie boven II. 2. 2.) en het adjektief *schoon*, welks beteekenis hier tot die van een bloot vormwoord verzwakt is. *Ofschoon hij kome*, is: *of hij schoon kome*, dat is: *het is schoon (goed en wel)*, *dat hij kome, niettemin* enz. vergelijk *hoewel, alhoewel, hoezeer*, dat is: *het moge wel, het moge waar zijn, of hoe zeer waar het zij*. Ten gevolge van het veelvuldig voorkomen dezer verbinding *ofschoon* met *of*, is men gewoon geraakt de kracht van het volledige *ofschoon*, in de bloote versterking *schoon* te vinden, met weglating van het voorwaardelijke (of concessieve) *of*, en zegt men thans: *schoon ik kome; schoon hij haar ziet*. Zoo heeft ook *al* concessieve kracht: *al is hij nog zoo rijk*, hoezeer *al* mede oorspronkelijk slechts eene versterking der voorwaardelijke conjunctie *of* is: nog kan men zeggen: *of hij al komt, het baat niet*.

7. *Voegwoorden der wijze.*

Of alleen kan volstaan om dat uit te drukken, wat men doorgaans met *alsof* te kennen geeft, bij voorbeeld: *hij ligt of hij dood was*. In plaats van *zoo dat* gebruikt men niet zelden eenvoudig *dat*, bij voorbeeld: *het vriest, dat het kraakt*.

8. *Grammatisch verbindende voegwoorden.*

Daar *dat* de onderschikkende conjunctie bij uitnemendheid is, zoo is het ook in onze taal niet vreemd het in plaats van de

herhaling eener conjunctie, vóór den voorgaanden afhankelijken zin uitgedrukt, aan te wenden, in dezer voege: *vermits hij al zijne zaken in orde gebracht heeft, en dat hij dus geene zorgen achterlaat, zoo enz.*; doch de constructie van zulk een tweeden afhankelijken zin geeft te duidelijk te kennen, dat het mede door middel van het eens genoemde voegwoord aan den hoofdzin ondergeschikt is, dan dat het noodig zou zijn het voegwoord te herhalen of *dat* in plaats van het eerste voegwoord aan te wenden. — Moeten twee met de onderschikkende conjunctie *of* aanvangende zinnen disjunctief verbonden worden, dan bezigt men, in plaats van de disjunctieve conjunctie *of*, het tegenstellende voegwoord *dan*, bij voorbeeld: *ik weet niet, of hij komen, dan of hij te huis blijven zal.*

T I E N D E A F D E E L I N G ,

OVER DE TUSSCHENWERPSELS.

§, 115.

I. 1. *Tusschenwerpsels* zijn klanken, die een gevoel of eene zintuigelijke waarneming uitdrukken §. 1. 1. Aanm. en §. 46. 9.).

2. Daar zij geene begrippen aanduiden, en buiten allen logischen en grammatischen samenhang der rede staan (vandaar hun naam), zoo is hun inhoud ook niet vatbaar voor die begripwijzigingen, welke den grond der woordafleiding uitmaken, met andere woorden: van de gevoelsklanken, die men *tusschenwerpsels* noemt, kunnen geene andere woorden worden afgeleid. Slechts bij uitzondering ontstaan van enkele interjecties werkwoorden of naamwoorden, die dan het voortbrengen van het geluid zelve, of het

daardoor te kennen gegeven gevoel uitdrukken. Zoo komt *juichen* van een in het Hoogduitsch bewaarden gevoelsklank *juich*; *aaijen* van het *aai*, *aai*, dat kinderen bij hun streelen doen hooren; (*ver-*)*foeijen* van *foei*; *sissen* van de klanknabootsing *sis*, en het substantief *wee* (voor *smart* en *ellende*) is niets anders dan de gevoelsklank *wee* tot substantief verheven.

3. Daar de eigenlijke tusschenwerpsels buiten allen grammatischen samenhang met de woorden der rede staan, zoo kunnen zij geen naamval regeren. Evenwel hebben sommige hunner niet zelden een naamval, bepaaldelijk den datief, bij zich; bij voorbeeld: *wee mij!* *ach mij!* doch ook den genitief: *wee onzer* (Borger). Dan deze naamval hangt niet van het tusschenwerpsel af, maar is een zoogenaamde *absolute* (*zelfstandige*) datief (of genitief); zie Synt. §. 124. B. III. 2.

4. 1). Behalve de *eigenlijke interjecties*, die oorspronkelijk natuurklanken zijn, worden ook naamwoorden, verbuigingsvormen van werkwoorden, partikels, ja! volledige volzinnen, als interjecties gebruikt of met interjecties ter versterking der uitdrukking verbonden. Zulke als tusschenwerpsels gebruikte woorden of woordverbindingen worden *oneigenlijke interjecties* genoemd.

2). Ten aanzien van hunne *beteekenis* zijn de tusschenwerpsels: ten eerste, *gevoelsklanken* in engeren zin, zoowel van lichamelijke als van onligchamelijke gewaarwordingen; ten tweede, *klanknabootsingen*, dat is, geluidnabootsende klanken, of ten derde, *klanken*, die ten teeken van het een of ander *verlangen* strekken.

II. 1. Gevoelsklanken in engeren zin.

1). *Geenerlei bepaald gevoel* wordt uitgedrukt door *o!* Deze klank geeft te kennen, dat het gevoel van den spreker, onbepaald hoe of waardoor, bij zijne woorden is aangedaan: *o kom toch!* *o hoe gaarne!* Vaak begeleidt deze klank andere interjecties of woorden: *o wee!* *o hemel!* *o hoe gelukkig!* In sommige plaatsen hoort men bij het roepen van een verwijderden persoon den naam door dit *o!* voorafgaan.

2). *Smart* wordt te kennen gegeven door *wee! o wee! ach! och!* welke klank ook blootelijk *ongenoegen* uitdrukt. Interjectionale substantieven, met interjecties verbonden, drukken *smart* uit: *ach God! och hemel! o Jezus!* verkort, *o je! Jemenie!* (*jemie*) schijnt verbasterd voor *Jezus Maria*. — *Ligchamelijke pijn* drukken uit: *au* en *ai!*

3). *Beklag* drukt uit *helaas!* (vroeger *lasie*), waarmede men het Italiaansche *ahi lasso!* vergelijkte, welke vorm ons tot het Latijnsche *lassus*, *vermoeid*, *moede*, terugbrengt. Verouderd is thans *leider!* comparatief van *leid* of *leed*, alsmede *och arme!*

4). *Vreugde* geeft te kennen *ha!*, dat evenwel ook tot uitdrukking van *wreedten lust* wordt gebezigd. Tot vreugde opwekkend is: *heisa!*, aanhitsend, *tsa!*, bescheiden uitnoodigend: *ei! ei lieve!* Van volksvreugde getuigt *hoezee!*, dat eene andere uitspraak schijnt te zijn van het Hoogd. *juchhe!* Een krijgsmanskreet is: *hoera!*

5). *Verwondering* of *verbazing* geeft te kennen: *he!* alsmede de imperatieven: *zie* of *kijk 'reis aan!* *Bevrediging* na bekomen inlichting: *zoo zoo! ah ah!* Overblijvenden *twijfel*: *hm! hm!*

6). Een *wensch* drukt uit *och!*, bij voorbeeld: *och of hij kwame!*; *och! dat hij besefte!*. Vroeger werd *ai* met dezelfde kracht gebruikt. *Afschuw* en *walging*: *foei!*, vroeger *fij!*; *ba!*, *brr!*.

7). Als *interjectionale uitdrukkingen* moet men beschouwen eene menigte spreekwijzen, bestaande in aanroepingen om de *oprechtheid* eener *betuiging* te kennen te geven, zoo als: *God weet 't!*; *God helpe mij!*. — *Selderment* is verbasterd uit *elementen*; *slapperment* uit *sacrament!* enz.

2. De *geluidnabootsende klanken* zijn deels nabootsingen der geluiden, die bij het *vallen*, *tegen elkander stooten*, *breken*, *scheuren* of *barsten* van lichamen ontstaan, als: *bons*, *plomp*, *krik krak*, *holderdeholder*, *pief paf poef*. De klankverwisseling bij sommige der geluidnabootsende tusschenwerpsels,

of bij woorden , die door den klank schilderen , dient om af te beelden , hoe dezelfde klank met de eentonige herhaling van twee of drie verschillende grepen wordt voortgezet (verg. §. 31. 3.). — Deels zijn het nabootsingen van *dierengeluiden* , als : *miau* , *baf* , *boe* enz. ; of van *muzikale geluiden* : *klingeling* , *bom bam* enz.

3. *Klanken* , die het een of ander *verlangen* te kennen geven. Hiertoe behooren *hei!* *holla!* *ho!* en zelfs het substantief *volk!* (dat is, *er is volk* , *er zijn menschen*) , dat men gewoonlijk laat hooren , wanneer men , bij het inkomen van een voordeur , aan verwijderde personen zijne tegenwoordigheid wil kenbaar maken ; *st* , dat misschien het half uitgesproken adjektief *stil* is ; *top* , dat diegene bezigt , die den koop toelaat ; verder worden interjectionaal gebruikt : *kom aan!* *wel aan!* *voort!* *marsch!* (Fransche imperatief : *marche!*) , *halt!* (de imperatief van het Hoogd. *halten* , *houden*) , *koesch!* (tot eenen hond , dien men wil laten liggen : de Fransche imperatief *couche!*).

